

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

СИЗОНЕНКО АНТОН СТЕПАНОВИЧ

УДК 343.91-053.6(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ
НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ**

12.00.08 «Кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А. С. Сизоненко**

Ірпінь – 2024

АНОТАЦІЯ

Сизоненко А. С. Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». – Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. – Ірпінь, 2024.

У роботі розроблено концепцію запобігання ювенальній кримінально-протиправній діяльності, метою якої є вироблення універсального, персоніфікованого підходу до виправлення девіантної поведінки дитини, заснованого на ряді міжнародних та європейських рекомендацій і стандартів здійснення правосуддя щодо дитини. Концепцією також удосконалено коло суб'єктів, у повноваження яких входить протидія кримінальним правопорушенням, які вчиняються дітьми, та передбачено актуальні теоретико-прикладні напрями, скеровані на зниження кількісних показників таких суспільно небезпечних діянь.

Встановлено, що сучасна вітчизняна кримінально-правова доктрина потребує доопрацювання в частині вдосконалення понятійно-категорійного апарату, також визначення алгоритму взаємодії держави з неповнолітніми особами, що дозволить якісно підійти до будування стратегій ювенального криминологічного запобігання. Питання вдосконалення кримінально-правового та криминологічного реагування на кримінально-протиправну діяльність неповнолітніх осіб є достатньо дискусійним та популярним серед учених. Попри значну кількість праць, чимало проблем залишаються актуальними та неповністю вирішеними. Провідною проблемою є розробка криминологічного механізму запобігання злочинності неповнолітніх у сучасних умовах.

Введено в науковий обіг поняття «ювенальна злочинність» як негативне соціальне явище, що проявляється в систематичному вчиненні

кримінальних правопорушень особами у віці 14–17 років, характеризується певними кількісними та якісними показниками й зумовлене рядом специфічних соціально-психологічних детермінантів, і наголошено, що сучасна вітчизняна кримінально-правова доктрина потребує доопрацювання в частині вдосконалення понятійно-категорійного апарату, а також визначення алгоритму взаємодії держави з неповнолітніми, що дозволить якісно підійти до побудови стратегій ювенального кримінологічного запобігання.

Обґрунтовані доктринальні підходи до визначення ознак ювенальної злочинності, серед яких основними є: суспільна небезпечність, протиправність, корисливість, груповий і вуличний характер, масовість, агресивність, жорстокість, неблагополучність виховання, психічна та поведінкова неврівноваженість, регіональність.

Визначені напрями імплементації кращих зарубіжних практик запобігання ювенальній злочинності у вітчизняну діяльність органів кримінальної юстиції за допомогою створення кримінологічної моделі запобігання з поєднанням державних і громадських сил та ресурсів; здійснення комплексного впливу на дитину, середовище; комунікаційної діяльності суб'єктів виховання та профілактики з розподілом функцій з метою уникнення дублювання; програмне окреслення сфери застосування заходів виховання, забезпечення умов розвитку, соціальної допомоги; профілактики негативних проявів, корекції поведінки. Також напрями створення системи ювенального правосуддя, яка включатиме не тільки спеціалізовані органи та служби у справах дітей, спеціальні установи й заклади, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, а й адвокатів, органи досудового розслідування, суди та суддів під час здійснення правосуддя, які покликані враховувати фізіологічні, психологічні особливості дітей під час досудового розслідування, судового розгляду кримінальних проваджень, що сприятиме мінімізації вчиненню ними кримінальних правопорушень, виправленню та перевихованню.

Надано кримінологічну характеристику ювенальної злочинності з виокремленням стану, структури, динаміки, географії відповідних категорій протиправних діянь, їх детермінантів, кримінологічних ознак неповнолітніх злочинців і жертв, а також зв'язків структурованих елементів із системою охорони дитинства, розробленням і вжиттям заходів запобігання кримінальним правопорушенням уповноваженими суб'єктами, зокрема в умовах воєнного стану.

На основі аналізу офіційної статистики за 2005–2023 рр. доведено, що в умовах воєнного стану, пандемій, у процесі тенденції постійного скорочення чисельності правопорушників, які належать до наймолодших вікових груп, викликають занепокоєння якісні показники ювенальної злочинності, обумовлені суттєвими соціальними й моральними проблемами в дитячому середовищі, неефективністю реалізації державної політики щодо дітей і молоді, все більшою орієнтацією неповнолітніх на корисливі й насильницькі злочини (крадіжки, грабежі, розбої, зґвалтування) та появу «нетрадиційних» для такої категорії кримінальних протиправних діянь (ритуальних вбивств, вандалізму тощо); зростання питомої ваги неповнолітніх осіб жіночої статі у вчиненні злочинів та їх участь у тяжких злочинах.

Проведено систематизацію детермінантів ювенальної злочинності, обумовлених воєнними, соціально-економічними та ціннісно-ідеологічними викликами, які зумовлюють інтенсифікацію деструкції поведінки неповнолітніх на груповому та особистісному рівнях, що дозволила сформулювати кримінологічний прогноз розвитку такої злочинності на найближчу й довгострокову перспективу.

Надана кримінологічна характеристика неповнолітніх, які вчиняють кримінальні правопорушення, з виокремленням соціально-демографічних (характеризуються сукупністю персонографічних ознак і відомостей про соціальну роль і місце неповнолітнього в соціумі); кримінально-правових (показують ступінь суспільної небезпечності неповнолітніх злочинців, глибину та стійкість їх антисуспільної спрямованості через вчинені ними

суспільно небезпечні діяння, що мають ознаки певного складу кримінального правопорушення); морально-психологічних (особливості особистості неповнолітніх, які детермінують вчинення ними злочинних діянь) ознак, які проявляються в злочинній поведінці з розподілом на випадкові, ситуаційні, нестійкі та злісні.

Визначені віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, з урахуванням моделі взаємовідносин «неповнолітній – кримінологічна ситуація – жертва» з виокремленням віктимізаційних ознак (безпорадність, вразливість, довірливість) жертв, які через такі власні психічні чи фізичні особливості та поведінку не спроможні чинити опір протиправній поведінці неповнолітніх з подальшим класифікаційним розподілом за визначеними критеріями.

Запропоновано до суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються дітьми, через специфіку покладених на них завдань віднести центри соціальних служб, органи управління освітою, навчальні заклади, установи й організації системи освіти, громадські об'єднання, що безпосередньо здійснюють освітньо-виховні та інші функції стосовно осіб до досягнення ними повноліття.

Науково обґрунтований системно-функціональний підхід до практичної реалізації взаємодії між суб'єктами запобігання ювенальній злочинності в частині покладення координаційних функцій на загальнодержавному рівні – підрозділ ювенальної превенції центрального органу управління поліцією; регіональному рівні – підрозділи ювенальної превенції головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві; місцевому рівні – підрозділи ювенальної превенції територіальних (відокремлених) підрозділів Головних управлінь Національної поліції в областях.

Розроблено проєкт Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх осіб, в якому передбачено: алгоритми дій певних суб'єктів у найбільш типових ситуаціях,

зокрема здійснення ними інформаційного обміну; засоби щодо виявлення неповнолітніх, схильних до вчинення правопорушень; підготовку й подальшу реалізація на регіональному й місцевому рівнях міжвідомчих комплексних планів заходів з профілактики правопорушень серед таких осіб; створення єдиної інформаційної бази даних щодо неповнолітніх, схильних до вчинення правопорушень, які вчинили кримінальні правопорушення, до яких застосовані пробаційні заходи.

Унормовано засоби щодо реалізації кримінологічної моделі загальносоціальних заходів запобігання ювенальній злочинності, які становлять підґрунтя для зниження негативного впливу соціально-економічних детермінант злочинної поведінки неповнолітніх, створюють передумови для більш ефективного застосування заходів на спеціально-кримінологічному й індивідуально-профілактичному рівнях за допомогою перегляду законодавчих документів, моніторинг стану виконання кожного з них, упорядкування й взаємоузгодження змісту стратегічних рішень.

Науково доведено доцільність запровадження в практику спеціально-кримінологічного запобігання ювенальній злочинності кращих зарубіжних ранньопрофілактичних практик: «School, Social workers, Police» – програма, відповідно до якої офіцери поліції проводять спеціальні курси серед неповнолітніх, спрямовані на запобігання вчиненню ними правопорушень і протидію наркоманії (Данія); «Drug Abuse Resistance Program» – програма запобігання зловживанню наркотиками у закладах початкової освіти (Англія, США); «Programs i Services for At-Risk and Familie» – надання допомоги неповнолітнім, які перебувають у соціально неприйнятних для особистісного розвитку умовах або мають схильність до асоціальної чи суспільно небезпечної активності із залученням громадських організацій, батьків, учителів і сусідів (Канада); «Youth Inclusion Program» – налагодження взаємостосунків з неблагополучними дітьми (США).

Науково обґрунтовано застосування індивідуально-профілактичних заходів запобігання ювенальній злочинності як планомірної діяльності

уповноважених суб'єктів, спрямована на своєчасне виявлення конкретних неповнолітніх осіб, від яких можна очікувати вчинення правопорушень, включаючи повторних, і здійснення на них та їхнє найближче соціальне оточення (мікросередовище) превентивного впливу з метою позитивної корекції поведінки таких дітей, усунення, послаблення або нейтралізації криміногенних чинників, що діють у сфері їх життєдіяльності. Такі заходи є одними з пріоритетних у діяльності органів ювенальної превенції Національної поліції й потребують реалізації за допомогою впровадження спеціалізованого курсу професійної підготовки поліцейських щодо запобігання ювенальній злочинності на основі методик / програм, розроблених з огляду на позитивні зарубіжні практики, який включатиме порядок реагування на девіантну поведінку дітей і подальший алгоритм дій з метою унеможливлення вчинення кримінального правопорушення.

Ключові слова: дитина, неповнолітній, ювенальна злочинність, кримінальне правопорушення, кримінологічна характеристика, детермінанти, жертва, запобігання, органи та служби у справах дітей, ювенальна превенція, ювенальна юстиція.

SUMMARY

Syzonenko A. S. Theory and practice of juvenile delinquency prevention in Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Legal Sciences in the specialty 12.00.08 "Criminal law and criminology; criminal executive law". – State Tax University, Ministry of Finance of Ukraine. – Irpin, 2024.

The work developed the concept of prevention of juvenile crime, which is based on international legal standards for the protection of children's rights and freedoms, the system of criminological (quantitative and qualitative indicators, determinants, characteristics and connections between a juvenile offender and a

victim) proven by domestic and foreign practice response measures, with definition and introduction into the activities of bodies and services for children and special institutions for children of a complex of scientifically based normative and legal, organizational, educational and behavioral tools aimed at identifying and neutralizing (minimizing) criminogenic and victimogenic factors, adoption on this basis by authorized sub-objects of effective criminological solutions, including those of a departmental (interdepartmental) nature, as well as the initiation and implementation of a special course on "juvenile criminology" in institutions of higher education.

It has been established that the modern national criminal law doctrine needs to be refined in terms of improving the conceptual and categorical apparatus, as well as defining the algorithm of the state's interaction with minors, which will allow a qualitative approach to the construction of juvenile criminological prevention strategies. The issue of improving the criminal law and criminological response to the criminally illegal activity of minors is quite debatable and popular among scientists. Despite a significant number of works, a number of problems remain relevant and fully resolved. The leading problem is the development of a criminological mechanism for the prevention of juvenile delinquency in modern conditions.

The concept of "juvenile crime" was introduced into scientific circulation as a negative social phenomenon manifested in the systematic commission of criminal offenses by persons aged 14–17, characterized by certain quantitative and qualitative indicators and caused by a number of specific socio-psychological determinants, and it was emphasized that modern domestic criminal – the legal doctrine needs to be refined in terms of improving the conceptual and categorical apparatus, as well as defining the algorithm of the state's interaction with minors, which will allow a qualitative approach to the construction of juvenile criminological prevention strategies.

Grounded doctrinal approaches to determining the signs of juvenile delinquency, among which the main ones are: social danger, illegality, self-

interest, group and street character, massiveness, aggressiveness, cruelty, unfavorable upbringing, mental and behavioral imbalance, regionalism.

The areas of implementation of the best foreign practices for the prevention of juvenile crime in the domestic activities of criminal justice bodies through the creation of a criminological model of prevention with a combination of state and public forces and resources have been determined; implementing a complex influence on the child, the environment; communication activities of subjects of education and prevention with the division of functions in order to avoid duplication; program outline of the scope of educational measures, provision of development conditions, social assistance; prevention of negative manifestations, correction of behavior. Also, the ways of creating a system of juvenile justice, which will include not only specialized bodies and services for children, special institutions and institutions that provide their social protection and crime prevention, but also lawyers, pre-trial investigation bodies, courts and judges during the administration of justice, which are designed to take into account the physiological and psychological characteristics of children during pre-trial investigation, judicial review of criminal proceedings, which will contribute to the minimization of their commission of criminal offenses, correction and re-education.

The criminological characteristics of juvenile delinquency are provided with the identification of the state, structure, dynamics, geography of the relevant categories of illegal acts, their determinants, criminological characteristics of juvenile criminals and victims, as well as the connections of structured elements with the system of childhood protection, the development and implementation of measures to prevent criminal offenses by authorized sub objects, in particular in the conditions of martial law

Based on the analysis of official statistics for 2005–2023, it has been proven that in conditions of martial law, pandemics, with a trend of constant reduction in the number of offenders belonging to the youngest age groups, qualitative indicators of juvenile crime cause concern due to significant social and moral

problems in the children's environment , the ineffectiveness of the implementation of state policy regarding children and youth, the increasing orientation of minors to self-interested and violent crimes (thefts, robberies, robberies, rapes) and the appearance of "non-traditional" for this category of criminal offenses (ritual murders, vandalism, etc.); growth of the specific weight of female minors in the commission of crimes and their participation in serious crimes.

Systematization of the determinants of juvenile crime, caused by military, socio-economic and value-ideological challenges, which lead to the intensification of the destruction of the behavior of minors at the group and personal levels, has been carried out, which made it possible to form a criminological forecast of the development of such crime in the near and long term.

The criminological characteristics of minors who commit criminal offenses are given, with a distinction of socio-demographic characteristics (characterized by a set of personographic features and information about the minor's social role and place in society); criminal law (showing the degree of social danger of juvenile criminals, the depth and stability of their anti-social orientation due to their socially dangerous acts, which have signs of a certain composition of a criminal offense); moral and psychological (characteristics of the personality of minors that determine their commission of criminal acts) signs manifested in criminal behavior with a division into accidental, situational, unstable and malicious.

The victimological signs and properties of victims of criminal offenses committed by minors are determined, taking into account the model of the relationship "minor – criminological situation – victim" with the identification of victimization signs (helplessness, vulnerability, gullibility) of victims who, due to their own mental or physical characteristics and behavior, are unable to commit resistance to illegal behavior of minors with subsequent classification according to specified criteria.

It is proposed to include social service centers, education management bodies, educational institutions, institutions and organizations of the education system, public associations that directly carry out educational and other functions

in relation to persons until they reach the age of majority.

A scientifically based system-functional approach to the practical implementation of interaction between the subjects of juvenile crime prevention, in terms of establishing coordination functions at the national level – the juvenile prevention unit of the central police management body; at the regional level – juvenile prevention units of the main departments of the National Police in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, the regions and the city of Kyiv; at the local level – juvenile prevention units of territorial (separate) units of the Main Directorates of the National Police in the regions.

The project of the Procedure for the interaction of subjects carrying out measures in the field of prevention of offenses among minors has been developed, which provides algorithms for the actions of certain subjects in the most typical situations, including their implementation of information exchange; ways of identifying minors prone to committing offenses are algorithmized, preparation and further implementation at the regional and local levels of interdepartmental comprehensive plans for the prevention of offenses among such persons; creation of a unified information database on juveniles prone to committing offenses who have committed criminal offenses to which probation measures have been applied.

The ways of implementing the criminological model of general social measures to prevent juvenile crime, which form the basis for reducing the negative impact of socio-economic determinants of criminal behavior of minors, are standardized, create prerequisites for more effective application of measures at the special criminological and individual preventive levels by reviewing legislative documents, monitoring the state of implementation of each of them, arrangement and coordination of the content of strategic decisions.

The feasibility of introducing the best foreign early preventive practices into the practice of special criminological prevention of juvenile crime has been scientifically proven: "School, Social workers, Police" – a program according to which police officers conduct special courses among minors, aimed at preventing them from committing offenses and combating drug addiction (Denmark); "Drug

Abuse Resistance Program" – a program to prevent drug abuse in primary education institutions (England, USA); "Programs and Services for At-Risk and Family" – providing assistance to minors who are in socially unacceptable conditions for personal development or have a tendency to antisocial or socially dangerous activity with the involvement of public organizations, parents, teachers and neighbors, (Canada); "Youth Inclusion Program" – establishing relationships with disadvantaged children (USA).

The use of individual preventive measures to prevent juvenile crime as a planned activity of authorized subjects, aimed at timely identification of specific minors who can be expected to commit offenses, including repeated ones, and exert preventive influence on them and their immediate social environment (microenvironment) with the aim of positively correcting the behavior of such children, eliminating, weakening or neutralizing criminogenic factors operating in their sphere life activities Such measures are one of the priorities in the activities of the juvenile prevention bodies of the National Police and need to be implemented through the implementation of a specialized professional training course for police officers on the prevention of juvenile crime based on methods/programs developed in view of positive foreign practices, which will include the procedure for responding to deviant behavior of children and further algorithm of actions aimed at preventing the commission of a criminal offense.

Key words: child, minor, juvenile crime, criminal offense, criminological characteristics, determinants, victim, prevention, bodies and services for children, juvenile prevention, juvenile justice.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія:

1. Сизоненко А. С. Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 326 с.

Публікації у наукових фахових виданнях України, в яких опубліковані наукові результати дисертації:

1. Сизоненко А. С. Індивідуально-профілактичні заходи у системі запобігання ювенальної злочинності в Україні. *Наше право*. 2021. № 3. С. 67–74. URL : https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/67-_Syzonenko.pdf

2. Сизоненко А. С. Кримінологічний аналіз категорії «індивідуальна профілактика ювенальної злочинності». *Право.UA*. 2021. № 3. С. 76–83. URL : https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/76-_Syzonenko.pdf

3. Сизоненко А. С. Жертви злочинності неповнолітніх: віктимологічні ознаки та властивості осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2021. № 53. С. 96–100. URL : <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc53/19.pdf>

4. Сизоненко А. С. Детермінанти злочинної поведінки неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 127–135. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v6_2021/15.pdf

5. Сизоненко А. С. Характеристика неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 3, т. 1. С. 37–44. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/3/part_1/7.pdf

6. Сизоненко А. С. Поняття та роль організаційного забезпечення у реалізації ювенальної антидевіантної кримінологічної політики держави. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 5. С. 71–76. URL : <http://jes.nuoua.od.ua/>

archive/5_2021/17.pdf

7. Сизоненко А. С. Умови побудови та функціонування ефективної системи суб'єктів запобігання ювенальній злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 632–635. URL : http://www.lsej.org.ua/11_2021/160.pdf

8. Сизоненко А. С. Профілактика ювенальної кримінально протиправної діяльності як провідний міжнародний стандарт запобігання криміналізації неповнолітніх. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Право*. 2021. № 36. С. 59–64. URL : https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36645/Syzonenko_59-64.pdf?sequence=1&isAllowed=y

9. Сизоненко А. С. Міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 92. С. 106–114. URL : <http://www.apdp.in.ua/v92/14.pdf>

10. Сизоненко А. С. Наукові підходи до визначення поняття ювенальної злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 100–105. URL : http://apnl.dnu.in.ua/5_2021/18.pdf

11. Сизоненко А. С. Особливості визначення ознак ювенальної злочинності. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 284–290. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/41.pdf

12. Сизоненко А. С. Нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальній злочинності. *Приватне та публічне право*. 2021. № 4. С. 129–134. URL : http://pp-law.in.ua/archive/4_2021/22.pdf

13. Сизоненко А. С. Теоретико-прикладні підходи до нормативно-правового забезпечення запобігання ювенальній злочинності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2021. Т. 32(71), № 6. С. 87–92. URL : https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/6_2021/16.pdf

14. Сизоненко А. С. Теоретичні погляди на проблеми запобігання ювенальній злочинності в Україні. *Нове українське право*. 2021. № 6. С. 173–180. URL : <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/175/159>

15. Сизоненко А. С. Злочинність неповнолітніх: доктринальний підхід до дефініції. *Право.UA*. 2021. № 4. С. 131–137. URL : https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/12/131-_Syzonenko.pdf

16. Сизоненко А. С. Причини та умови злочинності неповнолітніх осіб в Україні. *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 73–80. URL : https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/73-_Syzonenko.pdf

17. Сизоненко А. С. Особливості загальносоціального запобігання ювенальній злочинності в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1. С. 124–133. URL : <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/04/sizonenko.pdf>

18. Сизоненко А. С. Окремі особливості загальносоціального запобігання кримінально-протиправній діяльності неповнолітніх осіб в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 359–362. URL : http://www.lsej.org.ua/12_2021/91.pdf

19. Сизоненко А. С. Віктимологічна характеристика жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми. *Наше право*. 2022. № 1. С. 100–106. URL : https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/100-_Syzonenko-1.pdf

20. Сизоненко А. С. Запобігання ювенальній злочинності в Україні: теоретичний підхід до проблеми. *Право.UA*. 2022. № 1. С. 121–127. URL : <https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2022-1/121.pdf>

Публікації у наукових виданнях Web of Science, Scopus, в яких опубліковані наукові результати дисертації:

1. Vitvitskyi S., Syzonenko A., Titochka T. Peculiarities of corruption risk management in economic activity. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga,

Latvia : «Baltija Publishing», 2022. Vol. 8. Number 3. P. 42–47. URL : <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000889480700004> (Web of Science).

2. Vitvitskyi S., Syzonenko A., Titochka T. Definition of criminal and illegal activities in the economic sphere. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. Vol. 8. Number 4. P. 34–40. URL : <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000943785600020> (Web of Science).

3. Stetsyk Yu., Syzonenko A. Protection of childhood in the «Ruska Pravda»: historical and legal aspects. *Shidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk*. 2022. Issue 25. P. 21–33. URL : <http://https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58683488900> (Scopus).

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

1. Сизоненко А. С. До питання про ефективність індивідуально-профілактичних заходів запобігання ювенальної злочинності. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики* : зб. матер. Міжнародної конференції, м. Маріуполь, 24 верес. 2021 р. Маріуполь : ДонДУВС, 2021. С. 260–263.

2. Сизоненко А. С. Окремі приклади закордонного досвіду індивідуальної профілактики ювенальної злочинності. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. онлайн-семінару, м. Кривий Ріг, 29 квіт. 2022 р. Кривий Ріг, 2022. С. 497–500.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ЮВЕНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.....	21
1.1. Наукові підходи до визначення ювенальної злочинності та її ознак.....	21
1.2. Стан наукової розробки проблем запобігання ювенальній злочинності в Україні.....	48
1.3. Міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності....	64
Висновки до розділу 1.....	92
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮВЕНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.....	97
2.1. Стан та тенденції ювенальної злочинності.....	97
2.2. Детермінанти, що впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень.....	117
2.3. Характеристика неповнолітніх, які вчиняють кримінальні правопорушення.....	131
2.4. Віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми.....	149
Висновки до розділу 2.....	162
РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ І ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ЗАПОБІГАННІ ЮВЕНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.....	168
3.1. Нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань щодо запобігання ювенальній злочинності.....	168
3.2. Організаційне забезпечення запобігання ювенальній злочинності.....	195
Висновки до розділу 3.....	225
РОЗДІЛ 4. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЮВЕНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.....	230

4.1. Загальносоціальні заходи запобігання ювенальній злочинності.....	230
4.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ювенальній злочинності.....	256
4.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання ювенальній злочинності.....	287
4.4. Віктимологічні заходи запобігання ювенальній злочинності.....	322
Висновки до розділу 4.....	347
ВИСНОВКИ.....	353
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	362
ДОДАТКИ.....	400

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН – Організація Об'єднаних Націй

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЮНІСЕФ (United Nations International Children's Emergency Fund) – дитячий фонд ООН

ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗМК – засоби масової комунікації

ESPAD – Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин

ПРД – приймальник-розподільник для дітей

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. За останні десятиліття Україна зробила значний крок уперед, удосконаливши ряд соціальних інститутів. Увага була приділена й нормативно-правовій базі держави, особливо це стосується кримінального законодавства. Однак, на жаль, незважаючи на систематичну роботу законодавця, рівень кримінально протиправної діяльності залишається на стабільно високому рівні. Значну частку із загальної кількості кримінальних правопорушень становлять суспільно небезпечні діяння неповнолітніх, зокрема 2023 року виявлено 1 382 (+52,2 % порівняно з 2022 р.) кримінальних правопорушень, учинених ними (294 – проступки, 1 088 – злочини), з яких у стані алкогольного сп'яніння вчинено до 90 % насильницьких та 70 % корисливих злочинів, а саме крадіжки (41,8 %), грабежі (18,1 %), розбої (4,3 %), хуліганство (12,1 %), незаконне заволодіння транспортним засобом (3,8 %), шахрайство й вимагання (4,5 %). Також варто відмітити, що у складі ювенальної злочинності помічається достатньо висока питома вага насильницьких злочинів, а в стані сп'яніння вчиняються умисні вбивства й замаху на них, умисні тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, злочини, пов'язані з наркотиками та зґвалтуванням (до 70 % кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми в стані сп'яніння, наркотичної ейфорії) [221; 154]. Такий стан справ свідчить про потребу в розробці нового, більш сучасного й ефективного механізму реагування на протиправну діяльність підлітків. Провідним механізмом має стати кримінологічний.

Розробка алгоритму взаємодії із неповнолітніми правопорушниками повинна включати не тільки мету покарання, але й спрямовуватись на задоволення потреб підлітків і сприяти їх добробуту, а також гідному майбутньому. Про це вказано й у Мінімальних стандартних правилах

Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). Так, у міжнародному документі зазначено, що ним переслідуються дві найважливіші цілі відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. Першою метою є сприяння добробуту неповнолітнього. Це – основна мета тих правових систем, у яких справами неповнолітніх правопорушників займаються суди із сімейних справ чи адміністративна влада, але водночас добробуту неповнолітнього має приділятися особлива увага в тих правових системах, які дотримуються моделі кримінального переслідування, що допоможе уникнути суто каральних санкцій. Другою метою є дотримання «принципу пропорційності». Цей принцип широко відомий як обмеження використання каральних санкцій, що виражаються переважно в застосуванні принципу відплати за заслугами відповідно до тяжкості правопорушення. Реакція на дії молодих правопорушників має ґрунтуватися на врахуванні не лише тяжкості правопорушення, а й особливостей особистості. Індивідуальні особливості правопорушника (наприклад, соціальний статус, становище в сім'ї, збитки, завдані правопорушником, та інші чинники, пов'язані з особистістю правопорушника) повинні впливати на пропорційність відповідних дій (наприклад, взяти до уваги бажання правопорушника компенсувати збитки, завдані жертві, або її / його бажання вести повноцінне та корисне життя) [187]. Отже, зазначене ще раз підкреслює мету створити певний баланс, який допоможе без глорифікації кримінально протиправних дій неповнолітньої особи, лояльно, але максимально ефективно запобігти первинній суспільно небезпечній діяльності або позбавитись від наслідків уже фактичного девіантного досвіду.

Активними є й теоретичні пошуки у сфері ювенального кримінального права та кримінології. Не можна оминати увагою праці таких вітчизняних учених, як М. С. Андріяшевської, П. П. Андрушка, А. М. Бабенка,

І. О. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, А. Б. Благі, В. М. Бурдіна, В. В. Василевича, В. В. Вітвіцької, Б. М. Головкіна, О. П. Гороха, В. В. Голіни, Р. Р. Гуцул, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, А. О. Джужі, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, О. О. Житного, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, М. В. Карчевського, Р. С. Кваші, О. Г. Колба, С. О. Колба, Т. В. Корнякової, О. О. Книженко, В. Я. Конопельського, Н. В. Кулакової, О. Г. Кулика, Л. М. Кулик, М. М. Кушніра, І. П. Лановенка, О. М. Литвинова, П. С. Матишевського, В. О. Меркулової, В. А. Мисливого, І. М. Михайлова, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Є. С. Назимка, Ю. В. Нікітіна, А. М. Орлеана, Є. О. Письменського, Ю. А. Пономаренко, Т. І. Пономарьової, О. П. Рябчинської, С. В. Сахнюка, М. О. Семенишина, Н. С. Скриннікової, Є. Л. Стрельцова, Д. М. Тичини, В. В. Топчія, А. П. Тузова, В. О. Тулякова, І. К. Туркевич, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, Н. С. Юзікової, С. С. Яценка та ін.

Однак, незважаючи на широкий перелік наукових праць, значна кількість проблемних питань залишається невирішеною. Відтак на сьогодні потребують поглибленого опрацювання понятійно-категорійний апарат, систематизація нормативно-правового забезпечення запобіжної діяльності, встановлення ролі жертви в механізмі кримінально протиправної поведінки підлітка, розробка сучасних засобів кримінологічного впливу на неповнолітнього правопорушника з використанням кращих зарубіжних практик та ін. Такі прогалини в правовій доктрині призводять до регресу кримінального законодавства та значно знижують його дієвість, що негативно впливає на рівень злочинності в країні.

Отже, вирішення ряду кримінально-правових і кримінологічних проблем дасть змогу не тільки якісно та кількісно вплинути на кримінологічну ситуацію в країні, але й на крок наблизитись до міжнародних та європейських стандартів відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх,

що підтверджує й зумовлює актуальність наукових пошуків у царині ювенальної кримінології та пропонованого дослідження для наук кримінально-правового циклу. Зазначені обставини й зумовили обрання теми дисертації, визначили об'єкт і предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021), Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526); Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453), Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1335), Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 р. № 579), Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Державного податкового університету від 25 квітня 2024 року (протокол № 13).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є теоретичне узагальнення та розв'язання комплексної науково-прикладної проблеми запобігання ювенальній злочинності за допомогою кримінологічного інструментарію, що полягає у формуванні цілісної концептуальної моделі з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- систематизувати наукові підходи до визначення ювенальної злочинності та її ознак;
- з'ясувати стан української наукової розробки проблеми запобігання ювенальній злочинності;
- узагальнити міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності;
- охарактеризувати сучасний стан та тенденції ювенальної злочинності в Україні;
- виокремити детермінанти, що впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень;
- визначити кримінологічно значущі ознаки неповнолітніх, які вчиняють кримінальні правопорушення;
- виокремити віктимологічні ознаки й властивості жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми;
- проаналізувати нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань щодо запобігання ювенальній злочинності;
- визначити організаційне забезпечення запобігання ювенальній злочинності;
- сформулювати концептуальне бачення загальносоціальних заходів запобігання ювенальній злочинності;

- розробити спеціально-кримінологічні заходи запобігання ювенальній злочинності;
- запропонувати індивідуально-профілактичні заходи запобігання ювенальній злочинності;
- розкрити специфіку віктимологічних заходів запобігання ювенальній злочинності.

Об'єкт дослідження – ювенальна злочинність як негативне протиправне соціальне явище, а також діяльність органів і служб, спеціальних установ та закладів у боротьбі з таким явищем.

Предмет дослідження – теорія та практика запобігання ювенальній злочинності в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети й вирішення обумовлених нею завдань використовувались методи:

загальнонаукові: діалектичний – для розроблення кримінологічних механізмів запобігання ювенальній злочинності, зокрема й з урахуванням умов воєнного стану, проблем формування та реалізації ювенальної політики держави (розділи 1–4); *системний* – дозволив розглянути ювенальну злочинність як цілісний феномен (підрозділ 1.1), який зумовлений складним детермінаційним комплексом (підрозділи 2.2–2.4); *структурно-функціональний* – для надання кримінологічної характеристики ювенальної злочинності (розділ 2), проведення аналізу законодавчих і відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів й організаційного забезпечення запобігання (розділ 3) з подальшим розробленням заходів запобігання на кримінологічному та віктимологічному рівнях (розділ 4);

спеціальні: історико-правовий – для розкриття генезису ключових етапів становлення й розвитку наукових досліджень, законодавства та ювенальної правоохоронної практики (підрозділи 1.2, 1.3, 3.1, 3.2, 4.1, 4.3, 4.4); *компаративістський* – для узагальнення міжнародно-правових

стандартів запобігання ювенальній злочинності, оцінки можливостей імплементації позитивних зарубіжних практик у національну правозастосовну діяльність (підрозділ 1.3, розділи 3, 4); *логіко-юридичний* – у процесі розроблення кримінологічної моделі запобігання ювенальній злочинності та захисту жертв (розділ 4), формулюванні загальних оцінок і висновків до розділів, а також пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики їх застосування (розділи 1–4); *моделювання* – сприяв узагальненню, аналізу та розробленню проєктів програм і плану заходів у контексті предмета дослідження (підрозділи 4.1, 4.2); *формально-юридичний* – під час опрацювання матеріалів органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень за окремими кримінологічними параметрами (підрозділи 2.1–2.4), з подальшим розробленням спеціально-кримінологічних, індивідуально-профілактичних і віктимологічних заходів запобігання (підрозділи 4.2–4.4); *статистично-математичний* – з метою вивчення думок працівників ювенальної превенції, учнів, учителів з проблемних питань реалізації заходів запобігання на різних кримінологічних рівнях (розділи 2–4); аналізу отриманих емпіричних даних і статистичної звітності уповноважених інституцій (підрозділи 2.1–2.4, 4.1–4.4).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані матеріали офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України, Національної поліції України за 2005–2023 рр.; результати вивчення матеріалів 812 кримінальних проваджень за ознаками стст. 115, 185–187, 189, 289, 296 Кримінального кодексу України; узагальнені дані анкетувань 311 працівників ювенальної превенції Національної поліції з Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Івано-Франківської, Житомирської, Київської, Львівської, Одеської, Черкаської областей, міста Київ; 1 250 учнів 9–11 класів та 324 учителів загальноосвітніх шкіл м. Київ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, в якому з урахуванням сучасних тенденцій розвитку кримінологічної науки вироблено унітарний підхід до актуалізації, уточнення й унормування механізму запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми в Україні, заснований на сучасних тенденціях державотворення та апробований міжнародній правовій платформі. Найсуттєвішими вважаються такі положення:

вперше:

– розроблено концепцію запобігання ювенальній кримінально протиправній діяльності, метою якої є вироблення універсального, персоніфікованого підходу до виправлення девіантної поведінки дитини, заснованого на ряді міжнародних та європейських рекомендацій і стандартів здійснення правосуддя щодо дитини. Концепцією також удосконалено коло суб'єктів, у повноваження яких входить протидія кримінальним правопорушенням, які вчиняються дітьми, та передбачено актуальні теоретико-прикладні напрями, скеровані на зниження кількісних показників таких суспільно небезпечних діянь;

– введено в науковий обіг поняття «ювенальна злочинність» як негативне соціальне явище, що проявляється в систематичному вчиненні кримінальних правопорушень особами у віці 14–17 років, характеризується певними кількісними та якісними показниками й зумовлене рядом специфічних соціально-психологічних детермінантів і наголошено, що сучасна вітчизняна кримінально-правова доктрина потребує доопрацювання в частині вдосконалення понятійно-категорійного апарату, а також визначення алгоритму взаємодії держави з неповнолітніми, що дозволить якісно підійти до побудови стратегій ювенального кримінологічного запобігання;

– обґрунтовано напрями створення системи ювенального правосуддя, яка включатиме не тільки спеціалізовані органи й служби у справах дітей, спеціальні установи та заклади, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, а й адвокатів, органи досудового розслідування, суди та суддів під час здійснення правосуддя, які покликані враховувати фізіологічні, психологічні особливості дітей під час досудового розслідування, судового розгляду кримінальних проваджень, що сприятиме мінімізації вчиненню ними кримінальних правопорушень, виправленню та перевихованню;

– на основі аналізу офіційної статистики за 2005–2023 рр. доведено, що в умовах воєнного стану, пандемій, у процесі тенденції постійного скорочення чисельності правопорушників, які належать до наймолодших вікових груп, викликають занепокоєння якісні показники ювенальної злочинності, обумовлені суттєвими соціальними й моральними проблемами в дитячому середовищі, неефективністю реалізації державної політики щодо дітей і молоді, все більшу орієнтацію неповнолітніх на корисливі та насильницькі злочини (крадіжки, грабежі, розбої, зґвалтування) й появу «нетрадиційних» для такої категорії кримінальних протиправних діянь (ритуальних вбивств, вандалізму тощо); зростання питомої ваги неповнолітніх жіночої статі у вчиненні кримінальних правопорушень та їх участь у тяжких злочинах;

– запропоновано до суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються дітьми, через специфіку покладених на них завдань віднести центри соціальних служб, органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти, громадські об'єднання, що безпосередньо здійснюють освітньо-виховні та інші функції стосовно осіб до досягнення ними повноліття;

– розроблено проєкт Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють

заходи у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх, в якому передбачено алгоритми дій певних суб'єктів у найбільш типових ситуаціях, зокрема здійснення ними інформаційного обміну; алгоритмізовано засоби щодо виявлення неповнолітніх, схильних до вчинення правопорушень, підготовка й подальша реалізація на регіональному та місцевому рівнях міжвідомчих комплексних планів заходів з профілактики правопорушень серед таких осіб; створення єдиної інформаційної бази даних щодо неповнолітніх, схильних до вчинення правопорушень, які вчинили кримінальні правопорушення, до яких застосовані пробаційні заходи;

– науково доведено доцільність запровадження у практику спеціально-кримінологічного запобігання ювенальній злочинності кращих зарубіжних ранньопрофілактичних практик: «School, Social workers, Police» – програма, відповідно до якої офіцери поліції проводять спеціальні курси серед неповнолітніх, спрямовані на запобігання вчиненню ними правопорушень і протидію наркоманії (Данія); «Drug Abuse Resistance Program» – програма запобігання зловживанню наркотиками в закладах початкової освіти (Англія, США); «Programs i Services for At-Risk and Familie» – надання допомоги неповнолітнім, які перебувають у соціально неприйнятних для особистісного розвитку умовах або мають схильність до асоціальної чи суспільно небезпечної активності із залученням громадських організацій, батьків, учителів і сусідів (Канада); «Youth Inclusion Program» – налагодження взаємостосунків з неблагополучними дітьми (США);

удосконалено:

– доктринальні підходи до визначення ознак ювенальної злочинності, серед яких основними є: суспільна небезпечність, протиправність, корисливість, груповий і вуличний характер, масовість, агресивність, жорстокість, неблагополучність виховання, психічна та поведінкова невірноваженість, регіональність;

– кримінологічну характеристику ювенальної злочинності з виокремленням стану, структури, динаміки, географії відповідних категорій протиправних діянь, їх детермінантів, кримінологічних ознак неповнолітніх злочинців і жертв, а також зв'язків структурованих елементів із системою охорони дитинства, розробленням і вжиттям заходів запобігання кримінальним правопорушенням уповноваженими суб'єктами, зокрема в умовах воєнного стану;

– систематизацію детермінантів ювенальної злочинності, обумовлених воєнними, соціально-економічними та ціннісно-ідеологічними викликами, які зумовлюють інтенсифікацію деструкції поведінки неповнолітніх на груповому й особистісному рівнях, що дозволила сформулювати кримінологічний прогноз розвитку такої злочинності на найближчу й довгострокову перспективи;

– визначення віктимологічних ознак і властивостей жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, з урахуванням моделі взаємовідносин «неповнолітній – кримінологічна ситуація – жертва» з виокремленням віктимізаційних ознак (безпорадність, вразливість, довірливість) жертви, які через такі власні психічні чи фізичні особливості та поведінку не спроможні чинити опір протиправній поведінці неповнолітніх з подальшим класифікаційним розподілом за визначеними критеріями;

– унормування реалізації кримінологічної моделі загальносоціальних заходів запобігання ювенальній злочинності, які становлять підґрунтя для зниження негативного впливу соціально-економічних детермінант злочинної поведінки неповнолітніх, створюють передумови для більш ефективного застосування заходів на спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному рівнях за допомогою перегляду законодавчих документів, моніторинг стану виконання кожного з них, упорядкування й

взаємоузгодження змісту стратегічних рішень;

– наукове обґрунтування індивідуально-профілактичних заходів запобігання ювенальній злочинності як планомірної діяльності уповноважених суб'єктів, спрямованої на своєчасне виявлення дітей, від яких можна очікувати вчинення правопорушень, включаючи повторних, і здійснення на них та їхнє найближче соціальне оточення (мікросередовище) превентивного впливу з метою позитивної корекції поведінки таких дітей, усунення, послаблення або нейтралізації криміногенних чинників, що діють у сфері їх життєдіяльності;

дістали подальшого розвитку:

– напрями імплементації кращих зарубіжних практик запобігання ювенальній злочинності у вітчизняну діяльність органів кримінальної юстиції за допомогою створення кримінологічної моделі запобігання з поєднанням державних і громадських сил та ресурсів; здійснення комплексного впливу на дитину, середовище; комунікаційної діяльності суб'єктів виховання та профілактики з розподілом функцій, з метою уникнення дублювання; програмування сфери застосування заходів виховання, забезпечення умов розвитку, соціальної допомоги; профілактики негативних проявів, корекції поведінки;

– міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності: позитивна соціалізація дітей; профілактика девіантної поведінки неповнолітніх; створення системи ювенального правосуддя (правосуддя дружнього до дитини);

– обґрунтування мінімізації покарання, але з максималізацією реабілітаційно-виховних процесів, спрямованих на зміну негативних девіацій у свідомості неповнолітнього, створюючи готовність до правослухняної поведінки за умови обов'язкового залучення до психолого-педагогічної роботи органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, які

здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень;

– кримінологічна характеристика неповнолітніх, які вчиняють кримінальні правопорушення, з виокремленням соціально-демографічних (характеризуються сукупністю персонографічних ознак і відомостей про соціальну роль та місце неповнолітнього в соціумі); кримінально-правових (показують ступінь суспільної небезпечності неповнолітніх злочинців, глибину та стійкість їх антисуспільної спрямованості через учинені ними суспільно небезпечні діяння, що мають ознаки певного складу кримінального правопорушення); морально-психологічних (особливості особистості неповнолітніх, які детермінують учинення ними злочинних діянь) ознак, що проявляються у злочинній поведінці з розподілом на випадкових, ситуаційних, нестійких і злісних;

– системно-функціональний підхід до практичної реалізації взаємодії між суб'єктами запобігання ювенальній злочинності, в частині покладення координаційних функцій на загальнодержавному рівні – підрозділ ювенальної превенції центрального органу управління поліцією; регіональному рівні – підрозділи ювенальної превенції головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях і м. Києві; місцевому рівні – підрозділи ювенальної превенції територіальних (відокремлених) підрозділів Головних управлінь Національної поліції в областях;

– визначення індивідуально-профілактичних заходів запобігання як одних з пріоритетних у діяльності органів ювенальної превенції Національної поліції та впровадження спеціалізованого курсу професійної підготовки поліцейських щодо запобігання ювенальній злочинності на основі методик / програм, розроблених з огляду на позитивні зарубіжні практики, який включатиме порядок реагування на девіантну поведінку дітей і подальший алгоритм дій з метою унеможливлення вчинення кримінального

правопорушення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтовані в дисертації положення впроваджені й можуть бути використані в:

науково-дослідній роботі – під час проведення фундаментального дослідження за темою «Інституційні спроможності України для післявоєнного відновлення: нормативно-правові механізми ефективної реалізації» (акт Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України від 3 квітня 2024 р.) і подальших наукових досліджень кримінологічних проблем злочинності, підвищення ефективності запобігання кримінальним протиправним проявам неповнолітніх (акт Центру українсько-європейського наукового співробітництва від 4 березня 2024 р.);

діяльності правоохоронних органів – для розроблення й удосконалення відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, підготовки методичних рекомендацій з питань запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми, захисту потерпілих (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 5 квітня 2024 р. № 50640);

освітньому процесі – для підготовки підручників, курсів лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з курсів кримінології, кримінального права, а також під час проведення різних видів занять (тренінгів) з відповідних дисциплін у процесі підготовки бакалаврів і магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників МВС і Національної поліції України (акт Донецького державного університету внутрішніх справ від 12 жовтня 2022 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки,

рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У науковій статті «Peculiarities of corruption risk management in economic activity», опублікованій спільно із С. Вітвіцьким і Т. Тіточка, автором особисто досліджено сутність корупційних ризиків, які можуть виникнути в процесі забезпечення економічної безпеки держави, зокрема під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених дітьми; розглянуто основні способи управління такими ризиками, як метод удосконалення взаємодії економічної та правової складових сучасного українського суспільства.

У науковій статті «Definition of criminal and illegal activities in the economic sphere», опублікованій спільно із С. Вітвіцьким і Т. Тіточка, автором особисто визначено сутність злочинної та протиправної діяльності у сфері економіки; уточнено її детермінанти; розглянуто способи запобігання кримінальним правопорушенням, учиненим дітьми у складі організованих груп і злочинних організацій.

У науковій статті «Protection of childhood in the «Ruska Pravda»: historical and legal aspects», опублікованій спільно із Ю. Стециком, автором особисто розглянуто історичні обставини утворення «Руської Правди»; виявлення специфіки впливу християнства на розвиток законодавства про охорону дитинства; виявлення основних рис «Руської Правди» з погляду відповідальності неповнолітніх, удосконалено періодизацію розвитку ювенального кримінального законодавства.

Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові статті, в дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації

обговорювалися на кафедрі кримінального права та процесу Державного податкового університету. Результати дослідження були оприлюднені на двох міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики» (м. Маріуполь, 24 вересня 2021 р.); «Діяльність державних органів в умовах воєнного стану» (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені в 26 наукових публікаціях, серед яких 20 статей, опублікованих у наукових фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, три – в наукометричних базах Scopus, Web of Science, дві тези доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, та одна монографія.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, що містять сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 412 сторінок, з них основний текст – 361 сторінка, список використаних джерел – 38 сторінок (352 найменування) та 2 додатки на 13 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ЮВЕНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

1.1. Наукові підходи до визначення ювенальної злочинності та її ознак

Одним із ключових питань, що потребують першочергового опрацювання в рамках наукового дослідження механізму запобігання ювенальній злочинності, є визначення змісту поняття «ювенальна злочинність» і розкриття характерних ознак цього соціального явища. Вирішення зазначеного завдання має визначальне значення для побудови концепції здійснюваного дослідження, зокрема для подальшого формування наукових положень стосовно наявного та перспективного стану запобігання такій злочинності.

Зважаючи на те, що поняття «ювенальна злочинність» є похідним від більш широкого поняття «злочинність» (вони співвідносяться як частина й ціле), варто наголосити, що, попри ключове місце категорії «злочинність» у понятійно-термінологічному апараті кримінологічної науки, представниками цієї галузі наукового знання дотепер не сформовано єдиного підходу стосовно визначення цієї категорії. Загалом, однаково розуміючи сутність злочинності, дослідники по-різному розставляють акценти в процесі розкриття змісту цього поняття. Наприклад, за визначенням О. М. Литвака, злочинність – це правове виявлення реального, складного, мінливого та динамічного суспільно небезпечного, соціального й кримінально-правового явища, що підпорядковується певним закономірностям свого розвитку та є системою злочинів, учинених на певній території або в певній державі чи регіоні за певний період часу, та осіб, які їх учинили [174, с. 18].

Розглядаючи злочинність з позицій інституціональної методології, В. М. Дрьомін конкретизував, що злочинність виявляє себе як масове деструктивне явище, різновид протиправної соціальної практики, яка може бути названа кримінальною практикою. Кримінальні практики посягають на базові суспільні відносини й систему чинних соціальних інститутів, загальноприйнятих моральних та етичних стандартів людського співжиття [95, с. 8–9]. Згідно із визначенням, запропонованим В. М. Куцом, злочинність – це невід’ємна, обумовлена внутрішньою та зовнішньою детермінацією еволюційно мінлива схильність людей та їх спільнот до деструктивності у формі кримінальних правопорушень, а також реальні прояви останньої, що піддаються кількісній та якісній інтерпретації [166, с. 38]. Ю. В. Орлов визначає поняття злочинності як історично мінливий, статистично стійкий, релятивний, соціальний феномен, що виражається в масових, інституційних, суспільно небезпечних практиках, форми прояву яких мають кількісно-якісний вираз у понадсумативній сукупності злочинів, а також злочинній діяльності [204, с. 275]. Водночас наявна й позиція, за якою злочинність визначається як негативне соціальне, історично мінливе явище, що полягає в скоєнні частиною членів суспільства вчинків, які заподіюють шкоду іншим членам суспільства або суспільству загалом, відповідальність за які передбачена кримінально-правовими нормами [84, с. 51].

Наведені дефініції становлять лише частину з усього багатоманіття визначень поняття «злочинність», запропонованих у кримінологічній науці. З огляду на це досить вагомими є напрацювання В. В. Голіни та Н. В. Сметаніної, які узагальнили основні визначення злочинності із виокремленням декількох напрямів: 1) сумарно-статистичний (або соціально-статистичний), що ґрунтується на радянській доктрині, – це уявлення про злочинність як про відносно масове, історично мінливе, соціальне явище, що

являє собою сукупність злочинів, учинених на певній території та в певний проміжок часу; 2) новітній (соціально-практичний або соціально-діяльнісний), що характеризує злочинність як кримінальну активність частини членів суспільства, як предметну діяльність, соціальну практику, як прояв криміногенного потенціалу суспільства, як масовий прояв деструктивності в поведінці людей, як форму соціальної адаптації [57, с. 29]. Водночас В. В. Голіна запропонував і власне (авторське) визначення поняття злочинності як складного соціального явища, причини й умови якого пов'язані як із генетичними схильностями людей до відхиленої, зокрема злочинної поведінки, так і з вадами та недосконалістю самого суспільства й ступенем його здатності формувати правослухняну людину [52, с. 146].

В останні роки під час звернення до поняття злочинності науковці все частіше керуються визначенням, сформульованим відомим ученим-кримінологом А. П. Закалюком, який вказує, що злочинність – це феномен соціального життя як неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнообумовленої кримінальної активності частини членів суспільства [116, с. 139]. Перевагою наведеного визначення є підкреслення динамічних властивостей злочинності: в такому розумінні поняття злочинності не зводиться лише до сукупності злочинів. З урахуванням цього таке визначення може бути взято за основу для дослідження різних видів злочинності, включно з тим, що позначається як «ювенальна злочинність».

Слово «ювенальний» походить від латинського *juvenālis* – юнацький. На цей час поняття «ювенальна злочинність» не одержало закріплення у вітчизняному законодавстві, але чинні нормативно-правові акти оперують деякими термінами, що містять у собі слово «ювенальний» і мають змістовний зв'язок з поняттям ювенальної злочинності – «ювенальна превенція» [224], «ювенальна пробація» [238], «ювенальна юстиція» [222], «ювенальний прокурор» [250].

Водночас поняття «ювенальна злочинність» уживається в працях представників кримінологічної, кримінально-правової науки та інших наукових галузей. Зокрема, це поняття наявне в працях О. М. Джужі [83, с. 167–168], С. В. Горлача [64], А. А. Коренюк [147, с. 235], Н. М. Крестовської [153, с. 175], Я. П. Мальованої [182, с. 10–11], Є. С. Назимка та Ю. В. Єгорової [193, с. 82; 194, с. 8; 195, с. 48], В. А. Пелішенка [209], Т. М. Швець [320, с. 327] та інших авторів. Оперуючи зазначеним поняттям, названі вище науковці не вдаються до розкриття його змісту та не пропонують його визначення. З огляду на загальний контекст, в якому вживається це поняття, можна дійти висновку, що науковці використовують його як синонімічне поняття «злочинність неповнолітніх».

Порівняно з поняттям «ювенальна злочинність» уживання поняття «злочинність неповнолітніх» наразі є більш поширеним: воно наявне в значній кількості наукових праць та інших джерел. Водночас на сучасному етапі вбачається чимало обставин, які вказують на доцільність віддання переваги саме поняттю ювенальної злочинності як у науковому обігу, так і в повсякденній практиці. Насамперед це пов'язано із створенням у структурі Національної поліції України підрозділів ювенальної превенції, основним завданням яких є профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних та адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення. Паралельно з цим розпочали роботу й сектори ювенальної пробації – відокремлені підрозділи Державної установи «Центр пробації», що забезпечують реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та пробації щодо неповнолітніх. У цьому контексті досить показовим і значущим є те, що для підкреслення цільової спрямованості й сфери діяльності таких підрозділів у їх найменуванні

використано термін «ювенальний». До того ж наразі на державному рівні задекларовано наміри щодо впровадження ювенальної юстиції [222].

Водночас у різних галузях вітчизняної юридичної науки посилюється тенденція до формування наукових концепцій і теорій стосовно ювенально-правових відносин. Зокрема, викликає зацікавлення підхід, відображений у докторській дисертації Н. М. Крестовської щодо започаткування формування нового наукового напрямку в юриспруденції – правової ювеналістики (науки ювенального права), що постає як система теоретичних і прикладних знань про традиції, сучасний стан та перспективи правового регулювання суспільних відносин за участю дітей і молоді, про правове забезпечення умов виживання, належного розвитку та соціалізації підростаючого покоління. Простеживши вітчизняну традицію ювенально-правового регулювання, дослідниця небезпідставно акцентує увагу на міцне національне коріння ювенального права та правової ювеналістики [153, с. 4]. Одночасно, відомий учений-кримінолог О. М. Джужа зазначає про становлення кримінологічної ювенології як галузі соціально-правової науки про злочинність дітей, її причини й умови, особу злочинця та жертву, загальносоціальні, спеціальні й індивідуальні заходи щодо запобігання девіантній і злочинній поведінці, захисту від посягань дорослих злочинців, а також розроблення комплексного запобіжного впливу на ювенальну злочинність загалом [83, с. 167–168].

Зважаючи на викладене, варто констатувати, що поняття «ювенальна злочинність» набуває все більшого значення в сучасному науковому дискурсі, зокрема в кримінології, правознавстві та соціології. Використання терміна «ювенальна злочинність» має ряд важливих переваг порівняно з традиційно усталеним «злочинність неповнолітніх», що обґрунтовує його злободенність і доцільність використання в наукових дослідженнях.

По-перше, «ювенальна злочинність» охоплює на порядок більш широке коло проблем, пов'язаних із правопорушеннями молоді. Натомість термін

«злочинність неповнолітніх» обмежується лише правопорушеннями, що вчиняють особи, які не досягли повноліття. Ювенальна злочинність здатна охопити не тільки кримінальні правопорушення, але також вона взаємопов'язана з адміністративно-деліктною поведінкою та загалом антисоціальною поведінкою молодих людей. Це дає змогу дослідникам більш комплексно аналізувати проблеми та причини девіантної поведінки серед молоді з огляду на різні аспекти їхнього життя й соціалізації.

По-друге, використання поняття «ювенальна злочинність» сприяє більш точному визначенню цільової аудиторії досліджень. У багатьох країнах світу вікові межі для неповнолітніх різняться, що може ускладнювати порівняння даних і проведення компаративістських досліджень. Термін «ювенальна злочинність» уможливорює зосередження на певній віковій категорії, яка є об'єктом правових і соціальних заходів, спрямованих на профілактику та боротьбу з девіантною поведінкою. Наприклад, у деяких зарубіжних країнах до ювенальної категорії можуть належати особи, які не досягли віку 21 року, що дозволяє краще зрозуміти динаміку правопорушень серед молоді.

По-третє, в процесі використання поняття «ювенальна злочинність» робиться акцент на потребі в застосуванні специфічних методів і підходів до роботи з молодими правопорушниками. Ювенальна юстиція орієнтована на реабілітацію та ресоціалізацію неповнолітніх правопорушників, на протигагу дорослій кримінальній юстиції, яка часто має яскраво виражений каральний характер. Отже, використання терміна «ювенальна злочинність» наголошує на важливості розроблення та впровадження спеціальних програм і заходів, які враховують психологічні, соціальні й емоційні особливості молоді.

По-четверте, «ювенальна злочинність» привертає увагу на превентивні заходи та раннє втручання. Дослідження у цій галузі дозволяють ідентифікувати чинники ризику та розробити ефективні стратегії для їх

усунення ще до того, як молода особа вчинить правопорушення. Це має важливе значення для зниження рівня злочинності в довгостроковій перспективі, адже запобігання правопорушенням серед молоді є одним із ключових завдань ювенальної юстиції.

По-п'яте, термін «ювенальна злочинність» відображає сучасні підходи до вивчення молодіжної девіантної поведінки, які враховують мультидисциплінарний характер цієї проблематики. Психологія, соціологія, педагогіка, кримінологія та правознавство вносять свій вклад у дослідження й розроблення заходів боротьби з ювенальною злочинністю. Це дає змогу створювати більш ефективні та комплексні стратегії, що враховують усі аспекти життя молоді особи.

По-шосте, використання поняття «ювенальна злочинність» узгоджується з тенденціями розвитку міжнародного права та співпраці у сфері правосуддя. У багатьох міжнародних документах, таких як Конвенція ООН про права дитини, йдеться про потребу в особливому підході до неповнолітніх правопорушників. Термін «ювенальна злочинність» більш точно відображає ці зобов'язання та сприяє гармонізації правових норм і підходів у різних правових системах.

По-сьоме, враховуючи стратегічний курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію (як це передбачено Конституцією України), варто взяти до уваги й те, що термін «ювенальна злочинність» є більш семантично наближеним до англійського терміна «Juvenile Delinquency», відомого в зарубіжних країнах.

Отже, використання терміна «ювенальна злочинність» у сучасному науковому дискурсі має ряд переваг, які роблять його більш відповідним для вивчення та вирішення проблем, пов'язаних з правопорушеннями серед молоді. Цей термін уможливує застосування більш комплексного підходу до аналізу проблеми, враховує специфіку роботи з молоддю, сприяє

міжнародній співпраці та розробленню ефективних превентивних заходів.

Розглянуті вище обставини створюють передумови для більш активного використання поняття «ювенальна злочинність» як синонімічного поняття «злочинність неповнолітніх», у зв'язку з чим саме перше з названих вище понять покладено в основу під час формулювання та розроблення теми цього дослідження.

Водночас у контексті цієї тези варто звернути увагу, що в деяких джерелах поняття «ювенальна злочинність» характеризується як таке, що охоплює злочинність неповнолітніх і суспільно небезпечні посягання на права та законні інтереси неповнолітніх. У зв'язку з цим вбачається, що включення до змісту зазначеного поняття злочинності, спрямованої проти неповнолітніх, є недоцільним, оскільки кожен з двох названих вище сегментів злочинності має власну специфіку і їх доцільно відділяти один від одного, зокрема з використанням для цього різної термінології.

З урахуванням наведеного, дотримуючись позиції про синонімічний зв'язок понять «ювенальна злочинність» і «злочинність неповнолітніх», для доопрацювання наукових підходів до визначення ювенальної злочинності та її ознак доцільно спиратися на наявні наукові положення щодо поняття «злочинність неповнолітніх», яке на цей час одержало більш детальну теоретичну розробку.

Досліджуючи різні аспекти злочинності неповнолітніх, науковці сформулювали ряд авторських визначень цього поняття, що характеризуються певними відмінностями.

Зокрема, В. А. Мозгова вважає, що в дослідженнях науково-правового спрямування злочинність неповнолітніх можна розглядати як порівняно масовий соціальний феномен, що виражається в статистичній сукупності фактів протиправної (кримінально-забороненої) поведінки суб'єктів злочину у віці від 14 до 18 років на певній території за відповідний період часу [190,

с. 146].

Як зазначає Л. С. Дубчак, злочинність неповнолітніх – це зумовлена особливим детермінаційним комплексом підсистема загальної злочинності, що характеризується віковою специфікою суб'єкта злочину (особи у віці від 14 до 18 років) і становить своєрідний «резерв» злочинності дорослих [96, с. 15].

Згідно з визначенням, сформульованим М. В. Гричанюк, злочинність неповнолітніх – це складне, багатовимірне, соціальне, історично зумовлене негативне явище, що являє собою самостійний вид у структурі загальної злочинності зі специфікою як щодо особи злочинця, так і щодо причин та умов, які її породжують, показників, що її характеризують, і заходів протидії [67, с. 10].

Г. В. Дідківська зазначає, що злочинність неповнолітніх – це негативне соціальне явище, що має саморегульовальну сукупність взаємопов'язаних елементів, швидко реагує на зміни в суспільстві як вид злочинності, специфіка якої зумовлена ймовірнісними величинами, що отримуються внаслідок вивчення злочинів і осіб, які їх учиняють у віці 14–17 років [90, с. 24].

Дещо іншу дефініцію пропонує Р. О. Бундз, визначаючи злочинність неповнолітніх як соціально негативне явище, що охоплює сукупність злочинів, вчинених особами, які не досягли 18-річного віку, на певній території за певний проміжок часу, характеризується кількісними та якісними показниками, є об'єктом самостійного вивчення, а його основною особливістю, що зумовлює специфічні детермінанти та заходи запобігання, є особа неповнолітнього злочинця [27, с. 7].

Розглянуті визначення не вичерпують усі наявні в кримінологічній науці погляди щодо поняття «злочинність неповнолітніх». У цьому контексті можна погодитися з думкою Н. С. Юзікової, яка зазначає, що на сьогодні

жоден з наукових підходів до визначення поняття «злочинність неповнолітніх» не може бути визнаний домінантним чи визначальним, так само і не можна його безпідставно заперечувати [324, с. 24]. Водночас заслуговує на увагу запропонований дослідницею умовний розподіл наявних наукових підходів до визначення поняття «злочинність неповнолітніх», серед яких:

1) загальний підхід, представники якого, дотримуючись певної наукової концепції загального поняття «злочинність», обмежуються загальним поняттям, яке охоплює випадки, коли злочин вчинено особами віковою категорією від 14 до 18 років (14–17 років) та особами віком 13–17 років, й має свою специфіку, зумовлену фізичними, соціально-психологічними, моральними особливостями та статусом у суспільстві;

2) фактично-офіційний, у рамках якого виділяються два значення цього поняття: фактичне – безпосередньо дає уяву про загальну кількість суспільно небезпечних діянь (передбачені Особливою частиною Кримінального кодексу України), вчинених особами, які не досягли віку повноліття (повних 18 років); офіційне – відображує кількість злочинів осіб неповнолітнього віку, стосовно яких була порушена кримінальна справа й тим самим здійснена державна реєстрація, чим забезпечене внесення таких злочинів до офіційного (статистичного) поняття «злочинність неповнолітніх»;

3) диференційований – пов'язаний з розподілом неповнолітніх на різні вікові групи;

4) розширено-диференційований, у межах якого досліджуються особливості розвитку та чинники, які детермінують поведінку осіб молодіжного віку, що охоплює вікову підгрупу неповнолітніх осіб [324, с. 24].

Водночас, дослідивши особливості цього виду злочинності, Н. С. Юзікова конкретизувала, що злочинність неповнолітніх як об'єкт

кримінологічного пізнання являє собою сукупність суспільно небезпечних діянь (злочинів) неповнолітніх у різних сферах суспільного життя як результат дисфункціональності соціальних інститутів, що покликані формувати умови прийняттого розвитку особистості неповнолітнього та мотивацію до позитивної поведінки [324, с. 24].

Аналіз і узагальнення наведених наукових положень є підґрунтям для визначення поняття ювенальної злочинності та розкриття його змісту. Водночас потрібно взяти до уваги загальні вимоги до застосування термінологічного методу дослідження, згідно з якими визначення обсягу та змісту поняття даються через родову ознаку й найближчу видову відмінність. Зазвичай спочатку називають родові поняття, до якого поняття, що визначається, входить як складова. Потім указують на ту ознаку поняття, яка відрізняє його від усіх подібних, причому ця ознака має бути найважливішою та найсуттєвішою. Якщо під час визначення поняття важко зазначити одну ознаку, називають декілька ознак, достатніх для розкриття специфіки його обсягу та змісту [321, с. 60].

З урахуванням таких правил для позначення родового поняття стосовно поняття ювенальної злочинності досить точним буде оперування категорією «негативне соціальне явище», яка цілком слушно використовується окремими науковцями під час визначення поняття «злочинність неповнолітніх». Одночасно вбачається, що найсуттєвіша ознака цього негативного соціального явища полягає в тому, що воно проявляється в систематичному вчиненні кримінальних правопорушень особами, які не досягли повноліття.

Характеризуючи цю ознаку, варто зазначити, що, згідно зі ст. 12 Кримінального кодексу України, поняття кримінального правопорушення об'єднує в собі як поняття злочину, так і поняття кримінального проступку. Кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи

бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Інші категорії кримінально караних діянь, передбачених Кримінальним кодексом України, вважаються злочинами [155].

Зважаючи на законодавче розрізнення злочинів і кримінальних проступків, вбачається, що поняття «ювенальна злочинність» доцільно розглядати як таке, що позначає вчинення неповнолітніми особами як злочинів, так і кримінальних проступків. Адже усталені наукові підходи до поняття злочинності, що були сформовані задовго до порівняно нещодавнього законодавчого розмежування злочинів і кримінальних проступків, не передбачають виключення із змісту поняття злочинності кримінальних проступків.

Водночас питання щодо кола суб'єктів, на яких поширюється поняття ювенальної злочинності (злочинності неповнолітніх), певною мірою є дискусійним: з наведених вище визначень вбачається, що позиції науковців стосовно цього питання містять деякі розбіжності. У більшості випадків у науковій літературі віковий склад осіб, щодо яких вживається це поняття, обмежується особами віком від 14 до 18 років (14–17 років), проте деякі науковці висловлюють й іншу думку.

Зокрема, Б. М. Головкін зазначає, що за своїм змістом явище злочинності неповнолітніх являє собою кримінальну активність дітей віком від 11 до 18 років. Розвиваючи цю думку, науковець пояснює, що законодавець обмежив період вчинення злочинів неповнолітніми за критерієм нижньої межі досягнення віку кримінальної відповідальності (14 років) та верхньої межі досягнення віку повноліття (18 років). Однак фактично межі існування явища злочинності неповнолітніх визначаються самою кримінальною реальністю, що об'єктивно склалася в середовищі

неповнолітніх і набула закономірного характеру. Практика показує, що діти починають експериментувати із вчиненням правопорушень і суспільно небезпечних діянь зазвичай з 11 років. З цього віку за вчинення суспільно небезпечних діянь, за які Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, неповнолітні правопорушники поміщуються до приймальників-розподільників для дітей. Частина з них за рішенням суду направляється до спеціальних навчально-виховних закладів [59, с. 205].

Розглядаючи порушене питання, Н. С. Юзікова запропонувала вживати поняття «злочинність неповнолітніх» у загальнокримінологічному розумінні (для змістовної характеристики феномена злочинної активності частини суспільства віком від 14 років до повноліття) та спеціально-кримінологічному розумінні (з можливим диференційованим розподілом на підгрупи: 11–13 років, 14–15 років, від 16 років до повноліття, та визначенням її територіально-часових меж). Пояснюючи такий підхід, учена зазначає, зокрема, що обґрунтування концептуально нової моделі ефективного запобігання та протидії злочинності неповнолітніх у сучасній Україні потребує детального дослідження та врахування процесу комплексного впливу інститутів суспільства на соціалізацію неповнолітнього до досягнення 14 років [324, с. 89].

У зв'язку з цим вбачається, що в рамках визначення поняття ювенальної злочинності (злочинності неповнолітніх) розширення її вікових меж за рахунок виокремлення категорії осіб, які не досягли 14 років, навряд чи є доцільним, оскільки вчинювані цими особами суспільно небезпечні діяння не є ні злочинами, ні кримінальними проступками. Згідно з Кримінальним кодексом України (ч. 1 ст. 18) суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може наставати

кримінальна відповідальність. За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. Водночас ст. 22 Кодексу визначено окремі категорії кримінальних правопорушень, у разі вчинення яких особи у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років також підлягають кримінальній відповідальності (умисне вбивство, посягання на життя державного чи громадського діяча та ін.). Відповідно до ст. 34 Цивільного кодексу України особа, яка досягла вісімнадцяти років, вважається повнолітньою [315].

З урахуванням цього є підстави для застосування підходу, за якого коло суб'єктів кримінальних правопорушень, що охоплюються поняттям ювенальної злочинності, має обмежуватися осудними фізичними особами у віці 14–17 років. Варто погодитися з думкою А. П. Закалюка, який стверджує, що в процесі вивчення причин і умов злочинності неповнолітніх, розроблення заходів її запобігання потрібно враховувати й ті суспільно небезпечні діяння осіб, які не охоплені кримінальною реєстрацією, тому що значна частина чинників цього виду злочинності формується та проявляється в період розвитку особи до настання віку кримінальної відповідальності [116, с. 469]. Відтак запобігання вчиненню суспільно небезпечних діянь особами, які не досягли віку кримінальної відповідальності, фактично є однією із складових запобігання ювенальній злочинності.

Поряд із наведеним під час формулювання визначення поняття ювенальної злочинності доцільно окремо підкреслити, що це явище характеризується певними кількісними та якісними показниками й зумовлене рядом специфічних соціально-психологічних детермінантів. Акцентування уваги на таких ознаках (яке простежується й у деяких розглянутих вище авторських визначеннях поняття «злочинність неповнолітніх») є доволі важливим і відповідає усталеним у кримінологічній науці підходам до

дослідження злочинності загалом та певних її видів зокрема. Виокремлення й подальше розкриття змісту таких ознак ювенальної злочинності сприятиме формуванню всебічної характеристики цього явища, яка має враховуватися в процесі розробки механізму запобігання ювенальній злочинності.

На основі викладеного можна запропонувати узагальнене визначення поняття ювенальної злочинності:

ювенальна злочинність – це негативне соціальне явище, що проявляється в систематичному вчиненні кримінальних правопорушень особами у віці 14–17 років, характеризується певними кількісними та якісними показниками й зумовлене рядом специфічних соціально-психологічних детермінантів.

Продовжуючи дослідження, потрібно дати загальну характеристику кількісно-якісних показників і соціально-психологічних детермінантів ювенальної злочинності, що вирізняють її в загальній структурі злочинності.

Однак перед цим висвітливо базові теоретичні основи цих показників і детермінантів в аспекті протидії злочинності неповнолітніх.

Кількісні показники. Становлять статистичні дані, що характеризують обсяг і структуру кримінально протиправної поведінки. Вони містять такі аспекти:

1. Рівень кримінально протиправної діяльності: кількість кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, на певну кількість населення (наприклад, на 100 000 осіб).

2. Динаміка кримінально-протиправної діяльності: зміни в кількості кримінальних правопорушень упродовж певного часового лагу, що дає змогу виявити ключові тенденції та закономірності.

3. Структура кримінально протиправної діяльності: розподіл кримінальних правопорушень за різними категоріями (крадіжки, грабежі, убивства тощо), що уможливорює визначення найбільш поширених видів

правопорушень серед неповнолітніх.

4. Показники рецидивізму: доля осіб, які знову вчиняють кримінальні правопорушення після відбуття покарання або до припинення судимості.

5. Соціально-демографічні характеристики правопорушників: вік, стать, соціальний статус, рівень освіти тощо.

Ці кількісні показники є важливими для розуміння масштабу проблеми, оцінки ефективності заходів запобігання та контролю ювенальної злочинності, а також для порівняння даних між різними регіонами та країнами.

Якісні показники. Доповнюють кількісні дані, забезпечуючи глибше розуміння причин та умов, що сприяють виникненню кримінально протиправної поведінки. До них належать:

1. Мотиви та причини кримінальних правопорушень: вивчення внутрішніх (психологічних) та зовнішніх (соціальних) чинників, що впливають на ухвалення рішення про вчинення делікту.

2. Характеристика взаємодії з оточенням: аналіз взаємовідносин правопорушників із сім'єю, друзями, закладом освіти та іншими соціальними інститутами.

3. Рівень агресивності й антисоціальних установок: дослідження поведінкових і психологічних рис, що можуть сприяти девіантній поведінці.

4. Соціально-культурний контекст: вплив культурних норм, цінностей і традицій на формування поведінкових моделей.

Соціально-психологічні детермінанти ювенальної злочинності можуть містити чинники, які визначають поведінку молоді в контексті їх соціального середовища та психологічного стану:

1. Сімейне середовище: рівень матеріальної забезпеченості, наявність конфліктів у сім'ї, стиль виховання та взаємовідносини між членами родини. Зокрема, добре відомо, що дисфункціональні сім'ї часто є джерелом

емоційної нестабільності, а це може призводити до кримінально протиправної поведінки.

2. Освітні установи: роль школи в соціалізації молоді, взаємодія з учителями й однолітками, рівень успішності в навчанні. Низька академічна успішність і конфлікти серед однолітків часто корелюють з підвищеним ризиком девіантної поведінки.

3. Соціально-економічний статус: рівень життя, доступ до соціальних благ, можливості для самореалізації. Економічні труднощі та соціальна нерівність можуть спонукати молодь до вчинення кримінальних правопорушень з метою задоволення базових потреб.

4. Психологічні чинники: самооцінка, рівень стресу, наявність психологічних розладів. Низька самооцінка та нездатність справлятися зі стресовими ситуаціями можуть сприяти девіантній поведінці.

5. Культурні та субкультурні впливи: належність до певних молодіжних груп чи субкультур, що мають власні норми та цінності, які можуть відрізнятися від загальноприйнятих.

З огляду на викладене комплексне вивчення ювенальної злочинності, що враховує як кількісні, так і якісні показники та соціально-психологічні детермінанти, є необхідним для розроблення ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушеннями серед молоді. Такий підхід дає змогу не лише краще зрозуміти причини та умови кримінально протиправної поведінки, але й розробити цілеспрямовані стратегії для її подолання.

Отже, почнемо із з'ясування кількісних показників ювенальної злочинності (злочинності неповнолітніх), зосередивши увагу на офіційних даних про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, учинених визначеною категорією осіб упродовж певного часового періоду. Джерелом відповідної інформації на сьогодні можуть бути звіти про кримінальні правопорушення, які формуються Офісом Генерального прокурора. Так,

згідно з цими звітами за останні п'ять років зареєстровано таку кількість кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю, провадження за якими закінчені: 2017 р. – 1 396 [98], 2018 р. – 4 750 [99], 2019 р. – 4 088 [100], 2020 р. – 3 708 [101], за 8 місяців 2021 р. – 2 042 [102].

Зіставлення цих цифр із загальною кількістю облікованих кримінальних правопорушень за ці роки (2017 р. – 523 911, 2018 р. – 487 133, 2019 р. – 444 130, 2020 р. – 360 622, 8 місяців 2021 р. – 247 401) [98–102] вказує на те, що за офіційною статистикою питома вага ювенальної злочинності в загальній структурі злочинності є порівняно незначною: 2017 р. – 0,26 %, 2018 р. – 0,97 %, 2019 р. – 0,92 %, 2020 р. – 1,02 %, 8 місяців 2021 р. – 0,82 %.

Водночас у науковій літературі небезпідставно акцентується увага на невідповідності статистичного обліку злочинів, що вчиняються неповнолітніми та за їх участю, фактичному стану злочинності серед неповнолітніх. Зокрема, Б. М. Головкін зазначає, що правомірна поведінка неповнолітніх осіб чергується із неправомірною при відсутності явних ознак соціального відчуження та схильності до вчинення правопорушень і злочинів. Виявити таких правопорушників складно, а тому більшість із них не потрапляють у поле зору уповноважених органів і соціальних служб. Зазначена обставина сприяє традиційно високим показникам латентності злочинів, що вчиняються неповнолітніми та за їх участю [59, с. 209].

Звертаючись до цього аспекту, Н. С. Юзікова також наголошує, що суспільно-політична й економічна кризи 2014 р., кардинальне реформування системи правоохоронних органів, відсутність чіткого контролю за міграційними процесами та належної системної державної підтримки вимушених мігрантів, особливо неповнолітніх, поглибили проблеми в дотриманні режиму законності. Усе це в комплексі становить підґрунтя латентності злочинної поведінки частини неповнолітніх. Високий рівень латентності є закономірною особливістю злочинності неповнолітніх, яку

варто ураховувати в теорії та практиці запобіжної діяльності та формуванні державної превентивної політики [324, с. 24].

Водночас, аналізуючи статистичні дані за період 2004–2015 рр., Н. С. Юзікова дійшла висновку, що особливістю злочинності неповнолітніх та сталою тенденцією, що відображає закономірності розвитку, можна вважати відносну стабільність питомої ваги неповнолітніх, які вчиняють злочини, відповідно до загальної злочинності [324, с. 24]. Про правильність цього висновку свідчать і статистичні дані за останні роки. Так, з огляду на зміст сформованих органами прокуратури єдиних звітів про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, частка неповнолітніх від загальної кількості виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, становить: 2017 р. – 3,64 % [98], 2018 р. – 3,24 % [99], 2019 р. – 3,02 % [100], 2020 р. – 2,76 % [101], за 8 місяців 2021 р. – 2,43 % [102].

Ще однією особливістю ювенальної злочинності (злочинності неповнолітніх) є високий рівень судимості неповнолітніх порівняно з дорослими особами. Так, розглядаючи це питання, Н. С. Юзікова виділила зазначену особливість на основі аналізу співвідношення показників кримінальної активності неповнолітніх та коефіцієнтів судимості осіб, які вчинили злочини в неповнолітньому віці й інших вікових групах. За висновком дослідниці, така тенденція спостерігається в національній правозастосовній практиці досить давно, що свідчить про поверховий підхід до проблеми злочинності неповнолітніх та відсутності широкої розгалуженої системи програмних, корекційних і превентивних адресних заходів запобігання й протидії кримінальній активності частини неповнолітніх [324, с. 28].

Характеризуючи злочинність неповнолітніх як суспільну проблему, Б. М. Головкін зауважує, що якісні показники злочинності неповнолітніх відображають соціальну спрямованість і мотивацію протиправних посягань,

а також закономірності їх злочинності поведінки. Неповнолітнім правопорушникам загалом притаманні дві основні моделі злочинної поведінки: полімотиваційна та мономотиваційна. Перша характеризується амбівалентністю бажань і почуттів, конкуренцією потреб та інтересів, розсіюванням цілей, невизначеністю умислу щодо способів і засобів протиправних посягань, високою залежністю реалізації наміру від колективного рішення, сприятливого розвитку передзлочинної ситуації та поведінки жертви. Для неповнолітніх загалом характерне явище конвергенції різних видів злочинної діяльності. Понад 40 % учинених ними протиправних діянь становлять реальну або ідеальну сукупність з іншими злочинами. Притаманна їм підвищена пошукова активність реалізується в «блукаючому» цілеутворенні, виборі навмання об'єкта посягання та жертви, супутньому вчиненні злочинів, не пов'язаних єдиним умислом з основним діянням. Зазначена модель поведінки більш характерна для неповнолітніх, які тільки стають на шлях вчинення злочинів та експериментують з різними формами небезпечної поведінки, тим самим прагнуть набути первинний злочинний досвід і підняти свій статус у референтній групі. В основі мономотиваційної моделі злочинної поведінки неповнолітніх лежать однорідні потреби та інтереси, спільні мотиви й цілі, пріоритетні форми та способи злочинної поведінки, що охоплюються єдиним умислом. Найчастіше такі злочини заздалегідь планують і вчиняють злочинні групи змішаного вікового складу неповнолітніх і на кілька років старших від них дорослих злочинців. Переважно це злочини проти власності або проти життя й здоров'я особи [59, с. 210].

Одночасно в межах кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх науковці зазвичай акцентують окрему увагу на таку характерну ознаку, як корислива спрямованість цього виду злочинності [27, с. 8; 324, с. 29]. Зокрема, розглядаючи цей аспект, Б. М. Головкін наголошує,

що значне переважання корисливих мотивів у злочинній поведінці неповнолітніх вказує на зміну ієрархії цінностей у підлітковому середовищі, погіршення рівня життя їхніх батьків, свідчить про загальну тенденцію до споживання матеріальних благ і гедоністичні настрої серед неповнолітніх деліквентів. Надмірна зосередженість неповнолітніх на вчиненні злочинів проти власності пояснюється домінуючою мотивацією до виживання в умовах бідності, вимушеного переселення, а також задоволенням потреб у здобутті коштів на придбання психоактивних речовин і забезпечення беззмістовного дозвілля. Інституціональна комерціалізація життя підштовхує неповнолітніх до агресивної боротьби з дорослими за матеріальні блага, а також активної участі в масовому викраденні чужого майна, що перетворилося на основні заняття, швидке й доступне джерело незаконних доходів у депресивних місцях проживання. Зазвичай неповнолітні віддають перевагу викраденню майна, до якого існує вільний або полегшений доступ [59, с. 212].

Ще однією характерною рисою ювенальної злочинності є переважно груповий і вуличний характер злочинних посягань [59, с. 212; 324, с. 29]. Як зазначає С. В. Горлач, ювенальна групова злочинність є структурною складовою загальної ювенальної злочинності. Водночас її питома вага (серед злочинності неповнолітніх) є втричі вищою, ніж питома вага загальної групової злочинності [64, с. 113]. Акцентуючи увагу на груповому характері злочинності неповнолітніх, Б. М. Головкін та В. С. Батиргарєєва вказують, що чисельність груп неповнолітніх, які вчиняють корисливо-насильницькі злочини, переважно становить 2–3 підлітки, проте зустрічаються й більш чисельні об'єднання. В абсолютній більшості випадків такі групи нестійкі (ситуативні), а тому їх злочинна діяльність обмежується одним або кількома епізодами. Втім, якщо до складу таких груп входять дорослі злочинці, то вони діють упродовж більш тривалого часу (до одного року й більше),

вчиняють численні злочини, зокрема тяжкі й особливо тяжкі. Прагнення неповнолітніх до об'єднання в злочинні групи зумовлене їх віковими та психологічними особливостями. У неповнолітньому віці підлітки інстинктивно тяжіють до групового спілкування, проведення вільного часу, задоволення колективних потреб та інтересів. Неформальна група є потужним інститутом соціалізації, захищає її членів від зовнішнього втручання, генералізує вуличну й кримінальну субкультуру, заохочує протестні настрої та жорстоко карає відступників. Таке об'єднання згуртовує своїх членів, надає відчуття сили й корпоративності, допомагає перебороти страх. Серед безумовних переваг кримінальної групи є чисельне домінування над потерпілим, підтримка та захист співучасників у разі небезпеки, приклади нахабності, жорстокості й виняткового цинізму з боку лідерів об'єднань, які підтримують злочинний дух членів групи, здійснюють колективний і особистий тиск на нерішучих осіб. Утім навіть під час групових нападів неповнолітні обирають у потенційні жертви фізично слабших одноліток, жінок, осіб, які тимчасово перебувають у безпорадному стані. Дається взнаки їх боягузливо малодушна сутність [61, с. 113].

Однією з відмітних рис ювенальної злочинності є надмірна агресія та невмотивована жорстокість щодо жертв насильницьких злочинів [59, с. 205]. Спеціально досліджуючи це питання, Р. О. Бундз дійшов висновку, що тяжкі насильницькі злочини неповнолітніх за ступенем суспільної небезпеки та тяжкості заподіюваних наслідків перевершують інші кримінальні прояви в підлітковому середовищі. Неповнолітні, які вчиняють такі злочини, поширюють стереотип агресивно-насильницької поведінки в побутовому та дозвільному мікросередовищі. Жорстокість є однією з найважливіших індикаторів морального здоров'я та становища неповнолітніх. Кількість злочинів з насильницькою мотивацією, коли насильство пов'язане з жорстокістю, садизмом, озлобленою агресивністю, цинізмом, знущанням над

людьми, щороку збільшується. Зростає також ступінь жорстокості насильницької злочинності неповнолітніх, зокрема злочинів проти особистості. Простеживши процес криміналізації неповнолітніх, можна стверджувати, що все більше злочинних посягань насильницького характеру мають крайню форму жорстокості [28, с. 1, 7].

За результатами кримінологічного аналізу показників злочинності неповнолітніх Н. С. Юзікова виокремлює й такі особливості цього виду злочинності, як превалювання вчинення неповнолітніми злочинів у стані алкогольного сп'яніння та рівень ювенального рецидиву. Так, за висновками дослідниці, в середньому п'ята частина злочинів вчиняється неповнолітніми у стані алкогольного сп'яніння, де превалюють насильницькі злочини, зґвалтування. Високим є показник ювенального рецидиву серед засуджених неповнолітніх, які раніше були засуджені, зокрема серед тих, судимість з яких не знята та не погашена (цей показник домінує у разі вчинення зґвалтування, вбивств, злочинів проти власності) [324, с. 24].

Серед ознак ювенальної злочинності (злочинності неповнолітніх) науковці називають також підвищену кримінальну активність вихованців соціально неблагополучних сімей, а також дітей, які мають розлади психіки й поведінки [59, с. 205]. Зокрема, аналізуючи особливості тяжкої насильницької злочинності неповнолітніх, Н. В. Сметаніна і Т. В. Граб наголошують на тому, що зазвичай найтяжчі злочини вчиняють представники соціально неблагополучного середовища підлітків. Це середовище утворюють вихідці із соціально занедбаних сімей, вихованці шкіл-інтернатів, а також діти без належного піклування та догляду. Неприйняття й відсторонення з боку соціуму створюють дезідентифікацію та ворожо-агресивне сприйняття соціальної реальності підлітками аналізованої категорії. Почуття нікчемності та незахищеності життя компенсуються пияцтвом, аморальністю та насильством як захисними реакціями на вплив

ворожого середовища. Вирішення найактуальніших у цьому віці завдань – самоствердитися, подолати соціальну відчуженість – відбувається найлегшим і найшвидшим у реалізації насильницьким шляхом, в основі якого лежать ворожість і фрустрація [300, с. 176].

Під час виявлення характерних ознак злочинності неповнолітніх Н. С. Юзікова слушно зауважила, що особливістю злочинності неповнолітніх за останні роки можна вважати її віртуалізацію. Неповнолітні багато часу проводять за комп'ютерними іграми, інколи безконтрольно користуються інтернет-ресурсами, включно й тими, що не рекомендовані для перегляду та користування неповнолітнім. Надмірна жорстокість, візуалізація сцен жорстокості та насильницької поведінки в онлайн-ресурсах провокує аналогічну поведінку в реальності [324, с. 29].

Крім того, ювенальна злочинність характеризується й певними регіональними особливостями. Дослідивши це питання більш детально, Н. С. Юзікова дійшла висновку, що впродовж тривалого часу стабільно низькі показники кримінальної ураженості злочинністю неповнолітніх спостерігаються в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській і Тернопільській областях. Стала тенденція «високих» показників злочинної активності як серед неповнолітніх, так і серед повнолітніх осіб притаманна Київській, Запорізькій та Луганській областям [324, с. 29].

Крім розглянутих специфічних кількісних і якісних показників, властивих ювенальній злочинності, це явище характеризується й рядом особливих соціально-психологічних детермінантів, притаманних саме цьому виду злочинності. Такі специфічні (видові) детермінанти діють поряд із загальними чинниками (обставинами), які загалом генерують злочинність у суспільстві.

У цьому контексті заслуговують на увагу висновки Б. М. Головкина, який зазначає, що характер і спрямованість кримінальної активності дітей

визначається несприятливими умовами формування й розвитку їх особистості в пубертатний період, віковими особливостями мотивації, способом життя, а також впливом осіб, які мають кримінальний досвід. Неповнолітні стають на шлях вчинення злочинів з чотирьох основних причин: по-перше, їх втягують у злочинну діяльність дорослі особи, які мають кримінальний досвід; по-друге, через заборонену (протиправну) поведінку діти в ігровій чи протестній формі самовиражаються, спотворено реалізують право на самостійність (дорослість); по-третє, вчинення злочинів є захисною реакцією на соціальну безпорадність, відчуття покинутості, невизначеність і страх перед майбутнім; по-четверте, злочинна поведінка виступає засобом адаптації до складних умов життя, боротьби за виживання в будь-який спосіб [59, с. 205].

Н. В. Сметаніна наголошує також, що причиною підліткової злочинності найчастіше є невідповідний догляд за дітьми батьками або їхня відсутність. Загальне зниження рівня життя, неблагополуччя сімей, які із втратою прибутку втрачають також моральні цінності, відсутність нормальних побутових умов – усе це призводить до того, що діти, бажаючи жити так, як усі, прагнуть досягти цього за допомогою крадіжок та інших злочинів. Крім того, згубний вплив на неповнолітніх має телебачення, що пропагує насильство й життя заради особистого задоволення. У причинному комплексі злочинності неповнолітніх значне місце посідає так звана ігрова потреба. Це легкодумство, що має свій вияв у недостатній оцінці задуманого й усвідомленні вже вчиненого. Усе, що відбувається, підлітками сприймається як небезпечна «гра» [300, с. 175].

Крім названих вище чинників, до основних причин учинення кримінальних правопорушень неповнолітніми науковці відносять такі, як слабка організація вільного дозвілля неповнолітніх, відсутність працевлаштування на соціально корисну роботу у вільний від навчання час,

слабкий контроль з боку адміністрацій освітніх установ, слабе плановане обслуговування правоохоронних органів [126, с. 359].

Зазначені причини заслуговують того, щоб їх прокоментувати, зважаючи на серйозність впливу наведених чинників. Відразу кілька важливих соціальних і організаційних аспектів привертають увагу, які можуть сприяти девіантній поведінці серед молоді.

Щодо слабкої організації вільного дозвілля неповнолітніх, то варто зазначити, що вільний час, справді, є критичним елементом у формуванні особистості підлітків. Недостатньо організоване дозвілля може призвести до того, що молодь шукає альтернативні способи розваги, а часто й за межами соціально прийнятних норм. Зайнятість у позашкільних заходах, спортивних секціях, культурних гуртках не лише сприяє розвитку навичок і здібностей, але й запобігає асоціальній поведінці. Недостатність таких можливостей залишає підлітків без продуктивного заняття, що може підштовхнути до правопорушень.

Відсутність працевлаштування на соціально корисну роботу у вільний від навчання час є надважливим чинником, оскільки працевлаштування неповнолітніх має кілька очевидних переваг. По-перше, це дозволяє підліткам відчувати себе частиною суспільства, усвідомити свою значущість і внесок у спільну справу (особливо це проявляється в умовах війни та відбиття російської агресії, коли виникає потреба в залученні молоді до волонтерських активностей). По-друге, трудова діяльність формує відповідальність, дисципліну та навички, які стануть корисними в майбутньому. Відсутність таких можливостей може залишити молодь без структури й мети, що також сприяє підвищенню ризику злочинної поведінки.

Слабкий контроль з боку адміністрацій освітніх установ – це та причина кримінально протиправної поведінки, яка не викликає сумнівів. Адже освітні установи відіграють важливу роль у соціалізації та контролі

поведінки підлітків. Ефективний контроль з боку адміністрації шкільної установи включає не лише дисциплінарні заходи, але й створення позитивного середовища, де кожен учень відчувається підтриманим і захищеним. Слабкий контроль може призвести до підвищеної агресії, булінгу та інших форм девіантної поведінки, що зі свого боку може перерости в кримінально активні дії. Тож не випадково МВС України запровадило проєкт «Шкільний офіцер поліції», що розглядається як модель співробітництва загальноосвітніх навчальних закладів і органів поліції [213]. За словами керівника Національної поліції України, йдеться про проєкт, який повинен забезпечити безпеку в школах, щоб в освітній заклад не могли потрапити сторонні особи, не були пронесені небезпечні предмети. Цей поліцейський повинен бути таким собі вартувим безпеки, він зможе у контакті з адміністраціями шкіл та батьківськими комітетами донести рекомендації з необхідних заходів безпеки, захищатиме дітей. Це також сприятиме поверненню наших громадян в Україну, які бояться, що їхні діти будуть у небезпеці в школах. Цей проєкт розпочав свою реалізацію. Укладатимуться окремі договори з поліцією охорони та місцевими територіальними громадами, на території яких розміщуються школи. Звісно, поліцейські будуть присутні в школах, здійснюватиметься відповідний пропускний режим із функціонуванням аличного металодетектору [58].

Роль правоохоронних органів у профілактиці ювенальної злочинності не обмежується лише покаранням. Важливим аспектом є превентивна робота, яка охоплює просвітницькі заходи, патрулювання, співпрацю з освітніми установами та соціальними службами. Слабке планування й виконання таких заходів може знизити ефективність профілактики, залишаючи молодь без необхідної підтримки та нагляду.

Отже, вищевикладене дозволяє підсумувати, що сучасна вітчизняна кримінально-правова доктрина потребує доопрацювання в частині

вдосконалення понятійно-категорійного апарату, також визначення алгоритму взаємодії держави з неповнолітніми особами, що дозволить якісно підійти до будування стратегій ювенального кримінологічного запобігання.

1.2. Стан наукової розробки проблем запобігання ювенальній злочинності в Україні

Питання запобігання ювенальній злочинності (злочинності неповнолітніх) привертають увагу багатьох науковців, залишаючись серед найбільш складних і дискусійних. Ці питання досліджуються як науковцями-кримінологами, так і представниками інших галузей наукового знання.

У новітній період розвитку вітчизняної кримінології (з початку 1990-х років до сьогодні) підготовлено значну кількість наукових праць, в яких висвітлено різні аспекти запобігання такій злочинності, зокрема обґрунтовано пропозиції стосовно заходів, спрямованих на її подолання. З огляду на це для поглиблення й актуалізації наукових засад запобігання ювенальній злочинності на сучасному етапі потрібно проаналізувати та систематизувати попередні наукові напрацювання щодо цієї тематики, що становлять підґрунтя для її подальшої розробки.

Зважаючи на коло питань, які висвітлювалися в різних наукових працях щодо запобігання ювенальній злочинності (злочинності неповнолітніх), ці роботи можна умовно згрупувати за предметом дослідження, що дозволить певною мірою структурувати наявні кримінологічні знання стосовно запобігання такій злочинності.

Насамперед доцільно зазначити наукові дослідження, спеціально присвячені комплексному кримінологічному дослідженню злочинності неповнолітніх та основних питань запобігання цьому виду злочинності. Зокрема, серед таких наукових праць вирізняється ґрунтовністю докторська

дисертація Н. С. Юзікової «Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні» (2017 р.), в якій наведено основні характеристики злочинності неповнолітніх як соціальної проблеми. У контексті закономірностей розвитку інститутів суспільства представлено кримінологічний аналіз особистості неповнолітнього, який учиняє злочин, та запропоновано інституціонально-особистісний підхід до пізнання детермінації злочинності неповнолітніх. В окремому розділі роботи розглянуто такі питання, як: міжнародні правила, принципи, рекомендації щодо гуманізації національного законодавства у сфері запобігання та протидії злочинності неповнолітніх; зарубіжний досвід програмного забезпечення запобігання та протидії злочинності неповнолітніх; гуманістичні засади та структура сучасної української державної політики запобігання злочинності неповнолітніх; заходи кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх; концептуальні основи програмного забезпечення запобігання злочинності неповнолітніх. За результатами проведеного дослідження вчена запропонувала, зокрема, Типову програму запобігання злочинності неповнолітніх із закріпленням у ній комплексу заходів, спрямованих на захист інтересів неповнолітніх, суспільства та держави від негативних посягань і дії криміногенних чинників, створення прийнятних умов для повноцінного розвитку й самореалізації молодого покоління [325].

У теоретичній площині також заслуговує на увагу захищена 2018 року дисертаційна робота М. В. Гричанюк «Механізм протидії злочинності неповнолітніх», в якій представлено авторський погляд на концепцію механізму протидії злочинності неповнолітніх. У межах зазначеного дослідження під цим механізмом розуміємо взаємодію елементів у межах конкретної системи заходів політичного, правового, організаційно-управлінського, ідеологічного, соціально-психологічного та іншого

характеру, що являє собою сукупність форм, методів і засобів, за допомогою яких органами кримінальної юстиції, спеціальними установами, органами та службами у справах дітей здійснюється різноманітна діяльність, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію найширшого кола причин і умов, що сприяють учиненню злочинів неповнолітніми, поновлення їх законних прав та інтересів, а також усунення наслідків злочинних діянь. До елементів механізму протидії злочинності віднесено: цілі, завдання, суб'єкти, об'єкти, рівні принципи, правове забезпечення цієї діяльності та напрями її вдосконалення. На основі такого підходу авторка подає пропозиції з удосконалення функціонування вказаного механізму, зокрема щодо запровадження в Україні інститутів ювенальної юстиції та вдосконалення діяльності відповідних підрозділів Національної поліції України [67, с. 10].

Серед наукових праць, які стосуються базових питань запобігання ювенальній злочинності (злочинності неповнолітніх), варто зазначити також дисертаційні роботи О. С. Моргуна («Злочинність неповнолітніх як об'єкт кримінологічного дослідження», 2013 р.) та Р. О. Бундзи («Особлива жорстокість як ознака злочинності, що вчиняються неповнолітніми: детермінанти та попередження»).

У дисертації О. С. Моргуна узагальнено прикметні кримінологічні риси злочинності неповнолітніх та охарактеризовано особливості організаційно-профілактичної діяльності з неповнолітніми особами, які вчиняють злочини [191]. Основні переваги цієї роботи полягають у її системному підході до вивчення причин та умов, що сприяють злочинній поведінці підлітків, а також у розробленні й описанні заходів із профілактики злочинності серед цієї вікової категорії. Одним із ключових здобутків дисертації є детальний аналіз соціальних, економічних та психологічних чинників, які впливають на злочинну поведінку неповнолітніх. О. С. Моргун застосовує комплексний підхід, який охоплює як кількісні, так і якісні методи дослідження, що

уможливорює одержання багатовимірного розуміння проблеми. Важливою перевагою є також формування конкретних рекомендацій для правоохоронних органів і соціальних служб. Щоправда, робота має й певні недоліки. Зокрема, зазначається обмеженість емпіричних даних, які базуються на конкретному регіоні України, що може знижувати загальну репрезентативність висновків. Дисертація також не повністю враховує вплив глобалізаційних процесів та інформаційних технологій на поведінку підлітків, що є важливим аспектом у сучасному розрізі. Прогалиною дослідження є недостатнє висвітлення ролі шкільної системи та позашкільної діяльності у формуванні правослужняної поведінки молоді. Крім того, не вистачає проведення порівняльного аналізу з аналогічними дослідженнями в інших країнах, що дозволило б краще зрозуміти специфіку української ситуації у світовому контексті. Загалом дисертація О. С. Моргуна є значним внеском у кримінологічну науку, проте потребує подальших досліджень і розширення емпіричної бази для підвищення її загальної валідності та релевантності.

Дисертація Р. О. Бундзи охоплює вивчення злочинності неповнолітніх загалом і злочинів, учинених ними з особливою жорстокістю, а також детермінантів формування особи неповнолітніх, які вчиняють такі злочини, та напрямів запобігання їм на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях [28]. Основні переваги роботи полягають у її глибокому аналізі причин і умов, що призводять до особливої жорстокості під час вчинення злочинів неповнолітніми особами. Автор застосовує міждисциплінарний підхід, об'єднуючи наукові методи з кримінології, соціології та психології для всебічного вивчення цього явища. Р. О. Бундз ретельно досліджує психологічні та соціальні чинники, що впливають на формування жорстокої поведінки серед підлітків, зокрема роль сімейного середовища, школи та засобів масової інформації. Значним

досягненням роботи є розроблення практичних рекомендацій для запобігання таким злочинам, які можуть бути в нагоді для правоохоронних органів та інших органів влади. Ключовими недоліками дисертації є обмеженість вибірки, на якій базуються емпіричні дослідження, що могло вплинути на репрезентативність результатів. Крім того, дослідження не повністю охоплює вплив сучасних технологій та інтернет-культури на формування жорстокої поведінки серед молоді. Прогалиною в роботі є недостатнє висвітлення ролі позашкільної діяльності та виховних програм у запобіганні злочинної поведінки. Було б правильним також додати в предмет дослідження порівняльний аналіз з аналогічними дослідженнями в інших країнах для кращого розуміння специфіки українського контексту в глобальному вимірі. Загалом дисертація Р. О. Бундзи є цінним дослідженням, що показує важливість комплексного підходу до вивчення злочинності серед неповнолітніх та розроблення ефективних стратегій її запобігання.

Для формування наукових засад запобігання ювенальній злочинності доволі значущою є й докторська дисертація С. Ф. Денисова «Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання в Україні». У зазначеній роботі автор оперує поняттями «злочинність кримінально активної частини молоді» та «молодіжна злочинність». Водночас поняття кримінально активної частини молоді слугує для позначення якісно-кількісної специфіки злочинів, учинених на території різних держав (міждержавних утворень і спільнот або ж територіальних складових держави: регіонів, областей, районів тощо) представниками певної підгрупи молоді – вікового контингенту 18–29 років. Під молодіжною злочинністю науковець розуміє сукупність злочинів, учинених за певний проміжок часу на певній території особами у віці 14–35 років, і сукупність учасників цих злочинів у тому самому віці [77, с. 11–12]. Оскільки в такому розумінні поняття молодіжної злочинності за обсягом містить у собі ювенальну злочинність

(злочинність неповнолітніх), обґрунтовані в цій роботі наукові положення щодо молодіжної злочинності та її запобігання потрібно враховувати й у ракурсі спеціального дослідження механізму ювенальної злочинності.

Поряд із названими науковими працями, що стосуються більшості базових питань запобігання ювенальній злочинності, наявна й значна кількість робіт, у яких досліджено окремі аспекти цієї тематики.

Зокрема, такими є дисертаційні роботи й монографії, присвячені формуванню кримінологічної характеристики та забезпеченню протидії (запобігання) окремих видів (груп) злочинів, що вчиняються неповнолітніми особами. Серед цих досліджень варто назвати праці М. М. Корчового («Кримінологічні проблеми боротьби зі зґвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми», 2000 р.) [150], Д. П. Смоленського («Групова корислива злочинність неповнолітніх: кримінологічне дослідження», 2011 р.) [301], І. В. Баклан («Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми», 2007 р.) [8], В. В. Голіни («Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми», 2007 р.) [157], Д. В. Петрова («Кримінологічна характеристика та запобігання грабежам і розбоям, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях», 2014 р.) [210], К. О. Павлишин («Крадіжки, вчинені неповнолітніми: кримінологічний аналіз», 2019 р.) [208].

У зазначеному контексті доцільно зазначити також дисертаційне дослідження Н. В. Яницької «Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження». У межах цього дослідження виділено дві вікові групи злочинців: 14–17 та 18–28 років, що зумовлено особливостями їх фізичного й соціально-психологічного розвитку. Зважаючи на це, наведені в роботі положення і висновки можуть враховуватися й під час подальшого

наукового опрацювання проблем ювенальної злочинності. Зокрема, це стосується кримінологічної характеристики групової корисливо-насильницької злочинності молоді, а також визначення загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та віктимологічних заходів, спрямованих на попередження такої злочинності [329].

Ще одна група наукових праць присвячена кримінологічній характеристиці та питанням запобігання злочинів, що вчиняються певними категоріями неповнолітніх осіб. У ракурсі цих досліджень автори зосереджують основну увагу на особистості різних категорій неповнолітніх злочинців, виокремлюючи їх за певною ознакою (стать, перебування в певному стані та ін.). Такий підхід застосовано в наукових працях О. С. Стеблинської («Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння», 2008 р.) [305], О. І. Немченка («Запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми з психічними відхиленнями: кримінологічні засади», 2011 р.) [198], Н. С. Скриннікової («Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми жіночої статі», 2012 р.) [298], М. М. Кушніра («Запобігання корисливо-насильницьким злочинам, що вчиняються неповнолітніми особами жіночої статі в Україні», 2017 р.) [167], В. В. Голіни та М. О. Маршуби («Кримінологічна характеристика особистості неповнолітнього корисно-насильницького злочинця в Україні», 2014 р.) [49], О. М. Чебан («Злочинність безпритульних неповнолітніх осіб: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання», 2015 р.) [318], І. М. Копотуна («Правові та організаційні основи запобігання злочинам, що вчиняються молодіжними футбольними угрупованнями в Україні», 2016 р.) [144], І. Г. Лубенець («Насильство (булінг) у шкільному середовищі: кримінологічна характеристика та заходи запобігання», 2019 р.) [180], О. О. Пустового («Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються безпритульними та бездоглядними дітьми в Україні», 2019 р.) [263].

Звертаючись до проблематики запобігання ювенальній злочинності (злочинності неповнолітніх), деякі автори акцентують увагу на регіональних (територіальних) особливостях. Зокрема, у цьому контексті варті уваги дві наукові праці.

Першою потрібно зазначити монографію за загальною редакцією В. В. Голіни та В. Д. Ємельянова «Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження» (2006 р.) [158], що становить досить вагомий внесок у кримінологічну науку, зокрема у вивчення проблем злочинності серед підлітків у міському середовищі. Основні переваги цієї роботи полягають у її емпіричній основі та міждисциплінарному підході, що передбачає використання соціологічних методів для дослідження кримінологічних проблем. Автори здійснили глибокий аналіз соціальних, економічних та культурних чинників, які сприяють протиправній поведінці неповнолітніх у великих містах. Монографія вирізняється своєю практичною спрямованістю, її автори надають цінні рекомендації щодо профілактики злочинності серед неповнолітніх, які можуть бути використані органами місцевої влади й органами правопорядку в своїй превентивній діяльності. Значущим є також те, що дослідження охоплює широкий спектр аспектів: від сімейного виховання до впливу шкільної системи та суспільного середовища. Ключовими недоліками монографії можна визнати певну обмеженість її вибірки, що базується переважно на даних одного або декількох великих міст. Це може знижувати загальну репрезентативність висновків. Крім того, дослідження майже не враховує вплив сучасних інформаційних технологій і медіа на поведінку підлітків, що є важливим чинником в умовах сучасного суспільного розвитку. Прогалиною роботи є недостатнє висвітлення ролі позашкільних заходів і громадських організацій у профілактиці злочинності серед неповнолітніх. Не вистачає порівняльного аналізу з аналогічними

дослідженнями в інших країнах, що дозволило б виявити специфіку української криміногенної ситуації у глобальному контексті. Зазначена монографія – це важливе джерело знань і практичних рекомендацій щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх у великих містах, хоча й потребує подальших досліджень для більш повного висвітлення проблеми.

Другою роботою є дисертація, підготовлена Ю. А. Абросімовою на тему «Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні» (2009 р.) [1]. Основні переваги цієї роботи полягають у її фокусі на регіональних аспектах проблеми, що дає змогу більш точно враховувати територіальні соціально-економічні та культурні умови. Авторка здійснює детальний аналіз статистичних даних про злочинність серед підлітків у різних регіонах України, виявляючи специфічні тенденції та чинники ризику. Важливою перевагою дисертації є її прикладна спрямованість: Ю. А. Абросімова розробляє конкретні рекомендації для місцевих органів влади та правоохоронних органів щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх. Робота передбачає застосування комплексного підходу, що поєднує правові, соціальні та психологічні методи впливу. Ключовими недоліками дисертації можна вважати обмеженість вибірки, що використовується для емпіричних досліджень, та недостатню увагу до питання впливу сучасних інформаційних технологій на кримінально протиправну поведінку підлітків. Крім того, дисертація не передбачає здійснення порівняльного аналізу з іншими країнами, а це могло б допомогти виявити сучасні прогресивні підходи до вирішення проблеми. Очевидною прогалиною зазначеної дисертації є недостатнє висвітлення ролі шкільної системи та позашкільних заходів у профілактиці злочинності серед неповнолітніх. Було б корисно також розглянути питання співпраці між різними регіональними структурами для обміну досвідом і координації зусиль у боротьбі зі злочинністю. Загалом дисертація Ю. А. Абросімової є

цінним внеском у кримінологічну науку, що демонструє особливу значущість регіонального підходу до вирішення проблеми злочинності серед неповнолітніх і розроблення ефективних заходів запобігання їй.

Характеризуючи стан наукової розробки проблеми запобігання ювенальній злочинності, не можна обійти увагою й ряд наукових праць, присвячених дослідженню діяльності (ролі) окремих органів, установ, інституцій та інших суб'єктів стосовно запобігання цьому виду злочинності.

Зокрема, в дисертаційній роботі Т. Л. Кальченко досліджено організаційно-правові засади діяльності спеціальних органів та установ як суб'єктів попередження злочинності неповнолітніх (підрозділи кримінальної міліції у справах неповнолітніх, школи та професійні училища соціальної реабілітації неповнолітніх, центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, приймальники-розподільники й виховно-трудова колонія для неповнолітніх, притулки та ін.). Наведено пропозиції щодо вдосконалення діяльності зазначених суб'єктів, а також опрацьовано питання стосовно принципів, форм і напрямів взаємодії цих органів з громадськістю [131].

Питанню діяльності навчальних закладів щодо запобігання злочинності неповнолітніх присвячено дисертаційне дослідження Л. С. Дубчак, в якому проведено комплексний кримінологічний аналіз діяльності навчальних закладів різних типів і рівнів акредитації як суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. Виявлено основні недоліки в діяльності загальноосвітніх, професійно-технічних і закладів вищої освіти, які перешкоджають успішному запобіганню протиправної поведінки неповнолітніх. Запропоновано систему ранньопрофілактичної роботи навчальних закладів з неповнолітніми та розроблено пропозиції стосовно вдосконалення вітчизняного законодавства, яке регулює діяльність навчальних закладів за відповідним напрямом [96].

У ракурсі дослідження інституційного (суб'єктного) складника

механізму запобігання ювенальній злочинності певний інтерес становлять і окремі положення, викладені в дисертаційних роботах О. Г. Колба («Профілактика правопорушень серед неповнолітніх у слідчих ізоляторах МВС України», 1997 р.) [140] та Ю. С. Завгородньої («Сучасні тенденції злочинності дітей та діяльність органів внутрішніх справ щодо її запобігання», 2010 р.) [114]. Далі стисло охарактеризуємо ці наукові праці.

Дисертаційна робота О. Г. Колба на тему «Профілактика правопорушень серед неповнолітніх у слідчих ізоляторах МВС України» є новаторським дослідженням, що присвячене вивченню специфічних умов профілактики правопорушень у закритих установах. Основні переваги цієї дисертації полягають у її ґрунтовному аналізі та комплексному підході до проблеми, враховуючи правові, соціальні та психологічні аспекти. Автор здійснює детальний аналіз причин і умов, які сприяють правопорушенням серед неповнолітніх у слідчих ізоляторах, що є важливим внеском у розуміння внутрішньої динаміки цих установ. Значущим є використання емпіричних даних, зібраних безпосередньо в слідчих ізоляторах. Це додає дослідженню неабиякої практичної цінності. Крім того, науковець розробив конкретні рекомендації щодо поліпшення системи профілактики правопорушень, які можуть бути впроваджені в практику діяльності практичних підрозділів. Однак робота має деякі недоліки. Зокрема, обмеженість вибірки та зосередженість на конкретних установах може знижувати загальну репрезентативність висновків. Дисертація природно повністю не враховує зміни в соціально-економічному контексті, що відбулися після 1997 року, та не аналізує вплив нових соціальних явищ і технологій. Прогалиною є недостатнє висвітлення ролі реабілітаційних програм і психологічної підтримки в профілактиці правопорушень. Було б не зайвим також розглянути питання інтеграції міжнародного досвіду в профілактичну діяльність українських слідчих ізоляторів, що могло б

збагатити теоретичну та практичну базу дослідження. Отже, дисертація О. Г. Колба становить важливий внесок у вітчизняну кримінологічну науку, що розширює розуміння специфіки профілактики правопорушень серед неповнолітніх у слідчих ізоляторах, але лишає простір для подальших досліджень для більш повного врахування сучасних умов і міжнародного досвіду.

Щодо дисертації Ю. С. Завгородньої на тему «Сучасні тенденції злочинності дітей та діяльність органів внутрішніх справ щодо її запобігання», яка була захищена в Україні 2010 року, то ця робота становить ґрунтовне дослідження актуальних проблем дитячої злочинності й ефективності заходів, які вживаються правоохоронними органами для її запобігання. Основними перевагами цієї роботи є її системний підхід та всебічний аналіз сучасних тенденцій у сфері дитячої злочинності. Авторка розглядає вплив різних соціально-економічних і культурних чинників на кримінально протиправну поведінку дітей, що дозволяє глибше зрозуміти природу цього явища. Істотною перевагою дисертації є її емпірична база, яка включає аналіз значної кількості статистичних даних і реальних кейсів. Дисертантка проводить детальне дослідження діяльності органів внутрішніх справ, оцінюючи ефективність існуючих методів і пропонуючи нові підходи до профілактики дитячої злочинності. Важливим аспектом є також розроблення рекомендацій з удосконалення законодавчої бази та практичної діяльності правоохоронних органів. Проте дисертація має і певні недоліки. По-перше, робота фокусується переважно на аналізі негативних тенденцій і проблем, що може створювати дещо одностороннє уявлення про ситуацію. По-друге, недостатньо уваги приділено ролі шкільної системи й освітніх програм у запобіганні дитячій злочинності, що є важливим компонентом профілактичної роботи. Очевидні прогалини стосуються недостатнього висвітлення впливу інформаційних технологій і соціальних мереж на

злочинну поведінку дітей. Крім того, бракує порівняльного аналізу з іншими країнами, що могло б допомогти виявити більш вдалі та оригінальні підходи до вирішення розгляданої проблеми. Важливим аспектом, який потребує подальшого дослідження, є інтеграція міждисциплінарного підходу, що поєднував би правові, соціальні та психологічні аспекти. Дисертація Ю. С. Завгородньої є вагомим внеском у кримінологічну науку, адже захищена наукова праця містить цінні інсайти та рекомендації для вдосконалення роботи правоохоронних органів у сфері запобігання дитячій злочинності, хоча й потребує подальшого розвитку та розширення.

З урахуванням визнання на державному рівні потреби в реформуванні системи юстиції щодо неповнолітніх окремої уваги заслуговує дисертаційне дослідження І. М. Михайлової «Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх» (2015 р.). Оперуючи поняттям «ювенальна юстиція», авторка запропонувала його визначення як системи суспільних інститутів, діяльність яких спрямована на захист прав дитини, правовий і соціальний вплив на дитину та її оточення з використанням можливостей державних (судів, правоохоронних органів, служб у справах дітей, соціальних служб для дітей і молоді) структур і громадських організацій (адвокатури, дитячих фондів), а також волонтерських рухів з метою запобігання вчиненню ними протиправних діянь і соціальну реабілітацію неповнолітніх правопорушників. Обґрунтовано авторське бачення щодо формування та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні. А саме, за висновком дослідниці, таку систему мають становити: ювенальний суд як базовий орган у системі ювенальної юстиції; прокурори у справах неповнолітніх; адвокати у справах неповнолітніх; працівники кримінальної міліції у справах дітей МВС України; слідчі, які здійснюють провадження у справах неповнолітніх; соціальні працівники; служба пробації у складі кримінально-виконавчої інспекції Державної пенітенціарної служби України;

органи й установи для дітей Державної пенітенціарної служби України; координатори й ведучі програм з відновного правосуддя; психологи та фахівці-медики, які працюють з неповнолітніми правопорушниками; вчителі, вихователі, соціальні педагоги, які працюють з дітьми та дітьми-правопорушниками [185].

Серед наукових праць, присвячених дослідженню інституційної (суб'єктної) складової в запобіганні ювенальній злочинності, варто зазначити й дисертаційну роботу А. А. Коренюк «Взаємодія органів пробації з релігійними організаціями у запобіганні рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні» (2019 р.). За результатами проведеного дослідження авторкою, зокрема, виокремлено різні форми взаємодії органів пробації з релігійними організаціями в запобіганні рецидивним злочинам неповнолітніх. Запропоновано засоби щодо вдосконалення практичної діяльності органів пробації та релігійних організацій у сфері боротьби з рецидивною злочинністю неповнолітніх, яке, за висновком авторки, має відбуватися на трьох рівнях: державному, громадському й особистісному [146].

Водночас вирізняється оригінальністю наукова позиція Н. М. Градецької щодо віднесення до кола суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх такого соціального інституту, як сім'я. У дисертаційній роботі цієї дослідниці на основі аналізу поглядів вітчизняних правників на інститут сім'ї представлено його визначення та розкрито теоретичний аспект функцій, завдань і ролі сім'ї в життєдіяльності суспільства, основні напрями її діяльності щодо запобігання злочинності, забезпечення нормального фізичного, морального, інтелектуального розвитку дитини як повноцінного члена суспільства. Також наголошено на особливому значенні виховної функції сім'ї, яка передбачає формування комплексу запобіжних заходів, що протистоять антигромадській поведінці неповнолітнього та вчиненню ним злочинів [66].

Про роль сім'ї в контексті проблеми злочинності неповнолітніх ідеться й у монографічному дослідженні Г. Д. Дідківської «Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх». У роботі висвітлено особливості проблем сучасної сім'ї, причинний комплекс криміногенного чинника сімейної сфери та механізм їх впливу на злочинність неповнолітніх, що дає змогу суб'єктам профілактики вже на ранніх стадіях деформації сімейних стосунків проводити заходи щодо попередження злочинності неповнолітніх [89].

Досліджуючи сукупність детермінантів ювенальної злочинності (злочинності неповнолітніх), а також можливі заходи її запобігання, науковці-кримінологи небезпідставно приділяють особливу увагу питанню ролі засобів масової інформації у формуванні злочинної та правомірної поведінки неповнолітніх. Водночас усвідомлення важливості цих питань зумовило підготовку кількох дисертаційних робіт, спеціально присвячених цій тематиці. Першою серед них стала дисертація О. І. Бугери «Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх» (2006 р.). У цьому дослідженні представлена кримінологічна оцінка недоліків діяльності засобів масової інформації, що сприяють злочинності серед неповнолітніх, підкреслено зв'язок між деструктивним впливом засобів масової інформації та протиправною поведінкою неповнолітніх. Запропоновано заходи загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання злочинів неповнолітніх за допомогою вдосконалення роботи засобів масової інформації [22].

Згодом зазначена тематика одержала подальший розвиток у дисертаційних роботах О. І. Напиральської («Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді», 2010 р.) [197] та В. І. Галагана («Запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх», 2015 р.) [44].

Серед інших вагомих напрацювань представників кримінологічної науки, що прямо чи опосередковано стосуються питань запобігання ювенальній злочинності, варто назвати дисертаційні роботи М. М. Биргеу «Попередження втягнення неповнолітніх у злочинну або антигромадську поведінку» (1996 р.) [30], І. О. Топольскової «Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність» (2003 р.) [313], С. М. Корецького «Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх» (2003 р.) [148], Д. Л. Виговського «Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх» (2006 р.) [37], А. П. Гусака «Кримінологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі» (2009 р.) [69], Є. М. Вечерової «Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні» (кримінологічні засади) (2010 р.) [36].

Зважаючи на те, що всебічне дослідження правових проблем потребує застосування компаративістського підходу, особливий інтерес становлять наукові праці, в яких аналізується досвід запобігання ювенальній злочинності в зарубіжних країнах. Серед таких досліджень варто зазначити дисертації Т. С. Жукової «Соціальні засади запобігання злочинності молоді в Україні та Італії (порівняльне дослідження)» (2011 р.) [111] та А. Ю. Дзюби «Запобігання злочинності неповнолітніх у ФРН» (2019 р.) [87].

Поряд із теоретико-прикладними положеннями, обґрунтованими в кримінологічній науці, для вдосконалення механізму запобігання ювенальній злочинності доцільно враховувати й відповідні висновки та пропозиції, напрацьовані в межах інших галузей юридичної науки, а також суміжних галузях наукового знання. Зокрема, ряд слушних висновків і рекомендацій наведено в роботах С. Г. Поволоцької («Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень серед неповнолітніх (адміністративно-

управлінське дослідження)» [212], Н. В. Лесько («Адміністративно-правова діяльність органів і служб у справах дітей щодо профілактики правопорушень») [170], О. О. Черепненко («Попередження злочинності неповнолітніх (оперативно-розшуковий аспект)») [319], Р. І. Благути («Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх») [18], Д. М. Тичини («Психолого-правові засади попередження корисливої злочинності дітей») [312], М. Ю. Богомолової («Роль соціальних інституцій у профілактиці протиправної поведінки неповнолітніх») [20].

Отже, проведене дослідження дозволило підсумувати, що на сьогодні питання вдосконалення кримінально-правового та кримінологічного реагування на кримінально протиправну діяльність неповнолітніх осіб є достатньо дискусійним і популярним серед учених. На жаль, попри значну кількість праць, чимало проблем залишаються актуальними та неповністю вирішеними. Провідною проблемою є розробка кримінологічного механізму запобігання злочинності неповнолітніх у сучасних умовах.

1.3. Міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності

Тематика запобігання ювенальній злочинності не може бути комплексно розкрита без дослідження міжнародно-правових стандартів запобігання ювенальній злочинності. Саме такі стандарти є важливим орієнтиром для реалізації національних механізмів запобігання ювенальній злочинності. Не є винятком Українська держава, яка має перейняти та імплементувати найкращі світові моделі запобігання злочинності серед дітей.

На сьогодні Україна досі ще не готова повністю запровадити європейські ювенальні правові стандарти, оскільки в нашій країні погляд законодавця на дитину є рудиментальним, інакше кажучи, намагаємось, як і

раніше, озируючись у минуле, дотримуватися норм закладеного ще в 60-ті роки «дієвого» та «справедливого», скоріше «карного», ніж кримінального законодавства. Усе це, звичайно, має наслідком негативну кримінологічну картину, стабільний приріст дитячої злочинності, відсутність у неповнолітніх правопорушників бажання виправитись тощо [40, с. 82].

Запобігання ювенальній злочинності за допомогою вироблених та апробованих міжнародною спільнотою правових стандартів є перспективним напрямом подолання дитячої злочинності в Україні, оскільки в цьому процесі враховуватиметься багаторічний і багатоаспектний досвід застосування в різних країнах світу інструментів запобігання ювенальній злочинності.

Важливим елементом нормативно-правового механізму запобігання та профілактики злочинності неповнолітніх є й міжнародні стандарти в цій сфері. Ці стандарти містяться в таких міжнародних договорах і конвенціях: Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р., ратифікована постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р.; Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення від 25 жовтня 2007 р.; Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р., ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 26 січня 1987 р.; Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, ухвалена в межах Міжнародної організації праці 17 червня 1999 р., ратифікована Законом України від 5 жовтня 2000 р. № 2022-III; Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий Резолюцією № 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р., ратифікований Законом України від 4 лютого 2004 р. № 1433-IV; Декларація прав дитини, затверджена

Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. № 1386 (XIV); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 1 січня 2000 р., ратифікований Законом України від 3 квітня 2003 р. № 716-IV, та ін. [76, с. 160].

До спеціальних нормативно-правових актів міжнародної, зокрема європейської, спільноти щодо розробки й, по суті, подальшого вдосконалення практики запобігання підлітковій злочинності належать так звані Ер-Рядські принципи, ухвалені на Восьмому конгресі ООН із запобігання злочинності і поводженню із правопорушниками 1990 р. Цей документ містить багато фундаментальних положень теорії та відбиває конкретні дії різних суб'єктів із загальносоціального запобігання злочинності неповнолітніх. У розділі «Процеси підготовки до життя у суспільстві» підкреслено, що країнам потрібно приділяти більше уваги політиці із запобігання, яка б сприяла успішній підготовці до життя в суспільстві та інтеграції дітей і молодих людей, особливо через сім'ю, громаду, однолітків, школу, професійно-технічну підготовку, трудову діяльність, а також через добровільні організації. Отже, тут перелічено більшість сфер соціалізації підлітків, що сприяють (детермінують) або можуть сприяти протиправній поведінці неповнолітніх осіб [16].

Аналогічні питання щодо запобігання ювенальній злочинності через певні сфери соціалізації неповнолітніх містить Рекомендація N R (87) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх», в якій зроблено акцент на тому, щоб почати застосовувати або продовжити застосування конкретних заходів, спрямованих на усунення непристосованості та злочинності неповнолітніх, зокрема, за допомогою: 1) запровадження всебічної політики, що сприятиме соціальній інтеграції молоді; 2) надання спеціальної допомоги та

запровадження в школах, молодіжних або спортивних закладах спеціалізованих експериментальних програм, спрямованих на кращу інтеграцію молоді, яка відчуває серйозні труднощі в цих питаннях; 3) вжиття технічних і ситуативних заходів задля обмеження існуючих можливостей для скоєння молоддю правопорушень [267].

Соціалізацію дітей дійсно варто визнати важливим стандартом запобігання ювенальній злочинності. Через соціум підлітки розвиваються, вступають у соціальні зв'язки, здобувають життєвий досвід і реалізуються в суспільній діяльності. Суспільство загалом та оточуюче соціальне середовище зокрема потужно впливають на формування психіки, характеру підлітка та зумовлюють майбутні його особисті потреби, інтереси й прагнення.

На жаль, досі в праві більше уваги приділяється покаранню, ніж адаптації до умов життя або повторної соціалізації після відбуття покарання. Варто чітко зрозуміти, що соціалізація, ресоціалізація пов'язані з теорією та практикою запобігання злочинності, що зі свого боку впливає на проблему прогнозування злочинності та планування заходів як у загальному, так і спеціально-кримінологічному аспектах [71].

Соціальне оточення може негативно впливати на розвиток підлітків, тим самим викликаючи бажання здійснювати антисоціальну діяльність, яка пов'язана із вчиненням кримінальних правопорушень. Якщо дитина перебуватиме в злочинному середовищі, тобто серед осіб, які порушують кримінальний закон, то вона може перейняти їхню психологію та злочинний спосіб життя. У такому разі можна мовити про негативну соціалізацію, яка не запобігає вчиненню злочинності серед дітей, а, навпаки, сприяє ювенальній злочинності.

Якщо під впливом соціального середовища, суспільної діяльності в дитини формується позитивне мислення, бажання правомірно задовольняти

власні потреби й інтереси, законно отримувати винагороду за свою суспільно корисну діяльність, то це свідчить про позитивну соціалізацію, яка дійсно спрямована на запобігання ювенальній злочинності в державі. Самої такої позитивної соціалізації дітей вимагають положення міжнародно-правових актів щодо запобігання ювенальної злочинності.

В умовах спроб побудувати демократичне, правове суспільство розрахунок на залякування як стримуючу силу стає все більш неефективним, особливо, враховуючи обставини, що соціалізована особистість не скоїть злочин умисно, не через страх бути покараним, а в результаті успішної соціалізації. За наявності останньої неповнолітній набуває особисті навички, вміння, знання, що покладаються в основу його поведінки. Звичайно, такий процес залежить як від макросередовища – суспільства, економічної та соціальної стабільності країни, моральних устоїв соціуму, так і від мікросередовища – впливу родини, закладів освіти, оточення тощо. Маємо усвідомлювати, що соціальна адаптація та соціалізація взагалі є більш широкими поняттями, ніж виховання, яке є формуванням особистості з метою підготовки до суспільного життя, або ж виправлення й ресоціалізації. І саме на соціалізацію неповнолітніх, молоді в суспільстві й повинні бути спрямовані сили [71].

На основі узагальнення зарубіжного досвіду М. О. Семенишин виділяє такі головні напрями соціальної реабілітації дітей, які вчинили корисливо-насильницькі злочини в Україні: 1) створення й розвиток профілактичних служб для роботи з дітьми; 2) діагностика соціального середовища; 3) суспільна допомога й наставництво з метою розв'язання найбільш важливих для дітей проблем; 4) робота посередницьких «патронажних» служб, що виражається в наданні підтримки дітям, особливо чутливим до конфліктів у сім'ї, школі, на вулиці; 5) забезпечення належного місця проживання, здатного замінити сім'ю; 6) застосування сімейними

соціальними працівниками спеціальних психологічних карт на кожну дитину конкретного мікрорайону з моменту народження з метою проведення своєчасних запобіжних заходів до досягнення нею повноліття; 7) створення інституту сімейних соціальних працівників і закріплення кожної сім'ї, яка має дитину, за місцем проживання певним соціальним працівником, який взаємодіє з органами й установами охорони здоров'я; 8) правова пропаганда серед учнів освітніх установ працівниками ювенальної превенції, що є найважливішою складовою як освітніх програм, так і діяльності Національної поліції України з припинення девіантної поведінки дітей [273].

Вказані напрями є досить корисними не лише для соціальної реабілітації дітей, які скоїли певний вид злочинних діянь, а їх можна використовувати і для запобігання ювенальній злочинності загалом в Україні. Зокрема, ці напрями можна застосовувати для позитивної соціалізації дітей, потребу в проведенні якої вимагають міжнародно-правові норми у сфері запобігання дитячій злочинності. Тому наведені напрями варто реалізовувати та розвивати й удосконалювати щодо запобігання ювенальній злочинності в Україні.

Ще одним стандартом запобігання дитячої злочинності є профілактика злочинності серед дітей, або профілактика ювенальної злочинності. Відповідно до п. 24 Керівних принципів запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН потрібно розробити й повною мірою використовувати спеціалізовані програми профілактичного характеру [135].

ООН, ЮНЕСКО, Дитячий фонд ЮНІСЕФ та інші міжнародні організації значну увагу приділяють саме профілактиці негативних явищ у молодіжному середовищі. Чимало зусиль спрямовано на пошук нових чи адаптованих до сучасних умов життя підходів до здійснення профілактики правопорушень серед неповнолітніх [130]. Нині найефективнішим напрямом превенції є своєчасне усунення криміногенних чинників зовнішнього

середовища, а також створення антикриміногенних умов, за наявності яких правопорушник відмовиться від наміру вчинити правопорушення, а саме умов, які ускладнять учинення правопорушень, додадуть ризикованості діям й обмежать вигоду [130].

Як влучно зазначає Н. С. Юзікова, суспільство має бути більш зацікавленим у запобіганні злочинів неповнолітніх, ніж у застосуванні заходів кримінально-правового впливу до них [323]. Не можна не погодитися з авторкою в тому, що краще запобігати дитячій злочинності, ніж застосовувати до дітей заходи кримінально-правового характеру. У зв'язку з цим досить важливе значення набуває профілактика ювенальної злочинності.

Система профілактики злочинності загалом та злочинів, що вчиняються неповнолітніми, зокрема в сучасних умовах має враховувати позитивний досвід, а також нові вимоги суспільства. Водночас варто виходити з такого:

- поєднання державних і суспільних засад, сил і ресурсів такої діяльності;
- здійснення комплексного впливу на особу, середовище, діяльність суб'єктів виховання та профілактики, громадську думку;
- розподіл функцій між окремими учасниками профілактичної діяльності з тим, щоб уникнути дублювання;
- визначення сфери застосування заходів виховання, забезпечення нормальних життєвих умов, соціальної допомоги та, власне, профілактики включно із правовими її формами [86].

Отже, система профілактики ювенальної злочинності охоплює декілька аспектів, зокрема об'єднання державної, суспільної та громадської складових, а також поєднання виховної та профілактичної складових, їх комплексного впливу.

Виховну та запобіжну роботу серед молоді проводять ради сприяння

родині та школі, батьківські комітети, ради ветеранів війни та праці, громадські вихователі неповнолітніх та ін. Зазначимо, що до основних завдань діяльності вказаних органів, зокрема батьківського комітету, належать: сприяння створенню умов для формування та розвитку особистості учня та його громадянської позиції, становлення учнівського самоврядування; формування загальнолюдської культури й моралі, культури міжетнічних відносин; взаємодія з педагогічним колективом загальноосвітньої установи з питань профілактики правопорушень, бездоглядності та безпритульності серед неповнолітніх учнів; усебічне зміцнення зв'язків між родинами, навчальним закладом і громадськістю з метою встановлення єдності їх виховного впливу на дітей; залучення батьківської громадськості до професійної орієнтації учня, позакласної та позашкільної роботи тощо. Крім того, зазначені органи мають значні можливості для виявлення неблагополучних сімей, в яких батьки зловживають алкоголем, ведуть аморальний спосіб життя, та вжити необхідних заходів щодо покращення умов виховання в окремих родинах або звернутися до відповідних державних органів [270].

Аналогічний чинник запобігання злочинності неповнолітніх наводить А. Ю. Дзюба, який, розглядаючи питання про загальносоціальні заходи запобігання злочинності неповнолітніх як один із напрямів кримінологічної політики ФРН, наголошує на створенні спеціальних служб допомоги учням: бесіди щодо шкоди паління, вживання алкоголю й наркотиків, консультації з приводу статевих стосунків, вирішення конфліктів, допомога тим, хто відстає в навчанні [86].

Європейська філософія дружнього ставлення до підлітка, який вступив у конфлікт із законом, полягає в залученні якомога більше служб, здатних позитивно впливати на його поведінку без застосування надмірної репресії [40, с. 96]. Якщо розглядати соціальні служби крізь призму європейських

правових стандартів, то варто зазначити, що саме вони повинні здійснювати превентивну функцію, виділяючи серед дітей осіб, які мають девіантну поведінку, виховуються в неблагонадійних і неповних родинах, позбавлені батьківської уваги та нормального виховання тощо [40, с. 96].

Крім того, А. Ю. Дзюба акцентує увагу на тому, що в умовах формування правової держави особлива увага повинна приділятися не лише проблемам захищеності особи правом, її правової інформованості, а й її культурному та трудовому вихованню, розвитку сім'ї. Особливою й досить важливою є специфіка самого процесу сімейного виховання. Досліджуючи сімейне виховання, потрібно насамперед зазначити його безперервність, тривалість і різнобічність. У цьому сенсі з родиною не може зрівнятися жодний інший виховний інститут [86]. Залучення родини до перевиховання неповнолітнього правопорушника, а також спільне відвідування батьками з підлітками спеціальних реабілітаційних курсів дозволить їм швидше досягти мети перевиховання, а також зблизити членів родини [40, с. 98].

О. М. Самойлова вказує, що одним з дієвих методів участі представників громадськості в запобіганні злочинності неповнолітніх є проведення регулярних рейдів за участю батьків, учителів у місцях концентрації підлітків та молоді з метою виявлення місць, в яких можуть виникнути несприятливі умови їх морального виховання, а також усунення або послаблення існуючих джерел такого впливу. Особливу увагу варто звертати на перевірку суб'єктів підприємницької діяльності стосовно недопущення порушень правил торгівлі, заборони продажу неповнолітнім тютюнових виробів і спиртних напоїв [270, с. 313]. Отже, досягнення бажаних результатів у запобіганні злочинам неповнолітніх є можливим лише за умови налагодження тісної взаємодії державних органів з громадськістю. Очевидною є необхідність активніше залучати до цієї діяльності громадські організації та формування, пересічних громадян, тим самим розвиваючи

соціально-правову активність останніх. Не викликає жодного сумніву, що чим більше людей включатиметься в цю роботу, тим більш успішною вона буде [270, с. 313].

Залучення громадськості до роботи з неповнолітніми правопорушниками є одним із засобів щодо запобігання та протидії сучасній протиправній діяльності, а також можливим варіантом звільнення їх від покарання та його відбування. Підтвердженням цієї думки є створення інституту громадського вихователя, який на сьогодні втратив свою дієвість через недосконалість ювенального кримінального законодавця та зниження відповідальності й громадської позиції суспільства [40, с. 100].

Розділяючи думку щодо ширшого залучення громадськості для запобігання ювенальній злочинності та ефективної реалізації інституту громадського вихователя, все ж таки вважаємо, що не треба нівелювати значення запобіжної діяльності правоохоронних органів, які також повинні спрямовувати здійснення своїх повноважень на превенцію ювенальної злочинності.

Водночас О. П. Заворіна акцентує увагу на тому, що превентивна діяльність правоохоронних органів та інших органів влади України дещо ізольована від суспільства й часто не має змоги контролювати розвиток кримінальної ситуації в країні. Натомість у більшості розвинених країн запобігання злочинності є частиною загальнодержавних програм соціального та економічного розвитку [115].

Повністю підтримуємо авторку в тому, що запобігання злочинності, а особливо запобігання ювенальній злочинності, має бути складником загальнодержавних програм щодо суспільного розвитку в різних сферах життя. Водночас для формування та реалізації таких програм потрібні достатні фінансові ресурси, яких у нашій країні бракує. Через відсутність достатнього обсягу матеріального забезпечення неможливо ефективно

здійснювати заходи запобігання злочинності серед дітей за допомогою реалізації відповідних загальнодержавних програм.

Як влучно підкреслює А. О. Йосипів, системи освіти й охорони здоров'я, наукові установи через мізерне фінансування, брак спеціальних кадрів, нерозвинену мережу й матеріально-технічну базу закладів не змогли швидко розробити та впровадити методи й засоби профілактики, діагностики, лікування та реабілітації дітей і підлітків з маргінального середовища [130].

А. Ю. Дзюба, дослідивши питання про загальносоціальні заходи запобігання злочинності неповнолітніх як один із напрямів кримінологічної політики ФРН, наголошує на використанні принципу субсидіарності, коли основна відповідальність, зокрема фінансова, покладається на найбільш наближений до неповнолітніх рівень. У Німеччині близько 60 % витрат на реалізацію молодіжних програм припадає на комунальний рівень (майже 10 % комунального бюджету), 35 % – на рівень відповідних земель. Це дає змогу надавати допомогу молоді з урахуванням локальних і регіональних соціально-економічних реалій і потреб [86, с. 113].

Застосування такого принципу субсидіарності щодо реалізації загальносоціальних програм стосовно запобігання ювенальній злочинності, на нашу думку, є досить перспективним. Такий розподіл фінансових витрат може бути здійснений у нашій державі для підвищення рівня запобігання злочинності серед дітей.

Окреслений підхід до запобігання ювенальній злочинності відповідатиме змісту Рекомендації N Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх та про значення правосуддя у справах неповнолітніх», відповідно до якого попередження злочинності серед неповнолітніх має плануватися, координуватися та фінансуватися місцевими партнерами,

охоплюючи ключові державні установи: поліцію, служби пробації, соціального забезпечення та у справах неповнолітніх, судові органи, установи освіти, зайнятості, охорони здоров'я та житлово-комунальні господарства, а також добровільний і приватний сектор [266].

Для подальшого становлення й розвитку вітчизняної системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх, розроблення та впровадження в діяльність суб'єктів цієї профілактики нових ефективних форм і методів варто вивчати та впроваджувати закордонні методичні напрацювання, практичні прийоми в цій сфері, враховуючи національні особливості, пов'язані з історичним розвитком нашої держави та сучасними трансформаційними процесами, що тривають у всіх сферах суспільного життя [130].

Аналіз правових систем і норм розвинених зарубіжних країн з профілактики правопорушень серед дітей доводить, що практично скрізь діє єдина скоординована цілісна система попередження правопорушень неповнолітніх осіб і притягнення їх до юридичної та інших видів відповідальності. Зусилля всіх державних органів у цьому разі спрямовані на вирішення однієї складної глобальної проблеми, яка набула пріоритетності в усьому світі. Політика Великої Британії є яскравим прикладом громадсько-інтегративного підходу профілактики правопорушення неповнолітніх, Франція має яскраво виражені ознаки реституційної моделі, Японія здійснює акцент на ресоціалізацію неповнолітніх. Однак водночас у профілактичних системах високорозвинених країн помічаємо й ознаки інших підходів. Так, у Німеччині, крім ресоціалізації, увага приділяється й каральному аспекту, а також розгалуженою є система взаємодії різних органів та установ. У Великій Британії, де найвагомішу роль відіграє громада, є й високорозвинена ресоціалізаційна система. Японія, крім методів ресоціалізації, не оминає увагою потребу в співпраці різних урядових структур [192].

Отже, найефективніші програми базуються на мультифакторному підході та застосовуються, починаючи з періоду раннього дитинства, і спрямовані не стільки на індивіда (агресивна поведінка, стрес, навички подолання), скільки на несприятливі характеристики найближчого сімейного та соціального оточення. Вважаємо, що така програма може використовуватися для профілактики злочинності дітей, тому що досить часто причиною їх девіантної поведінки є недоліки в сімейному вихованні [273].

На нашу думку, ефективна система профілактики правопорушень неповнолітніх має поєднувати в собі ознаки різних концепцій: об'єднувати громадські ініціативи задля профілактики девіацій серед дітей, мати структуровану систему ресоціалізації, в якій співпрацюють між собою різні державні установи, не уникати можливості відновлювального правосуддя, що є однією із сутнісних ознак реституційного підходу, водночас у разі потреби до правопорушника мають бути застосовані каральні заходи. Зважаючи на досвід упровадження системи профілактики в зарубіжних країнах, найбільш перспективним для запровадження в Україні, вважаємо, є позитивний досвід Німеччини та Франції, де принцип індивідуального підходу до неповнолітніх правопорушників виражений у найбільш сприятливій формі, зокрема й на структурному рівні. Йдеться про створення в системі правоохоронних органів підрозділів, які б представляли структуру, створену серед кваліфікованих педагогів, психологів, а також інших вузькопрофільних спеціалістів [192].

Наступним міжнародно-правовим стандартом запобігання ювенальній злочинності є вимоги міжнародно-правових актів щодо *створення системи ювенального правосуддя (правосуддя дружнього до дитини)*. Відповідно до вимог ст. 40 Конвенції про права дитини держави-учасниці прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє

відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні. Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поведження, що сприяє розвиткові в дитини почуття гідності та значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших і при якому враховують вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві [142].

Ст. 40 Конвенції про права дитини, що регламентує права дітей у конфлікті із законом, виступає важливим інструментом для забезпечення гуманного та справедливого ставлення до неповнолітніх правопорушників. У контексті української правової системи відповідні міжнародно-правові положення потребують глибокого аналізу й імплементації з урахуванням національних особливостей і викликів.

Відомо, що в Україні застосування ст. 40 Конвенції про права дитини стикається з рядом труднощів. Зокрема, проблемою залишається забезпечення якісної правової допомоги дітям. Адвокати, які працюють з неповнолітніми особами, часто не мають спеціалізованої (взькопрофільної) підготовки, що обмежує їх здатність ефективно захищати права дітей. Крім того, процесуальні гарантії, передбачені законодавством, не завжди реалізуються на практиці. Це включає право на швидкий і неупереджений судовий розгляд, що є ключовим для мінімізації травматичних наслідків для неповнолітніх.

Особливої уваги потребують умови тримання під вартою. Відповідно до міжнародних стандартів вони повинні бути адаптовані до потреб дітей включно із доступом до освіти та психологічної підтримки. В Україні ці стандарти не завжди дотримуються, що може негативно впливати на реабілітацію та соціалізацію неповнолітніх правопорушників.

Критично важливим також є розвиток реабілітаційних програм, які сприяють ресоціалізації дітей і запобігають повторним правопорушенням. В Україні такі програми часто недофінансовані й малоефективні, що вимагає переосмислення та впровадження нових підходів.

Для забезпечення ефективної реалізації положень ст. 40 Конвенції про права дитини в Україні є доцільним впровадити комплексні зміни, які охоплюють реформування системи правової допомоги, поліпшення умов тримання під вартою та розроблення дієвих реабілітаційних програм. Лише за таких умов можна досягти справедливого й гуманного ставлення до дітей у конфлікті із законом.

Ефективне функціонування системи ювенальної юстиції в межах країни, відповідно до міжнародних стандартів і принципів, може забезпечити падіння рівня злочинності серед неповнолітніх і дотримання прав дитини. Варто зазначити, що відхід від каральної системи, дотримання прав дитини під час судового процесу, застосування покарань, альтернативних позбавленню волі, відновне правосуддя, превенція та реабілітація показали свою ефективність [91, с. 218].

У Рекомендації N R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» відмічається, що потрібно сприяти розвиткові процесу непритягнення до відповідальності та посередництва на рівні органу, що притягає до відповідальності (відмова від порушення кримінальної справи), або на рівні поліції – в країнах, де поліція здійснює функції обвинувачення, – для того, щоб запобігти притягненню неповнолітніх до відповідальності за системою кримінального судочинства з відповідними наслідками [267].

Зміст системи кримінального правосуддя значно впливає на подальшу життєдіяльність дитини, яка притягається до кримінальної відповідальності. Складові кримінального процесуального та кримінально-виконавчого

механізму реалізації кримінальної відповідальності формують відношення дитини до держави, її органів, усього соціуму. Репресивна, каральна система правосуддя може викликати в дитини появу бажання та прагнення в майбутньому порушувати кримінальне законодавство, вчинювати кримінальні правопорушення, заподіювати фізичну, матеріальну або моральну шкоду членам суспільства.

На жаль, як влучно зазначає К. Ю. Мураненко, найбільш звичною та зрозумілою в українських реаліях є традиційна карально-репресивна концепція, сутність якої полягає в удосконаленні існуючих кримінально-правових технологій, орієнтованих здебільшого на примус і силовий тиск на злочинців через засоби нагляду й контролю. Це підтверджується адміністративним, кримінальним законодавством, яке передбачає покарання неповнолітніх за вчинення правопорушень (адміністративна та кримінальна відповідальність настає із 16 років) [192].

Практика засвідчує, що заходи, яких уживають у межах адміністративних, силових і репресивних методів протидії злочинності підлітків-маргіналів, зазвичай виявляються безрезультатними [130]. Оскільки такі заходи насамперед спрямовані не на виправлення, виховання та подальшу ресоціалізацію підлітків, а на їх покарання. За таких умов важко вести мову про запобігання злочинності серед неповнолітніх. До того ж занадто примусові заходи впливу на неповнолітніх злочинців закономірно можуть викликати в них бажання надалі порушувати положення кримінального законодавства.

Міжнародні нормативно-правові акти, присвячені захисту прав неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, мають першорядне значення в запобіганні вчиненню злочинів такою найбільш вразливою категорією осіб, як молодь [88, с. 62]. Ці правові акти визначають особливості дотримання прав і законних інтересів неповнолітніх, що

пов'язані з учиненням ними кримінальних правопорушень. Вони містять додаткові вимоги до проваджень у справах неповнолітніх, що стосуються обмежень у питаннях публічності, щодо обов'язкової участі в таких провадженнях спеціалістів (педагогів, вихователів, психологів), а також законних представників цієї категорії осіб тощо [88, с. 62].

Справедливо зазначає Є. С. Демчіхіна про те, що, на відміну від позитивного досвіду ряду пострадянських і постсоціалістичних держав, де створюють спеціально облаштовані кімнати для опитування дітей, в яких дитина перебуває в товаристві батьків чи рідних і не бачить людину, яка веде допит чи опитування за дзеркальним склом (Литва, Латвія, Польща, Словаччина, Угорщина), в Україні така практика не застосовується. Насамперед через матеріально-фінансові й організаційні причини. Авторка наголошує, що важливим чинником запобігання злочинності неповнолітніх є й досконалість чинного законодавства в цій сфері [76].

Вітчизняне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство в частині регламентації притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх має постійно вдосконалюватися з огляду на вимоги міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод дитини. Зміст цих правових стандартів щодо ювенальної злочинності повинен імплементуватися в національні матеріальні та процесуальні норми права.

Потреба в удосконаленні українського кримінального та кримінально-процесуального законодавства в частині регламентації кримінальної відповідальності та притягнення до неї неповнолітніх зумовлюється вимогами міжнародних стандартів захисту прав і свобод дитини. Конвенція ООН про права дитини та інші міжнародні документи, як-от Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), визначають досить високі вимоги до поведінки з неповнолітніми правопорушниками.

Українське законодавство хоча й містить основні положення щодо захисту прав дітей, але потребує більш ґрунтовної імплементації міжнародних стандартів. Наприклад, важливо забезпечити, щоб усі діти, незалежно від тяжкості правопорушення, мали доступ до кваліфікованої правової допомоги з моменту затримання. На практиці це вимога часто ігнорується, що суперечить стет. 37 та 40 Конвенції ООН про права дитини.

Крім того, варто вдосконалити механізми альтернативного вирішення спорів, як-от медіація та програми реабілітації, що можуть замінити традиційне для сфери кримінального права покарання. Це узгоджуватиметься з принципом найкращих інтересів дитини та сприятиме її ресоціалізації, зменшуючи ризик рецидиву. Існуючі програми реабілітації часто недофінансовані та мають обмежену ефективність.

Потребує також перегляду система тримання під вартою неповнолітніх. Умови утримання мають відповідати міжнародним стандартам, забезпечуючи доступ до освіти, психологічної підтримки й охорони здоров'я. Це допоможе мінімізувати негативний вплив ув'язнення на психічний і фізичний розвиток дитини.

Імплементація цих вимог потребуватиме як законодавчих змін, так і реорганізації правоохоронних та судових органів, забезпечуючи дотримання прав дитини на всіх етапах кримінального процесу.

Тож важливим елементом реформування правоохоронної системи України є участь у конвенціях Ради Європи, які встановлюють спільні стандарти для європейських країн. Однак навіть після ратифікації Верховною Радою України цих конвенцій, рекомендацій та резолюцій багато положень цих документів у нашій державі не виконуються, не вносяться зміни в чинне законодавство [115]. Особливо такі зміни потрібні в законодавстві, що регламентує створення та функціонування системи ювенального правосуддя (правосуддя дружнього до дитини), оскільки вона є одним з міжнародно-

правових стандартів запобігання ювенальній злочинності, яка здатна позитивно вплинути на зниження рівня злочинності серед неповнолітніх.

Певні вимоги стосуються не лише притягнення до відповідальності неповнолітніх, а й визначають особливості призначення покарання та інших заходів виховного характеру особам, які вчинили кримінальні правопорушення в неповнолітньому віці [88].

Європейське науково-правниче співтовариство визнає, що відповідні міжнародні, зокрема європейські, регіональні правові стандарти (норми) є результатом багаторічного суттєвого переосмислення та реформування попередніх підходів щодо застосування покарання до неповнолітніх у дусі подальшої гуманізації, лібералізації, соціалізації, отже, максимальної декриміналізації відповідних правових положень [40, с. 105].

Є. С. Назимко слушно підкреслює, що стандартно-правові системи ООН та Ради Європи щодо покарання неповнолітніх є взаємопов'язаними між собою, зокрема через обопільну прихильність до якомога ширшого застосування до неповнолітніх правопорушників некаральних заходів впливу замість кримінальних покарань [194, с. 139]. Застосування альтернативних заходів кримінально-правового впливу сприятиме виправленню підлітків, які, можливо, допустили помилку, вчинивши кримінальне правопорушення. Призначення некаральних заходів кримінально-правового впливу щодо дітей створюватиме необхідні умови до усвідомлення дитиною своєї злочинної діяльності та майбутнє переорієнтування на «законний шлях» життя.

Це повністю буде узгоджуватися з Рекомендацією N R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх», в якій підкреслюється, що з метою поступової відмови від ув'язнення та збільшення кількості альтернативних заходів надавати перевагу тим із них, які дають більше можливостей для соціальної інтеграції неповнолітніх за допомогою навчання та професійної освіти, а також

використання дозвілля чи інших видів діяльності. Серед таких заходів звернути особливу увагу на такі, що: передбачають умовний нагляд і надання допомоги; спрямовані на те, щоб подолати стійкість злочинної поведінки неповнолітніх через покращення їхньої здатності до соціальної адаптації завдяки активним виховним діям (включно із «інтенсивною посередницькою діяльністю»); охоплюють відшкодування збитків, завданих злочинними діями неповнолітнього, громадські роботи, які відповідають віку неповнолітнього та виховній меті [267].

Водночас проблема в тому, що держави, в яких акцент спрямовано на покарання правопорушника з метою його ізоляції від суспільства для захисту останнього, страждають від негативної кримінологічної ситуації через те, що вони карають задля кари для того, щоб «заспокоїти» своїх громадян, створити ореол справедливості та законності. За цих обставин увага перевихованню та виправленню засудженого не приділяється. У випадку неповнолітніх девіантів це є взагалі трагічною негативною ситуацією, оскільки відсторонення їх від суспільства може відіграти погану роль, унаслідок чого дитина ще більше криміналізується, підпаде під протиправний вплив, стане більш агресивною та соціально відірваною [40, с. 91].

А. М. Бабенко, дослідивши тему звільнення від покарання та його відбування як чинник запобігання злочинності неповнолітніх, справедливо підсумовує, що, незважаючи на незадовільний стан злочинності неповнолітніх, ситуація у сфері протидії злочинності неповнолітніх (зокрема, в її пенальному секторі) може бути покращена за рахунок відмови від карального характеру державного реагування на злочини, які вчиняють представники цієї вікової групи, а також ширшого застосування умовного звільнення від покарання та його відбування, чітко спрямованого на конкретну соціально-корисну поведінку неповнолітнього в посткримінальний

і пенітенціарний періоди [4].

Існування умовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування має вагомий некаральний запобіжний вплив на особу. Відмовляючись від виконання покарання стосовно неповнолітніх, держава досягає ряд запобіжних ефектів: а) відбувається економія кримінальних репресій; б) зменшується кількість неповнолітніх, які потрапляють за ґрати та стають потенційними носіями негативних якостей особи, яка перебувала у в'язниці; в) знижується рецидив злочинності; г) зменшуються витрати держави на утримання значної кількості неповнолітніх злочинців у місцях позбавлення волі; д) особа, психологічно розуміючи себе винною у вчиненні злочину, несе тягар психологічної відповідальності перед державою та суспільством за те, що вона звільняє її від кримінального покарання. Ці чинники є вагомими важелями для невчинення нею злочинів у майбутньому [4]. Безсумнівно, використання звільнення підлітків від кримінальних покарань сприятиме запобіганню ювенальній злочинності в державі, оскільки таке звільнення несе окреслений вище запобіжний вплив на дітей.

Утримання від позбавлення волі вже можна вважати значним послабленням каральної функції, оскільки здійснення перевиховання за межами виправних і вихованих установ дозволяє не тільки економити репресію, а й убезпечити підлітка від негативного впливу засуджених [40, с. 96].

І. О. Бандурка справедливо зазначає, що результативним засобом запобігання злочинності загалом, а злочинності серед неповнолітніх зокрема є принцип неминучості покарання. І справа не в тяжкості покарання, а в усвідомленні, що кожне правопорушення буде виявлено й належно оцінено в кримінальному відношенні. Утримати неповнолітнього від вчинення злочину, запобігти його протиправній поведінці – все це й буде однією із форм захисту прав дитини на свободу навчання спілкування з батьками й

іншим оточенням, вибору професії та здорового способу життя й розумного та корисного дозвілля [11].

Попередження злочинності серед неповнолітніх є соціально-правовим процесом, що знижує й обмежує антисуспільні явища, породжені злочинністю, який забезпечується всією сукупністю заходів, що здійснюються державними органами, спеціальними органами й установами, а також громадськістю. Кримінально-правова охорона прав та інтересів дітей здійснюється саме через встановлення відповідальності за злочини, які вчинені проти них, та надання спеціального статусу неповнолітнім, які вчинили злочин [11].

У Рекомендації N R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» наголошується на тому, що потрібно зміцнювати правовий статус неповнолітніх у процесі розгляду справи, зокрема під час розслідування поліцією, визнаючи, крім іншого: презумпцію невинуватості; право використовувати захисника, який може в разі потреби бути офіційно призначений і послуги якого оплачує держава; право на присутність батьків або іншого законного представника, які мають бути поінформовані із самого початку процесу; право неповнолітніх на виклик свідків, проведення їх допиту й очних ставок; можливість для неповнолітніх просити проведення повторної експертизи або будь-якого іншого рівноцінного заходу розслідування; право неповнолітніх на висловлювання й у разі потреби на вираження своєї думки з приводу заходів, що можуть бути вжиті стосовно них; право на апеляцію; право вимагати перегляду призначених заходів; право неповнолітніх на повагу до їхнього особистого життя [267].

Є. С. Назимко виокремлює змістовні складові міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх, до яких відносить:

- 1) визначення поняття «неповнолітнього» як окремої та специфічної вікової й

соціальної категорії суб'єктів кримінального права із зазначенням як рекомендаційних, так і чітко встановлених критеріїв належності особи до «неповнолітнього» або «неповнолітнього правопорушника»; 2) визначення за неповнолітнім усіх загально визнаних і невід'ємних прав та основоположних свобод людини, зокрема процесуальних прав; 3) якнайкраще забезпечення інтересів дитини; 4) недопустимість застосування щодо неповнолітнього певних (найсуворіших) видів покарання; 5) потребу в урахуванні як тяжкості й обставин вчиненого злочину, так і стану, життєвих обставин та потреб неповнолітнього під час призначення йому покарання; 6) застосування позбавлення волі щодо неповнолітнього лише як крайнього заходу та на мінімальний термін часу; 7) потребу в якнайширшому застосуванні саме виховних, трудових, наглядових, освітніх, соціально орієнтованих, профілактичних заходів щодо неповнолітніх правопорушників [194, с. 142–147]. Імплементация вказаних складових світових стандартів покарання неповнолітніх є важливим етапом до формування системи ювенального правосуддя (правосуддя дружнього до дитини), яке спрямоване на запобігання ювенальній злочинності. Міжнародні (європейські) стандарти покарання неповнолітніх покликані створити підґрунтя для виправлення дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Не можна не погодитися з висловленою в доктрині позицією про те, що потребуємо в позитивному європейському досвіді побудови лояльного алгоритму впливу на неповнолітнього правопорушника, яка була б гуманною, але водночас ефективною та достатньою для його повного виправлення [40, с. 83]. Саме такий гуманний, дієвий та ефективний механізм впливу містить вимоги світових стандартів покарання неповнолітніх, які зумовлюються міжнародними стандартами запобігання ювенальній злочинності.

У нашій країні більшість європейських ювенальних правових

стандартів неможливо запровадити через низький рівень правової освіти громадян і страх законодавця перед новими, революційними змінами. На сьогодні українське кримінальне законодавство в частині кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб майже не змінилося з 1960 року, а всі спроби запровадити нові інститути зазнали фіаско. Саме для того, щоб Україна змогла стати членом Європейського Союзу, потрібно зробити сміливий крок уперед і прийняти всі новації європейського та міжнародного законодавства [40, с. 103–104].

Крім процедурних гарантій та особливостей застосування заходів кримінально-правового впливу, міжнародно-правові стандарти вимагають створення спеціальних ювенальних органів.

Відповідно до Рекомендації N R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» треба сприяти створенню умов для одержання всіма особами, які задіяні на різних етапах ведення слідства (поліція, захист, обвинувачення, судді, соціальні працівники), спеціальної підготовки в галузі прав неповнолітніх і щодо злочинності неповнолітніх [267].

Історія ювенальної юстиції внесла корективи в традиційне уявлення про безспірні переваги автономного правосуддя зі справ неповнолітніх. У світі розвинулися варіанти таких судів (колегії, склади суду), які розглядають справи неповнолітніх і діють не автономно, а як частина загальних судів. Усе ж таки з урахуванням історичних змін можна свідчити про відокремленість суду зі справ неповнолітніх, яка зумовлена комплексом правових норм (матеріальних і процесуальних), що в сукупності становлять його автономність. Значна частина цих правових норм застосовується лише в правосудді зі справ неповнолітніх [88].

Ювенальний суд вирізняється тільки йому притаманними ознаками, а саме: 1) в усіх країнах, де існує такий суд, на початкових стадіях розгляду

справи він виступає магістратом, мировим суддею та діє одноособово; 2) до освіти, професії й життєвого досвіду судді висуваються особливі вимоги: йому не обов'язково бути правником, а перевага віддається психологам, педагогам, лікарям; 3) там, де в системі правосуддя є суд присяжних у справах неповнолітніх, аналогічні вимоги мають висуватись і до присяжних (до речі, існують спеціальні правила складання списків присяжних та їх відбору); 4) цей суд здійснює правосуддя, використовуючи різноманітні допоміжні неюрідичні служби; 5) правосуддя реалізується відповідно до особливостей судової процедури, в центрі якої перебувають неповнолітній і суддя; 6) він розвивається нині як суд комплексної, змішаної юрисдикції (прикладом можуть стати опікунські суди в Австрії, правомочні розглядати й вирішувати в одній справі питання про правопорушення, яке вчинив підліток, і цивільно-правовий захист останнього); 7) має специфічну персональну та предметну підсудність. У першому випадку йдеться про такі варіанти, як розгляд справ тільки неповнолітніх, розгляд справ і дорослих співучасників та передача справ у загальні суди. У другому – розгляд діянь, які вважаються правопорушеннями лише у випадках учинення їх неповнолітніми (так звані статусні злочини) [88].

Ювенальні суди та ювенальні судді під час здійснення правосуддя покликані враховувати фізіологічні, психологічні особливості дітей, які притягаються до відповідальності за вчинення правопорушень. Таке особливе ставлення до дітей сприятиме виправленню та перевихованню підлітків і подальшому запобіганню ювенальній злочинності в державі.

Отже, ювенальна юстиція, охоплюючи ювенальні суди й суддів, відіграє ключову роль у забезпеченні правосуддя для неповнолітніх, зважаючи на їхні фізіологічні та психологічні особливості. Це зі свого боку висуває особливі вимоги до суддів, щоб вони мали змогу глибоко розуміти вікові, емоційні та когнітивні характеристики дітей, які вчиняють правопорушення.

Неповнолітні правопорушники перебувають на етапі активного формування особистості, їхні психічні процеси та соціальні установки ще нестабільні. Тому застосування до них звичайних судових процедур та покарань може бути неефективним і навіть контрпродуктивним. Ювенальні судді мають обов'язково (!) брати до уваги ці особливості, підходячи до кожного кейсу індивідуально, роблячи акцент на реабілітації та ресоціалізації підлітків. Цей підхід передбачає використання альтернативних методів вирішення конфліктів, як-от медіація, та застосування програм, спрямованих на перевиховання й розвиток соціально прийнятних навичок.

Подібна модель також відповідає принципу найкращих інтересів дитини, які містять міжнародні документи, зокрема Конвенція ООН про права дитини. Замість каральних заходів ювенальна юстиція пропонує підтримку та допомогу, що сприяє виправленню поведінки неповнолітніх. Це може охоплювати психотерапевтичну допомогу, освітні програми та залучення до соціально корисної діяльності.

Урахування фізіологічних і психологічних особливостей дітей уможливорює створення умов, які сприяють їх реінтеграції в суспільство. Підлітки, які отримують підтримку та розуміння, мають більше шансів уникнути повторних правопорушень. Це в підсумку сприяє загальному зниженню рівня ювенальної злочинності в державі, адже ефективна реабілітація знижує рецидивізм і формує відповідальних громадян.

Саме тому ювенальні суди, які орієнтовані на індивідуальний підхід та реабілітацію, здатні ефективно сприяти виправленню неповнолітніх правопорушників і запобіганню злочинності серед молоді.

Крім ювенальних судів, на запобігання ювенальній злочинності спрямовано функціонування інших установ та органів. Як слушно підкреслюється в юридичній літературі, ювенальна юстиція – це не лише ювенальні суди, а система взаємодії судової влади, державних і громадських

інституцій, закріплена на законодавчому рівні [91, с. 217–218]. Серед таких органів та інституцій у системі кримінального судочинства можна виокремити ювенальних (спеціалізованих) адвокатів, слідчих і прокурорів, на запровадження яких наголошується в правовій літературі [200; 7, с. 174].

Справді, ювенальна юстиція становить собою складний комплекс інституційних і правових механізмів, спрямованих як на запобігання правопорушенням, так і на розгляд їх справ у суді в порядку особливого провадження. І це явище виходить далеко за межі функціонування лише ювенальних судів. Важливо наголосити, що ювенальна юстиція містить у собі інтегровану систему взаємодії різних державних і громадських інституцій, яка має бути відображена на законодавчому рівні.

У цьому ракурсі варто зазначити, що ювенальна юстиція базується на принципах реабілітації, ресоціалізації та захисту прав дітей. Одним з ключових складників цієї системи є спеціалізовані адвокати, слідчі та прокурори, які виконують свої функції у сфері ювенальної юстиції. Їхня діяльність спрямована на забезпечення правового захисту неповнолітніх, гарантування справедливості та гуманного ставлення до дітей, які стали учасниками кримінального процесу, що передбачає застосування специфічних прийомів.

Слідчі та прокурори, які спеціалізуються на справах неповнолітніх, відіграють важливу роль у цьому процесі. Вони повинні мати спеціальні знання та навички, які дозволяють їм ефективно працювати з дітьми, зважаючи на їхні психологічні та соціальні особливості. Крім того, їхнім завданням є не лише розслідування кримінальних правопорушень, але й запобігання їх вчиненню завдяки способу роботи із сім'ями та іншими соціальними спільнотами, зокрема через виконання освітніх і превентивних програм.

Ювенальні адвокати натомість забезпечують захист прав та інтересів неповнолітніх під час судових розглядів. Вони виступають як посередники між неповнолітніми та судовою системою, допомагаючи дітям зрозуміти процес і свої права, а також надаючи підтримку під час розгляду справи.

Як з боку сторони захисту, так і з боку сторони обвинувачення під час досудового розслідування та судового провадження мають ураховуватися особливості фізіологічного та психічного розвитку дитини. Оскільки перед тим, як дитина предстане перед ювенальним судом, з нею будуть контактувати в процесуальному сенсі представники сторін кримінального провадження. Взаємовідносини підлітка з дізнавачем, слідчим, оперативним співробітником, прокурором, захисником обумовлюватимуть ставлення дитини до представників кримінальної юстиції та формуватимуть бажання щодо майбутньої злочинної діяльності. У зв'язку з цим створення ювенальних органів обвинувачення та ювенальної адвокатури нерозривно пов'язано із запобіганням дитячій злочинності.

Отже, ювенальна юстиція є багатовимірною системою, яка охоплює не лише судові органи, але й широкий спектр спеціалізованих інституцій і фахівців. Цей комплексний підхід спрямований на створення сприятливого середовища для реабілітації та ресоціалізації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, й забезпечення їх правового захисту на всіх етапах кримінального процесу.

Отже, міжнародно-правовими стандартами запобігання ювенальній злочинності є позитивна соціалізація дітей, профілактика ювенальної злочинності та створення системи ювенального правосуддя (правосуддя дружнього до дитини).

Висновки до розділу 1

1. З'ясовано, що одним із ключових питань, які потребують першочергового опрацювання в рамках наукового дослідження механізму запобігання ювенальній злочинності, є визначення змісту самого поняття «ювенальна злочинність» та розкриття характерних ознак цього негативного соціального явища. Вирішення зазначеного завдання має визначальне значення для побудови доктринальної концепції запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняють неповнолітні.

2. Зазначено, що кримінально-протиправна діяльність є однією із основних проблем, яка дестабілізує ряд важливих суспільних відносин у державі. Досить значний відсоток від загальної кількості кримінальних правопорушень вчиняється неповнолітніми особами (2-3%), що свідчить про те, що сучасні кримінально-правові та кримінологічні заходи й засоби неповною мірою відповідають вимогам і реаліям сьогодення. Зважаючи на те, що поняття «ювенальна злочинність» є похідним від більш широкого поняття «злочинність» (вони співвідносяться як частина й ціле), вказано, що, попри ключове місце категорії «злочинність» у понятійно-термінологічному апараті кримінологічної науки, представниками цієї галузі наукового знання (В. В. Голіна, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. М. Литвак, Н. В. Сметаніна та ін.) і дотепер не сформовано єдиного кримінологічного-доктринального підходу стосовно визначення цієї категорії.

Звертається увага на те, що, оперуючи поняттям «ювенальна злочинність», більшість науковців (А. А. Коренюк, Н. М. Крестовська, Я. П. Мальована, Є. С. Назимко, Ю. В. Єгорова, В. А. Пелішенко, Т. М. Швець) не вдається до розкриття його змісту і не пропонує його визначення. Водночас з огляду на загальний контекст, в якому вживається таке поняття, використовують його як синонімічне «злочинність неповнолітніх».

3. Вказується, що з огляду на стратегічний курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію (як це передбачено Конституцією України) варто взяти до уваги й те, що термін «ювенальна злочинність» є більш семантично наближеним до англomовного терміна «Juvenile Delinquency», відомого в зарубіжних країнах. Наголошується, що включення до змісту зазначеного поняття злочинності, яка спрямована проти неповнолітніх, є недоцільним, оскільки кожен із двох вищеназваних сегментів злочинності має власну специфіку, і їх варто відділяти один від одного, зокрема з використанням для цього різної термінології. Вказано, що з урахуванням позиції про синонімічний зв'язок понять «ювенальна злочинність» і «злочинність неповнолітніх» для доопрацювання наукових підходів до визначення ювенальної злочинності та її ознак доцільно спиратися на наявні наукові положення щодо поняття злочинності неповнолітніх, яке на цей час одержало більш детальну теоретичну розробку.

4. Наголошено, що з огляду на законодавче розрізнення злочинів і кримінальних проступків поняття «ювенальна злочинність» варто розглядати як таке, що позначає вчинення неповнолітніми особами як злочинів, так і кримінальних проступків, адже усталені наукові підходи до поняття злочинності, що були сформовані задовго до порівняно нещодавнього законодавчого розмежування злочинів і кримінальних проступків, не передбачають виключення зі змісту поняття злочинності кримінальних проступків. Вказується, що під час формулювання визначення поняття ювенальної злочинності доцільно окремо підкреслити, що це явище характеризується певними кількісними та якісними показниками й зумовлене специфічними соціально-психологічними детермінантами. Акцентування уваги на таких ознаках (яке простежується й у деяких розглянутих авторських визначеннях поняття «злочинність неповнолітніх») є доволі важливим і відповідає усталеним у кримінологічній науці підходам до

дослідження злочинності загалом та певних її видів зокрема. Виокремлення й подальше розкриття змісту таких ознак ювенальної злочинності сприятиме формуванню всебічної характеристики цього явища, яка має враховуватися під час розробки механізму запобігання ювенальній злочинності. На основі цього запропоновано узагальнене визначення поняття ювенальної злочинності.

5. Вказано, що кримінологічні та кримінально-правові заходи й засоби боротьби із кримінально протиправною активністю дітей мають застосовуватися лише в тісній взаємозалежності, оскільки тільки в такому випадку можна досягти такого бажаного результату як перевиховання девіантного підлітка. Звернута увага на наукові праці, які спрямовані на вирішення проблем ювенальної віктимності як самостійного напрямку загальної віктимології, мета якого полягає в здійсненні запобіжного впливу на кримінально протиправну діяльність неповнолітніх за допомогою створення сукупності заходів, достатніх для виправлення віктимних схильностей як детермінантів, що провокують вчинення суспільно небезпечних діянь (І. В. Андріяшевська, Т. І. Пономарьова). Зазначено, що цінними є роботи, присвячені ювенальній юстиції як системи суспільних інститутів, діяльність яких спрямована на захист прав дитини, правовий і соціальний вплив на дитину та її оточення з використанням можливостей державних структур (судів, правоохоронних органів, служб у справах дітей, соціальних служб для дітей) і громадських організацій (адвокатури, дитячих фондів), а також волонтерських рухів з метою запобігання вчиненню ними протиправних діянь і соціальну реабілітацію неповнолітніх правопорушників (І. М. Михайлова), оскільки остання в Україні тільки починає стрімко розвиватись, однак не так, як у зарубіжних країнах (вітчизняна орієнтація на захист прав і свобод саме неповнолітніх кримінальних правопорушників залишає поза увагою захист інтересів усіх дітей незалежно від ситуації, в якій

вони опинились).

6. Підсумовано, що злочинність неповнолітніх сьогодні є досить досліджуваним феноменом, що можна пояснити прагненням науковців позитивно вплинути на її стабільно зростаючий показник. Однак донині залишається чимало до кінця не вивчених питань, що стосуються визначення ювенальної злочинності в контексті кримінологічного вчення, детермінаційного комплексу ювенальної кримінально протиправної активності, особи неповнолітнього злочинця, межі кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб, нормативно-правового забезпечення та організації діяльності державних органів і громадських об'єднань щодо запобігання ювенальній злочинності, розробки кримінологічних заходів запобігання такій злочинності.

7. Розглянуті міжнародні стандарти запобігання криміналізації дітей дозволили наголосити на приділені міжнародними інституціями особливої уваги ювенальній протиправності. Важливим елементом нормативно-правового механізму запобігання злочинності неповнолітніх є міжнародні стандарти, які містяться в договорах і конвенціях, зокрема: Декларація прав дитини (1959 р.), Конвенція ООН про права дитини (1989 р.), Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (2007 р.), Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.), Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999 р.), Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) та ін. Такими стандартами всі діти, незалежно від особистих якостей та ознак, рівною мірою захищаються, зокрема, й законодавством України.

8. Видається перспективним для запобігання ювенальній злочинності імплементація кращих зарубіжних практик, а саме: залучення громадськості та ефективної реалізації інституту громадського вихователя; створення системи ювенального правосуддя (ювенальні судді під час здійснення правосуддя покликані враховувати фізіологічні, психологічні особливості дітей, які притягаються до відповідальності за вчинення правопорушень. Таке особливе відношення до дітей сприятиме виправленню та перевихованню підлітків і подальшому запобіганню ювенальній злочинності). Зміст системи кримінального правосуддя значно впливає на подальшу життєдіяльність дитини, яка притягується до кримінальної відповідальності. Складники кримінального процесуального та кримінально-виконавчого механізму реалізації кримінальної відповідальності формують відношення дитини до держави, її органів, усього соціуму. Репресивна, каральна система правосуддя може викликати в дитини появу бажання та прагнення в майбутньому порушувати кримінальне законодавство, вчинювати кримінальні правопорушення, заподіювати фізичну, матеріальну або моральну шкоду членам суспільства.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮВЕНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Стан та тенденції ювенальної злочинності

Кримінальна активність неповнолітніх осіб упродовж останніх років викликає серйозне занепокоєння як у теоретиків кримінального права та кримінології, так і в практиків. Останнє зумовлено її стабільним зростанням, особливо в межах окремих видів кримінальних правопорушень. Звичайно, що така негативна тенденція може бути пояснена рядом чинників, серед яких рудиментарність, недолугість та очевидна недієвість кримінально-правових норм (у частині необ'єктивних санкцій статей) і кримінологічних стратегій. Останні також тривалий час орієнтовані на коло осіб, інтелектуальна та психологічна зрілість яких вище фактичної, що має наслідком відсутність очікуваних результатів. Отже, наразі маємо серйозну проблему, вирішити яку можна лише за рахунок консолідації зусиль спеціалістів у сфері кримінально-правової політики, а також за допомогою ретельного вивчення особливостей підліткової протиправної діяльності, що охоплює встановлення кількісно-якісних показників, динаміки, структури тощо. Враховуючи зазначене, пропонуємо зупинитись на цьому питанні більш детально, коротко приділивши увагу визначенню самого феномена злочинності.

Відтак «розповсюдженим є системний підхід до визначення злочинності, згідно з яким злочинність розглядається як: відносно самостійна, динамічна, ймовірнісна система» (І. М. Даньшин) [73, с. 12]; «самокерована система» (О. М. Литвак) [173, с. 8]; «масовий прояв деструктивності в поведінці людей» (А. Ф. Зелінський) [123, с. 20]; «масова

протиправна (кримінально-заборонена) поведінка частини членів суспільства» (О. М. Ігнатов) [125, с. 81]; «різновид (одна з форм) девіантності, що визначається законодавцем у кримінальному законі», «кримінальна активність частини членів суспільства» (А. П. Закалюк) [116, с. 139]; «кримінальна соціальна практика» (В. М. Дрьомін) [94, с. 250].

Нам ближче соціально-юридичний підхід до визначення поняття злочинності, оскільки вважаємо, що злочинність – це насамперед соціально-деструктивний, історично сформований феномен, зумовлений низькою правовою свідомістю особи та підкріплений неспроможністю кримінального законодавства. Стабільно негативна кримінологічна ситуація завжди була й залишається свідченням потреби в перегляді норм Кримінального кодексу України. Будь-яка кримінально протиправна активність зумовлена первісними потребами людини, які полягають у користі та прагненні досягти своєї мети будь-яким способом, зокрема насильницьким. Саме тому вчені досить часто згадують і виділяють ядро злочинності, розуміючи під останнім корисливі та насильницькі настанови.

І. М. Даньшин зазначає, що «важливою та обов'язковою ознакою злочинності є її кримінально-правовий характер, оскільки поза кримінально-правовою оцінкою немає як злочинів, так і злочинності взагалі» [159, с. 22]. «Вказане об'єктивно ускладнює пошук її логічного визначення. На цю обставину звернув увагу В. Є. Жеребкін ще 1976 року. Він зауважив, що одні ознаки поняття «злочин» є матеріальними, субстанціальним (суспільна небезпека або шкода), тоді як інші формальні, несубстанціальні (протиправність, вказівка в кримінальному законі)» [110, с. 37]. «Саме тому даючи поняття злочинності, кримінологи найчастіше намагаються об'єднати в ньому соціальний і правовий аспекти. Оскільки ігнорування кримінально-правової характеристики злочинності на сьогодні методологічно себе не виправдовує, не дозволяє її емпірично досліджувати. Водночас з

практичного погляду результати вивчення злочинності мають бути придатними для подальшої розробки відповідних державних заходів протидії (контролю). Крім того, саме завдяки появі систематичного обліку вчинених злочинів, результатів їх судового розгляду й формування відповідної статистичної звітності та її якісного аналізу на злочинність поглянули як на соціальний феномен, який має певні параметри та спостерігається в усіх типах суспільств. Тому, надаючи придатне для кримінологічного аналізу поняття злочинності, вчені нерідко користуються такими формулюваннями: «цілісна, заснована на статистичних закономірностях система одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом» [159, с. 23]; «сукупність усіх злочинів, учинених на певній території за відповідний період часу, і яка характеризується кількісними та якісними показниками» [24, с. 12]; «кримінологічне явище, що проявляє себе в системі кримінально-караних діянь на певній території за певний проміжок часу, а також осіб, які їх вчинили» [124, с. 60]. Повністю підтримуємо наведені тези вчених і зі свого боку хочемо додати, що злочинність є автентичним кримінально-правовим поняттям. Однак вважаємо, що віднесення його виключно до кримінології не є доцільним, оскільки це применшує його суспільну небезпеку, функціональність і робить ефемерним феноменом.

Отже, проблематика наукового визначення поняття злочинності передусім зумовлюється намаганням зробити його конструктивним для розробки методології пізнання цього феномена. Останнє на сьогодні не дає практичної змоги розглядати злочинність поза межами її кримінально-правової оцінки. Крім того, пізнати будь-яке явище можна, тільки спостерігаючи його реальні прояви й аналізуючи результати таких спостережень. У зв'язку з цим незамінними залишаються дані статистики, хоч їх рівень достовірності обґрунтовано викликає нарікання. Однак те, що

статистика не повною мірою відбиває реальний стан злочинності, не є приводом не досліджувати її. Просто в ході дослідження даних щодо сукупності вчинених злочинів (на певній території за певний період часу злочинів) потрібно постійно підвищувати надійність статистичних показників, удосконалювати способи спостереження, розширювати коло джерел інформації. Загалом у вітчизняній науці питання методології, пов'язані з вивченням злочинності неповнолітніх, залишаються одними з найбільш суперечливих і неоднозначних. Отже, можна стверджувати, що злочинність – це феномен об'єктивної реальності, який є сукупністю деструктивних, соціально небезпечних актів людської поведінки, які негативно впливають на суспільні відносини, що дестабілізує нормальне функціонування державних інститутів.

«Серед авторів, які займалися вивченням різних аспектів злочинності неповнолітніх, є як кримінологи, так і психологи, і педагоги, які висловлювали різні погляди щодо детермінант цієї злочинності. Так, С. Галлек вважає злочинність неповнолітніх проявом почуття пригніченості й нездатності молодого людини перебороти його. Делінквентність нібито допомагає боротися з цим станом і спричиняє бажані зміни у психіці: підлітки почувають себе вільними й незалежними, в них з'являється можливість розважитися, виявити свою уяву та спритність, можливим стає отримання матеріальних вигод, є шанс перекласти провину на інших (наприклад, поліцію), а також більш раціонально реагувати на власні невдачі (наприклад, успіх – відчутність неприємностей)» [334, с. 146]. «Пояснюючи причини протиправної поведінки неповнолітніх, О. Бахур розглядає їх як результат взаємодії двох чинників: умов мікросередовища (впливи сім'ї та школи, які десоціалізують, психологічні труднощі й ускладнення, породжені багатопроblemним соціумом, деформації у спілкуванні та взаємодії) й індивідуальних особливостей індивіда (суперечності, головна з яких полягає

в невідповідності між суб'єктивною готовністю до дорослого життя й об'єктивною обмеженістю можливостей підлітка; психологічні колізії, які найперше виявляються у вибірково-активному ставленні підлітка до навколишнього середовища, спілкування, до педагогічних впливів у сім'ї, суспільстві, до соціально-моральних цінностей і норм, запропонованих найближчим оточенням)» [14]. «І. М. Даньшин вважає, що головною глобальною проблемою злочинності неповнолітніх є «соціальне аутсайдерство», коли діти опиняються поза існуючим суспільством унаслідок неповноцінної соціалізації» [74]. «Проте, незважаючи на значні наукові розробки цієї проблеми, феномен злочинності неповнолітніх продовжує хвилювати українське суспільство. Беручи до уваги те, що злочинність - це явище мінливе і динамічне, варто враховувати, що детермінанти злочинності також постійно змінюються та трансформуються» [118, с. 125; 189] (цитовано за Л. В. Мірошніченко та С. В. Вітковою – прим. авт.). Вказані позиції, безумовно, мають глибинний сенс та є правильними. Водночас сучасне суспільство потребує від кожного його члена (зокрема, і неповнолітнього) динамізму, відповідності реаліям сьогодення. Саме прагнення позитивно виділитись перед однолітками та старшими товаришами часто стає відправною точкою для розвитку різних девіацій, які переростають у стабільну кримінально протиправну діяльність. Більшість учених цілком слушно зауважує, що злочинність неповнолітніх є менш небезпечною, ніж дорослих, оскільки поведінка підлітків надто гнучка, що дозволяє комфортно та плідно з нею працювати.

«У широкому сенсі злочинна поведінка неповнолітніх має ряд причин. По-перше, до цього віку (від 14 до 18 років) уже сформовані та є досить стійкими властивості особистості, що впливають на виникнення цієї форми поведінки. По-друге, емоційна чутливість і неврівноваженість, властива підлітковому віку, зумовлюють характер імпульсивних дій, зокрема й

злочинних. По-третє, саме в цей віковий період зовнішня детермінація у вигляді моделі злочинної поведінки як найбільш успішної форми активності (лідерства) серед однолітків має високу значущість. У сукупності ці чинники здійснюють максимальний вплив на виникнення й підтримання злочинної поведінки серед підлітків. Одним із найважливіших аспектів під час вивчення детермінантів злочинної поведінки неповнолітнього є особиста сфера людини, точніше, мотиваційні особливості особи. Аналіз мікросередовища, в якому він мешкає, а також визначення мотивації поведінки особи дозволяють зрозуміти рушійні сили конкретних проступків, зокрема й тих, що мають протиправний характер. І особливу роль тут відіграє сім'я. Сім'я може одночасно демонструвати модель злочинної поведінки та забезпечувати її підкріплення. Імовірність злочинної поведінки підлітків вікової групи (від 14 до 18 років) залежить від того, чи стикаються вони з проявами злочинної поведінки в себе вдома (батьки є найважливішою моделлю поведінки; якщо в присутності дітей було вчинено правопорушення, то можна сміливо розраховувати, що це все вбере в себе дитина)» [118, с. 125; 189]. Звичайно, вважаємо, що саме мікросередовище, яким є родина підлітка, відіграє визначальну роль у формуванні девіацій і подальшій криміналізації дитини. Негативний приклад батьків з різними залежностями, відсутність одного з батьків, їх надмірна зайнятість, що має наслідком недостатність належного виховання – все це детермінує злочинність неповнолітніх. Найбільш небезпечним у цьому контексті є випадки втягнення дорослими дітей у кримінально протиправну діяльність. Ще однією причиною є коло спілкування дитини, звички її товаришів, а також їх родин.

«Злочинність неповнолітніх є однією із ключових проблем кримінології, а в умовах сучасної політичної, економічної та воєнної ситуації в нашій державі це питання постало особливо гостро. Насамперед потрібно

визначитися, кого варто розуміти під особою неповнолітнього злочинця. Законодавцем чітко встановлено, що це особа у віці від 14 до 18 років, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що передбачене Кримінальним кодексом України. Однак зазначене положення не охоплює всіх неповнолітніх осіб, тому до них потрібно ще й віднести осіб, яким виповнилось 11 років і які вчинили тяжкі й особливо тяжкі злочини. Для останніх також настають негативні наслідки їх діянь у вигляді поміщення до приймальників-розподільників. Сучасні тенденції злочинності неповнолітніх зазнали деяких змін, що обумовлені різними чинниками. За часів незалежної України цій категорії злочинів були притаманні такі характерні ознаки: 1) корисливий характер злочинності, що вчиняється переважно групою у складі 2–3 осіб у вуличній обстановці; 2) надмірна агресія та жорстокість щодо жертв правопорушень, якими досить часто стають також неповнолітні; 3) неповнолітніми злочинцями найчастіше виступали особи, які мали розлади психіки, та представники неблагополучних сімей» [48, с. 31]. Вказане підтверджує наведену нами думку. Найбільше занепокоєння викликає те, що сучасні неповнолітні дедалі частіше починають вчиняти жорстокі насильницькі кримінальні правопорушення, зокрема й сексуального характеру. На нашу думку, такий стан справ безпосередньо пов'язаний з відсутністю належного загального виховання, правової освіти, негативним впливом засобів масової інформації та кінопродукції із демонстрацією сцен насильства.

«Якщо звернутися до статистичних даних, які містять відомості про обліковані злочини, вчинені неповнолітніми або за їх участю у віці 14–18 років, то маємо такі дані: 2005 р. – 26 470 злочинів, 2006 р. – 19 888, 2007 р. – 18 973, 2008 р. – 15 846, 2009 р. – 15 445, 2010 р. – 17 342, 2011 р. – 17 847, 2012 р. (10 міс.) – 13 383, 2013 р. – 8 781, 2014 р. – 7 467, 2015 р. – 7 171, 2016 р. – 3 474, 2017 р. – 3 088, 2018 р. – 2 798, 2019 р. – 2 406,

2020 р. – 2 048» [59, с. 207]. «Отже, простежується зменшення облікованих злочинів, учинених цією категорією осіб, але які реальні справи з цим питанням? Одним із чинників такої динаміки злочинності неповнолітніх полягає в тому, що, починаючи з 2010 р., була введена нова система обліку правопорушень, згідно з якою злочин реєструвався як такий, що вчинений неповнолітнім лише після того, як буде встановлено, що дійсно такий злочин вчинено особою, яка не досягла 18 років» [59, с. 207]. Ще одним не менш важливим моментом є достатньо розповсюджена латентність кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми особами. Це можна пояснити рядом чинників: по-перше, частими є випадки ретельного приховування слідів і наслідків кримінального правопорушення батьками неповнолітнього; по-друге, в багатьох випадках шкода, завдана кримінальним правопорушенням дитини, відшкодовується потерпілому ще до його звернення до правоохоронних органів; по-третє, неповнолітня особа рідко перебуває в перших рядах серед імовірних підозрюваних, що дозволяє їй «виграти» час.

«Періодичне (додано нами – прим. авт.) зниження злочинності неповнолітніх пов'язано зі зміною кола інтересів та місця проведення свого вільного часу. Сучасний розвиток технологій вплинув на те, що значна частина підлітків на сьогодні надає перевагу вже не вулиці, а саме комп'ютерним іграм та інтернету. Враховуючи зазначені чинники, все одно виникають сумніви щодо такого різкого зниження рівня злочинності неповнолітніх на тлі загального підвищення рівня цього явища в державі. Тому варто стверджувати про те, що більшість злочинів неповнолітніх залишається латентними, що становить значну загрозу для суспільства. Зважаючи на воєнну ситуацію, яка склалася в східних областях на території України, можна спрогнозувати, що підлітки найближчим часом вчинятимуть більше тяжких та особливо тяжких злочинів (на сьогодні неповнолітніми

вчиняється понад 30 % таких злочинів), оскільки їм доводиться переживати скрутне матеріальне становище, зазнавати збитків (втрат), змінювати своє звичне місце проживання й оточення, ставати свідками вбивств. У зв'язку з цим у таких дітей може сформуватися почуття несправедливості, яке впливатиме на деформацію психіки і, як наслідок, збільшення як кількості злочинів загалом, так і самого характеру вчинення цих злочинів у бік підвищення жорстокості. Серед неповнолітніх найбільш поширеними виступають злочини корисливої спрямованості, а саме злочини проти власності (близько 70 %), серед яких перше місце посідає крадіжка (викрадення металевих предметів, крадіжки з квартир, кіосків, магазинів, автомобілів, а також незаконне заволодіння транспортних засобів)» [48, с. 31]. Дрібні крадіжки є одним із способів отримати бажане без прикладання значних зусиль. З кримінологічного погляду, неповнолітня особа через свою незрілість часто стає заручником власних бажань і думок оточуючого середовища, через що прагне в будь-який спосіб відповідати очікуванням. Ще однією причиною може бути скрутне матеріальне становище в родині та прагнення в такий спосіб допомогти.

«Досить поширеними злочинами є розбої та хуліганства, під час вчинення яких підлітки проявляють високу імпульсивність, агресію, а інколи й алогічність. Тілесні ушкодження, вбивства та зґвалтування вчиняють переважно неповнолітні, які мають розлади психіки або перебували в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Досить цікаву й практичну класифікацію запропонував Б. М. Головкін, взявши за критерій специфіку мотивації та причини прийняття злочинного рішення, відповідно до якої виділяють такі категорії злочинів, що вчиняються неповнолітніми: 1) «злочини-виживання» (вчиняються у зв'язку із скрутними життєвими обставинами, гострою потребою в задоволенні базових потреб або з екстремальними умовами життя, пов'язаними з вимушеним переселенням,

життям у зоні бойових дій); 2) «злочини-залежності» (вчиняються на ґрунті алкогольної, наркотичної та ігрової залежності з метою отримання необхідних коштів); 3) «злочини-наслідування» (вчиняються на виконання попередньої домовленості, з мотивів солідарності, підпорядкування, взаємовиручки, доведення відданості злочинній групі, приховування іншого злочину); 4) «злочини-примуси» (вчиняються внаслідок примушування до певних дій, погроз, різних видів насильства над дітьми); 5) «злочини-розваги» (вчиняються для пошуку пригод, відчуття ризику або заради цікавості); 6) «злочини-протести» (вчиняються з мотивів невдоволення своїм становищем, ображеності, зневаги, незгоди, озлобленості, самоствердження); 7) «злочини-парадокси» (переважно вчиняються задля задоволення підсвідомих потягів і бажань, хворобливих уявлень, позбавлення від внутрішнього страху або на ґрунті розладів психіки й поведінки)» [59, с. 211]. Підтримуємо класифікацію, запропоновану вченим, оскільки вона достатньо вичерпно та водночас лаконічно ілюструє картину найбільш поширених серед неповнолітніх кримінальних правопорушень відповідно до їх кінцевої мети. Що стосується розбоїв та хуліганств, варто зазначити, що значна їх частина вчиняється в стані алкогольного та наркотичного сп'яніння.

«Так, за даними О. Г. Кальмана, на які посилається А. П. Закалюк, у стані алкогольного сп'яніння неповнолітніми було вчинено до 90 % насильницьких і до 70 % корисливих злочинів, серед яких найбільш поширені крадіжки приватного майна (38 %), грабежі (16 %), розбійні напади (12 %), хуліганство (12 %), незаконне заволодіння транспортним засобом (5 %), шахрайство й вимагання (4,5 %). У складі злочинності неповнолітніх помічається порівняно висока питома вага насильницьких злочинів. Неповнолітніми в стані сп'яніння вчиняються також умисні вбивства й замах на них, умисні тілесні ушкодження різного ступеня

тяжкості, злочини, пов'язані з наркотиками та зґвалтуванням. Вони становлять майже 10 % злочинів, учинених неповнолітніми в стані сп'яніння. Зазвичай злочини неповнолітніх, що вчинюються в стані сп'яніння, значною мірою мають груповий характер. Значна частина злочинів неповнолітніх, які вчиняються в стані сп'яніння (здебільшого злочини проти власності), характеризується високою латентністю. Тому зазначені показники відображають не стільки реальний стан злочинності, скільки результат реагування на виявлені злочинні прояви» (цитовано за Я. В. Костенко – прим. авт.) [117, с. 477; 151].

Такий стан справ можна пояснити тим, що під впливом алкоголю дитина (через свою емоційну та фізичну незрілість) досить швидко втрачає контроль над собою та над ситуацією, що робить її агресивною та спонукає на конфлікти. Загалом, аналізуючи проблему злочинності серед неповнолітніх у стані алкогольного сп'яніння, варто зазначити, що ця категорія правопорушень є надзвичайно складною та багатогранною. Висока частка насильницьких і корисливих злочинів, учинених неповнолітніми в стані сп'яніння, свідчить про серйозні соціально-психологічні проблеми, які потребують комплексного підходу до їх вирішення.

По-перше, алкогольне сп'яніння виступає потужним каталізатором агресивної та девіантної поведінки серед молоді. Це пов'язано з тим, що алкоголь знижує здатність до самоконтролю та підвищує схильність до імпульсивних дій. Як наслідок, неповнолітні частіше вчиняють насильницькі злочини, як-от грабежі, розбійні напади та хуліганство. Особливо небезпечно те, що значна частка таких злочинів має груповий характер. Це демонструє високий рівень соціальної дезорганізації серед підлітків.

По-друге, кримінальні правопорушення проти власності, які складають значну частину правопорушень, учинених у стані алкогольного сп'яніння, зазначаються високою латентністю. Це означає, що реальний рівень

злочинності може бути значно вищим, ніж офіційні статистичні дані, що ускладнює розроблення ефективних превентивних заходів. Недооцінка рівня латентної злочинності створює ілюзію контрольованості ситуації, що може призвести до недостатнього реагування з боку правоохоронних органів і соціальних служб.

По-третє, насильницькі злочини, як-от умисні вбивства, тілесні ушкодження та зґвалтування, вчинені неповнолітніми в стані алкогольного сп'яніння, потребують особливої уваги. Ці кримінальні правопорушення мають високий ступінь суспільної небезпеки й вимагають не лише кримінально-правових заходів, але й психологічної та соціальної підтримки для реабілітації правопорушників і запобігання рецидивів.

Отже, кримінально протиправна діяльність неповнолітніх у стані алкогольного сп'яніння є серйозною проблемою, яка має потребу в комплексному підході, охоплюючи освітні програми, превентивні заходи та підтримку з боку соціальних інституцій. Ефективна боротьба з цим явищем можлива лише за умови тісної взаємодії між державними органами, громадськими організаціями та сім'ями, спрямованої на формування здорового способу життя та недопущення девіантної поведінки серед молоді.

«На відміну від злочинності дорослих злочинність неповнолітніх майже в половині випадків вчинюється у складі групи, а окремі види злочинів характеризуються ще вищим показником. Так, близько 75 % крадіжок, грабежів, хуліганства, вимагань і зґвалтувань можуть учинитись у складі групи. Однак у такої «групової діяльності» є певні риси, притаманні виключно дитячій злочинності: відсутність стійкої організації, нечисленність групи, ситуативність, нетривалість за часом існування. Склад та інші якісні характеристики злочинних груп неповнолітніх залежать від виду вчинюваних злочинів і ситуації. Ситуативні групові злочини в більшості випадків учиняли численні групи неповнолітніх (до 5–7, а іноді й до 10 та

більше осіб) без чіткої організації та попередньої тривалої підготовки. Варто також зазначити, що незначний показник дитячої злочинності, порівняно із загальним рівнем злочинності, не може знівелювати загальне уявлення про реальні масштаби цього рівня, спотворити рівень суспільної небезпеки злочинності неповнолітніх» [151]. Віддання переваги груповим кримінальним правопорушенням може також бути пояснене тим, що підліткам притаманна поведінка наслідування, прагнення бути «своїм» серед однолітків незалежно від сфери діяльності останніх. До того ж у неповнолітньому віці прийняти факт необхідності вчинити суспільно небезпечне діяння значно легше за умови, коли в тебе є підтримка або навіть лідер, який максимальну кількість завдань з організації та планування бере на себе. Груповий характер кримінально протиправної діяльності притаманний неповнолітнім і в місцях позбавлення волі, що зумовлено формуванням субкультур і мікросередовищ відповідно до кримінальних інтересів, навичок та вмінь.

«Типовим для неповнолітніх є вчинення багатоепізодних крадіжок, грабежів і розбоїв. За вибірковими даними, майже 70 % засуджених за корисливі злочини неповнолітніх на момент притягнення до кримінальної відповідальності раніше вже вчиняли два й більше злочини» [116, с. 316]. «Вказана обставина дає змогу припустити, що причиною цього є недостатня профілактика повторного вчинення злочинів такою категорією неповнолітніх» [9, с. 234]. «Під час надання характеристики злочинів неповнолітніх за місцем їх вчинення в кримінологічних джерелах тривалий час зазначали, що до 80 % злочинів неповнолітні вчиняють поблизу свого місця проживання, навчання чи праці» (*цитовано за Я. В. Костенко – прим. авт.*) [2, с. 170; 151]. Обрання досить незначного часового проміжку для характеристики стану кримінально протиправної діяльності неповнолітніх може бути пояснена прагненням не тільки відстежувати її динаміку, але й

диференціювати за видами кримінальних правопорушень, що може свідчити про недостатню дієвість певних норм Особливої частини кримінального законодавства.

«В Україні існують яскраво виражені регіональні відмінності в злочинності неповнолітніх. Аналіз географії цього виду злочинності дає підстави стверджувати, що більшою кримінальною активністю неповнолітніх характеризуються східні регіони України» [3, с. 297]. «Потерпілими від злочинів, які вчинені неповнолітніми, зазвичай є члени їхніх сімей, інші родичі або особи з найближчого побутового оточення. Жертвами групових хуліганських проявів неповнолітніх дедалі частіше стають самотні особи похилого віку, особи, які перебувають в уразливому стані, через наявність якого не можуть чинити адекватний фізичний опір агресивно налаштованим підліткам. За мотивацією продовжують домінувати злочини, скоєні з насильницьким і корисливо-насильницьким умислом» [151]. Зміщення акцентів кримінально протиправного інтересу підлітків може бути пояснене новими сферами життєдіяльності людини, що зумовлює появу нових форм суспільно небезпечних діянь. Підлітки дедалі частіше вчиняють кримінальні правопорушення проти власності (особливо шахрайство) із застосуванням комп'ютерної техніки. Остання стає знаряддям учинення й більш серйозних насильницьких злочинів.

«Зокрема, насильницькі злочини можуть вчинятися також із застосуванням зброї, переважно холодної, знарядь катування, залякування, а також технічних засобів. Серед психологічних особливостей дитячої злочинності можна назвати такий мінливий критерій, як мода. Проте цей критерій варто розглядати більш змістовно й повно, не звужуючи це твердження до наявності злочинного зв'язку між речами матеріального світу та злочинним посяганням на їх володарів. Найчастіше в науковій літературі відображається зв'язок між модою та корисливими злочинами, що знаходить

своє продовження в конкретних матеріалах кримінальних справ. Мода в контексті зазначеної теми – це насамперед певний спосіб життя, який обирає молодь: поведінка, проведення вільного часу, заняття певними видами спорту, міжособистісні відносини, вибір майбутньої освіти й професії» [151]. Остання теза підтверджує наведену нами думку про те, що засоби масової інформація та фільми зі сценами жорстокості й насильства мають деструктивний вплив на психіку підлітків. Також ще одним негативним чинником є неповнолітні, які до першого кримінально протиправного акту зазнали такий вплив на собі. Минулі жертви становлять досить значний відсоток серед осіб, які стали кримінальними правопорушниками, особливо це має місце, коли йдеться про сексуальне насильство.

«Отже, основним завданням для зниження рівня злочинності неповнолітніх у державі є підвищення особистої службової та громадянської відповідальності людей, які причетні до дітей, а це практично все доросле населення. Від громадськості, осіб, що займають відповідні посади й мають службові обов'язки, залежить формування думки стосовно того, що в суспільстві не повинно бути чужих дітей, кожен громадянин несе відповідальність перед суспільством і державою за виховання як власних дітей, так і дітей, яких йому внаслідок певних обставин довіряє суспільство та держава» [190, с. 146]. «Тому, можливо, єдиним і реальним шляхом зменшення злочинності серед неповнолітніх є поставлення підлітків в умови жорстокого тотального контролю» [10, с. 154]. Вплив громадськості на поведінку неповнолітніх девіантів тривалий час вивчається вченими, однак одностайної позиції так і не було сформовано. На сьогодні інститут громадського вихователя несправедливо залишений у «нормативно-правовій» тіні. Такий стан справ, найімовірніше, можна пояснити неспроможністю пересічних громадян повною мірою реалізовувати завдання з перевиховання неповнолітніх правопорушників без належної освіти та

педагогічних навичок. Ще однією з можливих причин може бути думка законодавця про рудиментарність такого кримінально-правового заходу.

«Упродовж останніх років відбулися помітні якісні зміни в структурі злочинності неповнолітніх. Насамперед, за даними кримінологічних досліджень, зросла частка злочинів, які за сучасної кваліфікації віднесені до тяжких та особливо тяжких. Серед злочинів неповнолітніх дві третини становили крадіжки, зокрема кожна четверта – з квартир, кожна п'ята – зі складів, баз, магазинів, інших торгових точок. Майже кожним десятим злочинцем був грабіж, близько 5 % – хуліганство, 3 % – незаконне заволодіння автотранспортом. Стрімко зросла питома вага неповнолітніх, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері наркообігу, зокрема переважно без мети збуту наркотиків. Підвищена активність неповнолітніх у вчиненні окремих видів злочинів засвідчувалася зростанням за цими видами питомої ваги осіб цього віку серед усіх вікових категорій, що їх вчинили» [117, с. 472; 158, с. 142; 78, с. 134; 79, с. 69]. Наркологізація підлітків, на нашу думку, зумовлена передусім нестабільною політичною та економічною ситуацією в країні, яка негативно вплинула на їх родини. Надмірна кількість вільного часу, недостатній контроль з боку батьків, які більшу частину свого дня працюють, призводять до залишення дитини на саму себе і, як наслідок, – її повний відхід до «вуличного життя». Достатньо показова регресна динаміка спостерігається в частині кримінальних правопорушень, передбачених стст. 305–320 КК України. Так, за статистичними даними, 2016 року такі діяння вчинили 74 особи, 2017 – 94, 2018 – 90, 2019 – 74, 2020 – 63 особи. Водночас більшість таких дітей виховувалася саме в родині з одним із батьків (2016 – 34 особи; 2017 – 47; 2018 – 33; 2019 – 34; 2020 – 31 особа) [308]. Це підтверджує нашу тезу, оскільки навіть в інтернатах та інших закладах такого типу часто контроль значно кращий, ніж у родині з одним із батьків, який ще й працює.

«Елементарні математичні розрахунки вказують на те, що близько 50 % території нашої країни розташовується в негативній зоні враженості злочинністю неповнолітніх. Зазвичай це східні, південні й частково центральні регіони країни. Найчастіше саме ці регіони характеризуються високою концентрацією промислового виробництва; відмінними особливостями менталітету й культури місцевого населення; особливостями виховання дітей; специфічними умовами соціального та екологічного середовища. Високий рівень злочинності тут є своєрідним наслідком системних прорахунків державної та регіональної політики стосовно дітей і молоді. Воно є відображенням минулого, теперішнього й майбутнього стану криміногенної обстановки на цих територіях. Результати досліджень злочинності неповнолітніх в Україні підтверджують дані, що серед засуджених, які мають декілька судимостей, понад 60 % перший злочин вчинили в неповнолітньому віці» [117, с. 467]. Якщо вдатися до таких даних більш детально, взявши за зразок останні декілька років, то 2016 року кримінальні правопорушення вчинили 424 неповнолітні особи, які мають непогашену та незняту судимість (12,2 % від загальної кількості); 2017 року таких дітей було 112 (3,6 % від загальної кількості); 2018 – 53 (1,8 %), 2019 – 60 (2,5 %), 2020 – 54 (2,6 % від загальної кількості) [308]. Отже, спостерігається нестабільна динаміка, яка свідчить про недовіру кримінально-правових норм і прогалини в роботі кримінально-виконавчих служб.

«На рівень і структуру злочинності неповнолітніх впливає такий чинник, як концентрація об'єктів соціальної інфраструктури й характер житлової та адміністративної забудови. Наприклад, у таких великих обласних центрах, як Київ, Донецьк, Дніпропетровськ, Луганськ, Львів створено великі супермаркети, кафе, дискотеки, нічні клуби тощо. Таке розміщення об'єктів соціальної інфраструктури призводить до підвищення

рівня концентрації молодого населення в певних місцях, як наслідок, це сприяє створенню в межах певних територіальних зон додаткового криміногенного навантаження» [6]. «Зафіксовано певну залежність між рівнем злочинності неповнолітніх і певними соціально-демографічними показниками, характерними для певного регіону» [3; 6]. Звичайно, урбанізація в її кримінологічному розумінні практично завжди призводить до загострення криміногенних загроз. Це пояснюється надмірною кількістю криміногенних активностей. Усе це призводить до деструкції і без того не до кінця сформованої психіки неповнолітніх осіб, що має наслідком виникнення девіацій і формування стійкої кримінально протиправної поведінки. З іншого боку, є й позитивний момент великих міст – наявність достатньої кількості робочих місць, представники яких готові на законних умовах взяти до себе на роботу неповнолітніх осіб із відповідним гнучким графіком праці.

Отже, урбанізація є складним і багатогранним процесом, який супроводжується як позитивними, так і негативними аспектами, що впливають на соціальну поведінку та кримінологічні ризики в суспільстві. З кримінологічного погляду, урбанізація часто асоціюється з підвищенням рівня криміногенних загроз, що зумовлюється кількома ключовими чинниками.

По-перше, треба звернути увагу, що значна концентрація населення в містах сприяє виникненню середовищ, де легко доступні розважальні заклади, алкоголь і наркотичні речовини. Це створює сприятливі умови для формування девіантної поведінки, особливо серед молоді, яка перебуває в процесі становлення своєї особистості. Психологічна нестабільність і незрілість неповнолітніх робить їх більш вразливими до негативних впливів оточення, що може призводити до розвитку стійкої кримінально протиправної поведінки.

По-друге, урбанізовані середовища часто характеризуються анонімністю та соціальною ізоляцією, що знижує рівень соціального контролю й підвищує ймовірність вчинення злочинів. Відсутність тісних соціальних зв'язків у великих містах зменшує можливість втручання з боку громади або сусідів у випадку виявлення девіантної поведінки, що сприяє підвищенню рівня злочинності.

Однак, як було наголошено, урбанізація має і деякі позитивні аспекти, які можуть компенсувати її негативні наслідки. Зокрема, великі міста пропонують широкий спектр можливостей для працевлаштування, охоплюючи робочі місця з гнучким графіком, що дає змогу неповнолітнім поєднувати роботу з навчанням. Це створює умови для соціалізації молоді через легальну зайнятість, що сприяє формуванню відповідальної поведінки та знижує ризик залучення до кримінальної діяльності.

Крім того, урбанізовані райони часто мають розвинену інфраструктуру для освіти, спорту та дозвілля, що може відігравати важливу роль у превенції злочинності серед неповнолітніх. Освітні платформи, спортивні секції й культурні заходи сприяють розвитку позитивних соціальних навичок та інтеграції молоді в суспільство, що знижує ризик виникнення девіантної поведінки.

Отже, урбанізація є динамічним процесом, що потребує збалансованого підходу до її управління. Потрібно враховувати як ризики, які стосуються підвищення рівня криміногенних загроз, так і можливостей, які надають великі міста для розвитку та соціалізації молоді. Комплексний підхід, що включає превентивні заходи, розвиток інфраструктури й підтримку легальної зайнятості, може сприяти зниженню рівня злочинності серед неповнолітніх в умовах урбанізації.

«Виявлено певну залежність між тимчасовими міграційними процесами неповнолітніх, які пов'язані з проведенням дозвілля. Так, від 25

до 30 % усіх злочинів, що були вчинені в обласному центрі або найбільшому місті регіону, чи в центральному районі таких міст, припадає на молодь, яка постійно мешкає за межами цієї території. За даними кримінальної статистики та дослідженнями українських учених, значна кількість злочинів вчиняється неповнолітніми в стані алкогольного сп'яніння або наркотичного збудження (до 90 % насильницьких і до 70 % корисливих злочинів)» [117, с. 477]. «У зв'язку з цим заслуговують на увагу дані, отримані Інститутом педагогіки НАН України, згідно з якими майже 93 % обстежених дітей і підлітків пробували вживати алкогольні напої. Схильність до вживання алкоголю вже сформувалась у 17 % учнів п'ятих, 25 % – восьмих та 56 % – одинадцятих класів» [314, с. 9]. «Масовим стало явище перших наркотичних спроб серед підлітків віком 11–12 років. За даними соціологічних досліджень, упродовж останніх років істотно збільшилася питома вага підлітків, які мають досвід вживання наркотиків (серед хлопців з 20 до 29 %, а серед дівчат – з 9 до 12 %). Досвід вживання наркотиків стрімко зростає з віком: від 9 % у 13–14 років до 18 % у 17 років» [314, с. 9]. «Наведені дані набувають важливого кримінологічного значення з погляду визначення пріоритетів усунення таких причин та умов злочинності неповнолітніх, як наркотизація та алкоголізація населення в конкретному регіоні. Порівняння показників злочинності з окремими соціально-демографічними показниками дає нам підстави простежити певні закономірності й виявити окремі тенденції та чинники загрози, що негативно впливатимуть на стан злочинності в наступні 10 років» [5, с. 174].

Отже, проведене дослідження дозволило підсумувати, що наразі стан кримінально протиправної діяльності неповнолітніх осіб перебуває на досить високому рівні з незначною позитивною (але мінливою) динамікою. Цей стан справ можна пояснити такими чинниками: 1) рудиментарність, недолугість на недієвість окремих норм кримінального законодавства;

незадовільні санкційні межі кримінальної відповідальності, недостатні для перевиховання девіантного підлітка; 2) невідповідність кримінологічних стратегій запобігання ювенальній кримінально протиправній діяльності вимогам сучасності; 3) малоефективна програма перевиховання підлітків у пенітенціарних установах; 4) загальна негативна політико-економічна ситуація в країні; 5) відсутність вичерпного та повноцінного нормативно-правового регулювання взаємовідносин між дитиною, яка вчинила кримінальне правопорушення, та державою. У структурі протиправної діяльності неповнолітніх останнім часом досить вагомий відсоток становлять тяжкі й особливо тяжкі діяння, а також кримінальні правопорушення корисливої спрямованості.

2.2. Детермінанти, що впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень

Злочинна поведінка неповнолітніх завжди зумовлена наявністю певної категорії детермінантів, які у своїй сукупності й стають причиною вчинення особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку, суспільно небезпечних діянь.

Український кримінолог А. П. Закалюк вважає, що детермінація злочинності – це багаторівнева система, елементи якої на різних рівнях (загальносоціальному, окремих видів суспільних відносин, окремих соціальних груп, мікросередовища, окремої особи) відіграють різну функціональну роль. За своєю природою вони належать до предмета різних наук: економіки, соціології, політології, психології, права, теорії управління, психофізіології, психіатрії тощо), які в системі своїх понять і термінів визначають сутність цих елементів. Кримінологія оцінює їх роль як чинників злочинності [116, с. 191–192].

Р. О. Бундз визначав, що причини й умови злочинності об'єднуються в родові поняття «криміногенні детермінанти». Явища суспільного життя, які породжують злочинність, підтримують існування, зумовлюють її зростання або зниження, є причинами злочинності. На відміну від причин умови, які сприяють вчиненню злочинів, є природними, соціальними чи технічними чинниками, які самі по собі не породжують вказаний феномен, але сприяють його реалізації, здійсненню [25].

Такі вчені, як Ю. Л. Заросинський та І. М. Рощина під причиною конкретного злочину розуміють сформовану під впливом різних негативних явищ і процесів антисуспільну установку в свідомості особи, що викликала у неї рішучість вчинити умисний злочин або призвела до вчинення злочину з необережності [119].

Процес детермінації злочинності є складною взаємодією різних форм зв'язків: не тільки причинних, але й функціональних, статистичних, зв'язків стану та ін. [161]. Функціональна залежність відбиває об'єктивну відповідність, паралелізм у співіснуванні й мінливості двох чинників. Наприклад, розширення безробіття в регіоні одночасно породжує й зростання кількості крадіжок задля задоволення необхідних потреб і зниження купівельного попиту. Зрозуміло, що таке зниження купівельного попиту та зростання крадіжок пов'язані між собою не так, що одне з цих явищ породжує інше. Зв'язок тут не причинний, а функціональний, оскільки обидва явища похідні від безробіття. Статистичний зв'язок полягає у зміні характеру розподілу одного чинника залежно від зміни іншого. Наприклад, збільшення кількості злочинів зі збільшенням чисельності населення [161]. Погоджуючись з думкою вчених щодо визначення поняття «детермінанти», його ознак і складових елементів, можна зробити висновок, що детермінанти вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень – це певні причини й умови, що у своїй сукупності сприяють вчиненню особами, які не досягли

вісімнадцятирічного віку, кримінальних правопорушень.

Варто зазначити, що бажання вчинити злочини з боку неповнолітніх осіб так само, як і дорослих, породжується наявністю певних обов'язкових обставин, а саме: антисупільних поглядів, зовнішніх обставин, що сформували такі погляди, а також життєвих ситуацій, які у взаємодії з позицією особи зумовили злочинну дію.

Проблема кримінально протиправної поведінки серед неповнолітніх є багатогранним явищем, яке потребує комплексного аналізу з огляду на різні чинники, що впливають на формування девіантних нахилів у молоді. Одним із ключових аспектів цієї проблеми, як було наголошено, є сукупність обставин, що стимулюють бажання вчинити кримінальне правопорушення.

Насамперед антисупільні погляди, які часто стають фундаментом для кримінально протиправної поведінки, формуються під впливом різноманітних зовнішніх чинників. Серед них значну роль відіграють умови соціального середовища, в якому зростає молода людина. Наприклад, зростання в неблагополучних сім'ях, де панують насильство, зловживання алкоголем або наркотиками, істотно збільшує ймовірність розвитку негативних установок у підлітків. Соціальне оточення, що включає криміналізовані групи або друзів з девіантною поведінкою, також сприяє засвоєнню антисупільних норм і цінностей.

Зовнішні обставини, які визначають формування таких поглядів, можуть бути різноманітними: від економічних труднощів до культурних та освітніх недоліків. Відсутність доступу до якісної освіти, культури й дозвілля обмежує можливості молоді для розвитку та самореалізації в легальному полі. Це призводить до зростання фрустрації й відчуття безвихідності, що може підштовхнути до пошуку альтернативних, часто протиправних засобів щодо вирішення своїх проблем.

Життєві ситуації у взаємодії з антисупільними поглядами стають

каталізатором кримінально протиправної дії. Це можуть бути як особисті кризи, так і загострення соціально-економічних умов. Наприклад, втрата близької людини, хронічні конфлікти з батьками або однолітками, а також економічна нестабільність можуть посилити девіантні нахили та призвести до вчинення кримінального правопорушення.

Треба також враховувати індивідуальні психологічні особливості неповнолітніх. Особистісні риси, як-от імпульсивність, низька стресостійкість, схильність до ризику, можуть впливати на схильність до кримінально орієнтованої поведінки. Взаємодія цих рис із зовнішніми обставинами й антисуспільними поглядами створює складну динаміку, що формує готовність до протиправних дій.

Отже, бажання вчинити кримінальне правопорушення в неповнолітніх осіб є результатом взаємодії множинних чинників включно із соціальними умовами, особистісними характеристиками й зовнішніми обставинами. Оскільки саме процеси та явища економічного, ідеологічного, культурно-виховного, демографічного, соціально-психологічного характеру, що відбуваються в суспільстві, переважно детермінують поведінку дітей і підлітків, визначають її сутність і характер. Комплексний підхід до аналізу та запобігання підліткової злочинності повинен враховувати всі ці аспекти, щоб розробити ефективні стратегії превенції та реабілітації.

До процесів і явищ, що створюють негативні умови для життя й виховання неповнолітніх і тим самим сприяють здійсненню ними злочинів, у різні роки були віднесені: значна соціальна диференціація неповнолітнього населення за рівнем матеріальної забезпеченості, соціальним статусом; порушення принципів оплати праці, споживання грошових та інших матеріальних благ; відмінності в характері та змісті навчання, виховання й праці окремих груп дітей і підлітків; процеси руйнування батьківської сім'ї, що супроводжується суттєвими змінами традиційних відносин з виховання

неповнолітніх; обтяження алкоголізмом, нервово-психічними, хронічними захворюваннями окремих груп населення включно із батьками та іншими особами, відповідальними за виховання дітей і підлітків; суперечність між духовними й особливо матеріальними потребами дітей і підлітків, їх батьків та реальними можливостями їх задоволення; низький рівень правової культури, значна деформація етичної та правової свідомості окремих груп неповнолітніх, їхніх батьків та інших осіб, що здійснюють виховні функції [161, с. 203–204].

Щодо соціально-психологічної характеристики осіб неповнолітніх злочинців, то їм властиві певні біологічні та психологічні особливості. До них належать: відсутність життєвого досвіду, незавершеність формування соціальних установок; підвищена навіюваність, високий рівень конформізму; орієнтація на неформальну групу, прагнення в ній самоутвердитися; демонстрування своєї незалежності від старших; зневажливе ставлення до моральних і правових норм; злочинна «романтика», готовність взяти на себе чужу провину; плазування перед авторитетом рецидивістів; втрата почуття відповідальності за свої вчинки; недостатня здатність передбачати наслідки своїх дій тощо. В емоційно-вольовій сфері підлітків, які вчинили злочини, найчастіше фіксуються ослаблення відчуття сорому, байдуже ставлення до переживань інших, нестриманість, грубість, брехливість, несамокритичність. Виражене ослаблення вольових якостей констатується лише у 15–25 % випадків. Емоційну неврівноваженість, пихатість, упертість, нечутливість до страждань інших, агресивність тощо також можна віднести до найпоширеніших характерних рис неповнолітніх злочинців. В абсолютній більшості неповнолітній злочинець є особою, яка має звички, схильності, стійкі стереотипи антигромадської поведінки. З них випадково здійснюють злочинну діяльність одиниці [161, с. 203–204].

Зі свого боку І. М. Даньшин вважав, що основною глобальною проблемою злочинності неповнолітніх є «соціальне аутсайдерство», коли діти опиняються поза існуючим суспільством унаслідок неповноцінної соціалізації [74].

Причини й умови злочинності так само, як і сама злочинність, є досить мінливими й такими, що постійно змінюються та трансформуються, однак, незважаючи на таку особливість, є певні «сталі» детермінанти, що повсякчас зумовлюють злочинність неповнолітніх осіб.

Серед них можна виокремити такі:

1. Негативний вплив у сім'ї.

Родина посідає чільне місце в етичному формуванні особистості неповнолітнього. Саме тут через складність і тривалість процесу виховання дітей, труднощі в забезпеченні соціального контролю в сімейно-побутовій сфері найчастіше виявляються ті негативні наслідки соціальних процесів і явищ, які багато в чому й зумовлюють соціальні відхилення, зокрема й злочинну поведінку неповнолітнього. Сімейне неблагополуччя кримінологи розглядають як один із чинників того, що найактивніше впливає на злочинність неповнолітніх [161, с. 203–204].

Варто зауважити, що сім'я як мікросередовище може як сприяти соціалізації дитини, так і стримувати її. Неблагополучна родина становить загрозу суспільству, адже здебільшого протиправна поведінка неповнолітніх була детермінована недоліками сімейного виховання, причому особи, які не досягли вісімнадцятирічного віку, обирають протиправну поведінку під безпосереднім впливом або за участю батьків.

Під сімейним неблагополуччям можна розуміти комплекс негативних чинників, які, негативно позначаючись на процесі засвоєння неповнолітнім соціального досвіду, сприяють прогресуванню його антигромадської поведінки, віктимізації та в поєднанні з певною життєвою ситуацією

спроможні детермінувати злочинну поведінку неповнолітнього.

Зі свого боку чинниками сімейного неблагополуччя є: 1) тяжкі матеріально-побутові умови життя сім'ї; 2) поганий стан фізичного й психічного здоров'я батьків; 3) алкоголізм, наркоманія, зловживання психоактивними речовинами; 4) низький освітньо-культурний рівень батьків; 5) понижена виробнича й суспільна активність; 6) аморальна та протиправна поведінка батьків; 7) порушення структури сім'ї (цей чинник одночасно виступає і як ознака сімейного неблагополуччя) [65, с. 10–11]. Також деякі вчені-кримінологи до негативних чинників, що діють у сфері сімейного виховання, відносять: а) тривалу бездоглядність; б) зайву опіку та строгість; в) конфліктні сімейні стосунки [161, с. 205]. З огляду на наведену інформацію можна зробити висновок про те, що, незважаючи на різний підхід до формування та класифікації неблагополучних сімей, загальновизнаним є те, що саме безпосередній вплив родини на дітей і підлітків може зумовлювати їх становлення на злочинний шлях, зайняття злочинною діяльністю й ведення загалом аморальної та девіантної поведінки.

2. Недоліки в шкільному вихованні.

Взагалі метою освітнього процесу закладів загальної середньої освіти є виявлення й розвиток здібностей та обдарувань особистості, її індивідуальних здібностей, досягнення результатів навчання, прогресу в розвитку, зокрема формування й застосування відповідних компетентностей, визначених державними стандартами. На кожному рівні повної загальної середньої освіти освітній процес організовується в безпечному освітньому середовищі та здійснюється з урахуванням вікових особливостей, фізичного, психічного й інтелектуального розвитку дітей, їхніх особливих освітніх потреб. Водночас виховний процес є невід'ємною складовою освітнього процесу та має ґрунтуватися на загальнолюдських і культурних цінностях

українського народу, цінностях громадянського (вільного демократичного) суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини й громадянина та спрямовуватися на формування: відповідальних і чесних громадян, здатних до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству; поваги до гідності, прав, свобод, законних інтересів людини та громадянина; нетерпимості до приниження честі й гідності людини, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якою ознакою; патріотизму, поваги до державної мови й державних символів України, поваги та дбайливого ставлення до національних, історичних, культурних цінностей, нематеріальної культурної спадщини українського народу, усвідомленого обов'язку захищати у разі потреби суверенітет і територіальну цілісність України; усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення, проявів корупції та порушень академічної доброчесності; громадянської культури й культури демократії; культури та навичок здорового способу життя, екологічної культури й дбайливого ставлення до довкілля; прагнення до утвердження довіри, взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами; почуттів доброти, милосердя, толерантності, турботи, справедливості, шанобливого ставлення до сім'ї, відповідальності за свої дії; культури свободи та самодисципліни, відповідальності за своє життя, сміливості й реалізації творчого потенціалу як невід'ємних складників становлення особистості [252].

Проте за умов глибокої соціально-економічної кризи загальноосвітні заклади далекі від того, що від них вимагається. У деяких аспектах погоджуємося з авторами статті «Як сучасна школа вбиває таланти дітей і створює тисячі невдах» із інтернет-сайту «UA Modna», зокрема в частині того, що чимала кількість учителів має низький рівень культури й підготовки

та не користується авторитетом серед учнів. Кращі вчителі переходять до елітних шкіл-ліцеїв, гімназій тощо. Усе це відчужує дітей від школи, вони втрачають до неї інтерес. Кумирами в підлітковому середовищі стають успішні бізнесмени, які розбагатіли будь-якою ціною, і валютні повії. Наша педагогіка побудована так, щоб знищити індивідуальність, особистість, позбавити дитину своєї думки. З огляду на це можна виокремити кілька причин, чому школа шкідлива: 1) сучасна наука довела, що дитина ефективно вчиться, тільки коли помиляється. Школа робить усе, щоб викликати в дітей страх перед помилками. За неправильні відповіді карають, ставлять двійку. У майбутньому ці нещасні люди бояться спробувати щось нове, експериментувати, робити помилки; 2) у завданнях є тільки дві відповіді – правильна й неправильна. Отже, діти починають бачити світ плоским. У багатьох задач насправді можуть бути тисячі правильних рішень; 3) у дітей немає часу думати. Сучасний процес навчання побудований так, що дитина постійно завантажена тупою безглуздою роботою. Раніше, за часів розквіту філософії, учитель виводив учнів на берег річки й давав завдання для роздумів. Вони могли кілька днів сперечатися, міркувати. Лише розмірковуючи в тиші, можемо розвивати свій розум; 4) сучасна школа вбиває один із вроджених інстинктів – прагнення до пізнання. Леонардо да Вінчі не вчився в сучасній школі. Тільки завдяки цьому він зміг розвинути та зберегти жагу до знань. Він усе життя робив геніальні відкриття, залишаючись учнем. Винаходи да Вінчі на 500 років обігнали час. Більшість студентів, отримавши дипломи, назавжди припиняють учитися. Вони ненавидять цей процес. На все життя залишаються духовними інвалідами; 5) усі знання, які учні отримують у школі з насильством і приниженням особистості за 11 років, можуть вміститися на п'яти доларовому чіпі, вони нічого не варті. Світ стрімко розвивається. Інформація швидко старіє та стає непотрібною. Цінне лише вміння навчатися

самостійно, чому якраз і не вчать у школі [327].

Однак не варто забувати, що в будь-якому навчальному закладі є педагоги, які надають цінні та якісні знання, надихають на майбутні звершення, оточують любов'ю та ніжністю кожную дитину, а також те, що якісне навчання, виховання й розвиток учнів забезпечується тільки спільними зусиллями всіх учасників освітнього процесу (учні, педагогічні працівники, інші працівники закладу освіти, батьки учнів).

3. Незайнятість суспільною працею.

Незважаючи на складну економічну ситуацію в Україні, молодь прагне жити модно та відчувати матеріальну самостійність. Задля досягнення такої мети чимала кількість юнаків і дівчат влаштовується на роботу, отримує вищу освіту. Однак не всі влаштовані на роботу неповнолітні прагнуть сумлінно й наполегливо працювати, а невиправдані сподівання високої оплати праці компенсують протиправними засобами збагачення [149, с. 5].

У виробничій сфері такі підлітки здебільшого демонструють відсутність інтересу до виконуваної трудової діяльності, утилітарне відношення до професії (як до можливості витягнути з неї тільки матеріальну чи іншу споживчу вигоду), відсутність пов'язаних з нею планів, відчуженість від завдань виробничого колективу, його потреб. Такі підлітки не відчувають остраху звільнення, оскільки вважають, і небезпідставно, що завжди зможуть без зусиль влаштуватися до іншого навчального закладу, на інше підприємство й навіть до того ж забезпечити собі високий грошовий дохід. Близько половини неповнолітніх злочинців ніде не вчилися і не працювали [161, с. 207].

Також не варто забувати, що подекуди незайнятість суспільною працею неповнолітніх, навіть тих, хто веде сумлінний і добропорядний спосіб життя, полягає в особливостях працевлаштування й оплати праці особам, які не досягли повноліття.

Так, відповідно до ст. 194 Кодексу законів про працю України (КЗпП України) заробітна плата працівникам молодше вісімнадцяти років у разі скороченої тривалості щоденної роботи виплачується в такому самому розмірі, як працівникам відповідних категорій під час повної тривалості щоденної роботи.

Водночас забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, на підземних роботах, а також залучати осіб молодше вісімнадцяти років до підймання й переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Забороняється залучати працівників молодше вісімнадцяти років до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні (стст. 190–192 КЗпП України) [137].

У зв'язку з цим не кожен роботодавець, зважаючи на особливості умов та оплати праці неповнолітніх, виявить бажання взяти на роботу особу, яка не досягла вісімнадцяти років, адже за ту саму заробітну плату ця особа повинна відпрацювати меншу кількість часу. Тому відсоток неповнолітніх осіб, незадіяних до суспільної праці, може збільшитись незалежно від волі та законослухняної поведінки цих осіб.

4. Недоліки в організації дозвілля.

Безперечно, дозвілля відіграє велике значення в житті молоді. За умови правильної орієнтації та організації дозвілля відбувається фізичний розвиток молодого організму, що росте, зняття психічної напруги, розширення кругозору, творче збагачення особи. У зв'язку з цим удосконалення організації дозвілля має розглядатися як одне з найважливіших завдань саме на державному рівні. Однак важливо, щоб дозвілля не тільки розважало, а й сприяло вихованню юнаків і дівчат, їхньому всебічному розвитку, допомагало формувати в них науковий світогляд, політичну культуру, естетичні погляди та смаки, виробляло

вміння відстоювати й берегти свої ідеали та духовні цінності і, що надто важливо, протистояти негативним впливам. Завдяки заняттям на дозвіллі молода людина може краще зрозуміти власне життя, свої професійні якості, творчі здібності. До дозвілля потрібно підходити як до засобу виховання та самовиховання людини, формування всебічно, гармонійно розвиненої особистості. Організація дозвілля саме молодого покоління полягає в тому, що воно, безперечно, повинно бути різноманітним, цікавим, носити розважальний характер. Єдиний спосіб забезпечити саме таке дозвілля – це дати змогу кожному активно проявити себе, свою ініціативу в різних видах відпочинку. Диференціація дозвілля за інтересами повинна доповнюватися його поділом з урахуванням різних груп молодих людей. У віковому, професійному, територіальному відношенні молодь як особлива соціальна група неоднорідна: сільська, міська, молодь, яка навчається, й та, яка зайнята в різних сферах народного господарства, сімейна та несімейна тощо. Звичайно, всі ці підгрупи молоді відрізняються одна від одної потребами, рівнем культурної та професійної підготовленості, бюджетами вільного часу й відношенням до нього [139, с. 50–51]. Тому потрібно організовувати повноцінне дозвілля для усіх категорій молодого покоління, адже вчинити протиправні дії та стати на злочинний шлях може кожен з них.

Варто зазначити, що негативно на поведінку та свідомість неповнолітніх також впливає значна кількість неякісних продуктів культури (кіно, телебачення, музика, реклама), які пропагують насильство, безтурботність, ледарство й інші негативні аспекти. Запобігти цьому можна за допомогою контролювання контенту засобів масової інформації, що негативно впливає на молоде покоління як попереджувальний і запобіжний захід протидії підліткової злочинності.

5. Негативний вплив інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Як зазначає Ю. А. Дорохіна, віртуалізація є однією з причин

збільшення кількісних та якісних показників злочинів, зокрема й проти власності, що породжує кібердевіантність і кіберзлочинність. Це зі свого боку впливає на зміни в динаміці, структурі та рівні злочинності загалом і злочинності неповнолітніх зокрема [92, с. 286].

На сьогодні інформаційному полю України притаманна гіпердевіація (агресія, цинізм, цінності кримінального світу тощо), що призводить до формування асоціальної поведінки дітей і молоді. Найбільш схильними до негативного впливу сучасного інформаційного простору є підлітки, які ще не навчилися оцінювати отримані відомості. Розглядаючи процес соціалізації підростаючого покоління, потрібно підкреслити, що діти та молодь приділяють увагу «агресивним формам культури», які розповсюджуються із швидкістю епідемії. Сьогодні кожний, хто користується інтернетом, може знайти документальні фото, відео вбивств, зґвалтувань, побиття, катувань, інших форм насильств, що породжують страх. З огляду на зазначене, варто наголосити, що завдяки різним видам комунікації у віртуальному середовищі має місце кримінальна експлуатація та залучення дітей і підлітків до вчинення кримінальних правопорушень [127].

Справді, інформаційний простір України, як і багатьох інших країн, зазнав значних трансформацій під впливом сучасних медіа та технологій, що призвело до значних трансформаційних змін у процесі соціалізації підлітків. Особливої уваги потребує проблема гіпердевіації, яка характеризується високим рівнем агресії, цинізму та поширенням цінностей кримінального світу. Ці явища негативно впливають на формування асоціальної поведінки серед молоді.

Підлітки, перебуваючи у фазі активного пошуку своєї ідентичності, є вразливою групою, яка легко піддається зовнішньому впливу. Вони ще не мають достатніх навичок критичного мислення та не завжди здатні адекватно оцінювати інформацію, яку отримують із засобів масової

інформації тощо. Сучасні цифрові платформи надають доступ до контенту, який часто містить сцени насильства, агресії та інших девіантних проявів, що можуть бути сприйняті як норма або навіть як зразок для наслідування.

Поширення таких «агресивних форм культури» відбувається з надзвичайною швидкістю завдяки високій доступності інтернету. Підлітки стикаються зі значною кількістю контенту, який може мати деструктивний вплив на їх психіку. Постійний перегляд матеріалів, що містять насильство, може призводити до емоційної десенсибілізації, зниження емпатії та підвищення рівня толерантності до агресивної поведінки. Це зі свого боку сприяє формуванню агресивних установок і схильності до насильницьких дій.

Іншим важливим складником є формування цінностей. Під впливом криміналізованих елементів інформаційного поля підлітки можуть засвоювати спотворені уявлення про успіх, силу та статус, які асоціюються з кримінально орієнтованою поведінкою. Це збільшує ризик розвитку девіантних моделей поведінки й формування асоціальних установок.

Для ефективного протистояння цим викликам потрібно вживати комплексних заходів на рівні державної політики, освітніх заходів і сімейного виховання. Важливим є розвиток медіаграмотності серед молоді, що охоплює навчання навичкам критичного мислення й оцінки інформації. Треба також створювати та поширювати позитивний контент, який пропагує гуманістичні цінності, толерантність і повагу до прав людини.

Крім того, варто активізувати роботу психологічних служб у школах, надаючи підтримку підліткам у питаннях емоційного здоров'я та соціальної адаптації. Важливим є також залучення батьків до процесу медіаосвіти дітей, щоб вони могли контролювати та направляти інформаційне середовище, у якому перебувають їхні діти.

Отже, проблема гіпердевіації в інформаційному просторі є серйозним

викликом для сучасного суспільства, який потребує комплексного та системного підходу до його вирішення.

Також варто зазначити, що в основі мотиваційної моделі будь-якої злочинної поведінки неповнолітніх лежать однорідні потреби й інтереси, спільні мотиви та цілі, пріоритетні форми й способи злочинної поведінки, що охоплюються єдиним умислом. Найчастіше такі злочини заздалегідь плануються та вчиняються у злочинних групах змішаного вікового складу неповнолітніх і на кілька років старших від них дорослих злочинців. Переважно це злочини проти власності або проти життя й здоров'я особи.

Отже, детермінанти, які впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень, є певними причинами й умовами, що у своїй сукупності сприяють учиненню особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку, кримінальних правопорушень. Процес детермінації злочинності неповнолітніх специфічний через їхні вікові соціальні та психологічні особливості, своєрідність соціально-правового статусу. Серед детермінантів, які зумовлюють злочинність неповнолітніх осіб, основними й вирішальними є: негативний вплив у сім'ї, недоліки в шкільному вихованні, незайнятість суспільною працею, недоліки в організації дозвілля, негативний вплив інформаційно-телекомунікаційних технологій.

2.3. Характеристика неповнолітніх, які вчиняють кримінальні правопорушення

Питання характеристики неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, є складним і неоднозначним у дослідженні, адже стосується досить специфічної для пізнання мотиваційної злочинної поведінки особи, що не досягла повноліття. Незавершеність процесів формування особистості, деформація під впливом соціальних мотивів

внутрішніх потреб та інтересів особи, фізична й психічна незрілість неповнолітнього, обмеженість життєвого досвіду – все це призводить до викривлення свідомого сприйняття фактів і негативно впливає на загальну спрямованість особистості неповнолітнього.

Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України неповнолітньою вважається особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Неповнолітньою особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, на нашу думку, варто вважати особу у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років з наявною сукупністю певних ознак суспільно небезпечної людини та соціально значущих властивостей, які зумовлюють вчинення суспільно небезпечного діяння.

Що стосується емоційної складової характеру неповнолітніх злочинців, то вона характеризується підвищеною збудливістю, поєднаною з переміною настрою, дратівливістю. Але рішення вчинити злочин є зазвичай наслідком моральної деформації особистості, недостатнього соціального розвитку підлітка, а не його вікових особливостей. Більшості неповнолітніх злочинців властива брутальність, зухвалість, дратівливість як результат поганого виховання або взагалі його відсутності. Ці чинники обов'язково потрібно враховувати під час контакту з такими людьми. Також їм властива упертість і нещирість, яка межує з упертістю. Водночас варто зважати, що нещирість підлітка не завжди визначається тільки рисою характеру. Переважно підліткова нещирість є результатом неправильного розуміння дружби й товариства, страхом виглядати зрадником, бажанням виділитися або привернути увагу. Не маючи належного виховання, неповнолітні виявляються непередготовленими до життєвих ситуацій, легко потрапляють під вплив вуличних угруповань асоціальної спрямованості, починають вживати алкоголь, наркотики, втягуються в аморальну діяльність аж до злочинної. У результаті в дітей виникають негативні й антигромадські

звички та інтереси, формується антисуспільна поведінка, педагогічна занедбаність [206].

Щодо поведінкових особливостей неповнолітніх, учені вказують, що саме в цьому віці формується характер людини, закладаються основи її світогляду, інші психічні особливості, які впливають на поведінку, спосіб думок, почуття, ставлення до людей і навколишнього світу загалом. Однак неповнолітнім ще не вистачає власного досвіду для визначення оптимальної моделі поведінки, тому схильність до наслідування є характерною особливістю такого віку. Об'єктом для наслідування здебільшого обирається «сильна» особистість, проте яка не завжди може слугувати позитивним прикладом. Також для осіб, які не досягли повноліття, характерні легка збудливість, різка зміна настрою та переживань. Через образу, яку важко пережити, особа навіть здатна скоїти самогубство [294].

Варто зауважити, що особі злочинця притаманна система ознак, властивостей та інших показників, які у своїй сукупності визначають її як людину, яка вчинила злочин. Через цю систему розкривається характеристика злочинця, виявляються причини, що породжують саму злочинну поведінку.

О. О. Кваша, намагаючись врахувати всі найбільш вагомні елементи особистості злочинця, виокремила такі її складники: 1) підструктура, що передбачає соціальні ролі та статуси особистості (соціальне походження, посада, професійна приналежність, сімейний стан та ін.); 2) підструктура, яку утворюють морально-психологічні властивості особистості (морально-політичні, світоглядні та моральні риси; погляди, переконання, цілі; психологічні риси: емоційні, вольові й інтелектуальні особливості, наявність психологічних відхилень); 3) підструктура, що включає спонукальну сферу особистості (потреби, здібності, інтереси, мотиви, ідеали, звички, правосвідомість); 4) підструктура, яка охоплює психофізіологічну сторону

(стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конструкції та ін.); 5) підструктура, що включає правову характеристику (відомості про характер вчиненого злочину, його мотивація, роль особи в скоєнні злочину, наявність судимості, рецидив тощо) [133, с. 134].

Структура особистості злочинця складається з ряду підструктур. Одна з них містить такі соціально-демографічні ознаки, як соціальне походження, сімейний стан, посаду, національну та професійну приналежність, а також рівень матеріальної забезпеченості; другу підструктуру складають рівень розумового розвитку, культурно-освітній рівень, знання, навички, вміння; в третю входять моральні якості, ціннісні орієнтації та прагнення особистості; четверту формують психічні процеси, властивості й стани особистості; п'ята підструктура складається з таких біофізіологічних ознак, як стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції тощо (в цьому випадку мається на увазі соціальний зміст і соціальний прояв цих ознак) [290].

В. Т. Білоус та Г. М. Бірюков, проводячи кримінологічний структурний аналіз особистості злочинця, зазначали, що характерні особливості особистості злочинця потрібно об'єднувати в чотири основні групи: 1) соціально-демографічні (вік, стать, соціальний стан, національність, рівень освіти, професія, рід занять, матеріальна забезпеченість, становище в суспільстві, умови виховання, соціально-корисна діяльність та ін.); 2) психологічні (мотиваційна сфера, самосвідомість, висока емоційна збудливість, тип нервової системи, неврологічні розлади, агресивність, слабкий самоконтроль, темперамент, воля, ділові зв'язки, вміння аналізувати ситуацію, що склалась, і на цій підставі приймати правильні рішення, гарна зорова й образна пам'ять тощо); 3) моральні (соціальні, етичні й естетичні установки, інтелект, світогляд, самооцінка, ціннісна орієнтація, неповага до особистості, інтереси, потреби, ідеали, звички, схильності, індивідуальність, підприємливість і

правосвідомість); 4) кримінально-правові (наявність судимості, кримінально-правова кваліфікація вчинених злочинів, кримінальний досвід, рівень правової підготовки, інтенсивність злочинної діяльності, місце в злочинній групі, поведінка під час відбування покарання та ін.) [17, с. 88–89].

Українські вчені О. М. Джужа, В. М. Гринчак та А. Й. Міллер вважали, що, будучи різновидом особи взагалі, особа злочинця має загальні ознаки (стать, вік, фах, освіту, соціальний статус тощо), а також властиві лише їй ознаки, які проявляють характер і ступінь її суспільної небезпеки. Здебільшого ці ознаки поділяються на такі групи: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціально-рольові; морально-психологічні. Вказані групи ознак у своїй сукупності становлять структуру особи злочинця [162, с. 74].

У своїй фундаментальній праці «Курс сучасної української кримінології» академік А. П. Закалюк акцентував увагу на тому, що структуру особи злочинця варто будувати на підставі уявлення про структуру особи взагалі та з розумінням потреби у визначенні її в такий спосіб, щоб була відображена детермінуюча роль кожного її елемента (груп елементів), а також предметне значення останньої та її специфіка як об'єкта запобіжного впливу. З огляду на ці міркування А. П. Закалюк пропонує структуру особи злочинця, яка складається з дев'яти блоків (груп) ознак, а саме:

1) ознаки формування соціалізації особи:

– освіта: її рівень, профіль, зокрема загальний рівень і спеціальний профіль;

– наявність спеціальності (професії);

– відомості про риси, набуті в батьківській сім'ї, зокрема соціальні риси та характеристики самих батьків, їх ставлення й участь у формуванні та вихованні особи, наявність у батьків антисуспільної поведінки, аморальних

учинків, алкоголізму, наркоманії, фізичних чи психічних вад; тривалість перебування особи в батьківській сім'ї після народження, причина вибуття з сім'ї; риси, звички, моральні вимоги, набуті в сім'ї;

– ознаки, риси, звички, досвід, набуті у звичному мікросередовищі (в дитинстві, юнацтві, у теперешній час), зокрема в безпосередньому оточенні в сім'ї, за місцем проживання, місцем проведення вільного часу; загальні соціальні та соціально-психологічні ознаки звичного мікросередовища;

– характер (зміст) занять у вільний час, культурні потреби, інтереси, їх задоволення;

– участь у діяльності об'єднань громадян;

2) ознаки соціального статусу та соціальних ролей:

– соціальне становище, рід занять, характер виробництва (навчання);

– сімейний стан, наявність дітей, можливостей і засобів їх утримання, навчання, виховання, ставлення до долі дітей, тривалість перебування в сім'ї, стосунки між подружжям;

– соціальні житлові умови, їх придатність для нормального проживання;

– належність до соціальних груп суспільно прийнятної спрямованості, зокрема за інтересами, умовами життя, іншою потребою;

– належність до груп асоціальної або антисуспільної спрямованості.

Характер занять, діяльності групи, мотиви участі, належності: інтереси, потреби, залежність; роль у групі, тривалість перебування, негативні наслідки, зокрема суспільні оцінки; корегуючий вплив, притягнення до відповідальності (адміністративної, кримінальної), покарання, умови його відбуття, вплив, соціальні наслідки;

– соціальні плани (перспективи) особи на майбутнє: наявність, предметність, заходи практичного здійснення, суспільна прийнятність, умови та ймовірність здійснення, можливі соціальні наслідки для оточення,

особи;

3) безпосередні ознаки спрямованості особистості:

– потреби, інтереси, соціальні цінності в основних сферах життєдіяльності: сім'я, навчання, праця, культура, відносини між людьми, ставлення до них, до загальнолюдських цінностей, норм моралі, права;

– діяльнісні прояви в основних сферах життєдіяльності суспільства: зміст, спрямованість, результати, суспільне ставлення, оцінки, заохочення;

– асоціальні або антисуспільні потреби, інтереси, цілі, діяльнісні прояви: зміст, спрямованість, мотиви, форми реалізації, соціальні результати, соціальна оцінка, ставлення до неї;

4) демографічні ознаки, які мають соціальне та психологічне значення:

– стать;

– вік;

5) психофізіологічні особливості: реакції, адаптації, моторики, тип вищої нервової діяльності, особливості темпераменту, мислення, зокрема вади, психофізіологічні риси, що мають генетичне походження;

6) показники фізичного здоров'я:

– загальний стан, фізичні вади, що безпосередньо впливають на можливості соціальної адаптації, розвитку, діяльності;

– хронічні захворювання соматичного типу;

– захворювання, які є наслідком антисоціальної (аморальної) поведінки: алкоголізм, наркоманія, венеричні захворювання, ВІЛ / СНІД;

7) показники психічного здоров'я: патологія, що виключає осудність; аномалії (відхилення), що її обмежують, аномалії в межах осудності;

8) індивідуальні психологічні риси:

– риси характеру, зокрема негативні та суспільно небажані (неприйнятні), а саме грубість, нечесність, агресивність, злобність, жорстокість, нахабство, користолюбство, скаредність, цинізм, егоїзм,

мстивість, боягузтво, замкненість, зверхність. Позитивні та суспільно бажані риси: комунікабельність, доброта, довірливість, сміливість, чесність, відсутність користолюбства;

– вольові якості, а саме інертність, властивість підпадати під чужий вплив, млявість, рішучість, наполегливість, здатність підкорювати своєму впливу та ін.;

– емоційні риси: бурхливість, неврівноваженість, дратівливість, образливість, байдужість, черствість, сором'язливість, ревність, чуйність, незворушність;

9) ознаки, пов'язані з вчиненням особою злочину. Здебільшого це кримінально-правові ознаки самого злочину:

– ознаки складу злочину, об'єктів посягання, суспільна небезпечність останніх (за системою Кримінального кодексу України); способи досягнення злочинної мети; мотиви, що спонукали особу до вчинення злочину, його конкретні результати, зокрема заподіяна ним шкода; вина й роль особи в злочинному діянні, форма останнього (індивідуальна, групова, організована) та ін.;

– ознаки ставлення особи до вчиненого, зокрема до доказів, потерпілого, завданої шкоди, призначеного покарання;

– інші кримінально-правові ознаки: наявність колишніх судимостей, характеристика (класифікація) злочинів, за які особа була раніше засуджена; відбуття покарання за попередніми судимостями, застосування різних видів дострокового, умовно-дострокового звільнення від відбуття покарання або звільнення від кримінальної відповідальності.

Запропонована А. П. Закалюком структура особи злочинця є типовою моделлю, за якою може будуватися структура особи конкретної людини, яка вчинила злочин певного виду [116, с. 258–262].

Що стосується структури особистості саме неповнолітньої особи, яка

вчинила злочин, то в цьому випадку науковець В. В. Голіна, досліджуючи насильницьку злочинність неповнолітніх в Україні, виокремив у структурі особистості три складових елементи: соціально-демографічні, кримінально-правові й морально-психологічні ознаки та якості [158, с. 48–56].

А. Ю. Габрелян у своїй науковій роботі, присвяченій дослідженню проблем протиправної поведінки неповнолітніх і способами їх вирішення, критеріями, що є визначальними в схильності неповнолітніх до правопорушень, закріплював: 1) біологічні чинники; 2) особистісні характеристики; 3) найближче соціальне оточення неповнолітнього [43, с. 129].

Аналізуючи досліджувані погляди науковців щодо складових елементів особистості особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, зокрема неповнолітнього злочинця, можна зробити висновок з приводу того, що складовими елементами особистості неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, є:

– соціально-демографічні (характеризуються сукупністю персонографічних ознак і відомостей про соціальну роль і місце неповнолітнього в соціумі: стать, вік, освіта, соціальний стан, професія, вид діяльності);

– кримінально-правові (показують ступінь суспільної небезпечності неповнолітніх злочинців, глибину та стійкість їх антисуспільної спрямованості через вчинені ними суспільно небезпечні діяння, що мають ознаки певного складу злочину);

– морально-психологічні (особливості особистості неповнолітніх, які детермінують вчинення ними злочинних діянь: хибне самовираження, спотворене уявлення про справжні цінності; прагнення до швидкого (миттєвого) ефекту під час отримання приємних вражень і відчуттів, тяга до примітивних розваг, гострих відчуттів, емоційно збудливих ситуацій,

підвищена емоційна збудливість, імпульсивність; байдужість до суспільних проблем, нехтування (іноді показне) нормами суспільної моралі, погане усвідомлення суспільних норм, рамок і обмежень, занижене усвідомлення належного та почуття відповідальності за свої вчинки; загострене почуття незалежності, негативізм у ставленні до тверджень дорослих, швидкий перехід до відчуженості від близьких родичів і друзів; прагнення до наслідування; обмеженість інтересів, джерел інформації, егоїзм, низький рівень самокритичності, відсутність усебічної оцінки життєвих обставин, легкість відступу від усього, що пов'язано з труднощами досягнення мети; споживче відношення як домінанта життєвої стратегії).

До особистісних особливостей неповнолітніх, що характеризують і подекуди відрізняють їх від дорослих та водночас впливають на можливість вчинення ними злочинів, можна віднести: незавершеність фізичного й морального розвитку (емоційність поведінки); специфіку сприйняття, запам'ятовування та відтворення (фантазування, підвищена навіюваність); недостатній життєвий досвід (неповнота оцінок, легковажність у прийнятті рішень, відсутність самокритики) та, як наслідок, неадекватну оцінку конкретної ситуації, що нерідко призводить до вибору антисоціального способу поведінки (вживання спиртних напоїв і наркотичних засобів; звичка до азартних ігор); схильність до наслідування; намагання самоствердитися в оточуючому середовищі, показати самостійність, дорослість (звідси страх здатися боягузом); неправильне розуміння почуття дружби (взяти провину на себе, не викрити товаришів тощо); переоцінка своїх сил і можливостей; схильність до копіювання дій дорослих і прояв інфантильних мотивів (досить низька успішність у школі); вплив навколишнього середовища на мотивацію їх дій (відсутність контролю за поведінкою з боку дорослих) [204].

Що стосується типологізації осіб, які вчиняють кримінальні

правопорушення, то варто зауважити, що вона є певною характеристикою таких осіб, дозволяє розкрити сутність, причини, закономірності зародження та розвитку злочинної поведінки певного суб'єкта, розробити певний прогноз.

Типологія неповнолітніх злочинців повинна допомогти в прогнозуванні, яке здійснюється в конкретному випадку в двох напрямках: 1) щодо можливої поведінки підлітків, які мають особистісні характеристики, схожі з характеристикою підлітка, який вчинив злочин, у період, який йому передував (профілактичний прогноз); 2) щодо можливих варіантів майбутньої поведінки підлітка залежно від характеру та тривалості заходів впливу на нього (прогноз, «що обслуговує» призначення й виконання покарання).

Щодо впливу негативної ситуації на неповнолітню особу, варто зазначити, що сама антисоціальна спрямованість в одних осіб може мати глибоко вкорінений, домінуючий, злісний характер, іншим же вона властива мінімально та викликає вчинення злочину лише в поєднанні з особливо несприятливою зовнішньою ситуацією.

Аналізуючи вплив негативних обставин на формування кримінально протиправної поведінки в неповнолітніх, важливо враховувати різноманіття індивідуальних характеристик і реакцій на зовнішні стимули. Зокрема, антисоціальні тенденції можуть проявлятися у підлітків у різних формах і з різною інтенсивністю, що визначається як внутрішніми особливостями особи, так і зовнішніми чинниками.

Для тих підлітків, антисоціальна поведінка яких є глибоко вкоріненою та домінуючою рисою їхнього характеру, кримінально протиправні дії можуть бути результатом стійкої агресивності, цинізму та зневаги до соціальних норм. Ці індивіди зазвичай мають складне минуле, часто пов'язане з травматичними переживаннями, хронічним стресом або

зловживанням з боку батьків чи однолітків. Їхня поведінка може бути сприйнята як компенсаторний механізм, спрямований на захист власного «Я» та встановлення контролю над своїм оточенням.

На іншому полюсі спектра перебувають ті підлітки, у яких антисоціальні тенденції є мінімальними та проявляються лише за певних умов. У таких випадках зовнішні несприятливі обставини, наприклад гострі конфлікти в сім'ї, булінг у школі, економічні труднощі або тиск з боку соціального оточення, можуть стати тригером для девіантної поведінки. Тут важливо розуміти, що подібні обставини здатні тимчасово змінити поведінкові реакції навіть тих підлітків, які зазвичай демонструють позитивну соціалізацію.

Ключовим аспектом у розумінні цього феномена є взаємодія між внутрішніми схильностями та зовнішніми чинниками. Психологічні дослідження свідчать про існування так званих «ризикових» і «захисних» чинників [310, с. 175–199]. Ризикові чинники, як-от низька самооцінка, слабкий емоційний контроль, негативний соціальний вплив, підвищують імовірність розвитку антисоціальної поведінки. Водночас захисні чинники, наприклад підтримка з боку родини, наявність позитивних зразків для наслідування, високий рівень соціальної компетентності, можуть компенсувати негативні впливи.

Це дає змогу зробити висновок, що профілактика кримінально протиправної поведінки серед неповнолітніх повинна бути багатосторонньою та комплексною. Важливо зосередитися на ранньому виявленні й корекції антисоціальних тенденцій, а також на створенні сприятливих умов для позитивної соціалізації. Освітні заходи, психологічна підтримка, соціальні ініціативи, які спрямовані на інтеграцію підлітків у здорове соціальне середовище, можуть відігравати ключову роль у зниженні ризику виникнення девіантної поведінки.

Отже, вплив негативної ситуації на неповнолітніх є складним і багатофакторним процесом, який вимагає комплексного підходу до його розуміння та вирішення. Це передбачає взаємодію психологів, педагогів, соціальних працівників та інших фахівців, які спільними зусиллями можуть створити умови для позитивного розвитку молоді.

Ураховуючи викладене, деякі вчені виділяють типи злочинців за глибиною та стійкістю їх антисоціальності (ступеня їх суспільної небезпеки).

За цим критерієм злочинці поділяються на такі типи: послідовно-криміногенний, ситуативно-криміногенний і ситуативний. Іноді вказані типи зводять у п'ять груп, але основа типології зберігається, це є ступенем сталості злочинної поведінки в різних ситуаціях. До послідовно-криміногенного типу належать особливо небезпечні злочинці, усталена злочинна діяльність яких має характер активної опозиції суспільству, його цінностям і нормам; вони наполегливо втягують у таку діяльність інших осіб, серед яких особливо варто виділити професійних злочинців, для яких кримінально карні дії є єдиним або основним джерелом існування. Для особливо небезпечних злочинців характерним є те, що сприятливі для здійснення злочинів ситуації вони активно створюють самі. До ситуативно-криміногенного типу належать особи, які вчиняють злочини (часто неодноразово) не через стійкі антигромадські установки й уявлення, а у зв'язку із внесенням у життєдіяльність деяких груп негативної спрямованості, ведення способу життя на межі соціально прийняттого та антигромадського. У них поєднуються риси особистості злочинця й особливості особистості законослухняного громадянина. Найпоширенішими представниками цього типу є правопорушники, які в нетверезому стані вчиняють дрібні розкрадання й крадіжки, хуліганство, рідше – грабежі, розбої, деякі насильницькі злочини. У разі істотної зміни життєвих обставин на краще й ефективного виховного впливу вони здатні втриматися від

протиправних дій [161].

Ситуативний тип включає осіб, суспільна небезпека особистості яких у поведженні виражена нечітко, проте має місце й проявляється у відповідних ситуаціях. Злочини вчиняються ними не тому, що конкретні ситуації мають вирішальне значення, а через особистісні психологічні особливості, через які вони потрапляють у залежність від ситуації та внаслідок недостатнього морального виховання не знаходять соціально прийнятної способу її вирішення. До ситуативних належить значна частина насильницьких злочинців, а також осіб, що вчинили корисливі злочини за об'єктивно складних життєвих обставин, наприклад за матеріальних труднощів тощо [161, с. 87; 162, с. 80]. Злочинна поведінка неповнолітніх осіб здебільшого визначається дефектами емоційно-вольової сфери, занадто низькою емоційною стійкістю, підвищеною збудливістю. До групи, що складають стійкий тип, входять неповнолітні, засуджені за вчинення вбивств, умисне завдання тяжкої шкоди здоров'ю за мотивами помсти, озлоблення, бажання мати гроші, отримати наркотичні засоби чи спиртні напої, із хуліганських мотивів, а також ті, що вчинили суспільно небезпечні діяння до настання віку кримінальної відповідальності, чи ті, що раніше вже притягалися до кримінальної відповідальності. Для представників цього типу характерна чітко та стійко виражена агресивно-насильницька направленість, сформованість стереотипу застосування грубої сили. Вони сформувалися в мікросередовищі, де норми моралі й права систематично порушувались. Мотивація злочинної поведінки неповнолітніх зазвичай пов'язана з такими негативними емоціями, як роздратованість, злість, помста, заздрість тощо. Агресивно-насильницький спосіб міжособистої взаємодії для таких осіб є завжди доступним і найбільш сприятливим та ефективним. Дії, орієнтовані переважно на власні інтереси, мають високий рівень агресії, ворожнечі до всіх навколо, збуджені та занадто емоційні.

Досить цікавою є типологізація неповнолітніх злочинців, запропонована С. М. Мировичем. Так, неповнолітні особи, які вчиняють злочини, поділяються на такі групи:

1) переважно корисливий тип, проявляється в категоріях:

– особи, в яких рішення застосувати насильницькі дії в корисливих цілях виникає ще до початку злочинної діяльності;

– особи, в яких рішення використовувати насильство виникло в ході вчинення злочину;

2) переважно насильницький тип, проявляється в категоріях:

– особи, в яких під час заволодіння майном насильницьким засобом відсутня корислива мотивація;

– особи, корислива мотивація яких має супутній, похідний від первинної некорисливий характер мотивації [276].

Також щодо типології неповнолітніх правопорушників більшість учених у галузі кримінального права та кримінології поділяють їх на чотири типи:

1. Неповнолітні особи, які вперше вчинили злочин під впливом конфліктної або надзвичайної ситуації.

2. Неповнолітні особи, які вперше вчинили злочин під впливом певної ситуації, але поведінка яких має сталий асоціальний характер, а також їм притаманні такі негативні риси, як вживання спиртних напоїв, наркотиків, паління, втечі з дому тощо.

3. Неповнолітні особи із загальною моральною деформацією. Такі особи вже неодноразово вчиняли різні правопорушення, притягувалися до адміністративної відповідальності, направлялися до спеціальних установ. Мотив і мета злочину формуються в них під впливом ситуації, в результаті впливу дорослої особи або більш «авторитетного» однолітка. Більшість злочинів вчиняються ними спонтанно, залежно від ситуації (участь у бійках,

хуліганство, пограбування п'яних тощо).

4. Неповнолітні особи, моральна деформація яких становить серйозну небезпеку для суспільства. Поведінка таких підлітків носить стійкий антисоціальний характер. До цієї категорії можуть бути віднесені й раніше судимі (умовно засуджені, звільнені достроково тощо). Вони ухиляються від роботи та навчання, можуть об'єднуватись у підліткові злочинні угруповання або входити до складу дорослої злочинної структури. Характеризуються жорстокістю, грубістю, відсутністю почуття сорому. Основна мета: користь, збагачення. Основні інтереси: азартні ігри, випивка, секс [206].

Зважаючи на те, що типологізація неповнолітніх правопорушників є важливим інструментом для розуміння різноманітних мотивів та умов, що призводять до вчинення кримінальних правопорушень, сприяє визначенню найбільш адекватних підходів до профілактики та реабілітації, враховуючи індивідуальні особливості молоді, на нашу думку, більш оптимальною й такою, що одночасно охоплює основні відмінні характеристики, є така типологізація неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення:

1. «Випадкові» – вчинили діяння внаслідок негаданого збігу обставин, легковажності та непередбачуваності до опору ситуації всупереч загальній позитивній спрямованості особистості.

Поведінка випадкових правопорушників зумовлена випадковими чинниками, як-от вплив оточення або неочікувані ситуації, в яких вони опинилися. Часто ці підлітки демонструють позитивні цінності й установки в інших аспектах свого життя. Вони можуть бути під впливом емоційного збудження, імпульсивності або навіть групового тиску. Важливо наголосити, що їхня особистість не характеризується стійкими девіантними рисами, і вони зазвичай не мають кримінального минулого. Для роботи з цією категорією потрібно створити умови для розвитку їхніх соціальних навичок і

критичного мислення, що допоможе уникнути подібних ситуацій у майбутньому.

2. «Ситуаційні» – вчинили кримінальні правопорушення в умовах перебування в певній негативній ситуації внаслідок нестійкості загальної спрямованості особистості, «хиткого» характеру.

Оскільки ця група охоплює тих підлітків, чия поведінка є наслідком потрапляння в несприятливі обставини, то вони характеризуються нестійкістю життєвих установок і схильністю до впливу негативного середовища. Такі молоді люди можуть мати слабку волю та, так би мовити, вихлястий характер, що робить їх вразливими до впливу антисупільних елементів. Природа їхніх правопорушень часто зумовлена тимчасовими кризами або конфліктами, а також відсутністю підтримки з боку родини та близького оточення. У цьому випадку важливо сприяти зміцненню їхньої особистісної стійкості, розвивати навички самоконтролю і саморегуляції, а також забезпечити доступ до соціальних мереж.

3. «Нестійкі» – вчинення кримінальних правопорушень особами, які раніше допускали дрібні правопорушення та перебувають на обліку в поліції. Мають переважно негативну спрямованість особистості, проте не досягли рівня стійкості.

Оскільки до цієї категорії належать підлітки, що мають досвід незначних правопорушень і перебувають на обліку в поліції, то їхня поведінка демонструє переважно негативну спрямованість, проте вони ще не досягли рівня стійкої злочинної активності. Це може бути перехідний етап, коли особа ще має шанс повернутися до нормального життя за умови належного втручання. Ці підлітки часто мають негативні зразки для наслідування у своєму оточенні, а також слабку підтримку з боку близьких дорослих. Важливим є створення програм ранньої інтервенції, які включають психологічну підтримку, наставництво та можливості для

позитивної соціальної інтеграції.

4. «Злісні» – особи, які вчинили кримінальні правопорушення, характеризуються порівняно стійкою антигромадською спрямованістю особи (неповнолітні, які вчиняли злочини неодноразово).

Оскільки ця група охоплює підлітків з порівняно стійкою антигромадською спрямованістю, то вони мають значний досвід учинення кримінально протиправних актів поведінки й часто схильні ставати рецидивістами. Їхня поведінка зумовлена глибоко вкоріненими девіантними цінностями й установками, які сформувалися під впливом тривалих негативних соціальних і психологічних чинників. Такі підлітки можуть мати досвід насильства, занедбаності або інших форм зловживання в своєму минулому, що призвело до розвитку стійкої злочинної ідентичності. Для роботи з цією категорією потрібні комплексні реабілітаційні програми, які містять інтенсивну психологічну терапію, соціальну підтримку й освітні заходи, спрямовані на зміну поведінкових патернів і соціальних навичок.

Розуміння показаної типології дає змогу підходити до профілактики й реабілітації неповнолітніх правопорушників, зважаючи на їхні індивідуальні потреби та специфічні ризики. Для кожної категорії доцільно розробляти відповідні програми втручання, що сприятимуть подоланню негативних впливів і розвитку позитивних соціальних навичок. Важливо також забезпечити підтримку з боку родини та спільноти, що є ключовим чинником успішної соціальної реінтеграції підлітків. Системний підхід до вирішення проблеми правопорушень серед неповнолітніх охоплює не лише роботу із самими підлітками, але й з їхнім оточенням, що допомагає створити умови для їхнього гармонійного розвитку та соціальної адаптації.

Отже, з огляду на проведене дослідження можна зробити висновок, що неповнолітнім, який вчинив кримінальне правопорушення, можна визнати особу у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років з наявною сукупністю

певних ознак суспільно небезпечної людини та соціально значущих властивостей, що зумовлюють учинення суспільно небезпечного діяння. Особистість неповнолітнього злочинця містить у собі певну систему морально-психологічних властивостей: поглядів і переконань, потреб та інтересів, життєвих цілей і очікувань, інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей. Проведення типологізації неповнолітніх злочинців повинно допомогти в прогнозуванні можливої поведінки підлітків, що мають особистісні характеристики, схожі з характеристикою підлітка, який вчинив злочин, у період, який йому передував, і варіантів майбутньої поведінки підлітка залежно від характеру та тривалості заходів впливу на нього.

2.4. Віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми

Жертвою кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім, як і будь-якого іншого суспільно небезпечного протиправного діяння, можна вважати особу (певну сукупність людей у будь-якій формі їх інтеграції), якій прямо чи опосередковано завдана фізична, моральна або матеріальна шкода злочином, незалежно від того, чи визнається вона потерпілою у встановленому законом порядку й чи вважає себе такою [161, с. 93].

Визначення поняття «жертва» законодавчо закріплене в Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, схваленої Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН 29 листопада 1985 року. Так, під терміном «жертви» розуміють осіб, яким індивідуально або колективно було завдано шкоди, охоплюючи тілесні ушкодження або моральні збитки, емоційні страждання, матеріальні збитки або суттєве обмеження їх основних прав у результаті дії або бездіяльності, що порушує чинні національні кримінальні закони держав-членів включно із законами,

які забороняють злочинне зловживання владою. Згідно з Декларацією певна особа може вважатися «жертвою» незалежно від того, чи був встановлений, заарештований, переданий суду або засуджений правопорушник, а також від родинних відносин між правопорушником і жертвою. Термін «жертва» у відповідних випадках охоплює близьких родичів чи утриманців безпосередньої жертви, а також осіб, яким було завдано шкоди під час спроби надати допомогу жертвам, які перебувають у тяжкому становищі, або запобігти віктимізації.

Також у Декларації зазначено, що її положення можуть бути застосовані до всіх осіб без будь-яких відмінностей, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, віку, мови, віросповідання, національності, політичних чи інших поглядів, культурних переконань або практики, майнового, станового або сімейного стану, етнічного або соціального походження та непрацездатності [75].

Академічний Словник української мови в 11 томах визначає жертвою особу, «над якою знущаються, проявляють насилля», а також «яка переживає, терпить різні неприємності від кого-, чого-небудь» [299, с. 521].

З поняттям жертви тісно пов'язане поняття й потерпілої особи. Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства України потерпілим у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України).

Незважаючи на те, що у віктимології поняття «жертва» та «потерпілий» вважаються тотожними, все ж таки дотримуємося думки з приводу того, що поняття жертви є значно ширшим за поняття потерпілого, адже не кожна особа, що якось постраждала від протиправних дій іншої особи, тобто стала її жертвою, може визнаватися чинним кримінальним

процесуальним законодавством як потерпіла. У кримінологічній віктимології обґрунтовано можуть використовуватися власні терміни «жертва» та «потерпілий» як рівнозначні. А для загальної теорії віктимології можна застосувати термін «жертва» [283].

Велике значення в розкритті змісту поняття жертви має вивчення особи потерпілого на соціально-психологічному рівні. Це її соціальний статус, позиції, ролі. Статус потерпілого визначається сукупністю його прав і обов'язків у межах кримінального процесу та, що важливо для віктимології, його відношеннями з іншими особами, втягнутими в орбіту злочинної діяльності. Позиція жертви – це особливості відносин між «співпотерпілими», між ними та третіми особами або свідками злочину й, зрозуміло, між жертвою та злочинцем. Роль жертви – суттєвий чинник у вчиненні злочину, адже її поведінка може так вплинути на розвиток конфлікту, що перетворить її з об'єкта злочину на його суб'єкт (наприклад, у бійці, сімейно-побутових конфліктах) [162, с. 99].

З погляду теорії ролей жертви злочинів можуть бути такими, що усвідомлюють або не усвідомлюють своє становище через різні обставини.

Жертви, які повністю усвідомлюють свою ситуацію, часто розуміють ризики та загрози, з якими вони стикаються. Такі люди можуть вживати заходів для захисту, як-от уникати певних місць або ситуацій, навчатися самообороні або встановлювати засоби безпеки. Усвідомлення своєї ролі дозволяє їм діяти більш проактивно й ефективно реагувати на потенційні загрози. Проте навіть з високим рівнем свідомості ці жертви можуть залишатися вразливими до кримінально протиправної поведінки, особливо якщо правопорушник добре підготовлений або використовує неочікувані методи.

Жертви, які не усвідомлюють своє становище. Ця категорія жертв характеризується низьким рівнем свідомості з приводу небезпеки, що їх

оточує. Вони можуть бути наївними або недостатньо обізнаними про потенційні загрози. Такі люди часто стають легкою мішенню для правопорушників, оскільки їхня невідповідність і нездатність до ефективної самооборони підвищує ймовірність успішного нападу. Вони можуть потрапляти в небезпечні ситуації через необережність або довірливість. Часто саме ця категорія жертв потребує підвищеної уваги з боку правоохоронних органів та освітніх заходів, спрямованих на підвищення обізнаності й навичок самооборони.

З огляду на той самий критерій можна виділити стійких (які неодноразово зазнають нападу) та випадкових (коли особа була об'єктом одноразового злочинного посягання) жертв злочинів.

Стійкі жертви – це ті, хто неодноразово зазнає нападів. Це може бути результатом багатьох чинників, охоплюючи соціальне оточення, в якому вони перебувають, або їхній спосіб життя. Нерідко такі жертви перебувають у вразливих ситуаціях, які постійно піддають їх ризику. Наприклад, жертви домашнього насильства можуть бути під загрозою через тривалий контроль та агресію з боку кривдника. Важливо розуміти, що стійкі жертви можуть потребувати значної психологічної допомоги та підтримки для подолання травматичного досвіду й виходу з небезпечних ситуацій.

Випадкові жертви стають потерпілими від кримінальних правопорушень одноразово зазвичай через збіг обставин. Це можуть бути люди, які випадково опинилися не в тому місці і не в той час. Їхнє становище не є результатом тривалого впливу або постійної вразливості, а радше наслідком моментального ризику. Випадкові жертви часто мають менше психологічних наслідків порівняно зі стійкими жертвами, оскільки їхній досвід кримінального правопорушення обмежується одноразовим інцидентом. Однак вони також можуть потребувати підтримки та реабілітації для подолання наслідків травматичного досвіду.

Роль жертви в кримінологічному механізмі злочину може бути різноманітною – від нейтральної до максимально провокуючої злочинця на вчинення кримінального правопорушення.

За критерієм ролі жертви в кримінологічному механізмі кримінального правопорушення жертви можуть відігравати пасивну або активну роль у розвитку кримінально протиправного акту поведінки: від нейтральної ролі, де жертва не робить нічого, що сприяє вчиненню кримінального правопорушення, до максимально провокуючої, де поведінка жертви може підштовхнути правопорушника на вчинення протиправних дій. Жертви з нейтральною роллю не взаємодіють із правопорушником до моменту злочину. Вони можуть бути випадковими перехожими або людьми, які не мають ніякого стосунку до злочинця. Їхня поведінка не сприяє вчиненню кримінального правопорушення, і вони стають жертвами лише через збіг обставин. Жертви, які провокують правопорушника, можуть свідомо або несвідомо діяти так, що підштовхують його до активної поведінки. Це можуть бути випадки, коли жертва проявляє агресію, провокує конфлікт або демонструє вразливість, яку злочинець може використовувати. Узагальнюючи, варто зазначити, що розуміння ролі жертви в кримінологічному контексті є критично важливим для розроблення ефективних превентивних заходів і стратегій реабілітації. Кожна категорія жертв потребує специфічного підходу для мінімізації ризиків та надання адекватної підтримки.

Роль потерпілого може бути також відкритою чи прихованою. Саме відкрито-провокуюча роль потерпілого в генезисі злочину призводить до його реального вчинення. Приховану роль жертва може розпочати «грати» задовго до злочину через свої віктимні особисті якості, статус, поведінку. Така особа ніби виставляє себе мішенню для злочинних посягань.

Важливо також розрізняти випадки, коли особа приписує собі статус

потерпілого без достатніх на те підстав і, навпаки, коли він їй нав'язується. Звідси роль жертви може бути реальною та уявною (мається на увазі її самооцінка). Принципове значення має й виділення персоніфікованих і колективних ролей. Хоч віктимологія здебільшого займається вивченням конкретних жертв, але не потрібно випускати з виду того, що нерідко саме від групової поведінки залежить процес перетворення на жертву як групи осіб, так і окремих її членів [162, с. 100].

Що стосується класифікації та типології жертв злочинів, варто зазначити, що вона тісно пов'язана з вирішенням практичних завдань боротьби зі злочинністю, оскільки полегшує діяльність правоохоронних органів щодо виявлення потенційних жертв і проведення з ними індивідуальних профілактичних заходів.

Її значення полягає в тому, що за допомогою вивчення жертв злочину можуть бути виконані такі практичні завдання: 1) визначення кола осіб, які найчастіше стають жертвами злочинів; 2) вивчення зв'язку між поведінкою потерпілого та злочинця; 3) вивчення формуючого впливу поведінки й особи потенціальної жертви на особу деяких злочинців; 4) розробка профілактичних заходів, спрямованих на усунення причин, унаслідок дії яких особа може опинитися в ролі жертви; 5) більш повне вивчення особи злочинця й індивідуалізації покарання за вчинений злочин; 6) визначення розмірів шкоди, що заподіюється окремими злочинами та злочинністю загалом [162, с. 102].

Існує чимала кількість кваліфікаційних ознак, які можуть бути покладені в її основу. Так, А. Ф. Зелінський класифікував віктимну поведінку за її характером: 1) конфліктна, коли потерпілий створює конфліктну ситуацію або бере активну участь у конфлікті, що виник (є ініціатором бійки або вступає в бійку в процесі на боці однієї зі сторін). Особливими різновидами такої поведінки є необхідна оборона, затримання

злочинця, правозахисна активність; 2) провокуюча – демонстрування багатства, екстравагантна зовнішність, неправильна поведінка жінки, що створює уявлення про її доступність; 3) легковажна – довірливість і наївність неповнолітніх та інших осіб, які неспроможні опиратись нападаючому, створення аварійних ситуацій на дорогах пішоходами й водіями тощо [161, с. 95–96].

На думку В. Г. Лихолоба, поведінка потерпілих у кримінальних правопорушеннях може бути поділена на такі види: провокуючу – образа, приниження, напад, знущання; позитивну (непровокуючу); нейтральну щодо впливу на злочинця; пасивну – характерна для взаємодії близьких родичів. Водночас науковець зазначав, що поведінка потерпілого може мати характер не однієї, а кількох указаних груп. Однак врешті-решт вона зводиться до одного з наведених за принципом переважання найбільш значимих у кримінологічному плані чинників [177, с. 27]. Досліджуючи роль потерпілого у вчинених злочинах, Б. Холист класифікував потерпілих залежно від характеру поведінки та схильностей. До групи з явними потенційними можливостями стати жертвою злочину він відніс широке коло осіб, які стають жертвами злочинів через специфічність професії (касири, водії таксі, продавці, співробітники поліції та ін.) чи економічного становища. До групи так званих випадкових жертв автор відносив тих, хто просто «підвернувся під руку» у сприятливих для злочину обставинах [283].

Також жертві може бути завдано шкоди внаслідок її необачливих дій, неправильної оцінки ситуації, а через це й неправильної поведінки. До ситуацій, коли в результаті поведінки жертви створюється об'єктивна можливість вчинення злочину, належать також відсутність потрібної реакції на злочинні чи інші негативні дії, невчинення опору діям злочинця. Віктимологічно значущою може бути також позитивна поведінка жертви, якщо вона полягатиме в здійсненні захисту будь-якої особи від злочинних

посягань під час виконання службових або громадських обов'язків. У таких випадках, якби жертва не діяла певним способом, вона б не викликала відповідної насильницької реакції з боку злочинця [2].

Традиційна класифікація базується на критеріях, близьких до щоденної практики: жертви умисних чи необережних злочинів, винні чи невинні, заздалегідь намічені чи випадкові, жертва-співучасник. Але ці критерії не задовольняють потреб науки й практики, оскільки повністю не розкривають усіх механізмів взаємодії потенційної жертви та злочинця [161, с. 96–97].

Проте більшість учених-кримінологів вважають, що основним критерієм для класифікації потерпілих від злочинів є ступінь віктимності. На цій підставі вчені пропонують таку класифікацію жертв:

1) випадкова жертва, тобто особа стає жертвою в результаті збігу обставин. Взаємовідносини, що виникають, не залежать ні від волі чи бажання жертви, ні від волі чи бажання злочинця;

2) жертва з незначними якостями ризику, тобто особа, якій притаманні, як і всім нормальним людям, чинники ризику, віктимність якої зненацька різко підвищується під впливом конкретної несприятливої ситуації;

3) жертва з підвищеними якостями ризику, тобто особа, стосовно якої діє комплекс чинників ризику. До цієї групи належать два основних типи жертв:

– жертви необережних злочинів, коли характер виконуваної ними роботи або їхня поведінка в громадських місцях містить підвищену віктимність;

– жертви умисних злочинів, соціальний статус яких у процесі виконання ними їх соціальних ролей містить підвищений ризик віктимності (працівники органів внутрішніх справ, охорони та ін.). Останніми роками до видів діяльності, що мають підвищену віктимність, додалось і зайняття

бізнесом;

4) жертва з високим рівнем ризику. Морально-соціальна деформація такої особи практично не відрізняється від правопорушників і характеризується стійкою її антисоціальністю (повії, наркомани, алкоголіки тощо) [162, с. 101].

Важливе значення має також класифікація жертв за статтю, віком, посадовим становищем або професійною діяльністю, ознаками їх ставлення до особи, що завдає шкоду, і насамперед за морально-психологічними особливостями. У механізмі злочину «працюють» статева розбещеність і схильність до вживання алкоголю та наркотиків; жадібність і деспотизм; агресивність і жорстокість; брутальність і боягузливість; сміливість і доброта; фізична сила та слабкість тощо. Усі перелічені якості виявляються в поведінці та за певних обставин можуть сприяти або перешкоджати вчиненню кримінальних правопорушень. Розглянемо їх з наведенням характерних прикладів.

Отже, жертви можуть бути класифіковані за статтю та віком, що впливає на тип і характер правопорушень. Наприклад, жінки частіше стають жертвами сексуальних посягань або домашнього насильства, тоді як чоловіки можуть бути частіше втягнуті в акти фізичної агресії або бійки. Діти та підлітки часто стають об'єктами насильства та зловживань через свою вразливість і нездатність до самозахисту. Водночас люди похилого віку можуть бути ціллю для шахраїв або економічних правопорушень через свою довірливість і фізичну слабкість.

Професійна діяльність і посадове становище також впливають на ризик стати жертвою правопорушення. Наприклад, правоохоронці та журналісти, які займаються кримінальними розслідуваннями, можуть бути під загрозою нападів або переслідувань. Бізнесмени й банкіри можуть стати жертвами кримінальних правопорушень проти власності, як-от шахрайство

або вимагання. Політичні діячі часто стикаються з ризиком замахів на їхнє життя або здоров'я через свою публічну діяльність.

Морально-психологічні особливості жертв є ключовим чинником, який може сприяти або перешкоджати вчиненню кримінальних правопорушень. Наприклад, люди зі схильністю до вживання алкоголю чи наркотиків частіше опиняються в ситуаціях, де їхня здатність до самозахисту знижується, що робить їх вразливими до нападів або шахрайств. Ті, хто проявляє агресивність або жорстокість, можуть провокувати конфлікти, які призводять до насильницьких злочинів.

На противагу цьому доброта та сміливість є як захисними, так і ризиковими чинниками. Наприклад, людина, яка активно захищає інших, може стати мішенню для агресора, але водночас вона може запобігти кримінальному правопорушенню своєю присутністю та діями. Боягузливість, з іншого боку, може призвести до уникнення конфліктів, але також робить людину вразливою до маніпуляцій і шантажу.

Різні якості проявляються в поведінкових реакціях, що впливають на ймовірність учинення кримінального правопорушення. Наприклад, особа з високим рівнем фізичної сили та впевненості в собі може бути менш вразливою до нападів, оскільки потенційні злочинці бояться можливого опору. Водночас фізична слабкість може зробити людину легкою мішенню для грабіжників або нападників.

Жадібність може призвести до ситуацій, у яких люди стають жертвами кримінальних правопорушень проти власності. Люди, які прагнуть швидкого збагачення, можуть потрапити в пастки злочинців, які використовують їхні бажання для реалізації своїх планів. Деспотизм у сімейних відносинах може призвести до конфліктів і насильства, де обидві сторони стають як жертвами, так і правопорушниками.

Важливо наголосити на тому, що взаємодія різних чинників може

створювати складні сценарії, де декілька ознак одночасно впливають на ризик стати жертвою. Наприклад, молода жінка, яка працює в нічну зміну й часто перебуває в небезпечних районах, є більш вразливою до нападів через комбінацію вікових, статевих і професійних чинників. Водночас її морально-психологічні риси, як-от відсутність страху або довірливість, додатково підвищують цей ризик.

Розуміння різних класифікацій жертв та їхніх ролей у механізмі кримінального правопорушення є критично важливим для розроблення ефективних стратегій захисту та превенції. Потрібно враховувати всі можливі чинники та їх взаємодію, щоб побудувати комплексну систему заходів, які здатні зменшити ризики та підвищити рівень безпеки в суспільстві.

У побудові класифікації та визначенні ознак, що властиві саме жертвам кримінальних правопорушень, зокрема вчинених неповнолітніми особами, велике значення мають відповіді на запитання: 1) чому деякі особи швидше або частіше стають жертвами злочинів (потерпілими), ніж інші? 2) що саме чи які саме відносини пов'язують злочинця та його жертву; 3) якою мірою суспільна небезпека злочинця залежить від ступеня вразливості жертви (потерпілого)?

Відповідаючи на ці та інші запитання, можна виділити класифікацію потерпілих від кримінальних правопорушень, які вчиняють неповнолітні, а також виокремити характерні ознаки, властиві саме потерпілим від таких злочинців та їх протиправних дій. Отже, класифікувати жертв від кримінальних правопорушень неповнолітніх осіб можна так:

1) потерпілі внаслідок своїх вікових особливостей: особи, які через свій вік неспроможні чинити належний опір і є найбільш «легкою здобиччю» для неповнолітнього злочинця (особи похилого віку, неповнолітні);

2) потерпілі за статевою ознакою: особи жіночої статі, які також за

своїми фізичними особливостями неспроможні чинити активну протидію злочинцю;

3) особи, соціальні ролі та статус яких містять підвищений ризик стати потерпілим від грабежу: водії таксі, інкасатори, касири й продавці нічних магазинів, охоронці тощо;

4) потерпілі внаслідок власної провокуючої або необачної поведінки: хизування дорогими речами, презентабельний зовнішній вигляд, надмірна довірливість до малознайомих осіб;

5) потерпілі, спосіб життя яких не відповідає моральним нормам суспільства: вживання алкогольних напоїв або наркотичних засобів, розпусний спосіб життя тощо;

6) потерпілі на побутовому ґрунті: особи, які були знайомі з неповнолітнім злочинцем до вчинення злочину й унаслідок конфліктної ситуації, яка складалася, стали його жертвою;

7) випадкові (ситуативні) потерпілі [206].

Довірливість – це тенденція приймати будь-які відомості на віру без критичного обмірковування або аналізу, постійна готовність вірити словам, обіцянкам оточуючих. Це моральна особистісна риса, якою виражено апріорі позитивне сприйняття людей і окремого суб'єкта, переконаність у порядності людей, щирості та правильності їхніх дій. Проблема довірливості складається в її обумовленості фанатизму й брехливості, вона виявляє «сліпоту» сприйняття. Не прагнучи критично пізнавати дійсність, бути рухливим у власних поглядах і оцінках, надмірно довірлива людина встає на егоїстичний щабель, сприймати істину вона нездатна. Непомірною довірливістю зазвичай більше страждають жінки, оскільки звикли слухати поклик власного серця та слідувати йому, а також довіряти своїм відчуттям, емоціям і вірити беззастережно словами, особливо приємним.

Згубні наслідки довірливості відображаються в особистому житті,

громадській взаємодії, а також професійній і матеріальній сферах. Занадто довірливого індивіда легко провести – саме в цьому полягає основна небезпека аналізованої риси. Довірливий суб'єкт неохочий перевіряти людей, з якими збирається вести справи, наприклад з продавцем, роботодавцем, бізнес-партнером або фірмою, яка надає певні послуги; знайомим, який попросив у борг, тощо. Це зумовлено тим, що такі індивіди насамперед судять по собі. Їм здається, що якщо вони чесні, тому й навколишні відверті. Крім того, вони бояться видатися надто недовірливими, якщо попросять певних заборук, які гарантують відсутність обману. Наслідком стає непомірний ризик бути обдуреним.

Довірливі суб'єкти переважно характеризуються добротою, тому вони рідко будуть суперечити оточуючим, унаслідок чого останні розцінюють подібну поведінку як дозвіл переступити межу. Порушуючи кордони, вони намагаються виміряти глибину податливості легковірної людини. Найчастіше, якщо надмірно довірливі особи починають обурюватися зухвалою поведінкою окремих суб'єктів, то отримують у відповідь, що сталося непорозуміння або нерозуміння, тим самим викликавши розгубленість «простака».

Надмірна довірливість часто перетворює людей у невдах, оскільки вони не вміють відстояти себе, особисту позицію, власні права. Такі люди стають легкою «здобиччю» злочинців, зокрема тих, хто займається шахрайством. Тому від зайвої довірливості варто позбавлятися, однак це не означає, що потрібно бути надмірно підозрілим і перестати довіряти абсолютно всім. Позбавлення від надмірної наївності має привести до розсудливості та тверезої оцінки оточення, дій і слів інших людей, а також інформації, що надходить ззовні [206].

Отже, досліджуючи віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, можна

зробити висновок, що жертвою злочинів осіб, які не досягли вісімнадцяти років, є здебільшого вразливі, безпорадні та довірливі особи, які через власні психічні чи фізичні особливості й поведінку неспроможні чинити опір протиправній поведінці неповнолітніх злочинців.

Висновки до розділу 2

1. Спостерігається тенденція постійного скорочення чисельності правопорушників, які належать до наймолодших вікових груп, що зумовлене зниженням прояву загальної тенденції гуманізації кримінально-правової політики держави рівня стосовно дітей, фактична декриміналізація злочинної поведінки неповнолітніх, максимальне застосування заходів впливу, непов'язаних із притягненням їх до кримінальної відповідальності.

2023 року відбулося зменшення чисельності учнів і студентів закладів освіти, які вчинили кримінальні правопорушення. Загальна чисельність учнів і студентів скоротилася до 1 553 (–47,9 % порівняно з попереднім роком), учнів закладів середньої освіти – до 626 (–49,4 %), студентів закладів професійно-технічної освіти – до 466 (–49,9 %). Унаслідок такого зменшення абсолютних показників частка учнів і студентів серед усіх правопорушників зменшилася з 5,0 % 2013 р. до 2,1 % 2023 р. Серед неповнолітніх досить високий відсоток осіб, які вчинили злочини в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. До 90 % насильницьких і до 70 % корисливих злочинів було вчинено підлітками в стані наркотичної ейфорії. Гострою залишається проблема бродяжництва дітей і поширення наркотизації в їхньому середовищі. Серед дітей-бродяг 62 % страждають на токсикоманію, 2 % вживають наркотики 1–2 рази на тиждень, а 3 % – практично щодня. Отже, є пряма залежність між зростанням кількості неповнолітніх наркоманів і збільшенням вчинених ними кримінальних правопорушень.

Характерною ознакою ювенальної злочинності є груповий характер (73,2 %). Однак групи в абсолютній більшості випадків (88,2 %) є нестійкими, оскільки в них відсутня попередня підготовка до вчинення кримінального правопорушення, розподіл ролей і планування. Нерідко неповнолітні особи жіночої статі виступають організаторами таких груп (24,7%).

2. Наголошено, що причини та умови вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень є досить мінливими й такими, що постійно змінюються та трансформуються, однак, незважаючи на таку особливість, є певні «сталі» детермінанти, які повсякчас зумовлюють ювенальну злочинність, зокрема: 1) *негативний вплив у сім'ї*. Родина посідає чільне місце в етичному формуванні особистості неповнолітнього. Сім'я як мікросередовище може як сприяти соціалізації дитини, так і стримувати її. Неблагополучна родина становить загрозу суспільству, адже здебільшого протиправна поведінка неповнолітніх була детермінована недоліками сімейного виховання, причому особи, які не досягли вісімнадцятирічного віку, обирають протиправну поведінку під безпосереднім впливом або за участю батьків. Виокремлені основні чинники сімейного неблагополуччя: тяжкі матеріально-побутові умови життя сім'ї; поганий стан фізичного й психічного здоров'я батьків; алкоголізм, наркоманія, зловживання психоактивними речовинами; низький освітньо-культурний рівень батьків; понижена виробнича й суспільна активність; аморальна та протиправна поведінка батьків; порушення структури сім'ї та ін.; 2) *недоліки в шкільному вихованні*. Наголошено, що метою освітнього процесу закладів загальної середньої освіти є виявлення й розвиток здібностей та обдарувань особистості, її індивідуальних здібностей, досягнення результатів навчання, прогресу в розвитку, зокрема формування та застосування відповідних компетентностей, визначених державними стандартами. На кожному рівні

повної загальної середньої освіти освітній процес організовується в безпечному освітньому середовищі та здійснюється з урахуванням вікових особливостей, фізичного, психічного й інтелектуального розвитку дітей, їхніх особливих освітніх потреб. Водночас виховний процес є невід'ємною складовою освітнього процесу та має ґрунтуватися на загальнолюдських і культурних цінностях українського народу, цінностях громадянського (вільного демократичного) суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини й громадянина; 3) *незайнятість суспільною працею*. Наголошено, що молодь прагне жити модно та відчувати матеріальну самостійність, однак у виробничій сфері самі підлітки здебільшого демонструють відсутність інтересу до виконуваної трудової діяльності, утилітарне відношення до професії, відсутність пов'язаних з нею планів, відчуженість від завдань виробничого колективу, його потреб, а роботодавець, зважаючи на особливості умов та оплати праці, не виявляє особливого бажання взяти на роботу особу, яка не досягла повноліття; 4) *недоліки в організації дозвілля*, яке відіграє достатнє значення в житті дитини, а тому має розглядатися як одне з найважливіших державних завдань. До дозвілля потрібно підходити як до засобу виховання й самовиховання людини, формування всебічно, гармонійно розвиненої особистості. Звернута увага, що негативно на поведінку та свідомість неповнолітніх впливає неякісність продуктів культури (кіно, телебачення, музика, реклама), які пропагують насильство, безтурботність, ледарство й інші негативні аспекти. Запобігти цьому може контроль над контентом засобів медіа як необхідний захід запобігання ювенальній злочинності; 5) *негативний вплив інформаційно-телекомунікаційних технологій*, зокрема віртуалізація – породжує кібердевіантність і кіберзлочинність; гіпердевіація – агресія, цинізм, цінності кримінального світу тощо, що призводить до формування асоціальної поведінки дітей і молоді.

3. Зазначено, що в основі мотиваційної моделі будь-якої злочинної поведінки неповнолітніх лежать однорідні потреби та інтереси, спільні мотиви й цілі, пріоритетні форми та способи, що охоплюються єдиним умислом. Найчастіше кримінальні правопорушення заздалегідь не плануються та вчиняються в злочинних групах змішаного вікового складу неповнолітніх і на кілька років старших від них дорослих злочинців. З кримінологічного погляду, неповнолітня особа через свою незрілість часто стає заручником власних бажань і думок навколишнього середовища, через що прагне в будь-який спосіб відповідати очікуванням. Ще однією причиною може бути скрутне матеріальне становище в родині та прагнення в такий спосіб допомогти.

4. Звертається увага на те, що урбанізація в її кримінологічному розумінні практично завжди призводить до загострення криміногенних загроз. Це пояснюється надмірною кількістю розважальних закладів, доступним алкоголем і наркотичними речовинами. Усе це призводить до деструкції та без того не до кінця сформованої психіки неповнолітніх осіб, що має наслідком виникнення девіацій і формування стійкої кримінально протиправної поведінки. З іншого боку, є й позитивний бік великих міст – наявність достатньої кількості робочих місць, представники яких готові на законних умовах взяти до себе на роботу неповнолітніх осіб із відповідним гнучким графіком праці. Підсумовується, що наразі стан кримінально протиправної діяльності неповнолітніх осіб перебуває на достатньо високому рівні із незначною позитивною (але мінливою) динамікою.

5. Розроблено типологію неповнолітніх правопорушників, що допоможе спрогнозувати можливу протиправну поведінку підлітків та індивідуалізувати застосування до них заходів впливу: а) «випадковий» – учинення діяння внаслідок випадкового збігу обставин, необережності й неготовності протистояти ситуації; усупереч загальній позитивній

спрямованості особистості; б) «ситуативний» – учинення діяння внаслідок потрапляння у відповідну негативну ситуацію через нестійкість загальної орієнтації особистості, «хиткий» характер; в) «нестабільний» – учинення діяння особами, які раніше вчинили незначні правопорушення й перебувають на обліку в органах ювенальної превенції, мають переважно негативну спрямованість особистості, але не досягли рівня стійкості; г) «злісний» – учинення діяння особами, які характеризуються порівняно стійкою антигромадською спрямованістю особистості (неповнолітні, які вчинили неодноразово кримінальні правопорушення). Визначено, що перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному та розширеному дослідженні особи неповнолітнього злочинця, характеристиці його особистісних ознак і виокремленні на основі проведеного дослідження нових критеріїв для типологізації неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення.

6. Узагальнено віктимологічні ознаки та властивості (віктимність, віктимізація, віктимізаційна ситуація), які дозволили класифікувати жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, за відповідними кримінологічними критеріями: 1) жертви за віковими особливостями: особи, які за віком не мають змоги надати належний опір та є найбільш «легкою здобиччю» для неповнолітнього злочинця; 2) жертви за ознакою статі: жінки, які через свої фізичні особливості також не здатні активно протидіяти злочинцю; 3) жертви, соціальні ролі й статус яких пов'язані з підвищеним ризиком стати потерпілими під час пограбування: таксисти, інкасатори, касири й продавці нічних клубів, охоронці тощо; 4) жертви, які стають ними внаслідок власної провокаційної або необачної поведінки: хизування дорогими речами, презентабельним зовнішнім виглядом, надмірною довірою до незнайомих; 5) жертви, чий спосіб життя не відповідає моральним нормам суспільства: вживання алкоголю чи

наркотиків, розпусний спосіб життя тощо; б) жертви за побутовими ознаками: особи, які були знайомі з неповнолітнім злочинцем до вчинення злочину й унаслідок конфліктної ситуації, що склалася, стали його жертвами; 7) випадкові (ситуаційні) жертви. Усі жертви злочинів неповнолітніх мають такі ознаки: безпорадність, вразливість, довірливість.

РОЗДІЛ 3

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ І ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ЗАПОБІГАННІ ЮВЕНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань щодо запобігання ювенальній злочинності

Необхідною передумовою ефективного запобігання ювенальній злочинності є належне нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів та інших суб'єктів, що виконують різні завдання у відповідній сфері. Зважаючи на це в межах наукового опрацювання кримінологічного механізму запобігання ювенальній злочинності, окрему увагу варто приділити дослідженню стану такого забезпечення та обґрунтуванню напрямів його вдосконалення.

Звертаючись до загальнотеоретичних положень стосовно сутності нормативно-правового забезпечення вказаної діяльності, можна погодитися з думкою С. В. Якимової, яка зазначає, що нормативно-правове забезпечення попередження злочинності, зокрема неповнолітніх, розвивається в двох взаємопов'язаних напрямках: матеріальному, який зводиться до впливу за допомогою права на криміногенні й антикриміногенні чинники (до цього напрямку також відносять можливі варіанти правового впливу на осіб з антисуспільною поведінкою); процесуальному, який полягає в закріпленні прав та обов'язків, відповідальності осіб, уведених до сфери профілактики, запобігання чи припинення злочинів, а також у визначенні найдоцільніших і дозволених законом методів, форм, ресурсів, засобів, переліку та порядку

застосування конкретних профілактичних заходів [328, с. 265].

Серед багатьох нормативно-правових актів, що становлять правову основу діяльності уповноважених суб'єктів у сфері запобігання ювенальній злочинності, ключове місце належить Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [245]. Як зазначено в преамбулі, з огляду на Конституцію України та Конвенцію ООН про права дитини цей Закон визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту й профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Зокрема, цим Законом закріплено перелік органів і служб, спеціальних установ і закладів, на які в межах визначеної компетенції покладається здійснення профілактики правопорушень серед дітей (ст. 1), та обумовлено, що під профілактикою правопорушень варто розуміти діяльність органів і служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей, спрямовану на виявлення й усунення причин та умов, що сприяють учиненню дітьми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в її окремому регіоні, в сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання (ст. 3). Водночас Законом визначено основні завдання та повноваження різних органів, служб і спеціальних установ у відповідній сфері включно із повноваженнями, спрямованими на запобігання правопорушенням дітей (розділи II, IV).

Деякі засадничі положення, які стосуються запобігання ювенальній злочинності, закріплено й Законом України «Про охорону дитинства» [251]. Цей Закон встановлює обов'язок держави здійснювати захист дитини від втягнення в злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин (ч. 2 ст. 10). Наведена норма-принцип поширюється на всі державні органи, задіяні у вирішенні питань

запобігання злочинності, і визначає загальні орієнтири діяльності цих органів у вказаній сфері. Крім того, цей Закон містить і бланкетні норми щодо направлення неповнолітніх правопорушників, які потребують особливих умов виховання, вживають алкоголь, наркотики, до загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації, центрів медико-соціальної реабілітації неповнолітніх (ст. 34).

Зазначені положення законів України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» та «Про охорону дитинства» кореспондують з положеннями інших нормативно-правових актів, спрямованих на конкретизацію правового статусу окремих органів, служб і установ, наділених повноваженнями із запобігання правопорушенням серед неповнолітніх.

До таких нормативно-правових актів належать, зокрема, Типове положення про службу у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації та Типове положення про службу у справах дітей районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068. Ці типові положення визначають основні завдання, функції та права цих служб включно із тими, що безпосередньо стосуються запобігання ювенальній злочинності (як-от функції щодо організації розроблення та здійснення на відповідній території заходів, спрямованих на запобігання бездоглядності й безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень, здійснення підготовки статистичних та інформаційних матеріалів про причини й умови вчинення дітьми правопорушень та ін.) [236]. На основі наявних типових положень кожною місцевою державною адміністрацією розробляється положення про службу у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації, яке підлягає затвердженню головою цієї державної адміністрації. Крім того, ці типові

положення беруться за основу під час розробки положень про служби у справах дітей, що входять до системи виконавчих органів міських і районних у містах рад.

Досліджувана нормативно-правова база охоплює й нормативно-правові акти, які регламентують діяльність Національної поліції та її уповноважених органів (підрозділів). Так, Законом України «Про Національну поліцію» (п. 17 ч. 1 ст. 23) встановлено повноваження поліції щодо здійснення контролю за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживання заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі [242]. Водночас зазначені повноваження закріплено й у Положенні про Національну поліцію, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877 [228].

Додатково на підзаконному рівні унормовано діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України та її територіальних органів. А саме Інструкцією з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженою наказом Міністерства внутрішніх справ України, визначено систему таких підрозділів, їх основні завдання та повноваження, зокрема стосовно здійснення профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин та умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення. Окремо регламентовано питання ведення цими підрозділами профілактичного обліку дітей, здійснення заходів щодо встановлення місцезнаходження дітей, які безвісти зникли, а також заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них. Також Інструкцією визначено

основні напрями взаємодії підрозділів ювенальної превенції з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції України, органами державної влади й органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями [224].

Керуючись Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», де йдеться про систему цих органів, наказом Міністерства внутрішніх справ України від 3 липня 2017 р. № 560 затверджено Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України. Цим Положенням передбачено, зокрема, такі основні завдання приймальників-розподільників, як: проведення індивідуальної профілактичної та виховної роботи з дітьми, запобігання вчиненню ними протиправних дій; виявлення причин і умов, що призводять до скоєння дітьми злочинів і правопорушень; взаємодія з органами державної влади, навчальними закладами й громадськими організаціями з питань проведення профілактичної та виховної роботи з дітьми, поміщеними до приймальників-розподільників [246].

Складником нормативно-правової бази з питань запобігання ювенальній злочинності можна вважати й Положення про школу соціальної реабілітації та Положення про професійне училище соціальної реабілітації, затверджені постановою Кабінету Міністрів України [247]. Зазначеними документами регламентовано основні питання діяльності цих закладів освіти стосовно створення належних умов для життя, навчання та виховання їх учнів – осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років або правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність.

Крім того, варто зазначити підзаконні нормативно-правові акти, що становлять правову основу діяльності інших закладів (установ), які ведуть

соціально-реабілітаційну роботу з різними категоріями неповнолітніх осіб і тим самим опосередковано запобігають вчиненню ними кримінальних правопорушень, а саме:

Положення про центр медико-соціальної реабілітації, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 6 вересня 1996 р. № 1072, – регламентує діяльність таких центрів щодо створення умов і забезпечення лікування дітей, які вживають алкоголь, наркотичні засоби й психотропні речовини, проведення психологічної корекції та заходів соціальної реабілітації, а також реабілітації дітей з девіантними формами поведінки [229];

Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 1997 р. № 565, – становить правове підґрунтя створення й діяльності цих закладів соціального захисту, що мають забезпечити належні житлово-побутові та психолого-педагогічні умови для дітей, які опинилися в складних житлово-побутових обставинах, залишили навчальні заклади [256];

Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 87, – визначає правовий статус зазначених центрів, що створюються для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги [239];

Типове положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко), затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2005 р. № 1291, – передбачає створення та функціонування цих закладів соціального захисту для проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих

обставинах, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної та інших видів допомоги [237].

У сукупності нормативно-правових актів, положення яких становлять правову основу запобігання ювенальній злочинності, важливе місце належить і нормативно-правовим актам з питань пробації, що визначається як система наглядових і соціально-виховних заходів, які застосовуються за рішенням суду та, відповідно до закону, до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого (п. 6 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про пробацію») [253]. Так, статтею 12 Закону України «Про пробацію» визначено особливості пробації щодо неповнолітніх. Зокрема, обумовлено, що пробація має здійснюватися з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх і спрямовуватися на забезпечення їх нормативного фізичного та психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості й поліпшення соціальних стосунків. Законом встановлено додаткові вимоги до досудової доповіді про обвинуваченого неповнолітнього, зокрема введення до неї рекомендацій щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень. Крім того, закріплено обов'язки центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації стосовно сприяння залученню засуджених неповнолітніх до навчання та здобуття ними повної загальної середньої освіти, забезпечення реалізації пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

Наведені положення Закону конкретизовано на рівні підзаконних нормативно-правових актів, серед яких:

Порядок складення досудової доповіді, затверджений наказом

Міністерства юстиції України від 27 січня 2017 р. № 200/5 (окремий розділ цього Порядку визначає особливості підготовки досудової доповіді щодо неповнолітніх) [235];

Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. № 24 [234], та Перелік заходів щодо реалізації пробаційних програм, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 28 березня 2018 р. № 926/5 [225] (окремими пунктами цих нормативно-правових актів визначено особливості реалізації пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб);

Типове положення про сектор ювенальної пробації, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 18 серпня 2017 р. № 2649/5 (визначає правовий статус сектору ювенальної пробації як відокремленого підрозділу Державної установи «Центр пробації», що забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та пробації щодо неповнолітніх) [238].

Крім названих нормативно-правових актів доцільно зазначити й Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», окремі положення якого також стосуються питань запобігання ювенальній злочинності. Зокрема, ст. 19 цього Закону закріплено повноваження центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді щодо визначення потреб у наданні соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, психологічних, юридичних та інформаційних послуг молодим особам, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільненим від подальшого відбування зазначених видів покарань з підстав, передбачених Законом, здійснення в разі потреби соціального супроводу таких осіб [254].

Положення ст. 19 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які

відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» утворюють важливий складник сучасної правової та соціальної політики, спрямованої на інтеграцію колишніх ув'язнених до суспільства. Це питання є не тільки юридичним, але й соціально-психологічним, адже від того, наскільки ефективно колишні засуджені зможуть адаптуватися в суспільстві, залежить рівень рецидиву та загальна безпека громадян.

Закон передбачає діяльність центрів соціальних служб, які мають визначати потреби осіб, що відбули покарання, у різноманітних видах соціальних послуг. Прикладом реалізації цього положення може бути діяльність соціальних працівників у великих містах України, де в межах центрів соціальних служб створені спеціалізовані підрозділи, які займаються адаптацією молодих людей після звільнення з місць позбавлення волі. Соціальні працівники таких центрів не лише проводять індивідуальні консультації, але й організують групові заняття, спрямовані на розвиток комунікативних навичок, професійного самовизначення та підвищення рівня соціальної відповідальності [41].

Наприклад, в одному з центрів у Львові було впроваджено програму професійного навчання, яка включала курси з інформаційних технологій. Це дає змогу молодим людям, що повернулися з місць позбавлення волі, отримати актуальні знання та навички, які вони могли б застосувати на ринку праці. Результати цієї програми можуть бути досить вражаючими: багато з випускників курсу мають потенціал знайти роботу в ІТ-компаніях, що зі свого боку значно знижує ризик рецидиву.

Поряд з професійним навчанням важливим аспектом є надання психологічної підтримки. Часто люди, які відбули покарання, стикаються з труднощами у взаємодії з оточуючими через стереотипи й упередження. У цьому контексті діяльність центрів соціальних служб спрямована на

проведення психологічних тренінгів, індивідуальних консультацій і групових сеансів, що допомагає подолати бар'єри недовіри та страху.

Ще одним красномовним прикладом є створення спільних проєктів з громадськими організаціями та благодійними фондами. Наприклад, у Харкові був реалізований проєкт, спрямований на соціальну адаптацію молодих людей, які вийшли з місць позбавлення волі, через участь у культурних і спортивних заходах. Він передбачав організацію футбольних матчів, відвідування музеїв і театрів, що дозволило молодим людям відчувати себе частиною суспільства та знайти нових друзів [302].

Важливим складником є також юридична допомога, адже після відбування покарання в багатьох виникають проблеми з документами, працевлаштуванням або поверненням житлових прав. Юристи центрів соціальних служб консультують з цих питань, допомагають скласти потрібні документи й представляють інтереси своїх підопічних у судах та інших державних установах.

Отже, ст. 19 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» реалізується через комплексну діяльність центрів соціальних служб, яка охоплює професійне навчання, психологічну підтримку, організацію культурних заходів і надання юридичної допомоги. Завдяки цим заходам колишні засуджені особи отримують можливість не лише повернутися до нормального життя, але й стати повноправними членами суспільства, що є запорукою зниження рівня злочинності та підвищення загального рівня безпеки в державі.

У розвиток цього Закону уповноваженими центральними органами виконавчої влади затверджено Порядок взаємодії суб'єктів соціального патронажу звільнених осіб, в якому, зокрема, йдеться й про взаємодію під час здійснення такого патронажу щодо звільнених молодих осіб. Водночас у

вказаному Порядку прямо обумовлено, що виявлення звільнених осіб, які потребують допомоги та побутового влаштування, має на меті, зокрема, й здійснення профілактики повторних злочинів [230].

Правова основа діяльності державних та інших органів (установ, організацій) із запобігання ювенальній злочинності представлена також положеннями законів України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [217] та «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [248]. Попри те, що вказані закони не містять спеціальних норм, у яких би чітко зазначалося про запобігання цьому виду злочинності, фактично ці законодавчі акти мають суттєве значення для забезпечення такого запобігання, адже відсутність батьківського піклування, дитяча безпритульність належать до сукупності основних детермінантів ювенальної злочинності.

Закріплюючи компетенцію суб'єктів владних повноважень та утворених ними спеціальних установ (закладів) у сфері запобігання злочинності неповнолітніх, чинне законодавство не виключає можливості долучення до цієї діяльності й інших суб'єктів, зокрема громадських об'єднань. Відповідні завдання й напрями діяльності таких об'єднань можуть бути закріплені на рівні їх локальних нормативно-правових актів із додержанням загальних правил, встановлених Законом України «Про громадські об'єднання» [216]. Як приклад, можна навести Статут громадської організації «Молодіжна ліга майбутніх поліцейських», яким, зокрема, передбачено такі напрями діяльності цієї організації, як: сприяння формуванню правової свідомості та правової культури в молоді; сприяння територіальним органам Головного управління Національної поліції в Донецькій області в роботі з попередження бездоглядності та правопорушень серед підлітків і молоді; сприяння організації спільної участі з поліцейськими

в рейдах із профілактики правопорушень з боку підлітків і молоді [304].

Певні особливості має правова регламентація діяльності громадських об'єднань, спеціально створених для сприяння органам місцевого самоврядування й правоохоронним органам у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань. Основи правового статусу таких громадських об'єднань визначено спеціальним Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», яким передбачено, що одним із основних завдань громадських формувань з охорони громадського порядку є участь у боротьбі з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх (абз. 4 п. 1 ст. 9) [257]. Про це завдання йдеться і в затвердженому постановою Кабінету Міністрів України Типовому статуті громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону [240], на основі якого визначається зміст статуту кожного з таких громадських формувань [303].

Отже, на сьогодні в Україні загалом сформовано нормативно-правову базу, що встановлює правові засади запобігання ювенальній злочинності (злочинності неповнолітніх) і певною мірою регламентує діяльність окремих органів (служб, спеціальних установ) стосовно запобігання такій злочинності. Водночас аналіз вказаних нормативно-правових актів, наукових праць та інших джерел дає підстави виокремити ряд проблемних (дискусійних) питань, які стосуються подальшого вдосконалення відповідного законодавства й потребують теоретичного опрацювання.

Насамперед привертає увагу, що окремі науковці висловлюють думку про потребу в прийнятті окремого закону, спеціально присвяченого питанням протидії злочинності (правопорушенням) неповнолітніх осіб. Зокрема, за результатами дослідження стану правового забезпечення протидії

злочинності неповнолітніх, М. В. Гричанюк зазначає, що правильне застосування нормативно-правових актів, які діють у цій сфері, ускладнено такими чинниками: недосконалість законодавчих актів, їх неузгодженість між собою, подекуди суперечливість їх змісту, відсутність цілісної їх системи; ситуативність у розробці нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності неповнолітніх; відсутність практики кримінологічної експертизи проєктів відповідних документів; неадаптованість нормативно-правових актів щодо протидії злочинності неповнолітніх до сучасного політичного курсу держави; наявність конкуренції між нормами законів і відповідними рішеннями місцевих органів влади й управління; невідповідність більшості законів і підзаконних нормативно-правових актів потребам захисту суспільних, державних та особистих інтересів неповнолітніх; ухвалення нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності неповнолітніх без урахування специфіки сучасного стану цього виду злочинності та постійних змін чинного законодавства в цій сфері. У контексті викладеного дослідниця пропонує ухвалення самостійного та базового Закону України «Про протидію злочинності неповнолітніх» як нормативно-правової основи визначення пріоритетних напрямів діяльності відповідних суб'єктів щодо реагування на нові форми й способи вчинення протиправних діянь неповнолітніми за допомогою регулювання самого механізму протидії злочинності неповнолітніх загалом [67, с. 7].

Схожої позиції дотримується й С. В. Якімова. Зокрема, дослідниця констатує, що попередження злочинності неповнолітніх потребує більш ефективного законодавчого врегулювання. З цією метою доцільно розробити й ухвалити Закон України «Про основи профілактики правопорушень серед дітей», в якому закріпити: об'єкти профілактики; чіткий перелік заходів профілактики; підстави та порядок їх застосування; перелік найдоцільніших форм і методів профілактики з огляду на вікові особливості та спеціальний

соціальний статус неповнолітніх; правові гарантії осіб, які внесені до сфери профілактичного впливу; пріоритетні напрями профілактики правопорушень серед дітей. На думку авторки, ухвалення такого закону сприятиме подальшому розробленню загальнодержавних, регіональних, цільових програм щодо протидії злочинам неповнолітніх і, зокрема, Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на подальший період [328, с. 268–269].

У зв'язку з наведеними позиціями вбачається, що за наявного стану законодавства додаткове прийняття окремого (базового) закону з питань протидії (запобігання) злочинності неповнолітніх навряд чи є доцільним.

Аргументуючи недоцільність ухвалення окремого закону з питань протидії злочинності неповнолітніх, варто врахувати кілька важливих аспектів.

По-перше, сучасна система правового регулювання в Україні вже містить значну кількість нормативно-правових актів, які спрямовані на запобігання злочинності серед неповнолітніх. Зокрема, йдеться про Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», а також ряд підзаконних актів. Формування нового (додаткового) закону призведе до дублювання норм і положень, що вже існують.

По-друге, зважаючи на те, що відповідні відносини вже певною мірою врегульовано іншими нормативно-правовими актами, а поява такого закону може бути наслідком поглиблення проблеми множинності законів, часткове дублювання окремих законодавчих положень, та, як результат, можуть виникнути численні ускладнення в правозастосуванні.

По-третє, ухвалення нового базового закону може спричинити правову невизначеність. Систематизація та уніфікація законодавства є важливим

складником ефективної правової системи, але створення нових нормативних актів без належного врахування існуючих може призвести до суперечностей між різними законами. Це зі свого боку може ускладнити роботу правозастосовних органів, адже їм доведеться орієнтуватися в більшій кількості нормативних актів, які можуть містити різні підходи до вирішення одних і тих самих питань.

Четвертий аргумент полягає в потребі в забезпеченні комплексного підходу до розв'язання проблеми ювенальної злочинності. Ефективне запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх потребує не лише правового регулювання, але й комплексної міжвідомчої взаємодії та впровадження соціальних програм. Наприклад, профілактика ювенальної злочинності повинна долучати заходи з боку системи освіти, охорони здоров'я, соціальних служб, а також органів правопорядку. Ухвалення окремого закону, що був би зосереджений лише на правових аспектах, може не враховувати цю комплексність і тому бути менш ефективним.

П'ятий аргумент стосується економічної доцільності. Розроблення, ухвалення й імплементація нового закону потребує значних фінансових і людських ресурсів (особливо це важливо розуміти в умовах війни високої інтенсивності, що триває в Україні). Ці ресурси можуть бути більш ефективно використані для вдосконалення уже наявних програм і заходів, спрямованих на запобігання злочинності серед неповнолітніх. Зокрема, кошти можуть бути спрямовані на розширення мережі реабілітаційних центрів, підвищення кваліфікації соціальних працівників, упровадження нових освітніх програм для дітей групи ризику тощо.

Шостий аргумент полягає в необхідності оцінки ефективності існуючих заходів і програм. Перед ухваленням будь-якого нового нормативно-правового акта важливо провести детальний аналіз ефективності існуючих норм і законодавчих ініціатив. Такий аналіз може виявити слабкі

місця та проблемні аспекти, які потребують удосконалення, але це не обов'язково означає потребу в новому законі. Замість цього можна внести зміни до вже існуючих нормативних актів, що дасть змогу зберегти цілісність правової системи та забезпечити більш ефективне правозастосування.

Отже, ухвалення окремого закону з питань протидії кримінально протиправної діяльності неповнолітніх може бути недоцільним через уже наявне законодавче регулювання, можливість правової невизначеності, потребу в комплексному підході, економічні аспекти та важливість попередньої оцінки ефективності існуючих заходів.

З урахуванням викладеного спадає на думку, що в рамках удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності уповноважених суб'єктів у сфері запобігання ювенальній злочинності доцільно насамперед зосередити зусилля на доопрацюванні чинних нормативно-правових актів, які становлять правову основу цієї діяльності. Передусім це стосується Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» як ключового законодавчого акта, що регламентує питання профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку.

Аналіз цього Закону дає підстави стверджувати, що суттєвим його недоліком є неналежне розмежування та недостатня конкретизація компетенції різних суб'єктів, задіяних у профілактиці правопорушень серед неповнолітніх. Так, стаття 4 цього Закону визначає основні завдання та права центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення й захисту прав дітей, органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, служб у справах дітей. Водночас нормативний матеріал у цій статті розміщено в такий спосіб, що для всіх цих органів встановлено одні й ті самі завдання та одні й ті самі права, тоді як є очевидним, що компетенція цих органів не може бути однаковою. Як

наслідок, межі участі й відповідальності кожного із зазначених органів у здійсненні соціального захисту та профілактики правопорушень серед неповнолітніх стають доволі розпливчастими. До того ж на сьогодні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, є Міністерство соціальної політики України. За цих обставин, на відміну від названого вище Закону, чинна редакція Положення про Міністерство соціальної політики України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423, взагалі не передбачає завдань і повноважень цього Міністерства стосовно профілактики правопорушень серед дітей [227]. Вочевидь є застарілими й положення статей 1, 2 цього Закону, в яких міститься зазначення на приналежність до системи органів, що здійснюють соціальний захист і профілактику правопорушень серед дітей, двох центральних органів виконавчої влади: центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, і центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей. Проте і формування, і реалізація державної політики в зазначеній сфері наразі забезпечуються Міністерством соціальної політики України [227].

З урахуванням цього на рівні Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» доцільно розмежувати компетенцію вказаних вище суб'єктів з подальшим внесенням відповідних уточнень до Положення про Міністерство соціальної політики України.

Водночас існує й потреба в перегляді положень ст. 8 зазначеного Закону, яка визначає правові засади діяльності загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації – спеціальних навчально-виховних закладів для осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років або правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Так, в останні роки в Україні посилилася

тенденція до гуманізації правосуддя щодо дітей, що призвело до зменшення кількості судових рішень про поміщення дітей у заклади соціальної реабілітації на користь застосування менш сурових заходів. Відповідно, скорочувалася й мережа загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації. Якщо станом на 2012 рік в Україні було 14 таких закладів, де за рішеннями судів утримували більше 500 дітей, то нині діє лише одна школа й одне училище такого типу, де утримують усього два десятки дітей. Отже, постало питання про невідповідність можливостей цих закладів та їх реальної наповненості, невиправданість подальшого фінансування цих закладів з огляду на малу кількість вихованців [120; 247].

За результатами обговорення цього питання представники Департаменту з питань правосуддя та національної безпеки Міністерства юстиції України, Директорату дошкільної та шкільної освіти й Директорату професійної освіти Міністерства освіти і науки, управління ювенальної превенції Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, експерти з питань захисту прав дитини дійшли висновку про доцільність утворення єдиного державного закладу соціальної реабілітації дітей у центральній частині країни та законодавчого закріплення умов тримання дітей, які б відповідали сучасним нормам захисту прав дітей і забезпечували ефективну соціальну реабілітацію [120].

Зазначена ідея заслуговує підтримки, а її реалізація потребує попереднього внесення відповідних змін до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», затвердження положення про вищевказаний державний заклад соціальної реабілітації дітей і визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. № 859 «Про організацію діяльності спеціальних закладів освіти для дітей і підлітків, які потребують особливих

умов виховання».

У зв'язку із впровадженням в останні роки національної системи пробації до названого вище Закону також доцільно внести зміни, які б передбачали введення до системи органів, що здійснюють профілактику правопорушень серед дітей, до уповноважених органів з питань пробації, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та пробації щодо неповнолітніх (секторів ювенальної пробації). Адже основні завдання й функції секторів ювенальної пробації безпосередньо зорієнтовані на роботу з неповнолітніми правопорушниками, зокрема передбачають здійснення заходів, спрямованих на виправлення неповнолітніх засуджених і запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень [238]. Відтак закони України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» і «Про пробацію» мали б кореспондувати між собою (натомість нині перший з названих законів взагалі не містить згадки про здійснення пробації щодо неповнолітніх осіб).

Продовжуючи дослідження стану нормативно-правового забезпечення діяльності різних суб'єктів у сфері запобігання ювенальній злочинності, не можна обійти увагою Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (далі – Національна стратегія) [255], а також план заходів з реалізації цієї стратегії [226]. Вказане зумовлено тим, що ці документи містять зазначення на коло актуальних проблем у діяльності суб'єктів, уповноважених здійснювати профілактику правопорушень серед дітей, а також визначають напрями вирішення окремих проблем на рівні законодавства. Отже, положення цих документів мають розглядатись як певний орієнтир для покращення стану нормативно-правового забезпечення діяльності у сфері запобігання ювенальній злочинності.

Зокрема, в Національній стратегії наголошено на наявності таких

недоліків у системі заходів, спрямованих на профілактику правопорушень серед дітей, як: відсутність механізму координації та моніторингу діяльності державних органів, установ і закладів, недержавних організацій, що здійснюють заходи з профілактики правопорушень серед дітей; неузгодженість між уповноваженими суб'єктами спільного комплексу принципів і цілей профілактики правопорушень серед дітей, ролі кожного в її здійсненні та ступеня залучення, розуміння підходів, спрямованих на сприяння зменшенню кількості правопорушень, що базуються на наявному досвіді, зокрема міжнародному.

Для подолання цих недоліків заплановано розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України Порядку взаємодії уповноважених органів щодо профілактики правопорушень серед дітей (встановлений строк виконання – II квартал 2020 р.) [226]. Однак усупереч плану такий нормативно-правовий акт дотепер не розроблено.

Визнаючи потребу в підготовці й ухваленні вказаного нормативно-правового акта, варто зазначити, що раніше на державному рівні вже затверджувалися деякі нормативні документи, в яких ідеться про механізм взаємодії різних органів і служб щодо протидії певним негативним соціальним явищам, подолання їх наслідків та надання соціальної підтримки певним категоріям осіб. Зокрема, це стосується таких нормативно-правових актів, як: Порядок взаємодії суб'єктів соціального патронажу звільнених осіб [230]; Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми [232]; Порядок взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк [233]; Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі [231]; Порядок

забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження [218]. Деякі концептуальні ідеї, закладені в цих нормативно-правових актах, із застосуванням методу аналогії доцільно використати й у процесі підготовки Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх осіб.

Насамперед заслуговує на увагу підхід, за якого в нормативно-правових актах чітко визначається перелік суб'єктів взаємодії в певних відносинах. Такий перелік потрібно визначити і в загальній частині названого вище Порядку, водночас вбачається, що, крім органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, вказаних у Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», до цього переліку треба долучити й інших суб'єктів, які через специфіку покладених на них завдань здатні виявляти неповнолітніх осіб, схильних до вчинення правопорушень, та у відповідний спосіб корегувати їх поведінку. Зокрема, це стосується центрів соціальних служб, органів управління освітою, навчальних закладів, установ та організацій системи освіти, громадських об'єднань, що безпосередньо здійснюють освітньо-виховні та інші функції щодо неповнолітніх осіб. На доцільність доопрацювання положень законодавства стосовно суб'єктів, задіяних у реалізації заходів щодо запобігання ювенальній злочинності, вказує й Національна стратегія, в якій констатовано, що виконання більшості функцій, пов'язаних з профілактикою та протидією злочинності серед дітей, наразі покладено на органи Національної поліції, МВС України та Мін'юсту. Водночас ефективна профілактика злочинності, формування ціннісних життєвих орієнтирів та правосвідомості молоді, зокрема за допомогою навчально-виховного впливу, невід'ємно пов'язані з діяльністю інших органів, служб та установ, а саме МОН, Мінсоцполітики, Мінмолодьспорту, облдержадміністрацій та органів

місцевого самоврядування.

Зважаючи на множинність суб'єктів взаємодії, в окремих із згаданих вище нормативно-правових актів визначено уповноважені органи, які виступають координаторами взаємодії інших суб'єктів на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях у вирішенні певних питань. Координаторів взаємодії доцільно визначити і в межах урегулювання відносин стосовно профілактики правопорушень (зокрема, кримінальних) серед неповнолітніх осіб. За цих обставин найбільш оптимальним варіантом буде покладення координаційних функцій: на загальнодержавному рівні – на підрозділ ювенальної превенції центрального органу управління поліцією; на регіональному рівні – на підрозділи ювенальної превенції головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях і м. Києві; на місцевому рівні – на підрозділи ювенальної превенції територіальних (відокремлених) підрозділів ГУНП. Розглянуте вище зумовлено тим, що зазначені підрозділи спеціально створено для здійснення профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню дітьми кримінальних та адміністративних правопорушень, і, порівняно з іншими органами й службами, вони мають більше можливостей стосовно забезпечення такого запобігання.

Для забезпечення узгодженості дій різних суб'єктів взаємодії на рівні пропонованого нормативно-правового акта доцільно також передбачити алгоритми дій певних суб'єктів у найбільш типових ситуаціях, зокрема здійснення ними інформаційного обміну. Водночас окрему увагу потрібно приділити регламентації питань стосовно виявлення неповнолітніх осіб, схильних до вчинення правопорушень. У цьому контексті пропонується визначити, що у разі виявлення таких осіб певним суб'єктом взаємодії він передає відповідну інформацію уповноваженому підрозділу ювенальної превенції Національної поліції, який зі свого боку організовує ведення

профілактичної роботи із зазначеними особами, залучаючи для цього за потреби інших суб'єктів взаємодії, з урахуванням індивідуальних властивостей неповнолітніх осіб та інших обставин.

Дієвою складовою механізму міжвідомчої координації дій суб'єктів взаємодії, узгодження їх завдань у досліджуваній сфері може стати підготовка та подальша реалізація на регіональному й місцевому рівнях міжвідомчих комплексних планів заходів з профілактики правопорушень серед неповнолітніх осіб, з урахуванням чого в пропонованому нормативно-правовому акті доцільно передбачити положення щодо підготовки та виконання таких планів.

Ще одним проблемним питанням, на якому наголошено в Національній стратегії, є збереження тенденції до зменшення кількості суб'єктів, що надають соціальні послуги, зокрема послугу із соціальної профілактики. Констатовано, що на рівні місцевого самоврядування недостатньо уваги приділяється попередженню та профілактиці правопорушень серед дітей, а саме спостерігається відсутність ініціатив у територіальних громадах щодо розвитку профілактичних послуг для дітей і молоді з урахуванням потреб громади, стратегічного планування таких послуг, запровадження механізмів здійснення контролю й оцінки якості. Стосовно цієї проблеми план заходів з реалізації стратегії передбачає необхідність удосконалення оцінки потреб населення в соціальних послугах, зокрема в соціальній профілактиці, з урахуванням статі осіб, які користуються такими послугами, та з метою запобігання правопорушень серед дітей. За цих обставин індикатором досягнення щодо відповідного пункту плану вказано внесення змін до Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці в соціальних послугах (планований термін виконання – IV квартал 2019 р.) [226].

Водночас відповідні зміни до цього Порядку дотепер не внесені. У

травні 2021 року Міністерством соціальної політики України оприлюднено проєкт нової редакції Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці / територіальної громади в соціальних послугах [260], але цей проєкт не містить спеціальних положень, зорієнтованих на виявлення таких потреб саме щодо соціальної профілактики правопорушень неповнолітніх осіб. Відтак зазначений документ потребує доопрацювання з урахуванням завдань, визначених Національною стратегією.

Не менш важливим питанням є нормативно-правове забезпечення обліку неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. У контексті цього питання в Національній стратегії та плані заходів з її реалізації наголошено на відсутності дезагрегованої статистики за ознакою статі, що негативно впливає на здійснення профілактики правопорушень і реабілітацію дітей. У зв'язку з цим заплановано вдосконалення системи єдиного інформаційного обліку дітей, які вчинили правопорушення, із зазначенням статі таких дітей. Однак зазначене завдання, як і вищезгадані, й дотепер залишається невиконаним.

Потреба у вирішенні цієї проблеми не викликає сумнівів, адже нині різні органи й служби ведуть розрізнений облік відомостей про неповнолітніх правопорушників, керуючись відомчими нормативно-правовими актами, які встановлюють різні форми ведення такого обліку. Натомість єдиної інформаційної бази даних щодо таких осіб на сьогодні не сформовано, що суттєво знижує можливості для запобігання ювенальній злочинності.

Прийнятним варіантом урегулювання зазначеної проблеми може стати закріплення на рівні Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» вимоги стосовно створення та ведення банку даних про неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (як

єдиної інформаційно-аналітичної системи, призначеної для накопичення, зберігання, обліку, пошуку та використання даних про таких осіб). Поряд із цим процедурні питання, пов'язані із формуванням, адмініструванням і доступом до такої інформаційно-аналітичної системи, можуть бути регламентовані Порядком ведення банку даних про неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, із затвердженням його постановою Кабінету Міністрів України.

Під час опрацювання напрямів удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності державних та інших органів і служб у сфері запобігання ювенальній злочинності окрему увагу варто звернути й на пункти Національної стратегії та плану заходів з її реалізації, в яких ідеться про потребу в запровадженні проведення оцінки ризиків учинення правопорушень дітьми (зокрема, розроблення та затвердження акта з оцінки ризиків учинення правопорушень дітьми). У зв'язку з цим вбачається, що вирішення цього завдання потребує розробки та затвердження Міністерством внутрішніх справ України Порядку проведення оцінки ризиків учинення правопорушень неповнолітніми особами.

Крім того, планом заходів з реалізації Національної стратегії чітко передбачено потребу в затвердженні Порядку організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими для забезпечення їх ресоціалізації. Головним розробником цього Порядку визначено Міністерство юстиції України. Зважаючи на те, що раніше цим Міністерством видано наказ «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» з рядом додатків, які регламентують різні аспекти цих напрямів роботи, вказаний Порядок доцільно затвердити як окремий додаток до цього наказу.

У процесі підготовки Національної стратегії та плану заходів з її реалізації окремо наголошено й на такій проблемі, як відсутність ефективної практики розроблення та затвердження програм профілактичної роботи, що

передбачають загальні вимоги до профілактики, зміст такої роботи, моніторинг результативності. У зв'язку з цим планом заходів з реалізації стратегії передбачено потребу в підготовці та наданні органам місцевого самоврядування методичних рекомендацій щодо внесення заходів із профілактики правопорушень серед дітей і надання послуги «соціальна профілактика» до програм соціально-економічного розвитку.

У контексті цієї тези спадає на думку, що під час підготовки програм соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць до їх змісту можуть бути внесені окремі запобіжні заходи загальносоціального характеру. Однак водночас для ефективного запобігання ювенальній злочинності потрібною є й розробка окремих цільових програм, спеціально спрямованих на запобігання цьому виду злочинності.

Питання застосування програмного підходу у сфері запобігання ювенальній злочинності (злочинності неповнолітніх) раніше вже були предметом уваги окремих науковців. Зокрема, дослідивши стан законодавчого забезпечення діяльності спеціальних органів та установ для неповнолітніх, Т. Л. Кальченко наголосила на потребі в прийнятті спеціальної програми про запобігання злочинності серед неповнолітніх, в якій знайшли б відображення завдання й основні принципи цієї діяльності, права й обов'язки всіх суб'єктів попередження злочинності (а не тільки спеціальних органів, служб та установ), основні її рівні й сфери, юридично значимі форми, заходи й засоби запобігання злочинам та інші питання. На думку авторки, з прийняттям такої програми роль спеціальних органів та установ у запобіганні злочинності серед неповнолітніх також істотно зросте [131, с. 11].

У зв'язку з наведеною вище позицією вбачається, що розробка й прийняття пропонованої спеціальної програми як єдиного документа загальнодержавного рівня навряд чи є доцільним, оскільки переважна

більшість суб'єктів запобігання ювенальній злочинності функціонує на регіональному та місцевому рівнях, а розробка й реалізація комплексу конкретних запобіжних заходів має враховувати регіональну (місцеву) специфіку. У цьому контексті можна погодитися з думкою Н. С. Юзікової, яка зазначає, що вирішення проблеми запобігання злочинності неможливо лише засобами загальнодержавного управління, потрібна регіональна програмна підтримка превентивної діяльності та комплексний підхід до координації діяльності місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів і громадських організацій, волонтерів. З урахуванням цього Н. С. Юзікова запропонувала розробку Типової програми запобігання злочинності неповнолітніх, яка на рівні області може бути адаптована до особливостей і можливостей регіону (з урахуванням рівня криміналізації та віктимізації середовища неповнолітніх) та інтегрована в існуючу систему запобігання злочинності неповнолітніх [325, с. 368–369].

Отже, для успішної реалізації запобіжного кримінологічного впливу на неповнолітніх осіб має бути належне нормативно-правове та методичне забезпечення. З огляду на це на рівні Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» та запропонованого вище Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх осіб, доцільно закріпити повноваження відповідних підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України щодо розробки (у взаємодії з іншими суб'єктами) регіональних і місцевих програм запобігання ювенальній злочинності, подання їх на затвердження відповідній місцевій раді та організації виконання цих програм. Такі заходи дадуть змогу відповідним службам, установам і організаціям удосконалити свою діяльність у межах превенції та контролю.

3.2. Організаційне забезпечення запобігання ювенальній злочинності

Дослідження кримінологічної характеристики ювенальної злочинності становить науковий інтерес і має практичну цінність з огляду на те, що створює більш повне уявлення про детермінанти цього соціального явища, дає змогу прогнозувати подальші тенденції її (ювенальної злочинності) динаміки, давати оцінку ефективності антикримінальної політики в державі. Проте очікувати позитивних змін у кількісних та якісних показниках цього негативного явища можливо лише за результатами практичного втілення конкретних заходів цієї політики в державі. Взагалі під державною політикою розуміють сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком країни. Аналіз публічної (державної) політики як сфери професійної діяльності – це процес і процедури вироблення рекомендацій органам влади (замовникам аналізу) щодо найоптимальніших серед можливих варіантів дій, які розв'язують суспільні проблеми щодо оцінювання й моніторингу результатів і наслідків цих дій [80, с. 7–8].

Стосовно антикримінальної політики Б. М. Головкін наголошує, що вона на доктринальному рівні закріплює принципові підходи та пріоритети діяльності держави щодо розв'язання на тривалий час такої суспільно значущої проблеми, як захист інтересів людини, держави й суспільства від злочинності та її проявів. Така політика є політичною волею держави, втіленою в антикримінальному законодавстві, яке, до речі, містить адміністративно-правову, кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та кримінологічну нормативні підсистеми [62, с. 308–309]. Як слушно зазначають В. В. Голіна та М. Г. Колодяжний,

«цілком зрозуміло, що для протидії злочинності, зниження рівня криміногенного потенціалу суспільства недостатньо одних лише заходів кримінально-правової дії. Планомірна протидія злочинності з метою її поступового скорочення пов'язується не стільки з кримінально-правовою, скільки з кримінологічною стратегією запобігання злочинності» [56, с. 54]. Ця стратегія в різні періоди вченими розглядалася то як складова частина кримінально-правової політики, то як самостійний запобіжний напрям – кримінологічна політика держави щодо запобігання злочинності, яка має свою сутність, засади, принципи, доктринальні приписи та інші вихідні дані. Кримінологічна політика – це складова частина державної соціальної політики, яка на основі Конституції України й інтегрованих кримінологічною наукою знань і світового досвіду визначає методологічні засади та шляхи, якими керується держава та її інституції під час здійснення нерепресивної протидії злочинності [56, с. 54]. Б. М. Головкін небезпідставно підкреслює, що саме від ефективності застосування антикримінального законодавства правоохоронними та судовими органами й пов'язаного з цим рівня довіри громадян до органів державної влади як суб'єкта захисту їх прав і свобод від протиправних посягань залежить здатність впливу держави на злочинність [62, с. 313]. Незважаючи на широкий набір суб'єктів і технологій захисту прав дітей, на практиці для останніх часто виникають загрозливі ситуації, які очевидними стають лише в найбільш критичні та небезпечні моменти (сексуальне домагання, кібернасильство, булінг, втягування в злочинну діяльність через соціальні мережі тощо). З іншого боку, усунення можливих загрозливих чинників подібних ситуацій через обмеження спілкування (як наживо, так і у віртуальному просторі), тотальний контроль з боку батьків чи інших осіб можуть обмежувати право на самовираження дитини, загрожувати конфіденційності приватного життя. Отже, існує конфлікт прав та інтересів, концептуальне вирішення якого має забезпечити баланс між

уникненням загроз життю, здоров'ю, нормальному розвитку дитини та її сучасною соціалізацією, реалізацію законних інтересів у різних сферах вак може вдаватися і до заборон, обмежень чи зобов'язань, які стосуються як неповнолітніх, так і інших фізичних чи юридичних осіб [351, с. 365; 350, с. 54].

Тож кримінологічні знання про характерні риси й особливості ювенальної злочинності створюють потрібне підґрунтя для організації та проведення в державі цілеспрямованої й ефективної ювенальної антидевіантної кримінологічної політики, тобто, як стверджує І. О. Бандурка, подібні кримінологічні дослідження є необхідними для організації протидії відповідним (ювенальним) злочинам, розроблення систем заходів державних установ та громадських організацій, спрямованих на усунення негативних явищ і процесів, що породжують злочинність неповнолітніх [10, с. 160].

В одному з перших пунктів Керівних принципів ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядських керівних принципів) наголошується, що умовою ефективності попередження злочинності серед неповнолітніх є об'єднання «зусиль усього суспільства загалом з метою забезпечення гармонійного розвитку підлітків з поваги до їх особистості та заохочення її розвитку з раннього дитинства» [135]. Американські дослідники П. Дж. Брантінгем та Ф. Л. Фауст вважають, що запобігання злочинності – це визнана місія кожного відомства, яке існує в американській системі кримінального судочинства. Задля упорядкування системи цих органів (відомств) доцільно використовувати концептуальну трирівневу модель запобігання злочинності (первинна, вторинна та третинна профілактика) [331]. Використання такої концептуальної моделі може допомогти прояснити місце, призначення й можливості кожного реального та потенційного суб'єкта в запобіганні ювенальній злочинності, об'єднати поточні зусилля державних і громадських інституцій щодо подолання

делінквентності серед дітей. З іншого боку, аналізуючи деякі наукові роботи, можна зробити цілком логічне припущення, що саме характер участі та зміст заходів з боку певних суб'єктів визначають ті види профілактики (загальносоціальна, спеціально-кримінологічна, індивідуальна), особливості яких будуть розглянуті нами в наступних частинах цього дослідження.

Розпорошеність (за чисельними напрямками та рівнями профілактики) завдань у сфері запобігання ювенальній злочинності вимагає неабияких організаційних зусиль щодо забезпечення системної та ефективної діяльності різних за правовим статусом і набором повноважень суб'єктів та інших учасників цього процесу.

Зміст функції «організація» фахівцями-управлінцями часто розглядається як створення певної структури, яка дає змогу людям ефективно працювати разом для досягнення спільних цілей. Основними завданнями водночас висувуються такі: формування структури організації з урахуванням розмірів підприємства (чи іншого організаційного утворення – *прим. авт.*), його цілей, технології, персоналу та інших змінних; встановлення конкретних параметрів, режимів роботи підрозділів організації, відносин між ними; забезпечення діяльності організації ресурсами (людськими, фінансовими, матеріальними, інформаційними) [81, с. 439–440].

Проаналізувавши наукове визначення цього поняття, В. І. Опацький робить висновок про вживання терміна «організація» в трьох основних значеннях. Цим словом можуть називатися державні, громадські, самоврядні органи, утворені для виконання будь-яких функцій державного або громадського характеру. Крім того, термін «організація» може означати певну діяльність, що містить розподіл функцій, повноважень, обов'язків, налагодження сталих зв'язків, координацію тощо (тобто можна свідчити про організаційне забезпечення – *прим. авт.*). Нарешті, організація – це явище, чинник, а відповідно, поняття й категорія, протилежні дезорганізації,

невпорядкованості, невизначеності хаосу [201, с. 736–737]. Останнє розуміння визначає мету та передумову будь-якої діяльності, оскільки лише за умови організованого підходу можна сподіватися на досягнення заявленої (очікуваної) мети.

Відповідно до позиції С. О. Цимбалюк в основі організаційного забезпечення лежить взаємодія структурних елементів системи [316, с. 85]. А. Р. Лещух підкреслює, що метою організаційного забезпечення профілактичного виду діяльності є створення чітко структурованої системи суб'єктів відповідного виду профілактики, забезпечення чіткості в їх діяльності, встановлення повноважень і розмежування функцій між окремими структурними елементами. До складу «організаційного забезпечення» вчений ще додає здійснення нагляду за діяльністю підпорядкованих органів, а також організацію перевірки виконання прийнятих актів і безпосередню роботу з населенням задля його залучення до практичного виконання конкретних завдань у сфері профілактики правопорушень на підвідомчій території [172, с. 78]. Крім того, організаційне забезпечення діяльності державних органів полягає у створенні, підтриманні, гарантуванні потрібних умов для належного їх функціонування, що зумовлює поєднання в цьому процесі різноманітних заходів адміністративного, фінансового, інформаційного, матеріально-технічного характеру [215, с. 60].

Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН (Ер-Рядські керівні принципи) визначають, що комплексні плани попередження ювенальної злочинності повинні бути ухвалені на всіх рівнях управління та мати такі позиції: а) поглиблений аналіз проблем і переліки програм, послуг, установ і наявних ресурсів; б) чітко визначені обов'язки компетентних організацій, установ і співробітників, що беруть участь у діяльності з попередження; в) механізми для належної координації діяльності

урядових і неурядових установ у галузі попередження злочинності; г) політику, програми та стратегії на основі прогнозування, які повинні перебувати під постійним контролем і піддаватися ретельному аналізу в ході їх здійснення; д) методи ефективного зниження можливості скоєння правопорушень неповнолітніми; е) участь громади в рамках широкого кола послуг і програм; ж) тісне міждисциплінарне співробітництво між національними, державними, провінційними та місцевими органами управління за участю приватного сектору, представників обслуговування громади, а також установ, що займаються питаннями праці, догляду за дітьми, освіти, соціальними питаннями, правозастосовних і судових установ у прийнятті спільних заходів щодо попередження злочинності серед неповнолітніх та молоді; и) участь молоді в процесі реалізації політики в галузі попередження злочинності серед молоді, зокрема орієнтацію на використання можливостей громади, самопомогу молоді й програми компенсації та допомоги потерпілим; к) наявність кваліфікованого персоналу на всіх рівнях [135].

Суб'єктами попередження злочинів є органи державної влади й органи місцевого самоврядування, відомства, посадові особи, громадські організації та громадяни, цілеспрямовано здійснюють на різних рівнях і в різних масштабах керівництво, планування заходів щодо попередження злочинів, їх безпосередню реалізацію, забезпечення цієї реалізації; мають у цій сфері певні права й обов'язки та несуть відповідальність за досягнення покладених завдань. Водночас потрібно зазначити, що діяльність щодо попередження злочинів відрізняється високим ступенем диференціації за завданнями, масштабом, повноваженнями формам і методам ступеня спеціалізації. У попередженні злочинів беруть участь у межах своєї компетенції і в формах, встановлених законодавством, органи й установи охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення, засоби масової інформації, інші установи,

підприємства й організації незалежно від форм власності, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, громадяни. Участь громадських об'єднань і громадян у діяльності щодо попередження злочинів здійснюється на основі добровільності, матеріального і морального стимулювання під час організаційно-методичної, інформаційної та іншої підтримки з боку суб'єктів державної системи запобігання правопорушень [290].

Відомі вітчизняні кримінологи В. В. Голіна та Б. М. Головкін подають таке визначення суб'єкта запобігання злочинності, вказуючи, що це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення й реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність і злочини, а також на їх недопущення на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки й несуть відповідальність [55, с. 326].

А. П. Закалюк наголошував, що суб'єктом діяльності щодо запобігання злочинності та злочинним проявам можуть бути визнані орган, організація, окрема особа, які в цій діяльності виконують хоча б одну із таких організаційно-управлінських чи кримінологічних функцій, як організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення профілактичного впливу. Водночас учений розділив їх за функціональними ознаками на органи й організації: а) які керують цією діяльністю, організовують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування); б) стосовно яких запобігання злочинності та злочинним проявам віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (МВС України, СБУ, прокуратура, суд, спеціалізовані громадські організації); в) функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності, але їх діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів

злочинності (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги тощо) [116, с. 347; 272].

У деяких кримінологічних публікаціях за специфікою запобіжної діяльності поділ таких суб'єктів виглядає більш конкретизованим, а саме органи й установи, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують і контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління та координацію окремими напрямами й учасниками запобігання злочинності; 3) виявляють і пізнають об'єкт запобіжного впливу та інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ і процесів, захисту соціальних благ та особи; 5) реалізують заходи щодо відвернення й припинення злочинів і злочинності. Множинність суб'єктів запобіжної діяльності становить систему суб'єктів, що зумовлено різноманітністю об'єктів запобіжного впливу. Під системою суб'єктів запобігання злочинності варто розуміти сукупність з'єднаних єдиною метою суб'єктів, які здійснюють свої повноваження у взаємозв'язку та за узгодженням у часі й просторі (*цитовано за М. О. Свіриним – прим. авт.*) [55, с. 326; 272].

До основних функцій суб'єктів попередження злочинності (профілактики правопорушень) науковці відносять: моніторинг і систематичний аналіз інформації про злочинність і взаємопов'язаних з нею процесів; організацію статистичного обліку, соціологічних та інших відомостей про віктимізації та криміналізації суспільства; планування (яке передбачає діяльність стосовно формування засобів впливу, що забезпечують єдиний напрям зусиль усіх суб'єктів системи); забезпечення ресурсами (фінансування матеріально-технічного забезпечення); реалізацію заходів попередження й соціального контролю за злочинністю; прогнозування злочинності та складання програм з її мінімізації тощо [291; 172, с. 221].

Запобігання ювенальній злочинності – це діяльність численних суб'єктів щодо недопущення вчинення злочинів неповнолітніми, скорочення їх кількості та кількості їх учасників на будь-якій території країни. Кожен суб'єкт цієї діяльності потребує певної регламентації правових основ запобіжної діяльності, що є гарантією дотримання прав і законних інтересів неповнолітніх, виключення виконання ними невластивих функцій [85, с. 59]. Диференціація завдань і компетентностей суб'єктів запобігання ювенальній злочинності, з одного боку, дозволяє підвищити масштабність та ефективність антидевіантного впливу, а з іншого – призводить до множинності елементів цієї системи, що збільшує вірогідність дублювання функцій або, навпаки, виникнення прогалин в організаційній структурі та комунікативних зв'язках, координації діяльності її компонентів.

Сукупність суб'єктів запобігання ювенальній злочинності є частиною від загального, тобто підсистемою системи запобігання злочинності. Тому в більшості проявів цієї діяльності стосовно дітей маємо справу з тими самими державними та громадськими інституціями. Зазвичай це суб'єкти, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею, починаючи з Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади й завершуючи виконавчими органами місцевого самоврядування. Проте, як зазначає В. В. Голіна, максимальна конкретизація об'єкта запобігання, визначення його характерологічних властивостей і вразливих місць слугує розробці відповідних стратегій і руйнуючих об'єкт заходів, а також концентрації зусиль суб'єктів запобіжного впливу на основних напрямках запобігання та протидії злочинності [53, с. 157]. О. М. Джу́жа слушно наголошує, що кримінологічна ювенологія має свої специфічні ознаки, на основі яких вона виділяється із загальної кримінології: особливий об'єкт кримінологічного дослідження – особа неповнолітнього правопорушника з її специфічними

ознаками, макро- та мікросоціальним оточенням; суб'єкти та система заходів запобігання девіантній поведінці, бездоглядності та правопорушенням неповнолітніх тощо [82, с. 11]. Враховуючи специфіку об'єкта запобігання (превентивного впливу), навіть ті самі суб'єкти запобігання можуть бути наділені або додатковою компетенцією, або містити в своїй структурі спеціалізовані підрозділи (органи), придатні для роботи з неповнолітніми. Спеціалізація суб'єктів (їх посадових осіб) може виявлятися в додаткових вимогах щодо їх кваліфікації тощо. Водночас до складу зазначеної підсистеми можуть входити і такі інституції, які властиві виключно сфері запобігання правопорушень серед дітей, або в загальному устрої та функціонуванні певних державних органів утворюють цілком автономну систему (прикладом останніх може слугувати властива для деяких іноземних моделей ювенальної юстиції система ювенальних судів).

Загалом будь-який суб'єкт запобігання ювенальній злочинності (навіть спеціалізований) повністю відповідатиме всім ознакам системного утворення. По-перше, він завжди складатиметься з певних елементів – структурних підрозділів і персоналу; по-друге, ці елементи пов'язуватимуться між собою у певний спосіб, що зумовлено штатною й організаційною структурою; по-третє, кожний суб'єкт за наявності багатьох спільних з іншими ознак буде по-своєму індивідуальним. Ураховуючи наведене, О. М. Литвинов та Є. О. Гладкова роблять висновок, що всі суб'єкти протидії злочинності та їх структурні елементи інших рівнів є спеціалізованими керованими соціальними системами [175, с. 93]. Тому не дивно, що питання організаційно-правового забезпечення їх функціонування насамперед стають предметом уваги адміністративно-правових досліджень.

У контексті інституційного компонента системи запобігання ювенальній злочинності (профілактики правопорушень серед неповнолітніх) більшість наукових публікацій і підручників минулих років зосереджували

увагу на тих органах, які безпосередньо проводили роботу із зазначеною категорією дітей. Фактично перелік таких суб'єктів не виходив за межі окреслених у Законі України від 24.01.1995 № 20/95-ВР «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» інституцій. Прикладом цього (з навчальних правових видань) може бути підручник «Кримінологія» (2010 року видання) за загальною редакцією Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна [161, с. 207], з наукових праць – дисертації Я. М. Квітки «Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх» (захищена 2002 року) [134, с. 10], а також М. П. Легецького «Адміністративно-правові заходи протидії правопорушенням, вчиненим неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» (захищена 2004 року) [169, с. 14]. Так, М. П. Легецький у своїй дисертації підкреслював, що «Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» скасував систему органів щодо роботи з дітьми й підлітками, яка існувала раніше та практично розпалася, і створив нову, яка повинна захищати права й законні інтереси неповнолітніх, а також змінив підхід до організації профілактичної роботи з неповнолітніми, здійснивши перехід від заходів адміністративно-правового впливу до надання комплексної соціально-педагогічної та медико-соціальної допомоги, яка повинна здійснюватися державою, усіма її виховно-профілактичними інститутами» [169, с. 14]. Утім щодо кардинальних змін у системі та принципах діяльності (підході до проблеми) суб'єктів запобігання ювенальним правопорушенням, як на нашу думку, твердження є занадто гучним.

Більш детально розглянемо погляд на систему суб'єктів ювенальної превенції (фактично можна ототожнювати із запобіганням ювенальній злочинності) одного з вітчизняних науковців і практиків І. В. Іщенка. Усю сукупність державних та недержавних органів ювенальної превенції автор

розподілив на сім груп: 1) загальнополітичні суб'єкти (ВРУ, Уповноважений ВРУ з прав людини та народні депутати України, Президент України, Уповноважений Президента України з прав дитини); 2) суб'єкти загальної компетенції (КМУ, представницькі органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації); 3) основні суб'єкти (МВС України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізує державну політику у сферах освіти та науки, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань і пробації, сільські, селищні, міські, районні у містах (у разі їх створення) ради, їх виконавчі органи); 4) спеціальні суб'єкти (підрозділи Національної поліції, служби у справах дітей, уповноважені органи з питань пробації (сектори ювенальної пробації), суди, прокуратура); 5) додаткові суб'єкти (центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, Міністерство юстиції України, інші центральні органи виконавчої влади, які опосередковано беруть участь в ювенальній превенції, та їх територіальні підрозділи); 6) спеціалізовані суб'єкти (навчальні заклади, установи й організації системи освіти (зокрема, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації), центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка), центри соціально-психологічної допомоги, центри медико-соціальної реабілітації дітей, приймальники-розподільники для дітей; 7) суб'єкти з повноваженнями учасника превентивно-виховних заходів (батьки, інші особи, що їх замінюють, педагоги й вихователі, психологи, громадські організації та окремі діячі, ЗМІ й окремі журналісти) [129, с. 84].

У багатьох зарубіжних країнах важливу роль у проведенні молодіжної політики в галузі запобігання делінквентності відіграє ювенальна юстиція. Чимало вчених підкреслює особливе значення цього інституту в запобіганні делінквентної поведінки неповнолітніх і вчиненню ними злочинів (наприклад, Н. М. Крестовська [152, с. 25], О. М. Литвинов, Є. С. Назимко та Т. І. Пономарьова [176, с. 27], І. М. Михайлова [186, с. 162], Н. В. Ортинська [205, с. 24]). В. О. Левченко розглядає ювенальну юстицію як специфічну систему органів державної влади й управління, що здійснюють діяльність стосовно дітей з метою захисту їх прав та інтересів і відновлення соціальної справедливості [168, с. 47–48]. У середині 2000-х років П. П. Пилипчук наголошував, що система ювенальної юстиції в Україні має містити ювенальні (спеціалізовані) суди, спеціальні органи профілактики, контролю та захисту, спеціалізовані органи досудового слідства, установи відбуття покарання, установи реабілітації та соціальної адаптації. Ювенальний суд як базовий орган у системі ювенальної юстиції має не тільки з'ясовувати обставини злочину, а й аналізувати причини та умови, які сприяли асоціальній поведінці підлітка, вживати заходи щодо їх усунення, визначати ступінь антисоціальних установок і з огляду на нього застосовувати відповідні методи кримінально-правового впливу, контролювати діяльність інших органів, що належать до цієї системи. Мета діяльності такого суду – не покарання неповнолітнього, а вжиття щодо нього комплексу заходів, спрямованих на індивідуальне виховання, піклування, захист від негативного впливу оточення [211, с. 88]. Крім спеціалізованих судових і правоохоронних органів, система ювенальної юстиції містить і ряд інших допоміжних служб ювенального профілю, передбачає участь недержавних інституцій (адвокатури, соціальних працівників з недержавних структур), на чому акцентували увагу такі вчені, як Ю. І. Ємець [108, с. 7–8] та інші.

Система суб'єктів і правові засади їх діяльності є невід'ємним

компонентом механізму функціонування ювенальної юстиції, завдяки якому здійснюється фактична реалізація завдань держави та суспільства щодо запобігання правопорушенням з боку дітей і забезпечення їх прав та найкращих інтересів у зазначеній сфері суспільних відносин. Наукові пошуки щодо ефективних та оптимальних моделей структури суб'єктів ювенальної юстиції і їх функціонування здійснювали багато українських та іноземних учених. Однією з останніх робіт з комплексного вивчення цього питання є публікація М. Ю. Веселова, яка містить ґрунтовний аналіз організації системи органів ювенальної юстиції країн ближнього й далекого зарубіжжя. У цьому дослідженні представлено чинну (на 2020 рік) і так звану «перспективну» українську модель системи суб'єктів ювенальної юстиції. До переліку суб'єктів національної системи ювенальної юстиції України входили: 1) суди; 2) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Представник Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї); 3) Уповноважений Президента України з прав дитини; 4) Кабінет Міністрів України; Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх; 5) прокуратура України; 6) адвокатура; 7) Міністерство юстиції України; Координаційний центр з надання правової допомоги; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 8) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань і пробації; органи пробації (сектори ювенальної пробації); спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; виховні колонії; 9) Міністерство внутрішніх справ України; 10) Національна поліція України; приймальники-розподільники для дітей; 11) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань сім'ї та захисту дітей; служби у справах дітей; органи опіки та піклування; притулки для дітей служб у справах дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі

містечка); центри соціальних служб; 12) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти й науки; заклади освіти; загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації; 13) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я; заклади охорони здоров'я; центри медико-соціальної реабілітації; заклади з надання психіатричної допомоги; 14) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв, фізичної культури і спорту, національно-патріотичного виховання, інформаційної безпеки тощо; 15) органи місцевого самоврядування; комісії з питань захисту прав дитини; 16) громадські, зокрема волонтерські, організації; 17) міжнародні та іноземні громадські організації, фонди й асоціації; 18) засоби масової інформації [33, с. 50–51].

Утім варто звернути увагу на одну суттєву деталь: чи охоплює система ювенальної юстиції всі категорії дітей, які потребують профілактичного впливу та уваги? Адже запобігання ювенальній злочинності повинно впливати на дитину та соціальні процеси, які детермінують її поведінку, ще до вчинення нею правопорушення, а також не виключати пенального запобігання злочинності неповнолітніх. Так, з дослідження Є. С. Назимка випливає, що ювенальна пеналогія як кримінологічна теорія, яка формує наукові засади та прикладні рекомендації щодо досягнення мети покарання неповнолітніх, не виключає і протидії ювенальній пенальній злочинності загалом [194, с. 229]. Тобто в певному сенсі (враховуючи особливий об'єкт превентивного впливу – контингент неповнолітніх, які відбувають (виконують) кримінальні покарання та/чи інші заходи кримінально-правового характеру) є частиною запобігання ювенальній злочинності.

Повертаючись до поставленого на початку попереднього абзацу запитання, доцільно наголосити, що в теорії існує доволі принципова

позиція, згідно з якою ювенальна юстиція розглядається виключно як інститут урахування та забезпечення кращих інтересів дитини в межах здійснення правосуддя. За цією концепцією на чолі системи органів ювенальної юстиції перебуває суд (загальної юрисдикції чи спеціалізований ювенальний суд), який здійснює правосуддя, роль інших суб'єктів (наприклад, органів і служб соціальної допомоги) є другорядною та обслуговуючою [335]. Причому дитина може виступати правопорушником, жертвою, свідком. Навіть якщо допускається наявність профілактичного компонента, то він стосується тих дітей, які вже перебувають у конфлікті із законом. Ця позиція подекуди знаходить закріплення і в законодавстві деяких держав. Наприклад, Кодекс Киргизької Республіки про дітей 2012 року має таке нормативне визначення ювенальної юстиції, яке свідчить, що це система заходів щодо дітей, які перебувають у конфлікті із законом, що містить питання профілактики правопорушень, здійснення правосуддя, соціальної реабілітації та інтеграції з урахуванням статевовікових, розумових, фізичних і психічних особливостей їх розвитку (стст. 5 та 85) [138].

Але все ж таки варто зазначити й про те, що багато вчених і практичних фахівців нині розглядають ювенальну юстицію як більш широке соціально-правове явище, яке покликане захищати права дітей не лише під час констатації та реагування на правопорушення, а й на стадії його превенції, а також ресоціалізації неповнолітнього делінквента. Таке бачення ювенальної юстиції знаходить закріплення, наприклад, у науковій роботі І. М. Михайлової, яка пропонує розглядати її як систему суспільних інститутів, діяльність яких спрямована на захист прав дитини, правовий і соціальний вплив на дитину та її оточення з використанням можливостей державних (судів, правоохоронних органів, служб у справах дітей, соціальних служб для дітей і молоді) структур і громадських організацій

(адвокатури, дитячих фондів), а також волонтерських рухів з метою запобігання вчиненню ними протиправних діянь і соціальну реабілітацію неповнолітніх правопорушників [186, с. 162]. Автори монографії «Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження)» наголошують, що ювенальна юстиція містить профілактику підліткової злочинності та соціально-психологічну реабілітацію неповнолітніх, які вчинили злочин. Водночас вона спрямована на роботу не тільки з дітьми-правопорушниками, а й з дітьми, які опинились у складній життєвій ситуації (сироти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні, свідки та жертви злочинів тощо) [176, с. 21]. Вважаємо, що саме широке бачення ювенальної юстиції взято за основу й Урядом України, оскільки завдання та основні напрями реалізації схваленої ним у грудні 2018 року Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року охоплюють: профілактику правопорушень серед дітей; захист прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень; захист прав дітей у кримінальному провадженні включно із виконанням покарання та ресоціалізацією неповнолітніх [255].

До речі, М. Ю. Веселов також є прихильником широкого розуміння ювенальної юстиції та у своїх публікаціях послідовно стверджує, що значну частину цього соціально-правового інституту на сьогодні утворює ювенальна превенція [35, с. 101], а також реабілітація дітей, які потрапили в конфлікт із законом [32, с. 158–159]. Ураховуючи це, можна зробити висновок, що наведений ним перелік задіяних в Україні у сфері ювенальної юстиції суб'єктів майже відповідатиме фактично й сучасній системі суб'єктів запобігання ювенальній злочинності. Проведений уже нами особисто критичний аналіз чинної правової бази переконує, що цей перелік є максимально наближеним до повного охоплення всіх елементів системи, але

не абсолютним, оскільки процес удосконалення організаційного забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальній злочинності триває надалі та створює нові відносини й форми участі додаткових органів чи інстанцій. 2021 року відбулась певна трансформація інституту уповноважених Президента України. Зокрема, в країні з'явився Радник – уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, діяльність якого поширено на сферу дитячої реабілітації, що (як зазначено на сайті глави держави) надзвичайно важливо в умовах продовження збройної агресії проти України [322].

Створення посади Радника – уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації є кроком, який відповідає нагальним потребам сучасного українського суспільства, особливо в умовах збройної агресії. Цей інститут уповноважених є не лише важливим для захисту прав дітей, але й для їхньої реабілітації після пережитих травм. Додаткові аргументи на користь доцільності функціонування цієї категорії уповноважених можна подати з кількох ракурсів.

По-перше, зважаючи на поточну ситуацію в Україні, де триває збройний конфлікт, багато дітей стикаються з фізичними та психологічними травмами. Радник – уповноважений з прав дитини та дитячої реабілітації має можливість зосередитися саме на цих питаннях, координуючи зусилля державних і недержавних організацій для надання потрібної допомоги. Ця роль охоплює розроблення та впровадження програм реабілітації, що допомагають дітям подолати наслідки травм і повернутися до нормального життя.

По-друге, така посада сприяє більш ефективному моніторингу та захисту прав дітей. Уповноважений може оперативно реагувати на порушення прав дітей, надавати допомогу у вирішенні конфліктів і забезпечувати, щоб діти отримували належну підтримку. Зокрема, в умовах

війни та післявоєнного відновлення це має допомогти запобігти зловживанням і забезпечити, щоб усі діти мали рівний доступ до медичної, соціальної та освітньої допомоги.

По-третє, упровадження такої посади сприяє міжнародному визнанню України як держави, яка активно працює над захистом прав дітей. Це має позитивний вплив на міжнародну репутацію країни та може сприяти залученню додаткових ресурсів і підтримки з боку міжнародних організацій. Зі свого боку це допомагає розвитку партнерських відносин та обміну досвідом у сфері захисту прав дітей.

Четвертий аргумент полягає в забезпеченні науково обґрунтованого підходу до реабілітації дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій. Уповноважений може співпрацювати з науковими установами й експертами задля розроблення та впровадження найефективніших методик реабілітації. Це може охоплювати психологічні тренінги, арт-терапію, фізіотерапію та інші інноваційні підходи, які допомагають дітям впоратися з пережитим стресом.

Ще один аргумент стосується координації зусиль різних державних органів і громадських організацій. Уповноважений може виступати як посередник, що об'єднує зусилля всіх зацікавлених сторін (стейкхолдерів) для досягнення спільної мети – забезпечення прав і благополуччя дітей. Це дозволяє уникнути дублювання зусиль та підвищує ефективність надання допомоги.

Варто також зазначити, що уповноважений може активно залучати дітей до процесу прийняття рішень, що стосуються їхніх прав та інтересів. Це сприяє розвитку демократичного суспільства, де враховуються інтереси всіх його членів включно із наймолодшими.

Крім того, створення такої посади підвищує рівень інформованості суспільства про проблеми дітей, які постраждали від воєнних дій, і про

потребу в їхній реабілітації. Це може стимулювати більш активну участь громадян у волонтерських і благодійних проєктах, спрямованих на допомогу дітям, зокрема і з метою запобігання вчиненню ними кримінальних правопорушень.

Отже, функціонування Радника – уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації є надзвичайно важливим кроком у забезпеченні прав дітей та їхньої реабілітації. Цей крок сприяє ефективному захисту прав дітей, міжнародному визнанню України, науковому підходу до реабілітації, координації зусиль різних організацій і залученню дітей до процесу прийняття рішень.

Потрібно не забувати, що кожне теоретичне, зокрема кримінологічне, дослідження має сприяти розв'язанню прикладних завдань (проблем). З'ясування найповнішого переліку державних органів і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальній злочинності, їх групування має допомогти визначити відповідність зазначеної системи сучасним соціальним викликам та її здатність ефективно вирішувати поставлені перед нею завдання на всіх рівнях дії детермінантів ювенальної девіації. Суб'єктивні та об'єктивні детермінанти вимагають комплексу різноманітних заходів на всіх рівнях протидії ювенальній злочинності. Відповідно, як слушно зазначає С. Г. Поволоцька, кожен із суб'єктів системи запобігання ювенальній злочинності, згідно з приписами правових норм, має своє функціональне призначення, обсяг прав та обов'язків, форми й методи діяльності, компетенцію. Одні суб'єкти керують, спрямовують і координують запобіжну діяльність серед неповнолітніх, інші – безпосередньо організують і здійснюють профілактичні та інші необхідні заходи. Усі суб'єкти запобігання ювенальній злочинності системно пов'язані між собою. Важливою системоутворюючою ознакою цих суб'єктів є їх відповідальність за досягнення цілей профілактичної діяльності та її результати [212, с. 9].

Авторка однієї із останніх робіт у цій сфері наукових інтересів (Л. А. Гачак-Величко, 2021 рік) констатує, що ефективність роботи з профілактики правопорушень неповнолітніх у системі суб'єктів профілактики значною мірою визначається розумінням місця цього виду діяльності в забезпеченні умов формування сучасної особи. Водночас сама профілактика правопорушень неповнолітніх становить комплекс взаємопов'язаних заходів виховного характеру щодо запобігання прояву будь-яких відхилень у поведінці підлітка (загальна профілактика) та сформованих в окремих підлітків форм неприйнятної в нашому суспільстві ставлення до людей і своїх обов'язків (спеціальна профілактика). У першому випадку йдеться про переважно виховний вплив на особу неповнолітнього, у другому – виховна робота більш тісно взаємодіє з психолого-педагогічною та правоохоронною діяльністю й може здійснюватися в рамках спеціальних установ. За цих обставин правоохоронні органи та їх спеціальні підрозділи, призначені для роботи з неповнолітніми, відіграють важливу роль у профілактичній роботі і на загальному, і на спеціальному рівнях [47, с. 12–13]. Водночас Л. А. Гачак-Величко підсумовує, що діюча система профілактики потребує вдосконалення правового регулювання та координації взаємодії її підсистем [47, с. 12–13]. Серед результатів наукових досліджень із зазначеної тематики трапляються пропозиції щодо вдосконалення організаційного забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань за окремими напрямками запобігання ювенальній злочинності. Так, Н. В. Лесько наводить аргументи на користь доречності ліквідації центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, натомість доведено доцільність створення в службах у справах дітей сектору соціальної роботи, в обов'язки якого входила б соціальна робота із сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих умовах, пропонує створення незалежної психолого-юридичної служби в притулках для постраждалих,

центрах медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, яка б забезпечувала правовий захист жінок і дітей, була б з'єднувальною ланкою між сторонами конфлікту, правоохоронними органами, громадськими організаціями [171, с. 6]. У монографії М. Г. Колодяжного наголошується на значенні громадського впливу на злочинність. Автор обґрунтовано зауважує, що сучасне розуміння громадськості як суб'єкта запобігання злочинності в провідних, передусім західних, країнах світу відрізняється від такого розуміння в Україні (цілком відповідає дійсності й у питанні запобігання ювенальній злочинності – *прим. авт.*). Якщо за чинним законодавством України громадськість представлена громадськими формуваннями правоохоронної спрямованості й окремими громадянами (мається на увазі Закон України від 22.06.2000 № 1835-III «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» – *прим. авт.*), то за кордоном громадськість охоплює значно ширше коло учасників: засоби масової інформації, церква, релігійні організації, волонтери, органи й установи різних форм власності із надання публічних послуг, батьки злочинців і правопорушників тощо [141, с. 219]. Ці недержавні учасники запобігання ювенальній злочинності мають значний потенціал, придатний для реалізації багатьох завдань у цих правовідносинах: соціальна підтримка дітей і сімей, пропагування моральних цінностей і, нарешті, правова допомога та забезпечення найкращих інтересів дитини в превентивних (примусових) правовідносинах. Наприклад, у захисті прав людини (особливо дитини) важливу роль відіграють адвокати (в деяких правовідносинах за участю дітей їх участь є обов'язковою), які наділені законним правом використовувати різні засоби спілкування з державними органами й органами місцевого самоврядування [341, с. 467].

Зазвичай системна організація діяльності державних органів і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальній злочинності

диктується відповідною антидевіантною політикою, властивим для держави підходом у вирішенні завдань загальної та спеціальної превенції ювенальних злочинів, інших проявів деморалізації дітей і молоді. Наприклад, Конституція Італії закріплює найважливішу мету покарання – перевиховання засудженого. Італійське кримінальне законодавство передбачає вивчення особи засудженого, роботу з ним психологів та інших фахівців, спрямовану на зміну антисоціальних установок, залучення засуджених до праці, навчання, релігійне виховання, культурну освіту. Закон містить заходи, альтернативні позбавленню волі (передача на поруки соціальній службі; домашній арешт; обмеження свободи). Вказані заходи не внесені до кримінального кодексу Італії, оскільки вони застосовуються після виголошення вироку на стадії його виконання та належать до сфери регулювання пенітенціарного законодавства. Направлення в реформаторій є спеціальною мірою для неповнолітніх, тривалість якого повинна бути не менше одного року [112, с. 501–502].

Будучи частиною загальної системи протидії злочинності, підсистема запобігання ювенальній злочинності наслідує її основні риси, а також, на жаль, і недоліки. Ще 2007 року А. П. Закалюк вважав, що через наявність ряду вад називати системою сукупність цих суб'єктів в Україні фактично немає підстав [116, с. 347]. Через 10 років, аналізуючи погляди науковців і враховуючи стан нормативно-правового врегулювання з цього питання, М. О. Свірін констатує, що зазначена система існує лише теоретично, на законодавчому рівні вона не створена. Зокрема, він зазначає, що «в практичній площині така система має характеризуватися багатогранністю виконуваних завдань із забезпечення безпеки, запобігання, припинення, розкриття і розслідування злочинів, з одного боку, а також розподілом цих завдань між суб'єктами різних рівнів, тобто ієрархічною побудовою – з іншого» [272]. Утім ця проблема властива не лише для нашої держави. Так,

литовські дослідники Е. Недзінскас та А. Янушаускас зауважували, що система запобігання злочинності серед неповнолітніх, яка властива їх країні, характеризується відсутністю взаємодії, координації та фрагментації [339, с. 109].

Маємо констатувати, що жоден із правових актів українського законодавства й дотепер не містить зведеної системи суб'єктів запобігання (профілактики, попередження) ювенальної злочинності (правопорушень). Можна навести ті закони та постанови Уряду, які створюють уявлення про певний їх перелік лише в сукупності, наприклад закони України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», «Про пробацію», Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України; постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах», «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини», «Про затвердження Порядку ведення обліку дітей дошкільного, шкільного віку та учнів» тощо.

Крім формальної систематизації в законодавстві, ця система запобігання ювенальній злочинності для забезпечення належної організації та функціонування потребує призначення координуючої інстанції (як на рівні центральних органів виконавчої влади, так і на регіональному та місцевому рівнях). На сьогодні одним з основних флагманів у цій сфері можна вважати Національну поліцію (цей центральний орган виконавчої влади з правоохоронними функціями ініціює та координує багато спільних проєктів, забезпечує здійснення профілактичних і превентивних (примусових) заходів серед дітей та їх соціального оточення), але до її завдань не входить

планування й утілення заходів загальної профілактики та консолідація зусиль усіх інших суб'єктів щодо запобігання ювенальній злочинності на концептуальному рівні.

З цього приводу треба зауважити, що запобігання ювенальній злочинності є одним з найважливіших завдань сучасного суспільства, особливо в контексті трансформаційних процесів, які відбуваються в Україні. Ефективна система запобігання ювенальній злочинності повинна бути добре скоординованою, з чітко визначеними ролями та відповідальністю різних інституцій. Одним із ключових елементів у цій системі є визначення державної інституції, яка б забезпечувала належну організацію та функціонування профілактичних заходів як на центральному, так і на регіональному рівнях.

Національна поліція України, безумовно, відіграє важливу роль у запобіганні ювенальній злочинності, здійснюючи профілактичні заходи й проводячи роботу з дітьми та їхнім соціальним оточенням. Однак правоохоронні органи включно з поліцією не можуть самостійно охопити весь спектр заходів, потрібних для ефективної профілактики кримінально протиправної діяльності серед молоді. Поліція насамперед займається правоохоронною діяльністю, що охоплює також примусові заходи. Проте для розбудови ефективної системи профілактики потрібен більш широкий підхід, який містив би і загальну профілактику, і соціальні заходи.

Для вирішення цієї проблеми є потреба у створенні спеціалізованої координуючої інстанції, яка б об'єднувала зусилля різних суб'єктів, які виконують діяльність у сфері профілактики ювенальної злочинності. Це може бути, наприклад, міжвідомча комісія або агентство, яке б займалося розробленням стратегічних планів, координацією дій і моніторингом ефективності впроваджуваних заходів. Така інстанція могла б залучати представників різних міністерств і відомств, громадських організацій,

наукових установ, а також міжнародних експертів.

Основними завданнями такої координуючої інстанції могли б бути:

1. Розробка стратегічних програм і планів дій. Створення довгострокових стратегій, які враховували б національні особливості та сучасні виклики у сфері ювенальної злочинності. Це передбачає проведення досліджень, аналіз статистичних даних і розроблення рекомендацій для уряду й інших зацікавлених сторін.

2. Координація дій між різними суб'єктами. Забезпечення ефективної взаємодії між різними міністерствами та відомствами, громадськими організаціями й міжнародними партнерами. Це дозволило б уникнути дублювання зусиль і забезпечити комплексний підхід до вирішення проблеми.

3. Моніторинг та оцінка ефективності заходів. Регулярний аналіз результатів впроваджуваних заходів дасть змогу своєчасно коригувати стратегії та підходи. Це охоплювало б також проведення незалежних аудиторських перевірок і наукових досліджень.

4. Підвищення обізнаності та навчання. Організація тренінгів і семінарів для представників різних суб'єктів, які опікуються сферою профілактики ювенальної злочинності, а також проведенням інформаційних кампаній серед населення.

5. Упровадження зарубіжного та міжнародного досвіду. Використання передових практик зарубіжних країн у сфері запобігання ювенальній злочинності є чинником, який дозволить адаптувати їх до українських реалій і підвищити ефективність національної системи.

Отже, створення такої координуючої інстанції сприятиме в перспективі значному підвищенню ефективності профілактики ювенальної злочинності в Україні. Це не тільки сприяло б зниженню рівня злочинності серед молоді, але й забезпечило б більш стабільний і безпечний розвиток суспільства

загалом. Важливо також розуміти, що успіх цієї ініціативи залежить від політичної волі та готовності держави й суспільства до введення комплексних змін. Інакше кажучи, проблема ювенальної злочинності потребує системного підходу, який передбачає не тільки правоохоронні заходи, але охоплює також соціальні, освітні й економічні аспекти. Тільки за умови консолідації зусиль усіх зацікавлених сторін і створення ефективної системи координації можна досягти значних успіхів у запобіганні злочинності серед молоді та забезпечити безпечне майбутнє для наступних поколінь.

Далі спробуємо продемонструвати кілька прикладів з досвіду інших країн світу, які демонструють дієві підходи з порушеного питання. У США нині існує ряд публічних органів управління, консультування, наукового супроводу та практичної реалізації функцій ювенальної юстиції. Законом про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням 1974 року для підтримки місцевих і державних зусиль щодо попередження правопорушень і вдосконалення системи ювенальної юстиції було створено Офіс ювенальної юстиції та попередження правопорушень. Діяльність цього федерального органу виконавчої влади, який діє у складі Мін'юсту США, спрямована на превенцію правопорушень серед неповнолітніх, поліпшення системи ювенального правосуддя та захист дітей. У Північній Ірландії (Велика Британія) 2003 року в складі Департаменту юстиції було утворено Агенцію ювенальної юстиції – виконавчий орган, який покликаний проводити роботу з дітьми, які потрапили в конфлікт із законом чи належать до групи ризику. Агенція виконує як організаційні, так і практичні функції. Безпосередня практична робота з дітьми та громадою на місцях втілюється через ювенальні територіальні команди. У Казахстані відповідну нішу в системі ювенальної юстиції та профілактики ювенальних правопорушень, дитячої безпритульності дотепер (з часів колишнього СРСР) займають комісії у

справах неповнолітніх, які утворюються та діють на центральному, регіональному та місцевих рівнях [33, с. 186–188].

На сьогодні на розгляді Верховної Ради України перебуває проєкт Закону України «Про юстицію, дружню до дитини» (№ реєстрації 5617 від 04.06.2021). Згідно з пояснювальною запискою законопроєкт має на меті створення умов для організації та ефективного функціонування юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини й іншим міжнародним стандартам щодо прав дитини та є законодавчою основою для забезпечення запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, належного поводження з дітьми в контакті із законом та їх соціальної реабілітації, запобігання вторинній віктимізації дітей, які є потерпілими або свідками. Законопроєкт у ст. 5 містить перелік суб'єктів юстиції щодо дітей, а у ст. 7 визначає, що організаційними формами взаємодії суб'єктів юстиції щодо дітей є: 1) консультативно-дорадчий орган з питань правосуддя щодо дітей при Кабінеті Міністрів України, склад і порядок роботи якого визначається положенням, затвердженим Кабінетом Міністрів України; 2) міждисциплінарні команди з питань соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, склад і організація роботи яких визначається в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. У частині 6 ст. 7 згадується про форми взаємодії суб'єктів юстиції щодо дітей з громадськими об'єднаннями, благодійними організаціями, волонтерами (однак вважаємо, що цей напрям має охоплювати значно більшу аудиторію дітей – не лише тих, які опинилися в конфлікті із законом – прим. авт.). Крім того, за погодженням з Міністерством соціальної політики України та Міністерством освіти і науки України законопроєктом пропонується ліквідувати загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації через запровадження спеціалізації центрів соціально-психологічної реабілітації дітей [259; 38]. По-перше, Офіс Генерального

прокурора цілком слушно звертає увагу на положення частини третьої ст. 7 законопроекту щодо консультативно-дорадчого органу з питань правосуддя стосовно дітей при Кабінеті Міністрів України, одним із завдань якого пропонується визначити координацію діяльності суб'єктів юстиції щодо дітей, адже такі повноваження виходять за межі діяльності консультативно-дорадчого органу відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 № 599 «Про затвердження типового положення про консультативний, дорадчий та інший допоміжний орган, утворений Кабінетом Міністрів України». По-друге, законопроект передбачає внесення змін щодо назви державної установи з «приймальник-розподільник для дітей» на «центр тимчасового тримання дітей органів Національної поліції». Нині ряд норм КПК України (пункти 6 та 7 ч. 1 ст. 309, ч. 4 ст. 499) містить згадування про приймальник-розподільник для дітей. Але автори проекту Закону України «Про юстицію, дружню до дитини» у «Прикінцевих та перехідних положеннях до закону» не передбачили відповідних змін до КПК України. А тому положення, яке міститься у ч. 3 ст. 31 законопроекту № 5617 від 04.06.2021 буде суперечити чинному законодавству. Така ситуація стала можливою через відсутність комплексного уявлення про систему чинних суб'єктів запобігання ювенальній злочинності (зокрема, і ювенальній юстиції) та правові засади їх діяльності в різноманітних правових актах національного законодавства.

Тож організаційне забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальної злочинності можна визначити як сукупність адміністративних, фінансових, інформаційних, організаційних і матеріально-технічних заходів, заснованих на визнаних міжнародних принципах поведіння з дітьми, що реалізуються в межах ювенальної антидевіантної (кримінологічної) політики та полягають у створенні чітко структурованої раціональної системи суб'єктів (державних і

громадських інституцій), встановленні їх повноважень, розмежуванні функцій, налагодженні планування, координації та взаємодії між її окремими структурними елементами, здійсненні контролю за їх діяльністю в зазначеній сфері правовідносин. Хоча організаційне забезпечення має додатковий, допоміжний характер стосовно безпосередньо кримінологічної (запобіжної) діяльності суб'єктів запобігання ювенальній злочинності, проте є обов'язковою та необхідною умовою для ефективного функціонування системи загалом.

Урахування зазначеного дає підстави припустити, що організаційна складова діяльності державних і громадських інституцій у сфері запобігання ювенальній злочинності охоплюватиме: 1) побудову оптимальної системи суб'єктів відповідної діяльності з огляду на концептуальні засади ювенальної антидевіантної кримінологічної політики держави; 2) нормативно-правове (формальне) закріплення зведеного переліку цих суб'єктів на рівні закону з наділенням їх потрібною компетенцією та розподілом повноважень між різними структурними елементами цієї системи; 3) координацію діяльності та забезпечення взаємодії державних і громадських інституцій на всіх рівнях профілактики; 4) створення (в найближчій перспективі) не лише консультативно-дорадчого органу з питань правосуддя стосовно дітей, а й консультативно-дорадчого органу (ради) з питань правосуддя щодо дітей і профілактики правопорушень при Кабінеті Міністрів України, а також координаційного органу (центру) з питань правосуддя щодо дітей і профілактики правопорушень з віднесенням його до сфери управління Міністерства юстиції України (з відповідним розподілом між цими суб'єктами консультативно-дорадчих та організаційно-управлінських повноважень у зазначеній сфері); 5) створення належних правових, організаційних та інформаційних умов активного залучення громадських інститутів до запобігання ювенальній злочинності, впровадження

інноваційних форм взаємодії державних і недержавних суб'єктів та інших учасників цієї діяльності; б) забезпечення належного контролю за діяльністю державних і громадських інституцій.

Підсумовуючи, варто констатувати, що соціально-економічні та ціннісно-ідеологічні виклики сьогодення, які в певний спосіб впливають на характер і зумовлюють проблеми ювенальної злочинності, інших проявів деморалізації дітей, вимагають підготовки та ухвалення в Україні не лише Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», а й комплексного закону про ювенальну превенцію та юстицію, дружню до дитини.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що впродовж років незалежності в Україні ухвалено чимало законодавчих актів, які визначають вихідні вимоги до охорони дитинства, зокрема закони України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про Національну поліцію» (2015 р.) та інші, й зроблено висновок, що всі діти захищаються законодавством України. Положення згаданих нормативно-правових актів кореспондуються з положеннями інших (наприклад, Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України (2017 р.), спрямованих на конкретизацію правового статусу окремих органів, служб і установ, наділених повноваженнями із запобігання правопорушенням серед неповнолітніх, здійснення пробаційних заходів.

2. Наголошено, що хоча українське законодавство щодо забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань у сфері запобігання злочинності неповнолітніх залишається декларативним і розбалансованим, адже не всі права дитини, що закріплено, захищені, а також відсутній єдиний

системний підхід на законодавчому рівні до організації запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема вчинених неповнолітніми, за наявного стану законодавства додаткове ухвалення окремого (базового) закону з питань запобігання ювенальній злочинності навряд чи є доцільним. Зважаючи на те, що відповідні відносини вже певною мірою урегульовані іншими нормативно-правовими актами, поява такого закону може мати наслідком поглиблення проблеми множинності законів, часткове дублювання окремих законодавчих положень, а відповідно, виникнення ускладнень у правозастосуванні. Тому, крім органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, указаних у Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.), потрібно залучити й інших суб'єктів, які через специфіку покладених на них завдань здатні виявляти дітей, схильних до вчинення правопорушень, та у відповідний спосіб корегувати їх поведінку (центри соціальних служб, органи управління освітою, навчальні заклади, установи й організації системи освіти, громадські об'єднання, що безпосередньо здійснюють освітньо-виховні та інші функції щодо осіб віком до 18 років). На доцільність доопрацювання положень законодавства стосовно кола суб'єктів, задіяних у реалізації заходів щодо запобігання ювенальній злочинності вказувала й Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей (2019 р.).

3. Для забезпечення узгодженості дій різних суб'єктів взаємодії на рівні запропонованого проекту *Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх осіб*, доцільно передбачити алгоритми дій певних суб'єктів у найбільш типових ситуаціях, зокрема здійснення ними інформаційного обміну. Водночас окрему увагу звернуто щодо регламентації питань стосовно виявлення неповнолітніх, схильних до вчинення правопорушень. У цьому контексті пропонується визначити, що в разі виявлення таких осіб певним суб'єктом

взаємодії інформація передається уповноваженому підрозділу ювенальної превенції Національної поліції, який зі свого боку організовує ведення профілактичної роботи із зазначеними особами, залучаючи для цього за потреби інших суб'єктів взаємодії з урахуванням індивідуальних властивостей неповнолітніх осіб та інших обставин. Дієвою складовою механізму міжвідомчої координації дій суб'єктів взаємодії, узгодження їх завдань у досліджуваній сфері може стати підготовка та подальша реалізація на регіональному й місцевому рівнях міжвідомчих комплексних планів заходів з профілактики правопорушень серед неповнолітніх осіб, з урахуванням чого в такому проєкті запропоновано передбачити положення щодо підготовки та виконання таких планів.

4. Надано поняття організаційного забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальній злочинності як сукупності адміністративних, фінансових, інформаційних, організаційних та матеріально-технічних заходів, заснованих на визнаних міжнародних принципах поводження з дітьми, що реалізуються в межах ювенальної антидевіантної (кримінологічної) політики та полягають у створенні чітко структурованої раціональної системи суб'єктів (державних і громадських інституцій), встановленні їхніх повноважень, розмежуванні функцій, налагодженні планування, координації та взаємодії між її окремими структурними елементами, здійсненні контролю за їх діяльністю в зазначеній сфері правовідносин. І хоча організаційне забезпечення має додатковий, допоміжний характер стосовно безпосередньо кримінологічної (запобіжної) діяльності суб'єктів запобігання ювенальній злочинності, проте є обов'язковою та необхідною умовою для ефективної реалізації ювенальної антидевіантної (кримінологічної) політики в державі.

5. Встановлено, що сукупність суб'єктів запобігання ювенальній злочинності є частиною від загального, тобто підсистемою системи

запобігання злочинності, тому в більшості проявів цієї діяльності стосовно неповнолітніх маємо справу з тими самими державними та громадськими інституціями. Однак доведено, що організаційний складник діяльності державних і громадських інституцій у сфері запобігання ювенальній злочинності охоплює такі заходи: 1) побудову оптимальної системи суб'єктів відповідної діяльності з огляду на концептуальні засади ювенальної антидевіантної кримінологічної політики держави; 2) нормативно-правове (формальне) закріплення зведеного переліку цих суб'єктів на рівні закону з наділенням їх потрібною компетенцією та розподілом повноважень між різними структурними елементами цієї системи; 3) координацію діяльності та забезпечення взаємодії державних і громадських інституцій на всіх рівнях профілактики; 4) створення належних правових, організаційних та інформаційних умов активного залучення громадських інститутів до запобігання ювенальній злочинності, упровадження інноваційних форм взаємодії державних і недержавних суб'єктів та інших учасників цієї діяльності; 5) забезпечення належного контролю за діяльністю державних і громадських інституцій.

6. До основних повноважень суб'єктів запобігання ювенальній злочинності віднесено: моніторинг та систематичний аналіз інформації про злочинність і взаємопов'язані з нею процеси; організацію статистичного обліку, соціологічних та інших відомостей щодо віктимізації й криміналізації суспільства; планування (формування засобів впливу, що забезпечують єдиний напрям зусиль усіх суб'єктів системи); матеріально-технічне та фінансове забезпечення; реалізацію заходів запобігання у формах виявлення, попередження, контролю за злочинністю; прогнозування злочинності й оцінки ризиків. Диференціація завдань і компетентностей суб'єктів запобігання ювенальній злочинності, з одного боку, дозволяє підвищити масштабність та ефективність антидевіантного впливу, а з

іншого – призводить до множинності елементів цієї системи, що збільшує вірогідність дублювання функцій або, навпаки, виникнення прогалин в організаційній структурі та комунікативних зв'язках, координації діяльності її компонентів.

РОЗДІЛ 4

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЮВЕНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

4.1. Загальносоціальні заходи запобігання ювенальній злочинності

У сукупності різноманітних заходів, що є складовими механізми запобігання ювенальній злочинності, чільне місце належить загальносоціальним заходам, які становлять загальне підґрунтя для зниження негативного впливу основних соціально-економічних детермінантів злочинної поведінки неповнолітніх осіб і створюють передумови для більш ефективного застосування інших запобіжних заходів на спеціально-кримінологічному й індивідуальному рівнях.

Характеризуючи загальносоціальне запобігання злочинності, В. В. Голіна зазначає, що основними цілями цього запобіжного напрямку є подолання або обмеження криміногенно небезпечних суперечностей у суспільстві, поступове викорінення негативних явищ, створюваних політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнаціональними та іншими чинниками виникнення криміногенного потенціалу в суспільстві (економічні та політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне збагачення певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо). Ефективність загальносоціального запобігання злочинності може бути забезпечена розумною та цілеспрямованою соціально-економічною політикою держави [51, с. 19]. Водночас інший відомий учений-правник А. П. Закалюк цілком обґрунтовано наголосив, що об'єктом заходів загальносоціального запобігання є явища, факти, прояви тощо, які мають із злочинністю, хоч і не

спричиняльний або обумовлювальний, але інший детермінувальний, здебільшого кореляційний зв'язок або зв'язок станів. У такому разі запобіжний вплив на них, хоч і не цілеспрямований, належить до загальносоціального запобігання [116, с. 327–328].

Звертаючись до дослідження питань запобігання ювенальній злочинності на загальносоціальному рівні, потрібно наголосити, що зазначення на потребі в такому запобіганні міститься в Керівних принципах Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядських керівних принципах) – одному з базових міжнародних документів, який містить рекомендації щодо формування національної політики запобігання такій злочинності. Так, у Керівних принципах зумовлено, що для ефективного попередження злочинності серед неповнолітніх потрібні зусилля всього суспільства загалом з метою забезпечення гармонійного розвитку підлітків з повагою до їх особистості та заохоченням її розвитку з раннього дитинства. Визначено, що урядам варто проводити політику, яка сприяє вихованню дітей в умовах стабільної та благополучної сім'ї. Сім'ям, які потребують допомоги для подолання внутрішньої нестабільності або конфліктних ситуацій, мають надаватися відповідні послуги. Водночас у Керівних принципах наведено рамкові рекомендації щодо формування та впровадження ефективної політики у сфері освіти, підтримки молоді на рівні громад, стимулювання позитивного впливу засобів масової інформації на свідомість молоді, впровадження соціальної молодіжної політики. Зокрема, підкреслено, що урядові установи мають приділяти першочергову увагу планам і програмам для молоді й надавати відповідний обсяг фінансових коштів, послуги, приміщення та персонал для забезпечення належного медичного обслуговування, охорони психічного здоров'я, харчування, житла та надання інших певних послуг, зокрема в галузі попередження зловживання наркотиками й алкоголем і

лікування, забезпечуючи одержання молоддю виділених на ці цілі коштів [269].

Про потребу у вжитті загальносоціальних заходів запобігання ювенальній злочинності йдеться і в Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи № R (87) 20 про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх. А саме, відповідно до цього документа, урядам держав-членів рекомендовано почати застосовувати або продовжити застосування конкретних заходів, спрямованих на усунення непристосованості неповнолітніх, зокрема, за допомогою:

запровадження всебічної політики, що сприятиме соціальній інтеграції молоді;

надання спеціальної підтримки та запровадження в школах, молодіжних або спортивних закладах спеціалізованих експериментальних програм, спрямованих на кращу інтеграцію молоді, яка відчуває серйозні труднощі в цих питаннях [267].

З урахуванням потреби у створенні належних соціально-економічних умов для виховання й розвитку дітей в Україні ухвалено ряд нормативно-правових актів, що передбачають вжиття заходів, які з позицій кримінологічної науки можна вважати складовими загальносоціального запобігання ювенальній злочинності. Зокрема, це стосується системи заходів щодо охорони дитинства (Закон України «Про охорону дитинства») [251], запобігання безпритульності дітей (Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей») [248], державної підтримки соціально вразливих категорій дітей (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування») [217], залучення молоді до громадського, політичного, соціально-економічного, культурного життя суспільства (Закон України «Про основні засади молодіжної політики») [249]

та ін. У межах виконання норм такого законодавства уповноважені органи державної влади, органи місцевого самоврядування, установи соціальної сфери та громадські організації забезпечують реалізацію відповідних заходів, що певною мірою сприяє зниженню рівня ювенальної злочинності.

Водночас, як свідчить практика, вжиття наявного комплексу заходів виявляється недостатнім. Зважаючи на це, постає потреба в удосконаленні існуючих і впровадженні нових запобіжних заходів з огляду на актуальні можливості держави у сфері формування та реалізації соціальної політики.

Досліджуючи проблеми запобігання ювенальній злочинності (злочинності неповнолітніх), науковці-кримінологи висловлюють і пропозиції стосовно вдосконалення такого запобігання на загальносоціальному рівні. Водночас у межах характеристики цього запобіжного напрямку окремі автори застосовують широкий підхід, вказуючи запобіжні заходи, які мають кореляційний зв'язок як із рівнем ювенальної злочинності, так і з рівнем злочинності загалом. Наприклад, за підсумками дослідження загальносоціальних заходів запобіжного впливу щодо злочинів, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння, О. С. Стеблинська називає, зокрема, й такі заходи, як подолання бідності, безробіття та вимушеної міграції [306, с. 126–128]. У зв'язку з цим вбачається, що в процесі виокремлення в науковій площині сукупності загальносоціальних заходів запобігання ювенальній злочинності більш доцільним є віднесення до цієї сукупності лише тих заходів, які мають безпосередній зв'язок із сферою ювенально-правових відносин.

Зважаючи на досить значну кількість і багатоманітність загальносоціальних заходів, здійснення яких може слугувати запобіганням ювенальній злочинності, постає питання щодо їх систематизації. У цьому контексті заслуговує на увагу підхід, застосований Б. З. Дяків, яка під час дослідження загальносоціальних заходів запобігання злочинам проти життя

та здоров'я особи, які вчинюються студентами закладів вищої освіти, здійснила умовний розподіл цих заходів за приналежністю до таких сфер, як: соціального захисту, освітня, культурологічна, організації змістовного дозвілля, професійної зайнятості, духовно-патріотична [97, с. 122–124]. Такий підхід здається прийнятним і для систематизації загальносоціальних заходів запобігання ювенальній злочинності.

З урахуванням зв'язку між рівнем ювенальної злочинності та станом соціального захисту неповнолітніх осіб і їх сімей науковці-кримінологи небезпідставно наголошують на потребі в посиленні такого захисту.

Зокрема, О. Ю. Шостко зазначає, що до заходів загальносоціального запобігання злочинності неповнолітніх належать дії, спрямовані на підвищення соціального захисту сімей з дітьми, збільшення матеріальної допомоги дітям-сиротам і дітям-інвалідам [159, с. 259].

На думку Н. В. Яницької, загальносоціальні заходи профілактики корисливо-насильницької злочинності молоді мають охоплювати, зокрема: розроблення програм соціального й економічного розвитку регіонів, де визначені заходи спрямовані на зміцнення та планування сім'ї, створення закладів амбулаторно-поліклінічної мережі для спеціалізованої медичної допомоги кожній дитині, яка цього потребує; надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, адресного підходу до забезпечення прожиткового мінімуму доходів сімей, дотримання соціальних гарантій і пільг, встановлених законодавством [329, с. 12].

Водночас О. С. Стеблинська пропонує запровадження додаткових пільг для дітей з малозабезпечених сімей, а саме: безкоштовні обіди в школі та проїзд у транспорті, пільги на путівки в літні табори відпочину, пільги під час вступу на навчання до закладу вищої освіти та ін. [306, с. 131].

Треба визнати, що пропозиції О. С. Стеблинської щодо запровадження додаткових пільг для дітей з малозабезпечених сімей є важливим кроком у

напрямі реального забезпечення соціальної справедливості й інтеграції. Соціально-економічна нерівність є серйозною проблемою, яка має істотний вплив на доступ до освіти, здоров'я та загальний добробут дітей. Установлення таких пільг може значно покращити якість життя й можливості для розвитку дітей з малозабезпечених родин, що зі свого боку сприяє формуванню більш рівноправного суспільства.

Однією з ключових пропозицій є забезпечення безкоштовного харчування в закладах середньої освіти. Це не тільки гарантує, що діти отримуватимуть потрібну кількість поживних речовин для свого розвитку, але й знижує фінансовий тягар на родини, які можуть бути змушені вибирати між харчуванням та іншими основними потребами. Дослідження показують, що належне харчування позитивно впливає на когнітивні здібності дітей та їх академічну успішність.

Не менш важливою пропозицією є забезпечення безоплатного проїзду в транспорті. Реалізація такого підходу дозволяє дітям із малозабезпечених сімей мати доступ до якісної освіти та позашкільних заходів, незалежно від їхнього місця проживання. Це особливо важливо в сільській місцевості, де відстань до навчальних закладів часто є значною.

Пільги на поїздку до літніх закладів відпочинку є ще одним важливим аспектом. Літні табори дають дітям змогу розвивати свої соціальні навички, знайомитися з новими друзями й отримувати позитивні емоції. Це також сприяє їхньому фізичному та психічному здоров'ю, що є важливим для загального розвитку.

Урешті-решт пільги під час вступу на навчання до закладів вищої освіти є ключовим кроком для забезпечення рівного доступу до освіти. Вища освіта є одним з найважливіших чинників, що впливають на економічну мобільність і соціальну інтеграцію. Забезпечення пільг для дітей з малозабезпечених сімей сприяє зменшенню розриву в доступі до вищої

освіти та дає більше змоги для кар'єрного зростання.

Отже, пропозиції О. С. Стеблинської є важливими й резонними. Їх реалізація може суттєво покращити життя багатьох дітей та їхніх родин, сприяючи більш рівноправному суспільству. Вагомим складником успішного впровадження цих заходів є забезпечення комплексного підходу та здійснення співпраці між різними державними інститутами й громадськими організаціями, а також міжнародними організаціями. Лише через спільні зусилля можна досягти значних успіхів у подоланні соціально-економічної нерівності та забезпечити рівні можливості для всіх дітей незалежно від їхнього соціального статусу. Поза будь-яким сумнівом – це той чинник, що безпосередньо впливає на запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням серед учнівської молоді.

Беручи до уваги значну питому вагу кримінальних правопорушень, які вчиняються безпритульними та бездоглядними дітьми, О. О. Пустовий запропонував напрями реалізації загальносоціальних заходів запобігання таким правопорушенням. Водночас загальносоціальні заходи щодо запобігання злочинам, які вчиняються безпритульними й бездоглядними дітьми, розподілено на первинні (спрямовані на зменшення кількості безпритульних і бездоглядних дітей, усунення причин та умов, що детермінують злочинність неповнолітніх), вторинні (виявлення, облік і ресоціалізація безпритульних і бездоглядних дітей з негативними девіантними формами поведінки) та третинні (медико-соціальна й психологічна допомога правопорушникам і жертвам). Ураховуючи наслідки воєнних дій в окремих районах Донецької та Луганської областей, дослідник обґрунтував потребу в розробленні нової редакції Концепції щодо подолання дитячої безпритульності та бездоглядності в Україні, в якій повинні поєднатися різні за характером стратегічні й тактичні профілактичні заходи, правові й організаційні засади надання соціальної, психологічної,

педагогічної, медичної та інших видів допомоги дітям, зокрема тим, які опинилися на тимчасово окупованих територіях, з метою своєчасного реагування на правопорушення, недопущення рецидиву та соціальної реабілітації правопорушників. Органам місцевої влади пропонується розробити й запровадити регіональні програми, спрямовані на профілактику дитячої злочинності, безпритульності та бездоглядності, запобігання поширенню негативних явищ у підлітковому середовищі [263].

Поряд із посиленням соціального захисту неповнолітніх важливою складовою в системі загальносоціальних заходів запобігання ювенальній злочинності має стати й ряд заходів у сфері освіти.

Зокрема, в контексті формування таких заходів заслуговує на увагу думка науковців стосовно того, що одним із напрямів загальносоціального запобігання має стати виховна робота з юним поколінням, допомога батькам у вихованні дітей. Водночас наголошується на доцільності запровадження в середніх школах, професійних училищах штатної одиниці педагогів-вихователів, звільнених від навчальних занять. Обґрунтовано, що такі педагоги потрібні, починаючи з молодших класів. Звільнений від навчального навантаження педагог-вихователь міг би вивчати життя підлітків, займатися з ними у вільний від занять у школі час, формувати та впливати на їх інтереси, умови життя, надавати допомогу батькам у вихованні дітей. У зв'язку з цим потрібно належну увагу приділяти підготовці в середніх спеціальних навчальних установах і закладах вищої освіти кадрів за спеціальністю педагог-вихователь [306, с. 130].

Також доволі слушною є пропозиція Л. С. Дубчак, на думку якої для запобігання зростання злочинності неповнолітніх потрібно підсилити роботу психологічної служби в системі освіти через її реорганізацію в службу комплексного консультування та підтримки, що передбачає введення до її складу, крім посад практичного психолога й соціального педагога, лікаря та

юриста. Служба має діяти на постійній основі й виконувати такі завдання: надавати дітям потрібну правову, психологічну та медичну допомогу; організовувати правові лекторії з питань профілактики правопорушень, алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, суїцидів, проституції дітей; координувати діяльність навчального закладу щодо запобігання злочинності неповнолітніх в Україні з іншими суб'єктами запобігання злочинності неповнолітніх; вносити пропозиції з удосконалення системи профілактично-виховної роботи з дітьми в навчальному закладі [96, с. 19]. Водночас О. С. Стеблинська також акцентувала увагу на потребі в обов'язковому введенні в школах посади психолога й створення кабінету психологічної та юридичної допомоги, де юридичні консультації змогли б надавати вчителі правознавства чи юристи-практики [306, с. 136].

Не менш важливе значення для запобігання ювенальній злочинності мають і заходи у сфері організації змістовного дозвілля неповнолітніх. Так, Н. В. Сметаніна та Т. В. Граб цілком обґрунтовано наголошують, що основним напрямом запобігання злочинності неповнолітніх є організація вільного часу молоді, його унормованість. Вільний час належить до основних складників суспільного життя. Зазвичай спосіб відпочинку свідчить про стиль життя, потреби, ставлення до людей. До розряду вільного часу прийнято зараховувати час відпочинку після виконання своїх професійних і соціальних функцій. Зазвичай вільний час використовується з метою всебічного розвитку та самовдосконалення особи. А втім, оскільки майже половина всіх непрацюючих в Україні – молодь, то проблему зайнятості для цієї категорії осіб більш доцільно розглядати в контексті використання «зайвого» часу [300, с. 176].

Науковці-кримінологи неодноразово підкреслювали, що потрібною умовою запобігання девіантній поведінці неповнолітніх має стати забезпечення доступності для них спортивних клубів, гуртків, секцій тощо

[305, с. 139; 329, с. 12; 26, с. 84]. Розглядаючи цей аспект, Д. В. Петров цілком слушно зазначає, що переключити увагу дітей із проведення беззмістовного дозвілля в громадських місцях можна за допомогою забезпечення рівних умов доступу до роботи культурно-розважальних і спортивно-оздоровчих закладів. Починати варто із відновлення гуртків за інтересами, творчих колективів на базі загальноосвітніх навчальних закладів, які останнім часом через недофінансування з боку держави перебувають у стані занепаду. Такий захід дасть змогу підліткам із малозабезпечених і неблагополучних сімей на самореалізацію та самовираження в правомірний спосіб, оскільки як відомо існуюча на сьогодні мережа культурно-дозвільних закладів майже повністю комерціалізована та фінансово недоступна. Особливої актуальності це набуває в депресивних мікрорайонах, для яких характерна концентрація неповнолітніх деліквентів, у яких фактично не залишається іншого вибору, крім проведення вільного часу на вулицях та в інших громадських місцях, де й учиняються грабежі та розбої. Тому діяльність держави має бути зорієнтована на реалізацію програм залучення молоді до занять масовим спортом і підтримання здорового способу життя. Перші кроки в цьому напрямі вже робляться. У містах обласного значення та районних центрах, переважно за спонсорські кошти, відбудовуються спортивні майданчики, обладнуються площадки для занять ігровими видами спорту, відновлюються бігові та велосипедні доріжки. На рівні експерименту запроваджуються уроки з мініфутболу, інколи проводяться турніри між аматорськими дитячими командами. Однак свідчити про відновлення масового дитячого спорту на рівні держави досі ще передчасно. У віддалених від центру населених пунктах практично відсутня спортивна інфраструктура, не працюють спортивні секції, нічого не робиться для організації та проведення змістовного дозвілля дітей. Утім навіть працюючі в обласних і районних центрах дитячо-юнацькі спортивні секції залишаються фінансово

недоступними для дітей із малозабезпечених і неблагополучних сімей. На державному рівні назріла потреба у вирішенні питання щодо встановлення квотних місць для занять у спортивних школах, секціях, оздоровчих центрах дітей вказаних сімей [210, с. 139].

Оскільки однією з основних детермінантів ювенальної злочинності є матеріальний чинник, відсутність у неповнолітніх осіб достатніх можливостей для задоволення своїх матеріальних потреб у законний спосіб, існують деякі засоби щодо вжиття й додаткового комплексу загальносоціальних заходів у сфері забезпечення професійної зайнятості цієї категорії осіб.

Як відомо, за загальним правилом, встановленим ст. 188 Кодексу законів про працю України, допускається можливість прийняття на роботу осіб, які досягли шістнадцяти років. Як виняток, за згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю та не порушує процес навчання, у вільний від навчання час після досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює [137].

З урахуванням наведених положень законодавства можна погодитися з думкою О. С. Реус, яка зауважує, що радикальні політичні й економічні перетворення, пов'язані з переходом до ринкової економіки, значною мірою загострили проблеми щодо використання найманої праці, створення ефективного механізму регулювання трудових відносин, забезпечення гарантій права на працю. Їх розв'язання, особливо щодо неповнолітніх, має важливе соціальне значення, вимагає кардинальної зміни багатьох традиційних підходів до регулювання трудових відносин за участю таких

осіб, створення ефективних способів забезпечення їх зайнятості [268, с. 3–5].

Як зазначає Б. М. Головкін, державна політика у сфері сприяння зайнятості та соціального захисту молоді спрямована на створення умов для отримання першого робочого місця, стабільного джерела засобів щодо існування, можливостей додаткових заробітків, підвищення рівня добробуту, подолання бідності, поліпшення якості життя, тому має вагомое загальнопревентивне значення, враховуючи трудову незайнятість і нестійке матеріальне становище більшості корисливих насильницьких злочинців. Водночас науковець називає такі пріоритетні напрями вирішення проблеми молодіжного працевлаштування на тимчасовій і постійній основі:

1. Організація та проведення оплачуваних громадських робіт у пріоритетних секторах економіки й географічних площинах як випробуваного міжнародним досвідом дієвого заходу створення нових робочих місць.

2. Реалізація можливості зайнятості молоді через використання глобальної мережі «Інтернет», що створює умови для здійснення електронної економічної діяльності.

3. Розвиток самозайнятості непрацюючої молоді за допомогою залучення до ведення підсобного домашнього господарства та дрібного ремесла, найманої праці у сфері торгівлі й обслуговування, розвитку підприємницької ініціативи в повсякденному житті [60, с. 316–318].

Наразі, згідно з чинною редакцією ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення», передбачено додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботи. Для працевлаштування цієї категорії осіб підприємствам, установам та організаціям з чисельністю штатних працівників понад 20 осіб встановлено

квоту в розмірі 5 відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік [219]. Закріплення такого правила заслуговує позитивної оцінки. Водночас одночасно із встановленням зазначеної квоти доцільно запроваджувати й інші механізми, які б сприяли заінтересованості роботодавців у працевлаштуванні зазначеної категорії осіб. Одним з таких механізмів може стати надання роботодавцям державної підтримки як часткового відшкодування витрат на оплату праці вищевказаних осіб.

Для запобігання ювенальній злочинності на загальносоціальному рівні потрібним є й вжиття відповідного комплексу заходів у сфері культури та духовно-патріотичній сфері. У цьому контексті заслуговує на підтримку думка науковців, які наголошують, що духовне й моральне благополуччя молодіжного середовища значною мірою залежить від благополуччя матеріального, однак повністю ним не визначається. Підвищення рівня життя, матеріального добробуту не гарантує та не забезпечує подолання бездуховності, деформацій правосвідомості, викривленої системи цінностей, а створює лише для цього сприятливий ґрунт. Змінити на краще молодь як цілісну продуктивну силу суспільного прогресу не вдасться без зміни колективного мислення, опори на культурні, моральні, правові цінності, світоглядні уявлення [60, с. 320]. Загальнозапобіжний ефект мають заходи з підтримки й розвитку культури в суспільстві, збереження духовно-моральної спадщини, оскільки достовірно встановлено, що освітній і культурних рівень людей, їх вихованість, духовність, відданість кращим народним традиціям, правова освіченість утримують людей від учинення злочинів [274, с. 426].

Зважаючи на те, що в сучасному суспільстві світогляд неповнолітніх осіб формується за значним впливом засобів масової інформації, першочергового значення набуває завдання стосовно зниження негативної складової такого впливу з одночасним посиленням позитивних можливостей

засобів масової інформації в цій сфері. У цьому контексті не втрачають актуальності пропозиції О. І. Бугери, згідно з якими основними напрямками загальносоціального запобігання злочинності неповнолітніх стосовно діяльності засобів масової інформації можуть бути:

- підвищення загального якісного рівня інформаційного забезпечення, спрямованість програм на суттєве підвищення ідеологічних і моральних якостей людини взагалі та неповнолітніх зокрема;
- суттєве зменшення масштабів поширення інформаційного продукту з елементами насильства, агресії та жорстокості;
- збільшення частки інформації культурологічного та просвітницького спрямування;
- удосконалення змісту соціальної реклами щодо пропаганди здорового способу життя;
- підвищення рівня правосвідомості неповнолітніх;
- розробка й оприлюднення методичних рекомендацій з проведення виховної роботи серед неповнолітніх для педагогів і батьків неповнолітніх щодо вибору інформаційної продукції;
- створення громадського телерадіомовлення [23, с. 117–137].

Досліджуючи питання впливу засобів масової комунікації (далі – ЗМК) на формування злочинної поведінки молоді, О. І. Напиральська наголосила на тому, що основним засобом щодо зменшення інтенсивності такого впливу є саме загальносоціальне запобігання. У цьому контексті авторкою запропоновано основні напрями запобігання негативному впливу ЗМК на молодь, а саме: організація дозвілля молоді й пропаганда, зокрема через ЗМК, здорового способу життя; збільшення кількості та якості освітніх і просвітницьких молодіжних телепрограм; упровадження в навчальні плани курсів медіаосвіти; роз'яснення механізмів впливу ЗМК на людину та ознайомлення із засобами щодо протидії йому; вдосконалення системи

контролю за доступом дітей до ЗМК; віктимологічне запобігання негативному впливу ЗМК на молодь і протидія масовій віктимізації населення через ЗМК; реформування законодавства України у сфері обмеження негативного впливу ЗМІ на молодь; розробка ефективної державної політики у сфері регулювання суспільних відносин в інтернеті; впровадження єдиного вікового рейтингу класифікації всієї аудіовізуальної продукції; встановлення обмежень доступу до окремих видів інформаційної продукції в комп'ютерних залах; удосконалення механізмів контролю за дотриманням суспільної моралі; зміни в підходах до підготовки інформаційної продукції та її змісту, впровадження самообмежувальних норм для журналістів; пропаганда в ЗМК негативного ставлення до злочинності та злочинної субкультури; підвищення ефективності співробітництва органів внутрішніх справ із ЗМК [197, с. 12].

У ракурсі досліджуваного питання становлять інтерес і пропозиції В. І. Галагана щодо внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» стосовно захисту неповнолітніх від негативного впливу продукції, забороненої чи обмеженої до обігу на території України. Зокрема, запропоновано закріплення в цьому Законі заборони на використання в рекламі, в телевізійних і радіопрограмах (передачах), що розповсюджуються впродовж ефірного часу в добовому відрізку з 6:00 до 23:00, крім каналів з обмеженим доступом, у мобільному контенті, в комп'ютерних іграх та інших іграх для дітей, у продукції друкованих засобів масової інформації та видавничій продукції, розрахованій на неповнолітніх, а також у фільмах, що не мають обмеження глядацької аудиторії, дитячій відео- та аудіопродукції, дитячих видовищних заходах елементів насильства та жорстокості, демонстрація тіл померлих чи важко поранених людей або інших живих істот, сцен, зокрема кривавих, що викликають страх чи жах, заохочують каліцтво чи самогубство, актів вандалізму, позитивного оцінювання

насильства. Водночас автор вважає за потрібне започаткувати на центральних телерадіоканалах цикли освітніх програм, спеціально розрахованих на підлітково-молодіжну аудиторію, в яких доступною для них мовою надавати основи правових знань, оперативно інформувати про зміни в законодавстві, давати тлумачення нормам закону та пояснювати особливості їх застосування [45, с. 167–169].

Розглядаючи проблеми загальносоціального запобігання ювенальній злочинності, В. О. Пелішенко також наголошує, що в умовах розвитку масових комунікацій і ЗМІ з'являються великі ресурси для передач та публікацій на правові теми, консультацій за участю науковців, юристів, співробітників правоохоронних органів. Надзвичайно потрібне посилення правового виховання та просвітництва, яке обґрунтує соціальну, етичну, моральну, правову шкоду злочинної поведінки молоді. Отже, постає загальнодержавне завдання підвищення рівня правової культури, правової свідомості молодіжного середовища [209, с. 128].

Також доволі слушною є думка Б. М. Головкина, який зазначає, що загальнопревентивне значення має відродження закладів військово-патріотичного спрямування та розвиток скаутського молодіжного руху. Зайняти бездіяльний період молоді, особливо мешканців депресивних територій, можна за допомогою утворення мережі таборів, загонів, команд, громадських організацій скаутського спрямування на чолі з учасниками бойових дій, ветеранами спецслужб, відставними офіцерами. Останні авторитетно та переконливо в просвітницько-навчальних і пригодницько-ігрових формах здійснюватимуть військово-патріотичне виховання, сприятимуть розвитку суспільно корисних особистих рис, навичок адаптації до складних життєвих обставин, виживання в екстремальних ситуаціях і конструктивного розв'язання життєвих проблем [60, с. 328].

Позиція Б. М. Головкина щодо відродження закладів військово-

патріотичного спрямування та розвитку скаутського молодіжного руху заслуговує на увагу, оскільки вона торкається важливого аспекту виховання молоді. У сучасному світі, де молоді люди стикаються з численними викликами та ризиками, такі ініціативи можуть мати значний позитивний вплив на їхній розвиток і соціалізацію. Далі стисло розглянемо ці пропозиції детальніше з прагматичного погляду й оцінімо їх потенційний вплив.

Насамперед заклади військово-патріотичного спрямування можуть сприяти формуванню в молоді почуття громадянської відповідальності, патріотизму та дисципліни. Такі заклади забезпечують структуроване середовище, де молодь може засвоїти важливі життєві навички, як-от лідерство, командна робота та стресостійкість. Ці навички є критичними для успішної соціалізації й можуть допомогти молодим людям уникнути девіантної поведінки.

З військово-патріотичними програмами також пов'язаний розвиток фізичної підготовки, що є важливим для загального здоров'я й добробуту молоді. Фізична активність допомагає зміцнювати тіло, покращує психічне здоров'я та сприяє формуванню здорових звичок на все життя. Крім того, військово-патріотичні програми часто охоплюють навчання з основ безпеки та виживання, що є корисним у будь-яких екстремальних ситуаціях.

У цьому контексті є показовим започаткування відкриття в системі МВС України ліцеїв безпекового спрямування та національно-патріотичного виховання дітей військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового й начальницького складу служби цивільного захисту, інших працівників органів сектору безпеки й оборони для продовження навчання в 10–11 класах [178]. Основною метою таких ліцеїв є підготування дисциплінованої та мотивованої молоді для подальшого формування справжніх правоохоронців або військових.

Розвиток скаутського молодіжного руху також має численні переваги.

Скаутські організації зосереджують увагу на всебічному розвитку особистості включно із моральним, інтелектуальним і фізичним вихованням. Скаутський рух сприяє формуванню в молоді почуття відповідальності, самостійності та вмінню працювати в команді. Важливим аспектом скаутського руху є його екологічний складник, що сприяє молодим людям у розвитку свідомого ставлення до навколишнього середовища та вміння жити в гармонії з природою.

Участь у таких організаціях позитивно впливає на психологічний і соціальний розвиток молоді. Неповнолітні особи, які беруть участь у скаутських програмах, демонструють вищий рівень соціальних навичок, краще справляються із життєвими викликами та мають меншу схильність до ризикованої поведінки.

Однак для успішного впровадження цих ініціатив потрібно враховувати кілька важливих аспектів. По-перше, військово-патріотичні програми та скаутські організації мають бути інклюзивними й доступними для всіх молодих людей незалежно від їхнього соціально-економічного стану. Це потребує державної підтримки й фінансування, а також співпраці з громадськими організаціями та приватним сектором.

По-друге, важливо забезпечити якісну підготовку й професійний розвиток для тих, хто працюватиме з молоддю у цих програмах. Інструктори та лідери повинні мати відповідні знання й навички, щоб ефективно працювати з молодими людьми та створювати безпечне й підтримуюче середовище.

Зрештою, є доцільним проводити регулярний моніторинг і оцінку ефективності цих програм, щоб забезпечити їх відповідність потребам молоді та постійно вдосконалювати їх. Це може охоплювати підтримання зворотного зв'язку з учасниками, аналіз статистичних даних, проведення наукових досліджень тощо.

Отже, відродження закладів військово-патріотичного спрямування та розвиток скаутського молодіжного руху можуть мати значний позитивний вплив на виховання молоді. Ці ініціативи сприяють формуванню відповідальних, свідомих і здорових громадян, що є ключовим для побудови стійкого та процвітаючого суспільства. Однак для досягнення успіху потрібно забезпечити належну підтримку, якісну підготовку й постійний моніторинг ефективності цих програм.

Ще одним важливим напрямом запобігання ювенальній злочинності має стати посилення протидії домашньому насильству. Адже якщо підліток зазнає негативний вплив, тиск оточуючих і свого соціального середовища, він сам становиться агресором, який нападає. Якщо підліток зазнавав фізичного насильства, то вірогідність того, що він скоїть злочин із застосуванням фізичного насильства, достатньо висока. Насильство в сім'ї призводить до деконструкції моральних, гуманістичних засад сімейного виховання, до зростання кількості неповнолітніх безпритульних, до втягування неповнолітніх у кримінальну діяльність. За таких обставин покращення заходів превенції насильства в сім'ї стає основним завданням не тільки правоохоронних органів, але і всього суспільства [209, с. 123–128; 306, с. 128].

2017 року на заміну раніше чинному Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» ухвалено Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Цим Законом, зокрема, передбачено ряд заходів у сфері запобігання домашньому насильству, серед яких:

- 1) вивчення ситуації та збір згрупованих за статтю статистичних даних про факти домашнього насильства;

- 2) організація та проведення галузевих і міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення домашнього насильства, ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству й

практики його застосування;

3) організація та проведення серед населення, зокрема серед дітей і молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, проявів і наслідків;

4) розроблення та впровадження в навчальних закладах навчальних і виховних програм з питань запобігання й протидії домашньому насильству, зокрема стосовно дітей;

5) залучення засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобігання домашньому насильству, зокрема формування небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення потреби в невідкладному повідомленні про випадки домашнього насильства, зокрема до колцентру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі й насильству стосовно дітей;

б) організація та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання й протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і суддів [220].

Започаткування реалізації зазначених заходів дозволило певною мірою покращити стан запобігання домашнього насильства, а відповідно, спричинених ним інших негативних соціальних явищ включно з ювенальною злочинністю. Водночас проблема домашнього насильства залишається досить серйозною для українського суспільства, що вказує на потребу в пошуку та застосуванні додаткових засобів для її вирішення. Одним з таких засобів може стати врахування в Україні позитивного досвіду Республіки Польща стосовно запровадження процедури «Блакитні картки» для узагальнення інформації щодо осіб, які стали жертвою домашнього насильства, та притягнення осіб, які вчиняють таке насильство, до

відповідальності. Наразі відповідна ідея відображена в проєкті Закону про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (реєстр. № 6074 від 20.09.2021), який перебуває на розгляді Верховної Ради України [258].

Під час впровадження комплексу заходів загальносоціального запобігання ювенальній злочинності окрему увагу варто приділити посиленню профілактики вживання неповнолітніми особами алкоголю та наркотичних речовин, адже таке вживання є однією з основних детермінантів вчинення злочинів.

Проблема вживання алкоголю та наркотичних речовин неповнолітніми є серйозним викликом для суспільства, оскільки ці звички можуть призвести до різноманітних негативних наслідків включно із вчиненням кримінальних правопорушень. З огляду на це заходи загальносоціального запобігання ювенальній злочинності повинні охоплювати активну профілактику вживання психоактивних речовин серед молоді.

Насамперед треба зрозуміти причини, з яких неповнолітні звертаються до алкоголю та наркотиків. Це можуть бути соціальні чинники, як-от тиск однолітків, проблеми в сім'ї, недостатня підтримка з боку дорослих або негативний вплив медіа. Психологічні чинники, а саме депресія, тривога або низька самооцінка, також можуть відігравати важливу роль. Ефективна профілактика повинна бути спрямована на вирішення цих корінних причин.

Одним із ключових аспектів профілактики є освітні програми, спрямовані на підвищення обізнаності молоді про ризики, пов'язані з вживанням алкоголю та наркотиків. Такі програми мають бути інтегровані в шкільну систему та охоплювати як теоретичні знання, так і практичні. Наприклад, можна проводити рольові ігри й обговорення ситуацій, у яких молоді люди можуть опинитися під тиском, щоб вживати психоактивні речовини. Важливо також навчити їх певним навичкам відмови й ефективної

комунікації.

Крім того, потрібно залучати членів родини до профілактичної роботи. Батьки повинні бути інформовані про ризики й ознаки вживання алкоголю та наркотиків, а також про те, як вони можуть підтримати своїх дітей у складних ситуаціях. Це може охоплювати проведення спеціальних семінарів і тренінгів для батьків, а також створення гарячих ліній для консультацій.

Ще одним важливим аспектом є створення альтернатив для молоді, які допоможуть їм зайняти свій вільний час корисними та цікавими заняттями. Це можуть бути спортивні секції, гуртки за інтересами, волонтерські програми та інші активності, що сприяють розвитку позитивних соціальних навичок і самооцінки. Отже, молодь матиме змогу розвиватися та реалізовувати свої здібності в конструктивний спосіб.

Роль правоохоронних органів також є важливою в цьому процесі. Потрібно забезпечити належний контроль за реалізацією алкоголю та наркотичних речовин, зокрема запобігати їх продажу неповнолітнім. Варто проводити регулярні рейди й інспекції в торговельних точках, а також здійснювати моніторинг підозрілої активності в місцях зібрання молоді.

Не менш важливим є забезпечення доступу до психологічної та медичної допомоги для тих, хто вже почав вживати алкоголь або наркотики. Такий підхід може охоплювати консультації з психологами, терапію та реабілітаційні програми. Важливо, щоб така допомога була доступною й анонімною, щоб молоді люди не боялися звертатися за підтримкою.

Нарешті, варто зазначити, що успішна профілактика вживання алкоголю й наркотичних речовин серед молоді вимагає комплексного підходу та співпраці між різними секторами суспільства. Це охоплює освітні установи, правоохоронні органи, медичні заклади, громадські організації та сім'ї. Тільки через спільні зусилля можна створити ефективну систему запобігання, яка буде здатна захистити молодь від негативного впливу

психоактивних речовин і сприяти їх здоровому та безпечному розвитку.

Посилення профілактики вживання алкоголю й наркотичних речовин серед неповнолітніх є важливим елементом комплексної стратегії запобігання ювенальній злочинності. Це вимагає поєднання освітніх програм, сімейної підтримки, альтернативних активностей, правового контролю та доступу до медичної допомоги. Лише за таких умов можна досягти значних успіхів у зниженні рівня вживання психоактивних речовин і пов'язаних з цим злочинів серед молоді.

У розгляданому контексті заслуговують схвальної оцінки рекомендації фахівців, сформульовані за результатами дослідження в рамках міжнародного проєкту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD». А саме визначено, що одним із важливих аспектів формування в підлітковому середовищі здорового способу життя є усвідомлення підлітками та молоддю цінності власного здоров'я, що має бути забезпечено в тісній співпраці між самими підлітками, батьками, викладачами та іншими фахівцями закладів освіти, соціальними працівниками, психологами, а також медичними працівниками. Враховуючи успішне впровадження курсу «Основи здоров'я», потрібно продовжувати систематичну освітню роботу з підлітками у сфері формування відповідального ставлення до власного здоров'я та способу життя з урахуванням їхніх статево-вікових особливостей і вимог часу. У програмах підготовки та перепідготовки працівників закладів освіти варто звернути особливу увагу на впровадження інтерактивних інноваційних методів і підходів до профілактики вживання психоактивних речовин. Доцільною є підтримка й розвиток соціальних проєктів і програм профілактики вживання алкоголю та спроби наркотичних речовин, ініційованих молодими людьми для формування соціальної політики окремих об'єднаних територіальних громад, населених пунктів, районів

тощо. З метою зменшення рівня доступності алкоголю та тютюну потрібно здійснювати контроль їх доступності за допомогою регулювання кількості офіційних пунктів продажу, обмеження кількості ліцензій і зменшення годин і днів продажу алкоголю та тютюну, а також посилення відповідальності за недотримання вимог чинного законодавства й правил торгівлі алкоголем і тютюновими та нікотиновими виробами. Потрібним є активне залучення молоді до громадського контролю за дотриманням нормативних актів і впровадженням програм, спрямованих на підтримку здорового способу життя, зокрема щодо заборони продажу тютюнових виробів і алкогольних напоїв неповнолітнім, куріння та вживання алкоголю в громадських місцях тощо. Водночас потрібним є посилення превентивної освіти з питань користування інтернет-ресурсами, адже сучасне цифрове середовище – це нові ризики (від кібербулінгу та продажу психоактивних речовин до дитячої порнографії). Курс з медіаграмотності й медіабезпеки може стати частиною навчальної програми в рамках загальної середньої та середньої спеціальної освіти [165, с. 104].

Водночас варто погодитися з думкою О. С. Стеблинської, яка наголошує, що позитивним впливом у вирішенні питання запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння, мало б бути систематичне проведення медичних оглядів учнів у школах. Як свідчить практика, медогляди в школах проводяться не частіше одного разу на рік і лише шкільними терапевтами. Відтак медичні огляди варто проводити частіше та з обов'язковою участю лікарів-наркологів. Зазначене дало б змогу на ранніх стадіях вживання алкоголю чи наркотиків запобігти продовженню алкоголізації чи наркотизації підлітків і, відповідно, зменшити кількість злочинів, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння [305, с. 144–145].

Отже, можна констатувати, що загальносоціальне запобігання ювенальній злочинності має охоплювати широке коло заходів, які

стосуються різних аспектів забезпечення нормальної життєдіяльності, навчання, виховання, змістовного дозвілля й охорони здоров'я неповнолітніх осіб. Зважаючи на багатоманітність таких заходів і залучення до їх реалізації значної кількості суб'єктів, перед державою постає завдання стосовно нормативно-правового закріплення та планування здійснення цих заходів з урахуванням наявних фінансових, організаційних та інших можливостей.

Водночас виконання зазначеного завдання супроводжується суттєвими ускладненнями. Так, упродовж останніх років на державному рівні різними органами влади ухвалено ряд програмних документів, які стосуються різних питань забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх осіб, зокрема передбачають комплекс заходів, що прямо чи опосередковано можуть сприяти запобіганню ювенальній злочинності на загальносоціальному рівні. Серед таких програмних документів можна назвати: Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року (затверджена Указом Президента України від 22 жовтня 2012 р. № 609/2012) [243]; Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р) [244]; Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453) [222]; Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р) [255]; Національну молодіжну стратегію до 2030 року (затверджена Указом Президента України від 12 березня 2021 р. № 94/2021) [241]; Державну цільову соціальну програму «Молодь України» на 2021–2025 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 р. № 579) [223]. Водночас Міністерством цифрової трансформації України

також ініційовано розробку Національної стратегії захисту дітей в цифровому середовищі на 2021–2026 роки [307], а Міністерством соціальної політики України – розробку єдиної Національної стратегії у сфері забезпечення прав дітей [188].

Зіставлення змісту цих документів вказує на те, що з окремих питань їх положення частково дублюються. Однак через відсутність політичної спадкоємності та інші чинники окремі заходи, передбачені раніше ухваленими програмними документами, фактично залишаються нереалізованими. Наявність значної кількості ухвалених у різний час програмних документів, зміст яких частково перетинається, за відсутності належного контролю за виконанням задекларованих заходів призводить до неупорядкованості в діяльності виконавців цих програм і стратегій, що в підсумку негативно впливає на ефективність державної соціальної молодіжної політики, зокрема на стан загальносоціального запобігання ювенальній злочинності.

Отже, зважаючи на вказане, на сучасному етапі уповноваженим органам державної влади доцільно здійснити комплексний перегляд раніше ухвалених програмних документів і моніторинг стану виконання кожного з них включно із виконанням загальносоціальних заходів щодо запобігання ювенальній злочинності. Результатом такої роботи має стати впорядкування та взаємоузгодження змісту чинних стратегій і програм, актуалізація їх окремих положень (зокрема, з урахуванням відповідних напрацювань кримінологічної науки) та забезпечення своєчасного виконання запланованих заходів на засадах координації діяльності різних органів.

4.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ювенальній злочинності

Запобігання злочинності є завжди актуальним питанням, особливо якщо йдеться про кримінально протиправну діяльність неповнолітніх осіб. Здебільшого основна кількість кримінально-правових і кримінологічних заходів і засобів є тотожною як для дорослих, так і для дітей. Різниця полягає в рівні репресії, яка застосовується. Пріоритетом, визнаним на міжнародному рівні, є максимально лояльне ставлення до неповнолітніх осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння. Звичайно, якщо тяжкість останнього є незначною. Саме тому для кримінологічної науки проблема запобігання ювенальній злочинності завжди є актуальною та знаходить своє відображення в працях учених. Особливої уваги заслуговує спеціально-кримінологічне запобігання, оскільки саме воно є майже максимально дієвим (винятком є лише індивідуальна робота з підлітком). Отже, враховуючи зазначене, пропонуємо зупинитись на цьому питанні більш детально.

Відтак «спеціально-кримінологічне запобігання має на меті не допустити скоєння реально можливих злочинів, а якщо вони почали відбуватися, то зупинити їх на ранній стадії. Важливою ділянкою запобіжної діяльності є виявлення й усунення так званих криміногенних чинників. Водночас зазвичай використовують не тільки організаційні, правові й оперативно-розшукові, але й економічні, педагогічні та медичні заходи. Спеціально-кримінологічна профілактика здійснюється у формі відомчих планів або програм підсилення боротьби зі злочинністю. У них передбачається система заходів, спрямованих на профілактику конкретних видів і груп злочинності, злочинності взагалі, злочинності на певній території (держава, регіон). Передбачувані програми заходів реалізуються через взаємодію та взаємоузгодженість діяльності суб'єктів профілактики.

Безумовно, ефективність запобігання злочинам залежить від узгодженості програми боротьби зі злочинністю з концепцією державного плану економічного та соціального розвитку країни» [124, с. 169]. Детермінація кримінально протиправної діяльності неповнолітніх усувається, звичайно, не тільки на спеціально-кримінологічному, а й на загальносоціальному рівні, оскільки основними чинниками впродовж десятиліть залишаються банальні незадовільні економічна та політична ситуації в країні. В останні роки цей перелік доповнила епідеміологічна проблема, спричинена коронавірусом, через який держава все частіше переводить дітей на дистанційне навчання, що має наслідком збільшення кількості вільного часу та бездоглядності. Останнє є рушійною силою кримінально протиправної діяльності.

М. М. Биргеу зазначає, що «спеціально-кримінологічне запобігання включає насамперед комплекс цілеспрямованих заходів, призначених виключно на боротьбу зі злочинністю та здійснюються органами й організаціями, які наділені нормативно визначеними функціями, безпосередньо пов'язаними з протидією злочинності» [29, с. 66]. А також наголошує, що «це заходи, спрямовані на виявлення, усунення, послаблення, нейтралізацію криміногенних чинників, а також вплив на осіб, які можуть вчинити злочин. На рівні спеціальної профілактики мета боротьби зі злочинністю, її окремими видами та конкретними злочинами визначена як єдина, чи головна, для відповідних заходів соціального контролю, соціальної реабілітації або правоохоронної діяльності. Розроблення та реалізація спеціальних заходів прямо обумовлені наявністю злочинності, її рівнем і характером, впливом криміногенних детермінант» [160, с. 56]. Дещо не погоджуємося з ученим, оскільки, на нашу думку, розуміння під спеціально-кримінологічним запобіганням виключно боротьби зі злочинністю значно звужує його значення для кримінологічної науки. Спеціально-кримінологічне запобігання насамперед полягає у своєчасному визначенні й усуненні

детермінантів протиправної діяльності, а вже потім – боротьбі з її наслідками.

Спеціально-кримінологічне запобігання є одним із центральних елементів кримінологічної науки, і його розуміння виходить далеко за межі простої боротьби зі злочинністю. У кримінології значна увага приділяється вивченню причин і умов, які сприяють виникненню протиправної поведінки, що дозволяє розробляти стратегії для їх усунення або нейтралізації. Цей підхід є критично важливим для створення ефективної системи превенції злочинності, оскільки зосереджується на профілактиці, а не лише на реакції на вже вчинені правопорушення.

Одним із ключових аспектів спеціально-кримінологічного запобігання є виявлення й аналіз детермінантів кримінально протиправної поведінки. Це можуть бути як індивідуальні чинники (психологічні особливості, особистісні характеристики), так і соціальні (економічні умови, рівень освіти, соціальна нерівність). Наприклад, певні дослідження можуть показати, що високий рівень безробіття та/або соціальної нерівності корелює з підвищеним рівнем злочинності. Розуміння таких залежностей дає змогу фахівцям розробляти ефективні заходи, спрямовані на поліпшення соціально-економічних умов, що сприяє зниженню рівня злочинності.

Важливим елементом спеціально-кримінологічного запобігання є також розроблення та впровадження програм, орієнтованих на усунення виявлених детермінантів кримінально протиправної поведінки. Це можуть бути освітні програми, які спрямовані на підвищення рівня обізнаності населення про правові норми й наслідки злочинної поведінки, а також програми соціальної реабілітації та інтеграції для осіб, які вже вчинили кримінальні правопорушення. Такі програми мають на меті не лише кару, але й допомогу в адаптації до суспільства, що сприяє зниженню рецидивів.

Моніторинг та оцінка ефективності превентивних заходів також є

важливим складником спеціально-кримінологічного запобігання. Використання наукових методів дослідження уможлиблює визначення того, які заходи є найбільш ефективними в конкретних умовах, і вчасно вносити корективи до існуючих програм. Наприклад, аналіз статистичних даних може показати, що певні заходи не дають очікуваних результатів, що потребує перегляду та вдосконалення стратегії запобігання.

Інтеграція зусиль різних соціальних інститутів є ще одним ключовим аспектом спеціально-кримінологічного запобігання. Це охоплює співпрацю правоохоронних органів, освітніх установ, соціальних служб, громадських організацій та інших інституцій. Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити більш ефективну превенцію кримінально протиправної поведінки, оскільки охоплює різні аспекти суспільного життя та сприяє створенню сприятливих умов для всіх його членів.

З огляду на зазначене можна стверджувати, що спеціально-кримінологічне запобігання є багатограним процесом, який охоплює не лише боротьбу з наслідками злочинності, але й активну роботу з визначення й усунення її причин. Цей процес спрямований не тільки знижувати рівень злочинності, але й покращувати загальні умови життя в суспільстві, створюючи безпечніше середовище для всіх його представників. Такий підхід є більш ефективним і стійким у довгостроковій перспективі, оскільки сприяє вирішенню проблем на їх ранніх стадіях, запобігаючи їх подальшому загостренню.

«Завдання спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності полягає в недопущенні можливих злочинів на різних стадіях їх вчинення та в здійсненні відповідного впливу на тих осіб, які вже вчинили злочин (злочини)» [317, с. 168]. «У науковій літературі висловлюються думки про систему профілактики (запобігання, протидії, попередження тощо) злочинів, тобто про поєднання державних органів, громадських організацій і

громадян, які цілеспрямовано, кожен на своєму рівні й у різних масштабах, здійснюють управління й планування превентивної діяльності, вживають профілактичних заходів і мають у зв'язку з цим певні права й обов'язки, несуть відповідальність за досягнення поставленої мети» [162, с. 115].

«Хоча, як свідчить практика, така система є умовною через певні чинники, які впливають на діяльність суб'єктів запобігання злочинам, об'єктами спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, як, зокрема, й інших рівнів цього виду суспільної діяльності, є: а) злочинність; б) її детермінанти; в) особа злочинця; г) умови формування особи злочинця, які підлягають корегуванню. У широкому сенсі спеціально-кримінологічне запобігання злочинам полягає в: 1) цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; 2) зв'язку з елементами системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі» (підпорядкування); 3) неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; 4) виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу» (цитовано за В. В. Лопохою – прим. авт.) [160, с. 63]. Останнє, як здається, більш-менш повно визначає основні завдання спеціально-кримінологічного запобігання. Водночас потрібно зауважити, що його кінцевою метою має залишатися створення комплексу заходів, достатніх хоча б для зменшення кількісно-якісного показника злочинності в країні. Пропонуємо під спеціально-кримінологічним запобіганням розуміти комплекс заходів і засобів, спрямованих на боротьбу з кримінально протиправними проявами за допомогою усунення детермінантів і фонових явищ, а також кінцевим створенням кримінологічних стратегій, що реалізується спеціальними установами й організаціями, основним завданням яких є превентивна антикримінальна діяльність. Що стосується неповнолітніх осіб, то доцільно звернути увагу, що своєчасне прищеплення та вдосконалення правоохоронюваних цінностей є гарантом своєчасного утримання дітей від

протиправної діяльності.

«Залежно від того, на які криміногенні явища й процеси спрямовані профілактичні заходи, їх за принципом професіоналізації та спеціалізації вчені запропонували об'єднати в окремі види профілактики: 1) профілактику випередження; 2) профілактику обмеження; 3) профілактику усунення; 4) профілактику захисту» [160, с. 63]. «Профілактика випередження – це вид запобіжної діяльності спеціалізованих суб'єктів, яка провадиться задля недопущення виникнення й поширення криміногенних явищ і процесів у суспільному житті» [160, с. 63]. «Зміст її полягає в тому, щоб заздалегідь інформувати владу про суспільно небезпечні явища, які можуть виникнути в разі вжиття певних соціально-економічних заходів і безпосередньо або опосередковано детермінувати певні злочинні прояви, наприклад своєчасне врегулювання суспільних відносин з метою усунення в такий спосіб причин та умов майбутніх (можливих) злочинів» (цитовано за В. В. Лопохою – прим. авт.) [12, с. 98–108; 179]. Профілактика випередження є допоміжним кримінологічним засобом, який дозволяє кримінальному законодавству реалізовувати своє завдання, яке полягає в попередженні суспільно небезпечних діянь. На жаль, на сьогодні в Україні немає дієвих і сучасних заходів і засобів відвернення кримінальних правопорушень неповнолітніх. На нашу думку, такий стан справ можна пояснити рудиментарністю кримінального законодавства, що має безпосередній вплив на кримінологічну політику. У зарубіжних державах (як-от, наприклад, Польща) вже давно відбувається поступовий перехід до більш лояльних, але водночас максимально ефективних способів роботи з дітьми, які вступили в конфлікт із законом. Європа віддає перевагу покаранням, альтернативним позбавленню волі, що дозволяє перевиховати неповнолітнього без значного обмеження прав і свобод в умовах, комфортних для відвертого спілкування. Саме така робота повинна проводитись і в ролі превенції.

«Загалом можна виділити такі зв'язки між загальносоціальною та спеціально-кримінологічною профілактикою: загальносоціальна профілактика злочинів як самостійна підсистема цілісної системи профілактики злочинів здійснюється найперше, тобто передусім варто намагатися використовувати можливості загальних заходів або переконатися в тому, що їх розвиток та інтенсифікація в цій сфері не дадуть бажаного результату; загальні заходи є основою інших методів впливу, створюють умови для їх здійснення; одночасно загальні заходи й самі випробовують позитивний вплив правильно організованої спеціально-кримінологічної профілактики; потреби в проведенні спеціально-кримінологічної профілактики можуть визначатися та здійснюватися тільки з урахуванням розмаху й ефективності загальних заходів» [183, с. 40–41]. У цьому контексті варто звернути увагу на те, що законодавцем досить влучно було запроваджено в кримінально-правову практику такий вид примусового заходу виховного характеру, як поміщення неповнолітнього в спеціальну навчально-виховну установу для дітей і підлітків, який може застосовуватись не тільки в разі звільнення від покарання, але й від кримінальної відповідальності. Зазначений примусовий захід викликає чимало заперечень у вчених через свою фактичну схожість із позбавленням волі й арештом, однак та робота, яка там проводиться, є доречною як вид вторинної превенції.

«Під час прийняття рішення, зокрема про проведення спеціально-кримінологічних заходів, обов'язково варто урахувати інформацію про інтенсивність, види загальних заходів, які застосовуються щодо конкретного об'єкта. Спеціальна профілактика охоплює заходи, які безпосередньо спрямовані на усунення чи нейтралізацію криміногенних чинників, виправлення та перевиховання осіб, які вчинили або можуть вчинити злочини». «Більшість учених як об'єкт спеціальної профілактики злочинів

розглядає причини й умови, що сприяли вчиненню злочинів» [183, с. 40–41]. Абсолютно погоджуємось із зазначеним, оскільки спеціально-кримінологічне запобігання кримінально протиправній діяльності підлітків повинно передбачати залучення педагогів, психологів, юристів тощо. Тільки сумісна праця спеціалістів у різних галузях дасть потрібний для перевиховання девіантного підлітка ефект.

«Спеціальній профілактиці злочинів притаманні такі характерні риси: цей вид профілактики здійснюється на основі чіткого дотримання принципу законності; єдиною метою спеціальної профілактики злочинів виступає забезпечення дотримання правил поведінки, які регулюються кримінальним законом; спеціальна профілактика злочинів є комплексною за своєю природою, поєднуючи в собі різноманітні елементи, які функціонують на єдиній політичній, правовій, науковій основі; вона містить у собі не тільки, власне, діяльність, а й організаційні, матеріальні та інші основи цієї діяльності, тобто її зовнішню структуру та матеріально-ресурсну базу, що дозволяє розглядати профілактику як підсистему соціального регулювання; спеціальна профілактика злочинів потребує затрат певних соціальних ресурсів, що спрямовані в кінцевому підсумку на усунення негативних і розвиток позитивних явищ; цей вид профілактики пов'язаний з використанням спеціальних навичок і знань; спеціальна профілактика злочинів здійснюється з урахуванням особливостей реальної соціальної обстановки. Запобігання злочинам стає основною єдиною метою спеціальної профілактики, спеціальне призначення та цілеспрямованість на боротьбу із злочинністю відрізняє її від загальносоціальної профілактики. Сутність спеціальної профілактики як своєрідного засобу регулювання поведінки громадян і запобігання злочинів з їх сторони передусім втілена в діяльності судових і правоохоронних органів України» [183, с. 40–41].

Щодо неповнолітніх осіб, на нашу думку, тут можна виділити такі

особливості спеціально-кримінологічного запобігання, як: 1) віддання переваги мінімально репресивним, альтернативним позбавленню волі видам кримінально-правового впливу; 2) залучення «вузьких» спеціалістів у галузі педагогіки та психології; 3) дотримання вимог взаємодії з неповнолітнім правопорушником, встановлених кримінальним процесуальним законодавством; 4) залучення міжнародних і зарубіжних спеціалістів у галузі ювенальної юстиції; 5) застосування ґрунтовної матеріально-технічної бази.

Як бачимо, ці особливості охоплюють різноманітні аспекти взаємодії з правопорушниками й використання ресурсів, які допомагають зменшити рівень злочинності та рецидивів. Розглянемо кожен з них більш детально з ілюстрацією на прикладах.

1. Мінімально репресивні заходи й альтернативні покарання. Сучасна кримінологія наголошує на потребі у відході від суто репресивних методів і впровадження альтернативних видів кримінально-правового впливу. Такий підхід охоплює умовне засудження, виправні роботи, штрафи та інші заходи, що не передбачають застосування позбавлення волі. Наприклад, у провідних зарубіжних країнах успішно застосовують програми пробації, які передбачають нагляд за правопорушником без ув'язнення, надання психологічної підтримки та сприяння в працевлаштуванні. Такі заходи дозволяють зберегти соціальні зв'язки й зменшити негативний вплив ув'язнення. Відповідну політику Українська держава поступово застосовує та впроваджує в національному законодавстві, що є загалом позитивним трендом для кримінологічної політики.

2. Залучення вузькопрофільних фахівців у царині педагогіки та психології. Ефективне запобігання злочинності вимагає участі професіоналів, які мають спеціальні знання й навички в роботі з правопорушниками, особливо з неповнолітніми. Педагоги та психологи можуть надавати консультації, проводити тренінги й розробляти індивідуальні програми

реабілітації. Наприклад, у закладах середньої освіти та спеціалізованих установах працюють психологи, які допомагають учням з проблемною поведінкою знайти конструктивні способи розв'язання конфліктів і адаптації в суспільстві.

3. Дотримання вимог взаємодії з неповнолітніми правопорушниками, встановлених кримінальним процесуальним законодавством. Робота з неповнолітніми вимагає особливої уваги до їхніх прав та інтересів. Кримінальне процесуальне законодавство України на сьогодні передбачає ряд спеціальних процедурних положень щодо діяльності з цією категорією осіб, охоплюючи наявність захисника під час допитів, обмеження часу на тимчасове утримання, врахування вікових особливостей під час винесення вироку тощо. Наприклад, у багатьох країнах існують спеціалізовані суди для неповнолітніх, які забезпечують індивідуальний підхід до кожного конкретного випадку, що передбачає врахування в судовому процесі віку, соціального становища та інших чинників.

4. Залучення міжнародних і зарубіжних експертів у сфері ювенальної юстиції. Важливим аспектом є співпраця з міжнародними експертами й організаціями, що мають досвід у сфері ювенальної юстиції. Такі фахівці можуть надавати консультації, проводити тренінги та семінари для місцевих працівників, допомагати впроваджувати найкращі світові практики. Наприклад, програми, які реалізуються під егідою ООН чи Європейського Союзу, часто передбачають компоненти обміну досвідом і навчання для підвищення кваліфікації місцевих фахівців у сфері роботи з неповнолітніми правопорушниками.

5. Застосування потужної матеріально-технічної бази. Ефективне запобігання злочинності також залежить від наявності необхідної інфраструктури та технічних засобів. Це можуть бути спеціалізовані навчальні заклади, центри реабілітації, сучасні технології для моніторингу й

контролю. Наприклад, використання електронних браслетів для контролю за правопорушниками, які перебувають під домашнім арештом, дозволяє забезпечити виконання умов пробації та знизити ризик повторного вчинення кримінального правопорушення. Важливими також є центри соціально-психологічної допомоги, обладнані сучасними засобами для надання консультацій і підтримки.

Залучення таких ресурсів і методів дає змогу втілити комплексний підхід до запобігання злочинності, що враховує як соціально-економічні, так і психологічні аспекти проблеми. Ефективне застосування альтернативних позбавлень волі покарань, залучення фахівців різних галузей, чітке дотримання правових норм, співпраця з міжнародними експертами та забезпечення потрібної матеріально-технічної бази сприяють зниженню рівня злочинності та покращенню соціальної інтеграції правопорушників.

Отже, спеціально-кримінологічне запобігання є комплексним процесом, що потребує всебічного підходу й інтеграції зусиль різних соціальних інститутів. Цей підхід забезпечує більш ефективне запобігання кримінальним правопорушенням і реабілітацію правопорушників, що зі свого боку сприяє підвищенню рівня безпеки та добробуту в суспільстві.

«Спеціально-кримінологічні заходи повинні відповідати певним вимогам, а саме: послідовній реалізації вимог закону про завдання, засоби й гарантії профілактичної діяльності, про компетенцію окремих органів, про дотримання в ході профілактичної діяльності прав та інтересів громадян і організацій; обґрунтованості, яка визначається: а) повнотою та правильністю встановлення й оцінки причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів; б) відповідністю мір у змісті, інтенсивності та терміні застосування поставленого завдання; в) наявністю реальної потреби в їх застосуванні; конкретності, максимальній «прив'язці» до різних видів злочинів і типів злочинної поведінки з урахуванням наявності специфічних криміногенних

чинників; реальності, соціально-економічній обґрунтованості; системності й комплексності; орієнтованості на викорінення основних недоліків у діяльності організацій, які мають криміногенне значення; використанні під час розробки запобіжних заходів комплексу кримінологічних, економічних, психолого-педагогічних та інших спеціальних знань» [46].

Спеціально-кримінологічне запобігання кримінально протиправній поведінці підлітків має також відповідати таким вимогам: 1) установа умов життя підлітків, їх оточуючого середовища й, імовірно, негативних умов виховання; 2) вивчення особливостей передкримінальної, кримінальної та посткримінальної поведінки неповнолітніх; 3) встановлення ролі мотивації в механізмі кримінально протиправної поведінки; 4) відібрання заходів і засобів кримінально-правового та кримінологічного впливу, співрозмірних тяжкості вчиненого суспільно небезпечного діяння.

Спеціально-кримінологічне запобігання кримінально протиправній поведінці підлітків повинно враховувати декілька ключових аспектів, які охоплюють як умови життя та виховання, так і мотиваційні чинники й підходи до вибору превентивних заходів. Далі розглянемо кожну з цих вимог детально та проілюструємо прикладами.

1. Установлення умов життя підлітків, їх оточуючого середовища й, імовірно, негативних умов виховання. Для ефективного запобігання злочинності серед підлітків важливо глибоко розуміти їх соціально-економічне становище, оточуюче середовище й умови виховання. Цей підхід дозволяє виявити чинники ризику, що можуть сприяти формуванню кримінальної караної поведінки. Наприклад, діти з неблагополучних сімей, де панують конфлікти, насильство або зловживання алкоголем, більш схильні до асоціальної поведінки. Соціальні працівники можуть проводити регулярні відвідування таких сімей, надаючи психологічну підтримку та консультуючи батьків щодо методів позитивного виховання. Крім того,

створення програм соціальної допомоги, які охоплюють матеріальну підтримку та доступ до освітніх і культурних ресурсів, може значно покращити умови життя підлітків і знизити ризики правопорушень.

2. Вивчення особливостей передкримінальної, кримінальної та посткримінальної поведінки неповнолітніх. Комплексний підхід до запобігання злочинності серед підлітків охоплює дослідження різних етапів їхньої поведінки: передкримінальної (до вчинення кримінального правопорушення), кримінальної (під час вчинення кримінального правопорушення) та посткримінальної (після вчинення кримінального правопорушення). Наприклад, вивчення передкримінальної поведінки може охоплювати здійснення аналізу таких змін у поведінці підлітка, як зниження успішності в закладі освіти, зміни в колі спілкування, підвищена агресивність або відчуженість. Подібні зміни можуть бути сигналами для педагогів і психологів про потребу у втручанні. Під час учинення кримінального правопорушення важливо розуміти обставини та мотиви, що підштовхнули підлітка до такої поведінки. Після вчинення кримінального правопорушення реабілітаційні програми повинні охопити психологічну підтримку, допомогу у відновленні соціальних зв'язків і навчання навичок, потрібних для успішної інтеграції в суспільство.

3. Установлення ролі мотивації в механізмі кримінально протиправної поведінки. Мотивація є ключовим елементом у розумінні кримінальної поведінки підлітків. Важливо визначити, які саме мотиви спонукають їх до вчинення правопорушень. Це можуть бути як внутрішні чинники (потреба у визнанні, відчуття несправедливості), так і зовнішні (тиск з боку однолітків, бажання здобути матеріальні блага). Наприклад, підлітки можуть учинити крадіжки через бажання бути прийнятими в групу однолітків, які вже мають певний рівень матеріального забезпечення. Розуміння цих мотивів дає змогу розробляти цілеспрямовані програми, спрямовані на коригування

мотиваційних установок. Ідеться про різноманітні освітні програми, що навчають підлітків конструктивним способам досягнення своїх цілей, або групові заняття чи тренінги з психологом, де вони можуть відкрито обговорювати свої почуття та проблеми.

4. Обрання заходів і засобів кримінально-правового та кримінологічного впливу, співрозмірних тяжкості вчиненого суспільно небезпечного діяння. Застосування заходів впливу повинно бути пропорційним тяжкості вчиненого правопорушення. Це означає, що для менш тяжких правопорушень мають застосовуватися менш репресивні заходи, як-от умовне засудження, громадські роботи чи пробація. Наприклад, підліток, який вперше вчинив дрібне правопорушення, може бути направлений на громадські роботи або пройти програму ресоціалізації замість обмеження чи позбавлення волі. Такі заходи дозволяють підлітку усвідомити наслідки своєї поведінки та виправити її без серйозних порушень його соціальних контактів і подальших життєвих перспектив. Для більш тяжких злочинів можуть бути застосовані суворіші заходи, але водночас важливо забезпечити неповнолітнім особам доступ до освітніх і реабілітаційних програм, які покликані допомогти їм повернутися до суспільства після відбуття покарання.

Як результат, спеціально-кримінологічне запобігання кримінально протиправній поведінці підлітків є багатогранним процесом, що охоплює аналіз соціальних умов, дослідження різних етапів поведінки, розуміння мотиваційних чинників і застосування пропорційних заходів впливу. Виконання цих вимог забезпечує комплексний підхід до профілактики злочинності, який сприяє зниженню рівня правопорушень і покращенню умов життя підлітків.

«В основу класифікації методів і заходів спеціально-кримінологічної профілактики можуть бути покладені різноманітні критерії». Учені

пропонують «як критерій поділу використовувати дві ознаки: урегульованість кримінально-процесуальним законом (заходи процесуальні й непроцесуальні) та характер діяльності (заходи впливу на конкретну особу, заходи запобігання окремому злочину й міри для усунення причин та умов вчинення злочинів). Заходи з усунення причин і умов вчинення злочинів зі свого боку поділяються на такі, що приймаються за матеріалами конкретної кримінальної справи, узагальнення групи справ і вивчення стану, динаміки, структури злочинності в різних масштабах. За своєю спрямованістю заходи профілактики можуть бути такі, що усувають обставини, пов'язані із несприятливими умовами формування особистості, а також із обстановкою вчинення злочину, що сприяють досягненню злочинного результату» [286]. Нам близький зазначений підхід, оскільки дійсно робота з неповнолітнім кримінальним правопорушником повинна бути чітко регламентована в провідних у цьому контексті нормативно-правових актах, як-от Кримінальний і Кримінальний процесуальний кодекси України. До того ж діяльність спеціальних служб, установ та організацій, в безпосередні обов'язки яких входить запобігання злочинності неповнолітніх, також проводиться відповідно до вимог чинного українського законодавства. Це дозволяє запобігти перевищенню меж повноважень такими особами.

А. Е. Жалинський, розглядаючи структуру спеціально-кримінологічного запобігання, пропонує виокремити такі елементи: «мету, прийоми та навички, організаційні форми заходів, умови, запобіжний ефект». На його думку, «спеціальні заходи профілактики злочинів можна поділити на три групи, залежно від механізму впливу на криміногенні чинники: заходи-норми, тобто спеціальні норми правил поведінки, що полегшують виконання кримінального закону та перешкоджають вчиненню злочину; заходи-команди (сигнали), тобто спонуки до проведення профілактичної роботи (подання, окремі ухвали, узагальнення судової практики, накази, що не

носять нормативного характеру); заходи-дії, які полягають у безпосередньому впливі на криміногенні чинники та в реальній зміні несприятливої ситуації. Заходи-дії, що зі свого боку поділяються на такі види: заходи контрольно-наглядового характеру, спрямовані на підтримання існуючих режимів, процесів і станів, на захист їх від різних порушень; заходи регулювання ситуацій, що вже склалися, виправлення несприятливої обстановки, що може призвести до злочину» [109, с. 158–161]. Усі наведені вище заходи доцільні й ефективні виключно у взаємозалежності. Варто звернути увагу на те, що впродовж останніх десятиліть на ефективність спеціального запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб вказує й міжнародна правова спільнота.

«Найефективніші програми ґрунтуються на мультифакторному підході, їх застосовують з періоду раннього дитинства. Вони спрямовані не стільки на індивіда (агресивна поведінка, стрес, навички подолання), скільки на несприятливі характеристики найближчого сімейного та соціального оточення (Dahlberg et al., 2001)» [309, с. 73]. Учені вказують, що «таку програму доцільно використовувати для профілактики злочинності неповнолітніх дівчат маргінального середовища, оскільки здебільшого причиною їхньої девіантної поведінки є недоліки сімейного виховання, способу життя» [130, с. 386]. У цьому контексті йдеться про симбіоз спеціального й індивідуального запобігання кримінально протиправній поведінці підлітків. Варто зазначити, що міжнародна спільнота акцентує увагу на доцільності виокремлення певних детермінантів виникнення девіацій у дітей, а також наполягає на врахуванні не тільки кримінальної поведінки правопорушника, але й можливих агресивних і провокуючих дій жертви.

Зазначене вище підтверджує, що проблема виникнення девіацій у дітей і молоді є багатогранною та складною й вона потребує врахування різних

детермінантів і чинників.

До основних детермінантів виникнення девіацій належать:

1. Соціально-економічні чинники. Одним із основних чинників, що сприяють девіаційній поведінці, є несприятливі соціально-економічні умови. Діти з малозабезпечених сімей або тих, що перебувають на межі соціального виживання, більш схильні до девіантної поведінки через відсутність ресурсів для задоволення базових потреб. Наприклад, підліток із бідної сім'ї може вдаватися до крадіжки через брак їжі або потребу в допомозі родині.

2. Родинні умови. Динаміка сімейних відносин відіграє критично важливу роль у формуванні поведінкових моделей дитини. Негативні родинні умови, як-от насильство, алкоголізм, байдужість або надмірний контроль з боку батьків, можуть стати каталізатором девіантної поведінки. Наприклад, дитина, яка зазнає фізичного чи емоційного насильства вдома, може проявляти агресію в місці навчання, серед однолітків або в будь-яких соціальних середовищах загалом.

3. Вплив однолітків. Середовище однолітків може мати істотний вплив на поведінку дитини. Тиск з боку групи, прагнення відповідати очікуванням друзів або отримати їхнє схвалення можуть сприяти залученню до антисоціальних дій. Наприклад, підліток може почати вживати наркотики або брати участь у кримінальних правопорушеннях, щоб бути прийнятим у певну компанію.

4. Освітні умови. Шкільне середовище та відносини з учителями й однолітками також мають значний вплив на поведінку дитини. Випадки булінгу, відсутність успішності в навчанні, відсутність підтримки з боку вчителів можуть сприяти розвитку девіантної поведінки. Наприклад, дитина, над якою регулярно знущаються в закладі освіти, може відповісти зустрічною агресією або втечею з дому.

Проілюструємо викладене на прикладах. Підліток з неблагополучної

сім'ї, де панує алкоголізм і насильство, починає красти в школі. Його виключають зі школи, і він потрапляє до групи молоді, яка займається вандалізмом. Це приклад, де соціально-економічні та родинні умови в комплексі впливають на девіантну поведінку. Або в школі постійно знущаються над дитиною через її зовнішність. Після кількох місяців психологічного тиску дитина приносить до школи ніж і завдає поранення кривдникам. Це приклад агресивної відповіді на постійне булінгування. Інша ситуація: підліток із хорошої родини, але з низькою самооцінкою, приєднується до групи молоді, яка вживає наркотики. Під тиском однолітків він також починає вживати наркотики, що призводить до вчинення крадіжок для фінансування цієї звички. Це приклад впливу однолітків і соціального тиску на девіантну поведінку.

Ще раз варто наголосити на тому, що під час аналізу кримінальної поведінки важливо враховувати не лише дії правопорушника, але й поведінку жертви, яка може мати провокуючий характер. Зокрема, мовиться про такі типи поведінки з боку потерпілих:

1. Пряма провокація. Жертва може умисно або неумисно спровокувати агресивну поведінку правопорушника. Наприклад, підліток, який постійно знущається над іншим у закладі освіти, може стати жертвою фізичної агресії з боку своєї жертви, що прагне захистити себе або помститися.

2. Агресивна відповідь на агресію. Жертви насильства або булінгу іноді вдаються до самооборони, яка може перейти в активну агресію. Наприклад, дитина, що зазнавала тривалого булінгу, може певного разу відповісти на агресію фізичною розправою з кривдниками.

3. Непрямі провокації. Іноді поведінка жертви може бути неправильно інтерпретована як провокація. Наприклад, дитина, яка має особливості розвитку або поведінки, може сприйматись однолітками як «дивна» або «недружелюбна», що може викликати агресивну реакцію.

Урахування детермінантів виникнення девіацій у дітей, а також поведінки жертви є важливим аспектом для розроблення ефективних превентивних заходів. Комплексний підхід, що охоплює аналіз соціально-економічних, родинних, освітніх чинників і взаємодії з однолітками, дає змогу на порядок ліпше зрозуміти природу девіантної поведінки та відповідно реагувати на неї. Це забезпечує створення безпечного середовища для розвитку дітей і молоді та сприяє зниженню рівня правопорушень у суспільстві.

«School, Social workers, Police» – програма, згідно з якою офіцери поліції проводять спеціальні курси серед неповнолітніх, спрямовані на запобігання вчиненню ними злочинів і протидію наркоманії. Основною метою є встановлення позитивних відносин з підлітками. Також поліція спільно з учителями шкіл, працівниками соціальної сфери працює зі «складними підлітками», які більшу частину свого життя проводять на вулиці, мають проблеми в родині, раніше вчиняли правопорушення тощо. Працівники поліції практикують модель «старший брат або сестра», тобто кожен поліцейський на своїй ділянці здійснює профілактичну роботу з дітьми. Дитина може завжди звернутися за допомогою до нього як до старшого брата або старшої сестри (Данія). «Drug Abuse Resistance Program», або програму запобігання зловживанню наркотиками, започатковано в 1980-х роках у Каліфорнії як співпрацю між шкільним керівництвом і поліцією. Її було впроваджено майже в усіх школах США та поширено на інші країни. Програма полягає в тому, що офіцери поліції ознайомлюють учнів старших класів початкової школи з курсом профілактики наркоспоживання (Cornell, 2000). Оцінювання дієвості програми DARE засвідчило, що вона найефективніша за показниками надання знань стосовно вживання наркотиків, зміни ставлення до поліції та споживачів наркотиків» [130, с. 386]. «Водночас істотного зменшення кількості споживачів алкоголю та

наркотиків серед слухачів програми DARE виявлено не було (Ringwalt et al., 1994), а в деяких школах передмість навіть зафіксовано факти зростання рівня споживання психоактивних речовин (Rosenbaum and Hanson, 1998)» [203, с. 89]. Про цінність активної роботи правоохоронних органів у частині запобігання злочинності неповнолітніх останнім часом активно йдеться й у нашій країні. Учені (зокрема, й психологи) вказують, що взаємодія поліції із підлітками повинна будуватись, ґрунтуючись на дружніх взаємовідносинах, довірі та прагненні відвернути негативні наслідки як співробітником правоохоронних органів, так і самим правопорушником.

Цікаво, що «у Великій Британії для запобігання злочинам серед неповнолітніх створено особливі підрозділи «дитячої поліції», які працюють з молоддю до віку 17-ти років, чия поведінка свідчить про деморалізацію. Між дирекцією шкіл і «дитячою поліцією» налагоджено постійний контакт. У взаємодії з населенням британська поліція практикує три види контактів. Індивідуальний контакт полягає в морально-психологічному, контрольованому виливі поліцейського на конкретну людину. У деяких містах діють спеціальні служби поліцейських чиновників зі зв'язків з населенням. Кожен охочий може прийти на прийом, отримати консультацію, пораду або надати інформацію, що цікавить поліцію. Найперспективнішими груповими контактами поліції та населення є тематичні зустрічі в університетах, коледжах, початкових школах. У навчальних програмах шкіл деяких регіонів запроваджено викладання дисципліни «Охорона громадського порядку». Столична поліція організовує підготовку юристів для виступів на радіо й телебаченні. Популярною впродовж тривалого часу є телерубрика «Поліцейська п'ятихвилинка» [309, с. 77]. На жаль, сучасне українське суспільство ще не готове взаємодіяти з правоохоронними органами тією мірою, в якій це реалізовано в зарубіжних державах, однак перехід до більш лояльних практик запобігання первинній і вторинній

криміналізації неповнолітніх, на нашу думку, може достатньо позитивно вплинути на цей процес.

«У Канаді в програмах тривалого втручання зосереджують увагу на наданні допомоги неповнолітнім, які перебувають у соціально не прийнятних для особистісного розвитку умовах або мають схильність до асоціальної чи суспільно небезпечної активності. Програмні заходи формують позитивне ставлення до соціальних норм, правил, закону, суспільної моралі, освіти та корегують ставлення підлітка до правопорушень і злочинів, а також формують відповідальне ставлення до власних учинків. Серед профілактичних заходів запобігання суспільно неприйнятній поведінці неповнолітніх можна виокремити заходи правового, медико-біологічного та соціального спрямування. Напрямок соціальної превенції полягає в розширенні мережі обстеження неповнолітніх, залученні громадських організацій, батьків, учителів і сусідів, що забезпечують ранню профілактику злочинної поведінки неповнолітніх. Крім того, канадські Girls Club of Canada / America Programs і Services for At-Risk and Families створюють, реалізують, фінансують безпосередньо волонтерські організації, школи залучають органи місцевого самоврядування й кошти місцевих бюджетів. Програма «Youth Inclusion Program» налагоджує добросусідські стосунки, її впроваджують у суспільно небезпечних районах» [309, с. 78], «для зниження рівня злочинності неповнолітніх і виявів антисуспільної поведінки через створення безпечних місць, де молодь може отримати спеціальні навички та допомогу в навчанні. Позитивні приклади, які демонструють працівники й добровільні учасники програми, сприяють зміні ставлення молодих правопорушників до навчання й протиправної поведінки. Більшість програм є комплексними, зосереджують виховні, спостережні й корекційні заходи впливу на суспільно неприпустиму, зокрема злочинну, поведінку неповнолітнього» [130, с. 381–392]. На нашу думку, наведений досвід є достатньо цінним і може бути вдало

інтегрований у кримінологічну практику в нашій країні. На жаль, на сьогодні в Україні майже повністю відсутні будь-які такі програми, а робота з неповнолітніми кримінальними правопорушниками зводиться до виконання комплексів, передбачених кримінально-виконавчою службою, більшість з яких є рудиментарними. Саме тому наразі в нашій державі існує потреба в спеціалізованих центрах, діяльність яких була б спрямована на запобігання первинній і вторинній криміналізації неповнолітніх осіб.

Цікаво, що «в ряді програм місцевих органів управління в країнах Західної Європи та Північної Америки, Південної і Східної Африки поліція є ключовим елементом партнерських відносин. Основною умовою ефективності поліцейської діяльності вважають запобігання молодіжній злочинності та злочинності неповнолітніх, першочерговим завданням є зближення з населенням, ліквідація соціальної ізоляції, встановлення контактів із громадою, передусім місцевими діловими колами» [264, с. 129]. «Зазначені програми спрямовані на профілактику правопорушень серед неповнолітніх за допомогою залучення громадськості до цієї діяльності, пошуку для підлітків з «груп ризику» нових можливостей для самореалізації. Ці програми є виключно профілактичними, тому забезпечують очікувані результати лише за умови активної участі всіх суб'єктів профілактики» [309, с. 104]. Менталітет вищенаведених країн надто сильно відрізняється від українського, у зв'язку з чим встановлення контакту з поліцією потребує достатньо тривалого часу. Варто звернути увагу й на етапність запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб, відповідно до якої мають бути диференційовані заходи, які до них застосовуються.

Відтак «ранній етап запобігання характеризується виявленням загальних умов та причин, що сприяють вчиненню правопорушень неповнолітніми. Він полягає в усуненні джерел антигромадського впливу на неповнолітніх, організації позитивного впливу на неповнолітніх, у яких

спостерігаються прояви антигромадської поведінки з метою перешкодити закріпленню в них антигромадських поглядів, звичок. Раннє запобігання правопорушень неповнолітніх повинно здійснюватися не лише стосовно неповнолітніх, а й щодо дорослих осіб, батьків чи осіб, які їх замінюють, та інших сфер оточення неповнолітніх з метою припинення негативного впливу, який здійснюється ними на неповнолітніх осіб. Підвищення результативності раннього запобігання злочинів і подальше вдосконалення організації взаємодії правоохоронних органів, служб у справах неповнолітніх, навчальних закладів, трудових колективів і громадськості за місцем проживання сімей – потрібні умови своєчасного запобігання злочинів, вчинених неповнолітніми та за їх участю» [265, с. 103]. «За цих обставин ЗМІ мають можливість висвітлювати позитивні аспекти такої діяльності. Водночас, коли підлітки підпадають під негативний вплив ЗМІ внаслідок демонстрації телепродукції зі сценами насильства та жорстокості, поліція (*виправлено нами – авт.*) повинна у відповідний спосіб реагувати на такі факти» [23, с. 126]. До раннього запобігання доцільно відносити будь-яку роботу, спрямовану на утримання неповнолітніх від протиправної діяльності, наприклад профілактичні бесіди, які проводять працівники правоохоронних органів у закладах освіти. Така діяльність повинна реалізовуватись і стосовно осіб, які їх виховують, та інших членів родини підлітка.

«Безпосереднє запобігання проводиться з неповнолітніми, в яких уже склалися негативні погляди, сформувалася протиправна орієнтація та вони почали вчиняти правопорушення. Водночас завданнями ювенальної поліції (*виправлено нами – авт.*) є виявлення безпосередніх чинників, що сприяють учиненню правопорушень. Стосовно ЗМІ це можуть бути: 1) уподобання неповнолітніх щодо вибору агресивної тематики ЗМІ; 2) доступність до інформаційної продукції, зокрема телевізійної, що не відповідає віковим

обмеженням; 3) відсутність контролю інформації, що надається ЗМІ з боку батьків; 4) недостатність рекомендацій щодо вибору інформації з боку педагогів. Ці недоліки, зокрема і в діяльності ЗМІ, варто усувати. З іншого боку, якщо працівникам ЗМІ стануть відомі факти бездіяльності кримінальної поліції чи інших суб'єктів запобіжної діяльності, вони повинні в певних формах, зокрема в повідомленнях, круглих столах тощо, доводити до відома відповідних правоохоронних органів про такі недоліки» [23, с. 126]. «У зв'язку з цим варто погодитись із О. Р. Михайленком, який, розглядаючи проблеми координації роботи правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю серед різних методів координації, називає «узагальнення та вивчення повідомлень засобів масової інформації щодо боротьби зі злочинністю, стану законності та правопорядку, захисту прав і законних інтересів громадян, їх об'єднань». Вказана рекомендація належить і до запобігання злочинів неповнолітніх» (цитовано за І. О. Бугерою – прим. авт.) [184, с. 27; 23, с. 126]. На нашу думку, засоби масової інформації в межах питання запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб мають співпрацювати із представниками ювенальної поліції. Така взаємодія дасть змогу не тільки «фільтрувати» інформацію, яку доводять до відома підлітків, але і більш якісно викладати дані щодо негативного впливу різних залежностей і наслідків кримінально протиправної діяльності.

Співпраця між засобами масової інформації та ювенальною поліцією є важливим компонентом у системі запобігання кримінально протиправній діяльності серед неповнолітніх осіб. Успішна інтеграція цих двох секторів може забезпечити не лише контроль за якістю інформації, що надходить до молоді, але й сприяти ефективному донесенню важливих соціальних послань. Значення такої взаємодії не можна переоцінити, оскільки вона дає змогу реалізувати цілісний підхід до профілактики злочинності та забезпечити

більшу впливовість інформаційних кампаній. Розглянемо основні напрями поліцейсько-медійної взаємодії.

1. Фільтрація і контроль інформаційного контенту

1.1. Контроль за контентом у медіаплатформах. Одна з ключових ролей, яку можуть виконувати медіа в співпраці з ювенальною поліцією, полягає в моніторингу та фільтрації контенту, що може бути шкідливим для неповнолітніх. Наприклад, ювенальна поліція може надавати рекомендації медіа щодо виявлення та блокування контенту, який пропагує насильство, наркотики або кримінально активну діяльність. У цьому контексті важливо, щоб медійні працівники використовували інструменти для фільтрації інформації на цифрових платформах, як-от соціальні мережі, де часто публікуються матеріали, що можуть бути небезпечними для підлітків.

1.2. Спільні програми моніторингу й навчання. Ювенальна поліція та медіа можуть створювати спільні програми для моніторингу контенту. Наприклад, може бути розроблена система спільного моніторингу соціальних мереж, де представники ювенальної поліції та медіаексперти разом оцінюють і реагують на потенційно небезпечний контент. Такі програми можуть також охоплювати тренінги для журналістів і редакторів, які навчають їх розпізнавати небезпечні тенденції та тенденції в медіа, які впливають на молодь.

2. Підвищення обізнаності й освіта

2.1. Інформаційні кампанії та освітні програми. Медіа можуть виступати платформою для проведення спільних інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності про негативний вплив різних залежностей і наслідків кримінально протиправної діяльності. Наприклад, ювенальна поліція може надавати дані та статистику про злочинність серед молоді, які потім використовують для створення телевізійних програм, радіошоу або статей, що інформують молодь про реальні ризики й наслідки.

Окремо можуть бути організовані серії публічних лекцій або вебінарів, у межах яких правоохоронці й експерти в царині психічного здоров'я обговорюють наслідки кримінальної караної поведінки та різного типу залежностей.

2.2. Історії успіху й реальні свідчення. Важливим аспектом є публікація історій успіху осіб, які змогли подолати залежності або кримінально протиправну поведінку завдяки допомозі соціальних служб або реабілітаційних програм. Такі матеріали можуть надихати молодь на позитивні зміни в своєму житті. Наприклад, перегляд документальних фільмів або репортажів про людей, які пережили кризу, але змогли знайти вихід завдяки спеціальним програмам, мають потенціал надати цінний досвід і мотивувати не боятися підлітків звертатися за допомогою.

3. Профілактичні ініціативи та реагування на інциденти

3.1. Реакція на кризи й інциденти. Медійні працівники можуть працювати з ювенальною поліцією над оперативним реагуванням на кризові ситуації, що виникають серед молоді. Наприклад, у разі серйозного інциденту, пов'язаного з кримінально протиправною діяльністю або насильством серед підлітків, медіа можуть надавати точну й перевірену інформацію, допомагаючи уникнути паніки та дезінформації. Ювенальна поліція може надати медіа потрібну інформацію для адекватного висвітлення події та підтримки в підвищенні обізнаності про профілактичні заходи.

3.2. Розроблення спільних профілактичних проєктів. Медіа та ювенальна поліція можуть проводити спільні профілактичні заходи, які охоплюють як медіарекламу, так і безпосередні активності на місцях. Наприклад, створення та поширення інформаційних брошур або постерів у закладах освіти, на спортивних майданчиках або в інших молодіжних центрах є ефективним способом донесення інформації про запобігання злочинності. Спільні заходи, як-от «Дні безпеки», де правоохоронці й

медіаексперти проводять освітні сесії для молоді, можуть стати важливим інструментом профілактики.

Співпраця між засобами масової інформації та ювенальною поліцією є важливим складником системи запобігання кримінально протиправній діяльності серед неповнолітніх осіб. Така взаємодія забезпечує не тільки контроль за якістю інформаційного контенту, що потрапляє до молоді, але й ефективне донесення важливих профілактичних повідомлень. Інтеграція цих зусиль через спільні інформаційні кампанії, моніторинг контенту, освітні програми й оперативне реагування на серйозні інциденти дозволяє створити більш ефективну та комплексну стратегію запобігання правопорушенням серед молоді.

«У запобіжній роботі неповнолітніх потрібно задіяти широке коло заходів: від залучення батьків і педагогів до корекції інформаційної продукції, що споживає неповнолітній, впливу на його найближчого, оточення, зокрема і за місцем проживання. На етапі запобігання рецидивної діяльності неповнолітніх, тобто коли злочин уже було вчинено, завданням кримінальної міліції у справах неповнолітніх (наразі – ювенальної поліції – додано нами – авт.) є здійснення аналогічних дій, що й на етапі безпосереднього запобігання. Однак процес виявлення негативних чинників повинен носити більш системний характер із відповідним кореляційним аналізом причин першого злочину. Особливо важливим це є у випадку застосування статті 105 КК України (Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру). Запобігання рецидиву стосовно діяльності ЗМІ може бути таким: 1) контроль дозвілля та рекомендації з вибору тематики ЗМІ неповнолітніми; 2) забезпечення неможливості доступу неповнолітніх до інформаційної продукції, що є потенційним джерелом злочинного досвіду; 3) залучення батьків і педагогів до процесу контролю й індивідуального процесу виховання; 4) використання

ЗМІ для підвищення правосвідомості неповнолітніх, вплив на оточення, з яким спілкується конкретний підліток» [23, с. 129]. Абсолютно погоджуємось із наведеною тезою. Водночас варто звернути увагу на те, що кримінальне законодавство в частині кримінальної відповідальності потребує відповідних змін через рудиментарність і недієвість окремих норм розділу.

Отже, проведене дослідження дозволило підсумувати, що на сьогодні спеціально-кримінологічне запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб потребує перегляду та запровадження нових форм реагування на підліткові суспільно небезпечні діяння.

На нашу думку, до способів удосконалення спеціально-кримінологічного запобігання варто віднести:

1) відродження інституту громадського та судового вихователя як видів примусових заходів виховного характеру; розширення меж повноважень таких осіб у частині запобіжної антикримінальної діяльності;

2) створення спеціальних реабілітаційних центрів для осіб, які вже мають судимість за вчинення суспільно небезпечних діянь, з метою запобігання вторинній криміналізації;

3) створення спеціальних курсів для батьків, чії діти вступили в конфлікт із законом, з метою розробки алгоритму домашнього перевиховання та виховання;

4) перегляд повноважень ювенальної поліції; створення спеціальних програм «дружньої взаємодії» ювенальної поліції та неповнолітніх з високим кримінально протиправним індексом;

5) залучення провідних міжнародних і зарубіжних фахівців з роботи із неповнолітніми, які вчинили кримінально протиправні діяння.

Далі спробуємо більш детально пояснити сутність пропонованої ідеї та вибір зазначених способів.

Удосконалення системи спеціально-кримінологічного запобігання

кримінально протиправній діяльності серед неповнолітніх є критично важливим для забезпечення ефективної превенції та реабілітації. Розглянемо визначені вище п'ять ключових напрямів удосконалення та можливі способи їх реалізації з огляду на науковий підхід і практичні потреби.

1. Відродження інституту громадського та судового вихователя

Інститут громадського та судового вихователя як види примусових заходів виховного характеру має потенціал для значного впливу на запобігання кримінально протиправній діяльності серед неповнолітніх. Ці інститути можуть забезпечити більш індивідуалізований підхід до виховання, сприяючи соціальній інтеграції та зміні поведінкових моделей.

Передбачуваний варіант практичного втілення:

1. Створення нових норм і повноважень. Розроблення чітких нормативно-правових актів, які розширюють повноваження громадських і судових вихователів, охоплюючи можливість організації програм наставництва й підтримки для неповнолітніх правопорушників. Наприклад, вихователі можуть проводити регулярні консультації, особисті та групові заняття, а також координацію із соціальними службами для надання комплексної підтримки.

2. Упровадження навчальних програм для вихователів. Розроблення спеціальних навчальних курсів для вихователів, що включають психологічні техніки, методи роботи з групами, а також стратегії для ефективної комунікації з неповнолітніми, які мають кримінальні поведінкові патерни.

2. Створення спеціальних реабілітаційних центрів

Спеціальні реабілітаційні центри можуть відігравати важливу роль у запобіганні вторинній криміналізації осіб з попередньою судимістю. Такі центри забезпечують структуроване середовище для реабілітації та відновлення соціальних навичок.

Передбачуваний варіант практичного втілення:

1. Модульний підхід до реабілітації. Реабілітаційні центри можуть впроваджувати модульні програми, що охоплюють психологічні консультації, соціально-адаптаційні тренінги, професійне навчання та підтримку в працевлаштуванні. Програми можуть бути адаптовані під конкретні потреби кожного індивіда.

2. Співпраця з місцевими підприємствами. Розроблення партнерств з місцевими підприємствами для створення можливостей стажування та працевлаштування для осіб, які пройшли реабілітацію. Це забезпечить практичний досвід і можливість легального доходу, що може зменшити ймовірність повторних правопорушень.

3. Спеціальні курси для батьків

Спеціальні курси для батьків можуть бути ефективним інструментом для поліпшення виховних стратегій і запобігання повторенню правопорушень. Розроблення алгоритмів домашнього перевиховання допоможе батькам краще зрозуміти та вирішувати проблеми, які виникають у їхніх дітей.

Передбачуваний варіант практичного втілення:

1. Інтерактивні семінари та тренінги. Організація інтерактивних семінарів для батьків, що охоплюють рольові ігри, обговорення реальних випадків і практичні вправи з використанням психологічних методик для покращення комунікації та розв'язання конфліктів.

2. Онлайн-ресурси й підтримка. Створення онлайн-платформ для батьків, де вони можуть отримувати консультації, ресурси й підтримку в реальному часі. Це може охоплювати форуми, відеоуроки, вебінари та інші інструменти, які дозволяють батькам спілкуватися з фахівцями й отримувати потрібну допомогу.

4. Перегляд повноважень ювенальної поліції

Перегляд та оновлення повноважень ювенальної поліції можуть

покращити їх ефективність у взаємодії з неповнолітніми й забезпечити більш адекватні та конструктивні методи роботи.

Передбачуваний варіант практичного втілення:

1. Розширення функцій і навчання. Розроблення нових навчальних програм для офіцерів ювенальної поліції, що охоплюють методи деескалації конфліктів, психосоціальні техніки та навички комунікації, орієнтовані на роботу з молоддю.

2. Створення програм «дружньої взаємодії». Упровадження спеціальних програм, які зосереджені на створенні позитивних відносин між ювенальною поліцією та молоддю. Це можуть бути програми «відкритих дверей», де підлітки мають можливість зустрічатися з поліцейськими в неформальному середовищі, брати участь у спільних проєктах і заходах (наприклад, грати в комп'ютерні або спортивні ігри).

5. Залучення міжнародних і зарубіжних фахівців

Залучення міжнародних і зарубіжних фахівців може принести нові перспективи й підходи до роботи з неповнолітніми правопорушниками. Інтеграція міжнародного досвіду може покращити існуючі практики та забезпечити нові методи для ефективної профілактики й реабілітації.

Передбачуваний варіант практичного втілення:

1. Обмін досвідом і навчання. Організація міжнародних конференцій, семінарів і тренінгів, де місцеві фахівці можуть навчатися в міжнародних експертів та обмінюватися досвідом. Це також може охоплювати програми стажування для фахівців, що дозволяють вивчати успішні практики інших країн.

2. Імплементация передових зарубіжних практик. Ідеться про адаптацію успішних зарубіжних практик до локального контексту. Наприклад, програми реабілітації, що показали свою ефективність в інших країнах, можуть бути адаптовані й імплементовані на місцевому рівні, враховуючи

специфіку соціокультурного середовища.

Удосконалення спеціально-кримінологічного запобігання потребує комплексного підходу, що охоплює реформацію існуючих інститутів, створення нових структур, навчання й інтеграцію зарубіжного досвіду. Кожен з наведених способів становить собою окремий, але взаємопов'язаний елемент у системі профілактики кримінально протиправної діяльності серед неповнолітніх. Реалізація цих заходів може значно підвищити ефективність профілактики та реабілітації, забезпечуючи більш ефективний і гуманний підхід до роботи з молоддю, що має кримінальні поведінкові патерни.

4.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання ювенальній злочинності

Теорія запобігання злочинності визначає рівні, масштаби, різновиди цієї діяльності, зокрема і залежність від її цільового призначення, а також об'єкти, суб'єкти профілактики, форми і методи здійснення. Водночас варто мати на увазі, що деякі з названих характеристик є одночасно підставами видової та іншої диференціації запобіжної діяльності [163, с. 151].

Одним із важливих компонентів системи запобігання ювенальній злочинності є індивідуально-профілактичні заходи. Виділення цього різновиду із системи інших заходів профілактики викликано рядом характерних саме для них властивостей, зумовлених завданнями, методами, формами, об'єктами й масштабами впливу, а також особливостями та, на жаль, проблемами здійснення.

Залежно від ієрархії причин і умов злочинності в кримінології зазвичай виділяють трирівневу структуру її запобігання. Індивідуальна профілактика утворює третій рівень цієї структури, зміст заходів якої спрямовується на причини й умови конкретного злочинного прояву. Однак у кримінологічній

літературі існує й інший погляд, за яким запобігання злочинності поділяється лише на дві основні групи: загальносоціальну профілактику та спеціально-кримінологічне запобігання. У такому випадку спеціально-кримінологічний та індивідуальний рівні запобігання злочинам автори розглядають у нерозривному зв'язку (наприклад, А. А. Вознюк, В. С. Щирська, М. М. Давидова) [72, с. 161]. Такий об'єднаний вид запобігання охоплює як припинення розпочатого злочину, так і недопущення вчинення нового кримінального правопорушення. Індивідуально-кримінологічне запобігання здійснюється стосовно конкретної особи й полягає в недопущенні вчинення нею злочину, якщо існує така ймовірність [124, с. 169]. Основним завданням індивідуального запобігання є усунення небезпеки вчинення злочину з боку конкретних осіб, які не вчинили протиправних діянь, але поведінка яких, спосіб життя тощо надають підстави для очікування протиправних дій з їхнього боку (для схиляння до вживання наркотиків – ведення антисуспільного способу життя, вчинення адміністративних правопорушень у сфері наркообігу тощо). На думку науковців, така рання профілактика, за умови своєчасного її застосування, може дати позитивні результати й тим самим виключити потребу в застосуванні заходів спеціального кримінально-правового характеру [132, с. 24]. Безумовно, можна знайти аргументи для поєднання заходів спеціально-кримінологічного запобігання й індивідуальної профілактики, оскільки вони мають багато спільного, збігаються за суб'єктами й об'єктами впливу, часто взаємодоповнюють один одного, особливо, якщо девіантна поведінка особи утворює не одиничний випадок, а становить спосіб життя людини. Але попри це, між названими заходами є й характерні відмінності (як-то методи та способи впливу, правові наслідки тощо), враховуючи які, в теорії права індивідуально-профілактичні заходи доцільніше буде розглядати відокремлено від інших двох видів запобігання злочинності.

Важливість розмежування заходів спеціально-кримінологічного запобігання й індивідуальної профілактики в правовій теорії має кілька ключових аспектів, які заслуговують на особливу увагу. Хоча ці дві категорії заходів мають спільні риси та часто взаємодоповнюють одна одну, їх відмінності в методах впливу, правових наслідках і підходах до реалізації вказують на доцільність їх окремого розгляду в теорії права.

1. Методологічні підходи до впливу

1.1. Спеціально-кримінологічне запобігання. Спеціально-кримінологічне запобігання зазвичай зосереджене на розробленні та реалізації загальних стратегій і програм, які мають на меті запобігання злочинності на соціальному й інституційному рівнях. Це охоплює такі заходи, як зміни в законодавстві, розроблення та впровадження соціальних програм, підвищення рівня правової освіти серед населення. Основний акцент тут робиться на запобіганні злочинності загалом через системні зміни та вплив на соціальні умови.

1.2. Індивідуальна профілактика. На протипагу спеціально-кримінологічному запобіганню індивідуальна профілактика орієнтована на конкретні особи, які вже демонструють ознаки девіантної поведінки. Вона передбачає застосування індивідуальних методів впливу, як-от психологічні консультації, корекційні програми, терапевтичні втручання. Методи індивідуальної профілактики мають бути гнучкими й адаптованими до потреб конкретної особи, що значно відрізняється від загальних стратегій спеціально-кримінологічного запобігання.

2. Правові наслідки та регуляція

2.1. Правова природа спеціально-кримінологічного запобігання. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання зазвичай реалізуються на рівні законодавства та державних установ. Це охоплює підготовку нових законів, формування політики протидії злочинності, створення нових соціальних

структур, а також управлінські рішення, які сприяють змінам у соціальному середовищі. Правові наслідки таких заходів часто мають довгостроковий характер і впливають на широкий спектр суспільних відносин.

2.2. Правова природа індивідуальної профілактики. Індивідуальна профілактика зі свого боку часто має більш конкретний правовий вплив і може бути регульована через спеціальні постанови та розпорядження, що визначають порядок застосування індивідуальних заходів. Наприклад, суд може призначити пройти процедури психологічної підтримки як частину умов звільнення від відбування покарання з випробуванням тощо. Такі заходи мають конкретний і чітко визначений правовий характер, орієнтований на окремих осіб, а не на загальні соціальні зміни.

3. Цільова аудиторія та обсяг впливу

3.1. Спеціально-кримінологічне запобігання. Цей вид запобігання орієнтований на широку аудиторію та має на меті зміну загальних умов, що сприяють злочинності. Це можуть бути заходи, спрямовані на покращення соціальної інфраструктури, економічних умов або культурних норм. Наприклад, програми з покращення соціального обслуговування молоді чи збільшення освітніх можливостей є частиною спеціально-кримінологічного запобігання.

3.2. Індивідуальна профілактика. Індивідуальна профілактика спрямована на конкретних осіб, які вже мають проблеми з поведінкою. Її метою є змінення індивідуальних поведінкових моделей і сприяння соціальній реабілітації. Це може охоплювати конкретні форми втручання, як-от робота з психологами, соціальними працівниками, або участь у спеціальних програмах корекції поведінки.

4. Вплив на індивідуум і суспільство

4.1. Спеціально-кримінологічне запобігання. Запобігання злочинності на соціальному рівні спрямоване на зміни в суспільстві загалом. Це має

значний обсяг впливу й може змінити загальну ситуацію в країні або регіоні, знижуючи рівень злочинності через структурні та соціальні реформи.

4.2. Індивідуальна профілактика. Індивідуальна профілактика має прямий вплив на окремих осіб, зокрема на тих, хто вже демонструє девіантні поведінкові моделі. Це підхід, орієнтований на індивідуальні потреби та специфіку кожної особи, спрямований на зміну її поведінкових моделей і поліпшення її соціальної адаптації.

Отже, відокремлене вивчення заходів спеціально-кримінологічного запобігання й індивідуальної профілактики в правовій теорії є важливим через їх різний вплив, методи реалізації та правові наслідки. Спеціально-кримінологічне запобігання охоплює загальні соціальні зміни та стратегії національного рівня, тоді як індивідуальна профілактика зосереджена на конкретних особах і має на меті корекцію індивідуальної поведінки. Розрізнення між цими двома підходами дозволяє більш точно адаптувати правові та соціальні заходи для досягнення оптимальних результатів у запобіганні кримінально протиправній діяльності.

Більшість європейських стандартів щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування віддзеркалює положення міжнародних нормативно-правових актів. Центральне місце посідає думка про недопустимість надмірного репресивного впливу на неповнолітнього правопорушника та на потребу в усіх можливих випадках уникати застосування до нього покарання - позбавлення волі [40, с. 112]. Відтак акцент у таких ситуаціях з приводу перевиховання неповнолітнього правопорушника, формування в нього внутрішніх стимулів до загальноприйнятого способу життя замість спеціально-кримінологічних заходів повинен робитися на індивідуально-профілактичні.

Учені часто розглядають індивідуальну профілактику як систему цілеспрямованого, організованого, з урахуванням педагогічних вимог,

виховного впливу на свідомість, почуття, волю особи, яка піддається профілактичному впливу, з метою усунення, нейтралізації, блокування в неї негативних рис та одночасного формування позитивних якостей, стереотипів і звичок законослухняної поведінки [261, с. 129]. Надаючи в своєму дослідженні визначення індивідуально-профілактичним заходам запобігання корисливо-насильницьким злочинам, М. О. Семенишин також наголошує на здатності індивідуального кримінологічного прогнозування цих заходів, виявлення й припинення, попередження формування таких кримінальних проявів, вчасної діагностики та нейтралізації, обмеження можливостей злочинної поведінки [275, с. 32–33]. На прикладах наведених дефініцій можна підкреслити призначення індивідуальної профілактики не лише як реакції на девіантні відхилення, їх блокування в поведінці індивідуума, а й як засобу кодування та прогнозування позитивних якостей особи як члена соціуму. Безумовно, водночас пам'ятаємо про щільний взаємозв'язок і взаємозалежність усіх трьох видів (рівнів) запобігання протиправній поведінці.

З викладеного випливає, що індивідуальна профілактика, традиційно розглядана як засіб боротьби з девіантною поведінкою, має більш глибокий і багатогранний вплив на розвиток особи в соціумі. Її призначення не обмежується лише корекцією відхилень; вона також відіграє важливу роль у формуванні та стимулюванні позитивних якостей особи. Ось кілька аспектів, які додатково аргументують цю позицію.

1. Формування позитивних соціальних навичок. Індивідуальна профілактика активно сприяє розвитку соціальних навичок, що є критично важливим для успішної інтеграції індивіда в суспільство. Програми профілактики часто охоплюють тренінги з комунікації, навички вирішення конфліктів і кооперації, які допомагають особам не лише уникати девіантної поведінки, але й активно брати участь у соціальних процесах. Наприклад,

спеціалізовані програми можуть навчати підлітків способам конструктивного вираження своїх емоцій та управлінню стресом, що є основою для розвитку здорових міжособистісних відносин.

2. Стимулювання особистісного розвитку. Індивідуальна профілактика має значний вплив на особистісний розвиток індивідуума. Вона охоплює елементи психологічного консультування та коучингу, які допомагають особі визначити свої сильні сторони й потенціал, а також розвивати їх у позитивному напрямі. Програми реабілітації та корекції часто фокусуються на формуванні життєвих навичок і цілей, що стимулює особистісне зростання й мотивацію до позитивних змін. Наприклад, особа може отримати підтримку у виборі професійного шляху, який відповідає її інтересам і здібностям, що зі свого боку може підвищити її впевненість у собі та зменшити ризик повернення до девіантної поведінки.

3. Прогнозування позитивної поведінки. Одним із аспектів індивідуальної профілактики є прогнозування і підтримання позитивної поведінки. У процесі індивідуальної роботи з особою можуть бути визначені її потенційні інтереси та сильні сторони, які можна використовувати для позитивного самовираження. Наприклад, через участь у волонтерських програмах або навчальних курсах особа може знайти нові захоплення, які зміцнюватимуть її соціальні контакти та підвищать відчуття власної значимості в соціумі. Таке середовище підтримки може допомогти виявити й посилити позитивні аспекти особистості, які до цього могли бути ігноровані або не помічені.

4. Створення та підтримання позитивних соціальних зв'язків. Індивідуальна профілактика також охоплює роботу над створенням і підтримкою позитивних соціальних зв'язків. Програми, які орієнтовані на інтеграцію індивіда в здорові соціальні групи, можуть допомогти в розбудові мережі підтримки, яка сприяє розвитку соціальних навичок і зміцненню

позитивних моделей поведінки. Наприклад, участь у групових тренінгах або соціальних клубах може допомогти особі знайти однодумців і друзів, які сприятимуть її соціальній адаптації та зменшать ризик повторних девіантних актів.

5. Вплив на довгострокову соціальну інтеграцію. Індивідуальна профілактика впливає на довгострокову соціальну інтеграцію, допомагаючи особі віднайти своє місце в суспільстві. Під час роботи з індивідумом важливо акцентувати увагу на розвитку навичок самостійності й відповідальності, що дає змогу особі ліпше адаптуватися до змін у житті та знижує ризик повторного вчинення правопорушень. Наприклад, програми з підтримки в пошуку роботи або освіти можуть забезпечити особі ресурси й навички, потрібні для успішного професійного становлення, тим самим сприяючи її стабільній інтеграції в суспільство.

Як бачимо, індивідуальна профілактика має комплексний і багатогранний вплив на розвиток особи, який виходить за межі елементарного блокування девіантної поведінки. Вона сприяє формуванню позитивних соціальних навичок, особистісного розвитку, прогнозуванню позитивної поведінки, розбудові здорових соціальних контактів і довгостроковій соціальній інтеграції. Урахування цих аспектів дозволяє більш повно оцінити роль індивідуальної профілактики в контексті загальної стратегії боротьби з девіантною поведінкою та соціальної реабілітації.

Тож індивідуальна профілактика правопорушень – це система спеціальних заходів державних і недержавних суб'єктів щодо виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів і здійснення на них та оточуюче їх мікросередовище позитивного, корегуючого впливу [163, с. 158]. Індивідуальна профілактика – це сукупність заходів переконання й примусу, які застосовуються до носіїв антигромадських установок та орієнтацій. Метою цих заходів є попередження негативного процесу формування

особистості [297]. Основною та кінцевою метою індивідуальної профілактичної роботи є особистість, навіть якщо вживаються заходи щодо зовнішніх, але пов'язаних з нею умов і обставин. Інакше кажучи, мається на увазі зміна, тобто корекція тих особистісних рис, які можуть породити злочинну поведінку [290]. Специфіка цього виду профілактики закладена вже в самій назві – «індивідуальна». Якщо в усіх інших формах і рівнях кримінологічної профілактики заходи не мають завчасно відомого адресата, то під час індивідуальної профілактики вони персоніфіковані. Найбільш чітко це проявляється у роботі з неповнолітніми [262, с. 317–318].

Водночас варто підкреслити, що індивідуально-профілактичному впливу підлягають ті особи (або найближче соціальне мікросередовище тих осіб), які ще не вчинили кримінального правопорушення (в деяких випадках краще зазначати про кримінально протиправне діяння), але поведінка (вчинки чи висловлювання) та спосіб життя яких вказують на високу ймовірність переростання в злочинну. Це зумовлює суттєву особливість індивідуальної профілактики – вона не передбачає застосування кримінального покарання, а спрямована на ресоціалізацію особи, використання заходів і ліквідацію криміногенного впливу на неї соціального оточення, нейтралізацію джерел конфліктних ситуацій, які сприяють девіантній поведінці особи. У зв'язку з цим індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень неповнолітніх має бути спрямована на виявлення осіб, які можуть учинити або вже вчинили кримінально каране діяння та продовжують злочинну діяльність [262, с. 317–318].

Цікавим видається той факт, що у визначенні поняття індивідуальної профілактики серед учених існує два підходи й ключовим критерієм у їх розмежуванні, як слушно зауважує М. В. Кікалішвілі, є момент виникнення можливості застосування такого виду профілактики [136, с. 301–302]. Обидва підходи наголошують на основній особливості індивідуальної профілактики

– попередженні злочинного діяння як такого та запобіганні формування з конкретної людини злочинця. Однак за першим підходом можливість застосування індивідуальної профілактики зумовлена обов'язковим проявом з боку особи злочинної поведінки, на яку потрібна спеціальна реакція. Тобто до прояву антисоціальної поведінки з боку конкретного суб'єкта індивідуально-профілактичні заходи не можуть бути реалізовані. Так, за визначенням О. М. Джужи, індивідуальною профілактикою є своєчасний вплив на тих осіб, від яких першочергово надходить загроза ймовірності вчинення злочину [261, с. 324]. Автор підкреслює, що конкретні дії уповноважених органів щодо профілактичного впливу на конкретну особу та її оточення можливі лише після прояву об'єктивно констатованого факту реальної криміналізації зазначеної особи.

Прихильники другого підходу вважають, що під індивідуальною профілактикою варто розуміти певний комплекс специфічних дій державних органів, зокрема правоохоронних або громадських організацій, з виявлення осіб, від яких очікується злочинне діяння з подальшим позитивним впливом на виявлену особу з метою корегування її свідомості на краще [161, с. 118]. На думку І. М. Копотуна, саме у виявленні осіб, здатних (якщо врахувати їхню поведінку) вчинити злочин, і прийнятті щодо них заходів виховного та профілактичного характеру виявляється важлива практична складова індивідуальної профілактики. За своєю сутністю ці два етапи одного процесу індивідуальної профілактики нерозривно пов'язані між собою. Їх об'єднує кінцева мета – запобігти можливому вчиненню злочину з боку потенційних правопорушників. Розв'язання такого завдання ґрунтується на детальному вивченні цих осіб, що потрібно для визначення їх криміногенної небезпеки, а також вибору форм, методів і тактичних прийомів виховного впливу на них [145, с. 147–148].

Отже, можна погодитися з висновком М. В. Кікалішвілі, що другий

підхід до визначення індивідуальної профілактики є трохи ширшим і більше відповідає загальній сутності існування цього кримінологічного інституту. Саме виявлення злочинних проявів на ранніх етапах з подальшим недопущенням їх розвитку є одним з основних глобальних завдань індивідуальної профілактики [136, с. 300–306]. Проведений нами аналіз відповідного законодавства України та деяких інших держав дає підстави стверджувати, що в практичній площині індивідуальна профілактика правопорушень серед дітей асоціюється саме з першим підходом (аргументація цього твердження буде представлена у цьому підрозділі дещо пізніше).

Доречно зазначити, що в контексті, наприклад, запобігання корисливо-насильницьким злочинам індивідуально-профілактичні заходи М. О. Семенишин розглядає як комплекс різномірних заходів, що ґрунтуються на кримінологічних знаннях про специфічні антисуспільні риси осіб, які вчиняють цей вид злочинів, індивідуальному кримінологічному прогнозуванню їхнього виникнення й розвитку та спрямовані на виявлення й припинення, попередження їхнього формування, вчасну діагностику та нейтралізацію, обмеження можливостей злочинної поведінки [275, с. 32–33]. Є. С. Назимко наголошує, що принцип урахування біосоціальних і психофізіологічних особливостей неповнолітніх у законодавстві та правозастосовній практиці є фундаментальним принципом інституту покарання неповнолітніх [196, с. 24]. Така сама концептуалізація особливого статусу дитини знаходить втілення і в наукових дослідженнях, правовому регулюванні та практичній реалізації заходів системи індивідуальної профілактики ювенальної злочинності.

Можна припустити, що індивідуальна профілактика ювенальної злочинності – це планомірна діяльність, спрямована на виявлення осіб, які не досягли віку повноліття (18 років), від яких можна очікувати вчинення

правопорушень (суспільно небезпечних, кримінально караних діянь), і здійснення впливу на них та їхнє найближче соціальне оточення (мікросередовище) з метою позитивної корекції їх поведінки, усунення, послаблення або нейтралізації криміногенних чинників, що діють у цій сфері. У межах кримінологічного дослідження насамперед постає питання про ефективність індивідуальної профілактики ювенальної злочинності. Це концептуальне питання зі свого боку породжує ряд інших навідних запитань: «Як визначити ефективність індивідуально-профілактичних заходів?», «Який вид заходів є більш ефективними, універсальним, економічними?», «Що саме впливає на таку ефективність: зміст або інтенсивність їх застосування чи інші критерії?», «Які недоліки заважають реалізовувати цей вид заходів більш ефективно?» тощо [113].

Наприкінці 90-х рр. минулого століття Дж. Дженсон (J. Jenson) та М. Говард (M. Howard), дослідивши циклічні коливання правової практики правосуддя щодо неповнолітніх у США впродовж останніх трьох десятиліть, встановили, що загальний рівень ювенальної злочинності залишався порівняно стабільним і не залежав від існуючої політики в цій сфері. На їх думку, отримані результати свідчили, що для вирішення зазначеної проблеми потрібні планомірні превентивні (профілактичні – прим. авт.) заходи, спрямовані на усунення першопричин правопорушень серед дітей [336, с. 324–334]. Нині американська система ювенальної юстиції та профілактики (в англ. варіанті – «prevention») правопорушень здійснює функціонування в таких сферах, як: профілактика; втручання; робота з дітьми-жертвами (специфічних форм насильства: сексуального, домашнього, трудової експлуатації, кіднепінгу, булінгу), з дітьми-правопорушниками; регулювання державних відносин і допомоги. Застосування превентивних, когнітивних і соціальних програм загального чи індивідуального характеру, на яких ґрунтується така робота, спрямовується на захист дітей і громади,

притягнення підлітків до відповідальності за протиправну поведінку та допомогу молодим людям розвивати життєві навички, потрібні для побудови їх успішного майбутнього в суспільстві [343]. Тобто різноманітні превентивні заходи в поєднанні з публічним адмініструванням і кримінально-правовими заходами утворюють сучасну правову доктрину функціонування ювенальної юстиції [31, с. 128–129], а відповідно, і профілактики правопорушень з боку дітей. Ці два види діяльності фактично є складовими одного комплексного напрямку державної політики, на що вказує існування в США єдиного Закону про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням (1974 року) [337]. Комітет ООН з прав дитини вважає, що політика здійснення правосуддя щодо неповнолітніх без комплексу заходів, спрямованих на превенцію ювенальних порушень, страждає від серйозних недоліків [344]. Дж. Ван Буерен (G. Van Bueren) слушно підкреслює: «Втручання установ або закладів у життя дітей має використовуватися як «засіб останньої надії» [347]. Це підкреслює значення профілактики серед інших заходів системи протидії ювенальній злочинності взагалі.

Інший приклад демонструє на скільки профілактичні заходи щодо нейтралізації шкідливих чинників і створення позитивних умов соціального та психологічного середовища дитини здатні впливати на динаміку ювенальної злочинності через формування її суб'єктивного ставлення до девіантної поведінки. З 2007 року злочинність неповнолітніх у Нідерландах суттєво зменшилась. Поясненням такої тенденції стали зміни в експозиції або вразливості до ризику та захисних чинників унаслідок проведення системних профілактичних заходів з окремими групами підлітків. Логістичний регресійний аналіз був проведений для вимірювання відмінностей між групами вразливості (2007 р. – 2010 р. – 2015 р.). Результати свідчать про те, що фокус-група 2015 року (порівняно з попередніми роками) була вже менш схильна до впливу чинників ризику – наприклад, вживання алкоголю та

скоєння правопорушень і більше відчувала вплив захисних чинників – наприклад, сприйняття емоційної підтримки та контролю з боку батьків. Зміна соціально-культурного ставлення до ризикової поведінки з часом дає додаткове пояснення зменшенню злочинності серед неповнолітніх [348, с. 433–453]. Варто звернути увагу, що позитивні зрушення в наведеному прикладі стали стабільно помітними лише впродовж тривалого строку та становили знову-таки усереднений показник (у межах фокус-групи), а не за кожною індивідуальною особою.

Нагадаємо, що індивідуально-профілактичні заходи за масштабами спрямовують свій антикриміногенний вплив щодо конкретного неповнолітнього індивідуума. Вибір заходів залежить від ступеня антисоціальності мікросередовища, можливостей корекції в бажаному напрямі, системності й інтенсивності впливу на дитину та інших ситуативних чинників. На думку І. М. Копотуна, індивідуальна профілактика є одним з найскладніших, але й найефективнішим видом попередження злочинів [145, с. 148]. Як слушно наголошує Дж. Анденсес (J. Andenses), надання меншого значення важливості загальної профілактики багато в чому зумовлюється тим, що ефективність цього рівня запобігання злочинності не може бути об'єктивно виміряна. Несприятливі (непрямі) наслідки для особистості від покарання також уникають спостереження. Тоді як заходи індивідуальної профілактики можуть найбільш легко сприйматися особою. З урахуванням емоційного чинника це пояснює тенденцію робити основний акцент на індивідуальній профілактиці за рахунок менш відчутної загальної профілактики та більш емоційно несприятливих спеціально-кримінологічних заходів [330]. Ю. В. Нікітін вважає, що індивідуальна профілактика є найгуманнішим і найефективнішим засобом запобігання конкретним злочинам і злочинності загалом [163, с. 158].

Як та за якими індикаторами оцінювати ефективність індивідуально-

профілактичних заходів, однозначно зазначити важко. А це зі свого боку ускладнює об'єктивність подальшого планування таких заходів і прогнозування динаміки ювенальної злочинності. Позитивна чи негативна динаміка рівня ювенальної злочинності (кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за участю неповнолітніх, кількість судових рішень за такими провадженнями та ін.) може вказувати на успішність чи неуспішність ювенально-антидевіантної політики загалом (всіх видів запобігання ювенальній злочинності в сукупності). Про ефективність заходів індивідуальної профілактики в певний спосіб можна судити за кількістю рецидивних правопорушень з боку неповнолітніх, але й це буде лише одним з непрямих індикаторів. Більш точно аналізувати якість індивідуальної профілактичної роботи на локальному рівні можна за кількістю скоєних (за умови обвинувального вироку чи ухвали суду про призначення примусових заходів виховного або медичного характеру чи ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності) кримінальних правопорушень (суспільно небезпечних діянь) тими дітьми, які входять до групи ризику (перебувають на профілактичному обліку в територіальних підрозділах ювенальної превенції Національної поліції).

Криминологи одноставно наголошують, що в будь-якому разі ефективність індивідуальної профілактики залежить від своєчасності застосування превентивних заходів до того моменту (на тому етапі), коли девіантна поведінка дитини переходить у кримінально карану [162, с. 118; 163, с. 232–233]. Сюди, безперечно, варто віднести своєчасне виявлення осіб групи ризику [27, с. 190]. Крім своєчасності, на ефективність індивідуальної профілактики ювенальної злочинності впливає також відповідність профілактичних заходів станом об'єкта профілактики (її інтенсивність), їх послідовність, комплексність, реальність (тобто відсутність формалізованого підходу) [27, с. 192–193]. О. М. Бандурка наголошує на тому, що

індивідуальна профілактика проявляється у виховних діях, які проводяться уповноваженими органами заради формування певного імунітету в особи стосовно певної злочинної спокуси [13, с. 116].

Індивідуальний рівень попередження злочинності (індивідуальна профілактика злочинців) охоплює діяльність щодо конкретних осіб, поведінка яких вступає в конфлікт з правовими нормами (так би мовити, «дитина в конфлікті із законом» – прим. авт.). Д. Фарід (D. Farid) наголошує, що поведінка кожної дитини індивідуальна. Деякі діти слухняні, їх поведінка та вчинки вписуються в загальноприйняту модель ролі дитини. Але є діти, вчинки яких зазіхають на інтереси (наражають на небезпеку) інших осіб, тобто є такими, що порушують встановлені норми поведінки. Такі відмінності, на думку вченого, багато в чому зумовлені біхевіористичними чинниками формування особистості дитини [332]. Відповідно до сфери уваги ювенально-девіантної превенції входить профілактика маргіналізації, деморалізації дітей, адміністративної деліктності, нарешті, ювенальної злочинності [34, с. 211]. Тобто злочинна поведінка в дитини переважно формується поступово, починаючи від дрібних відхилень (нехтувань нормами моралі) до порушень суспільних і правових установлень. У цьому контексті систематичне вчинення дітьми будь-яких незначних порушень соціальних норм (так званих «статусних порушень» (наприклад, прогули, погана поведінка в школі чи в сім'ї, бродяжництво, жебрацтво), адміністративних правопорушень) «де-юре» ще не є злочинною поведінкою, але «де-факто» є провісником (індикатором) прогресивної деморалізації особистості. Отже, до факту вчинення кримінально караного діяння в більшості випадків з боку дитини мають місце інші протиправні вчинки (вони зумовлені внутрішніми (психічно-психологічними) чинниками чи є реакцією на зовнішні соціальні «подразники»), повторюваність яких (тобто виключається випадковість) свідчить про потребу в корекції поведінки

дитини за допомогою проведення індивідуально-профілактичних та/чи медико-психологічних заходів. Крім того, якщо свідчити про особливість індивідуальної профілактики (а саме впливу таких заходів «підлягають ті особи, які ще не скоїли кримінально караного діяння»), варто зазначити, що мається на увазі їх перспективний характер стосовно ймовірної злочинної поведінки в майбутньому. Але це не виключає того, що така особа могла вже скоювати кримінальне правопорушення раніше. За таких обставин ітиметься про індивідуальну профілактику рецидиву з боку порушника (окремо або одночасно із заходами кримінально-правового реагування на скоєне кримінальне правопорушення чи суспільно небезпечне діяння). У тих неповнолітніх, які вчинили злочин, під час покарання та подальшої профілактичної роботи з цією особою має сформуватись негативна оцінка не тільки до свого діяння, але й взагалі ставлення до вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених КК України, а також стійка позитивна суспільна установка, яка повинна утримувати їх від вчинення правопорушень [194, с. 231].

Ураховуючи це, залежно від стадії генезису девіантної поведінки особи індивідуальна профілактика злочинності в кримінології та інших галузях правової науки здебільшого поділяється на три чи чотири види. Наприклад, рання профілактика; безпосередня профілактика; профілактика на момент передзлочинної поведінки (пенітенціарний вид); профілактика рецидиву (О. Г. Кальман [164, с. 140–143]; Е. В. Расюк [262, с. 129–130]). Або рання індивідуальна профілактика; судово-слідча; пенітенціарна; постпенітенціарна (Ю. В. Нікітін та Б. М. Грек [163, с. 159]). Приклади тривірневого поділу містять: ранню (первинну) профілактику чи превенцію; усунення чинників, що вже викликали вчинення конкретних злочинів (вторинну профілактику); попередження рецидивних злочинів з боку неповнолітніх (третинну профілактику) (П. Дж. Брантінгем та Ф. Л. Фауст (P. J. Brantingham &

F. L. Faust) [331, с. 284–296]; Л. М. Кононенко [161, с. 213–214]; М. Ю. Веселов [31, с. 130–131]). З деякими відмінностями всі ці поділи базуються на ступені криміналізації дитини та підкреслюють рису системності, що зазвичай матиме вплив під час обрання методу, характеру й інтенсивності індивідуально-профілактичних заходів, а також тривалості їх застосування.

Характерною ознакою індивідуальної профілактики є цілеспрямований позитивний вплив не на окремих ізольований чинник або елемент причинного механізму індивідуальної злочинної поведінки, а на весь комплекс причин, які можуть детермінувати таку поведінку [19, с. 147]. У контексті реагування держави на протиправну поведінку конкретної дитини об'єктом превентивної уваги та впливу завжди має бути дуалістичне поєднання суб'єктивно-ювенальних (особистість дитини та її поведінка) й об'єктивно-соціальних чинників (середовище дитини: сім'я, освіта, громада, ЗМІ) [34, с. 210]. Водночас арсенал методів, засобів впливу на особистість повинен використовуватись комплексно, з дотриманням усіх міжнародно-правових принципів і мінімальних стандартів поводження з дитиною. В юридичній літературі зазвичай виділяють такі методи індивідуального впливу: переконання; надання допомоги; примус [161, с. 213–214; 163, с. 161]. Залежно від покладеного в основу індивідуального запобігання ювенальним злочинам методу В. В. Голіна виокремлює заходи переконання, примусу, огороження і, нарешті, допомоги [50, с. 49–50]. Нагадаємо, що особливістю індивідуальної профілактики є те, що вона не передбачає застосування кримінального покарання, а спрямована на ресоціалізацію особи [262, с. 318]. Тому заходи примусу можуть спрямовуватися зазвичай на ліквідацію криміногенного впливу на неї соціального оточення, нейтралізацію джерел конфліктних ситуацій, які сприяють девіантній поведінці особи. У передбачених законом випадках до неповнолітніх осіб за

скоєння адміністративних правопорушень можуть бути застосовані заходи адміністративної відповідальності, деякі превентивні заходи. В іншому індивідуальна робота з неповнолітніми передбачає позитивні заходи, які враховують найкращі інтереси дитини.

Відповідно, вибір рівня, методу профілактики й індивідуально-профілактичних заходів залежатиме від ступеня криміналізації особи та антисоціальної мікросередовища, можливостей корекції в бажаному напрямі, системності й інтенсивності впливу на особу та інших обставин. Тому індивідуально-профілактичний вплив – це не одиничний акт попередження, а реалізація впродовж тривалого часу комплексу заходів [19, с. 147].

Справді, важливість довготривалого та комплексного підходу до індивідуально-профілактичних заходів зумовлена їх складним характером і різноманіттю чинників, що впливають на ефективність корекційних заходів. Принцип системності та тривалість впливу є критично важливими аспектами в забезпеченні успішної профілактики антисоціальної поведінки. Нижче наведені аргументи, підтверджують потребу застосування тривалих і комплексних заходів в індивідуально-профілактичній діяльності.

1. Динамічність антисоціальної поведінки. Антисоціальна поведінка часто є динамічним і багатофакторним явищем, яке може змінюватися залежно від обставин і впливів ззовні. Підлітковий вік і рання дорослість є періодами високого психологічного та соціального стресу, що може впливати на поведінкові моделі. Один разовий захід або тимчасове втручання можуть бути недостатніми для досягнення сталих змін. Системний підхід, що передбачає тривале й поступове втручання, допомагає врахувати ці динамічні аспекти та забезпечити більш стабільні результати.

2. Роль мікросередовища у формуванні поведінки. Мікросередовище, в якому перебуває індивідум, має значний вплив на його поведінкові моделі.

Вплив сім'ї, друзів, школи та інших соціальних груп може як підтримувати, так і посилювати антисоціальні тенденції. Тому індивідуально-профілактичні заходи повинні враховувати ці контексти та взаємодіяти з ними. Комплексний підхід, який охоплює не тільки індивідуальні корекційні заходи, але й роботу з мікросередовищем, є більш ефективним у зміні поведінки та формуванні позитивних соціальних зв'язків.

3. Потреба в підтриманні й моніторингу прогресу. Індивідуально-профілактичні заходи потребують постійної підтримки та моніторингу для оцінки їх ефективності й корекції в разі потреби. Постійна взаємодія з фахівцями, як-от психологи, соціальні працівники та наставники, дозволяє своєчасно виявляти й вирішувати проблеми, що можуть виникати в процесі корекції. Регулярний моніторинг і корекція програм забезпечують адаптацію заходів до змінюваних умов і потреб індивідуума.

4. Важливість індивідуального підходу. Кожна особа має унікальні особливості, які здатні впливати на її поведінку та реакцію на корекційні заходи. Індивідуально-профілактичні заходи повинні бути адаптовані до конкретних потреб і обставин особи. Це означає потребу в детальному аналізі кожного випадку та розробленні персоналізованих програм, що може бути можливим тільки в разі тривалого й системного підходу. Одноразове втручання рідко здатне врахувати всі нюанси індивідуальної ситуації, що робить тривалі заходи більш доцільними й ефективними.

5. Роль мотивації у зміні поведінки. Мотивація є ключовим чинником у змінах поведінки. Підтримання позитивної мотивації впродовж тривалого часу допомагає особі зберігати орієнтацію на досягнення позитивних змін. Системні заходи охоплюють розроблення та реалізацію мотиваційних стратегій, які можуть зазнавати змін залежно від розвитку особи та змін в її середовищі. Постійна підтримка й заохочення сприяють збереженню мотивації та запобігають поверненню до антисоціальних моделей поведінки.

6. Ефективність комплексних програм. Комплексні програми профілактики часто охоплюють різноманітні види втручань, як-от психологічна підтримка, соціальна адаптація, освітні ініціативи та трудова діяльність. Такий підхід забезпечує вичерпний вплив на особу й дає змогу ліпше справлятися з різними аспектами девіантної поведінки. Наприклад, програми, які поєднують психотерапію з навчальними й трудовими практиками, можуть значно підвищити шанси на успішну соціалізацію та зменшення повторних правопорушень.

Отже, тривалість і комплексність індивідуально-профілактичних заходів є критично важливими для досягнення сталих результатів у боротьбі з девіантною поведінкою. Динамічний характер антисоціальної поведінки, вплив мікросередовища, потреба в постійній підтримці, індивідуальний підхід, мотивація та ефективність комплексних програм разом вказують на те, що профілактика не може бути обмежена одиничним актом. Розроблення й реалізація тривалих і системних заходів є тим ключем, що активує успішну корекцію та інтеграцію особи в соціум.

Нагадаємо, що основним (проте не єдиним) суб'єктом реалізації індивідуально-профілактичних заходів запобігання ювенальній злочинності є органи та підрозділи Національної поліції. За законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» уповноважені підрозділи поліції зобов'язані: проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей; виявляти причини й умови, які сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей; розшукувати дітей, що зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) і спеціальні установи для дітей; виявляти батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей; вести

облік правопорушників, що не досягли 18 років, які потребують медичної допомоги, зокрема звільнених із спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей тощо [245]. За Інструкцією з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 19.12.2017 № 1044, з метою здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо дитини поліцейський підрозділ ювенальної превенції (далі – ЮП) заводить обліково-профілактичну справу (далі – ОПС) і вносить відомості про взяття на профілактичний облік до відповідної інформаційної підсистеми, що входить до єдиної інформаційної системи МВС України, дітей, щодо яких поліцейські ЮП здійснюють профілактичну роботу, яка охоплює: проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дитиною за місцем проживання, навчання або роботи не рідше одного разу на місяць; проведення ознайомлювальних, попереджувальних бесід з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення; складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини; відвідування за місцем проживання дитини для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень; вжиття інших профілактичних заходів, передбачених законодавством України (цитовано за О. І. Безпаловою; О. І. Безпаловою, Г. В. Джагуповим, В. С. Макаренком та ін. – прим. авт.) [224; 202].

З метою запобігання правопорушенням серед дітей, які утримуються в приймальнику-розподільнику для дітей (далі – ПРД), виявлення й усунення причин і умов, що призвели до їх скоєння, посадові особи цих установ:

з'ясовують умови життя та виховання дитини в сім'ї, її особистісні якості, інтереси, причини самовільного залишення закладів для дітей, причини вчинення злочинів або правопорушень, установлюють осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність; проводять індивідуальні виховні заходи з дітьми, які утримуються в ПРД, звертаючи особливу увагу на розвиток їх позитивних нахилів та інтересів, усунення недоліків у поведінці, залучення до навчання та праці; інформують заінтересовані органи державної влади про причини вчинення правопорушень дітьми, які утримувалися в ПРД, подають пропозиції щодо їх усунення, а також щодо поліпшення організації навчання й виховання дітей. Наведені індивідуально-профілактичні заходи та виховна робота з дітьми, які утримуються в ПРД, здійснюються відповідно до планів, затверджених начальниками цих установ, з урахуванням віку, стану здоров'я, фізичного та психічного розвитку, суспільної небезпечності раніше вчинених правопорушень, а також інших обставин, які мають значення для ефективного застосування заходів профілактичного впливу [214].

Індивідуально-профілактична робота з неповнолітніми засудженими відбувається в межах організації та проведення з ними соціально-виховної роботи. Основними організаційними формами ресоціалізації та стимулювання правослухняної поведінки засуджених є реалізація програм диференційованого виховного впливу для осіб, які перебувають у виховних колоніях (засуджених до позбавлення волі) та пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (ст. 123 Кримінально-виконавчого кодексу України [156] та ст. 13 Закону України «Про пробацію» [253]). Під час реалізації пробаційної програми щодо неповнолітнього суб'єкта пробації, на якого судом покладено такий обов'язок, орган пробації може залучати суб'єктів, які надають соціальні послуги, визначені законами України «Про соціальні послуги» та «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

Завданням реалізації пробаційних програм є застосування комплексу заходів, потрібних для корекції соціальної поведінки суб'єктів пробації або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити. Проєкт пробаційної програми повинен містити завдання, функції, ознаки цільової групи, на яку спрямована така програма, інформацію про навички та знання, яких може набути суб'єкт пробації за результатами проходження зазначеної програми, ресурси, потрібні для її реалізації, зміст заходів, а також порядок проходження пробаційної програми й оцінки результатів проходження [234]. Прикладами таких програм для неповнолітніх суб'єктів пробації є пробаційні програми «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин». Якщо вид програми судом не визначено, його визначає куратор пробаційної програми з урахуванням результатів оцінки ризиків учинення повторного кримінального правопорушення. Реалізація пробаційної програми передбачає: складання графіка її реалізації; виконання заходів, передбачених програмою; оцінку результатів проходження цієї програми; підготовку висновку про виконання запланованих заходів. До початку реалізації заходів куратор пробаційної програми ознайомлює суб'єкта пробації з метою програми, знаннями та навичками, які він може набути за результатами проходження програми, графіком реалізації пробаційної програми (під підпис) і попереджає про відповідальність за невиконання обов'язків, покладених на суб'єкта пробації судом, відповідно до ст. 166 КВК України. Суб'єкт пробації, а також неповнолітня особа, її батьки або інші законні представники ознайомлюються з графіком реалізації пробаційної програми та зі змінами до нього під підпис [225].

Аналіз правового статусу персоналу секторів ювенальної пробації, крім реалізації пробаційних програм, дозволяє виділити ще такі індивідуально-

профілактичні заходи, як: відвідування неповнолітніх суб'єктів пробації за місцем їх проживання, роботи або навчання; виклик неповнолітніх суб'єктів пробації та неповнолітніх осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності у вигляді громадських робіт, виправних робіт і суспільно корисних робіт для проведення профілактичних бесід, з'ясування питань, які виникають під час відбування покарання або адміністративного стягнення; встановлення періодичності та дні проведення реєстрації неповнолітнім особам, звільненим від відбування покарання з випробуванням; застосування заходів заохочення до неповнолітніх осіб, засуджених до покарання у вигляді виправних робіт; надання чи ненадання неповнолітнім особам, засудженим до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, погодження на виїзд за межі України [311].

Не важко помітити, що основними та першочерговими індивідуально-профілактичними заходами для різних категорій об'єктів превентивного впливу є профілактична чи ознайомча співбесіда та відвідування за місцем мешкання (перебування), навчання, роботи такої особи. Опитуванням уповноважених суб'єктів здійснення індивідуальної профілактики щодо неповнолітніх було встановлено, що серед інших видів на вказані заходи припадає в сукупності до 70–80 %. Ще в публікаціях 2000-х років кримінологи зазначали, що ці заходи були основними організаційно-тактичними формами застосування методів і прийомів індивідуального впливу на неповнолітніх. До цього пропонувалося більш активно залучати дітей, які входили до групи ризику до соціально корисних заходів трудового, громадського, спортивного, культурного й іншого характеру [291, с. 173–180]. З наведеного виникає питання, на скільки закріплені у відповідних вітчизняних нормативно-правових актах індивідуально-профілактичні заходи запобігання ювенальній злочинності є актуальними на сьогодні та чи не потребують вони оновлення з урахуванням сучасних

процесів соціальної трансформації та діджиталізації. Якщо, наприклад, свідчити про залучення підлітка до спорту, то в сучасних умовах ринкової економіки й низького рівня фінансової підтримки цього напрямку державної політики з боку уряду та органів місцевого самоврядування заняття спортом вимагають матеріальних витрат, що не може собі дозволити багато українських родин, тим паче так званих «неблагонадійних» сімей, діти яких найчастіше потрапляють до «групи ризику».

Натомість на сьогодні інтернет через комп'ютери, мобільні пристрої, різноманітні програмні забезпечення все активніше проникає в суспільні відносини й особисте життя людей, створюючи нову форму віртуального спілкування. Можна зазначити про те, що таке спілкування веде до формування специфічної медіакультури серед підлітків. Захоплення інтернетом має як свої переваги, так і недоліки. Активне використання можливостей інтернету та мобільних ресурсів повинно знайти поширення й серед заходів індивідуальної профілактики з дітьми, які перебувають на профілактичному обліку в підрозділах поліції, щодо яких здійснюється пробація. Технологія мобільних додатків може підвищити мотивацію таких осіб до соціалізації / ресоціалізації, оскільки діти нового покоління природно схильні до ідеї використання мобільного телефона (смартфона / айфона), коли це можливо [352, с. 154].

Інтернет і мобільні технології стали складником сучасного життя, значно впливаючи на соціальні відносини та способи спілкування, особливо серед підлітків. Ураховуючи це, упровадження інтернет-технологій і мобільних додатків у заходи індивідуальної профілактики поза будь-яким сумнівом має вагоме значення та численні переваги. Далі спробуємо навести додаткові аргументи, які підтверджують важливість і доцільність використання сучасних технологій у профілактичних заходах щодо дітей, які перебувають на обліку в поліції або проходять пробацію.

1. Доступність і зручність. Мобільні додатки забезпечують легкий і зручний доступ до інформації та ресурсів, потрібних для профілактичної роботи. Підлітки можуть отримувати підтримку та консультації у будь-який час і в будь-якому місці, що значно підвищує ефективність профілактичних заходів. З огляду на те, що більшість підлітків мають смартфони й активно користуються ними, інтеграція профілактичних програм у мобільні додатки є природним кроком до підвищення їх доступності.

2. Інтерактивність і залучення. Сучасні мобільні додатки можуть бути розроблені так, щоб вони залучали підлітків до активної участі через інтерактивні елементи, як-от ігри, вікторини, інтерактивні курси та тренінги. Це уможливорює підвищення рівня зацікавленості підлітків і робить процес навчання та профілактики більш цікавим і захоплюючим. Наприклад, додатки можуть містити симулятори реальних ситуацій, які допомагають підліткам навчитися робити правильні вибори у складних обставинах.

3. Персоналізація підходу. Мобільні технології дають змогу налаштовувати контент відповідно до індивідуальних потреб і особливостей кожного підлітка. Додатки можуть пропонувати персоналізовані рекомендації та плани дій на основі даних про поведінку й інтереси користувача. Це дозволяє зробити профілактичні заходи більш ефективними, оскільки вони враховують унікальні потреби кожної особи. Наприклад, додаток може надавати спеціальні вправи для розвитку соціальних навичок або контролю агресії, адаптовані до конкретних потреб користувача.

4. Підтримка комунікації. Інтернет і мобільні додатки забезпечують можливість підтримувати постійну комунікацію між підлітками та фахівцями, які займаються їхньою профілактикою. Чат-боти, онлайн-консультації та форуми дозволяють підліткам отримувати швидкі відповіді на свої питання та підтримку в складних ситуаціях. Це створює відчуття підтримки й безпеки, що є важливим для підлітків, які можуть відчувати

ізолюваність або страх перед відкритим спілкуванням.

5. Моніторинг та оцінка прогресу. Мобільні додатки дають змогу проводити детальний моніторинг поведінки молоді й оцінювати ефективність профілактичних заходів у режимі реального часу. Це дозволяє фахівцям своєчасно коригувати програми й адаптувати їх до змінюваних потреб підлітків. Вбудовані в додатки аналітичні інструменти на сьогодні здатні автоматично збирати дані про активність користувачів, їхні досягнення та проблеми, що забезпечує точну й переконливу оцінку прогресу.

6. Підвищення мотивації до соціалізації. Використання мобільних додатків може підвищити мотивацію підлітків до соціалізації та ресоціалізації. Додатки можуть містити мотивуючі елементи, як-от нагороди за досягнення, позитивні відгуки та підтримку з боку фахівців і однолітків. Це сприяє формуванню позитивного ставлення до змін і допомагає підліткам побачити конкретні результати своїх зусиль. Наприклад, додаток може надавати віртуальні нагороди або бонуси за участь у соціально корисних заходах або за виконання певних завдань.

7. Інтеграція з іншими ресурсами. Мобільні додатки можуть бути інтегровані з іншими онлайн-ресурсами та платформами, що дають додаткові можливості для навчання й розвитку. Це дозволяє створити комплексну систему підтримки підлітків, що охоплює різноманітні види діяльності, інформаційні ресурси та соціальні контакти. Наприклад, додаток може бути пов'язаний з онлайн-бібліотеками, навчальними платформами або соціальними мережами, що сприяє всебічному розвитку особи.

Упровадження інтернет-технологій і мобільних додатків у заходи індивідуальної профілактики має значні переваги й узгоджується із сучасними тенденціями розвитку суспільства. Доступність, інтерактивність, персоналізація, підтримання комунікації, моніторинг, підвищення мотивації та інтеграція з іншими ресурсами роблять мобільні технології ефективним

інструментом у профілактичній роботі з підлітками. Сучасні технології дозволяють створити більш гнучку, адаптивну й ефективну систему підтримки, що сприяє успішній соціалізації та ресоціалізації підлітків, які перебувають на обліку в поліції або проходять пробацію.

Наприкінці 2020 – початку 2021 рр. С. С. Вітвіцький і М. Ю. Веселов проаналізували результати інноваційного проекту проведення індивідуальної профілактичної роботи з неповнолітніми (які перебували на профілактичному обліку в одному з міст Дніпропетровської області) з використанням мобільних додатків. Для дітей, які мають сучасні мобільні пристрої для зв'язку (72 % від загальної кількості осіб, що перебувають на профілактичному обліку по місту), в програмному додатку «Вайбер» (*Viber*) було створено чат, учасниками якого стали ці особи. Загалом, за результатами анонімного анкетування, таку форму профілактичної роботи позитивно сприйняли 62 % учасників проєкту, задовільно – 24 %, незадовільно – 2 %, не взяли участі в анкетуванні – 12 %. Учені зробили висновок, що ефект нейтралізації шкідливого впливу негативних соціальних чинників і формування прийнятності визначених нормами законів та моралі правил соціальної поведінки для дітей, які перебувають у «групі ризику», може бути досягнуто й через профілактичний контент, який, урахувавши специфіку дитячої аудиторії, може бути розміщено в інтернеті, мобільних телефонних додатках, у різних дизайнерських і програмних форматах [352, с. 154].

Доцільно звернути увагу також на деякі закордонні приклади безпосередньої профілактичної роботи з дітьми «групи ризику». Так, 1970 року в США стали вперше запроваджувати програми «поінформованості неповнолітніх». У межах найбільш відомої програми «Безпосередньо налякані» підлітки з групи ризику та неповнолітні правопорушники доставлялися до в'язниці, де засуджені до довічного ув'язнення особи

проводили «агресивну презентацію» своїх учинків і невідворотних правових наслідків [333]. Цей захід «шокової терапії» набув високої популярності й незабаром його почали використовувати багато інших країн (Австралія, Канада, Велика Британія та Норвегія) [340]. У Нідерландах було взято за основу сам принцип, але трансформовано форму втілення – там навчальні заклади, в яких навчаються діти, що мають проблеми із законом, відвідують з профілактичними «лекціями» колишні ув'язнені [346]. Проведений нідерландськими фахівцями огляд показав, що програми підвищення обізнаності неповнолітніх позитивно впливають на негативне ставлення останніх до правопорушень [349].

У Казахстані заходи індивідуальної профілактики правопорушень, бездоглядності та безпритульності серед неповнолітніх визначені на законодавчому рівні (чого не скажеш про Україну). Закон Республіки Казахстан від 09.07.2004 № 591 «Про профілактику правопорушень серед неповнолітніх і попередження дитячої бездоглядності та безпритульності» до таких заходів відносить: 1) профілактичну бесіду; 2) подання про усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень; 3) профілактичний облік і контроль; 4) направлення в спеціальні організації освіти й організації освіти з особливим режимом утримання; 5) заходи виховного впливу; 6) захисний припис; 7) адміністративне стягнення; 8) заходи, які вживають за вироком суду; 9) медико-соціальний облік [349]. Водночас профілактична бесіда може проводитись і як захід превентивного впливу, і, що важливо, як засіб щодо виявлення причин і умов протиправної поведінки з боку дитини (ст. 19-3). У Законі закріплено повноваження державних органів системи профілактики правопорушень у разі виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, бездоглядності та безпритульності серед неповнолітніх направляти подання про їх усунення керівникам або посадовим особам будь-яких організації, а також обов'язок останніх вживати

заходів щодо виконання таких подань (приписів) (ст. 19-4). Крім того, казахське законодавство відносить до індивідуальної профілактики й ведення медико-соціального обліку, який передбачає надання медичної, психологічної, соціальної допомоги, адаптації та реабілітації осіб, щодо яких проводяться заходи індивідуальної профілактики. Підставою для постановки на медико-соціальний облік є повідомлення про взяття на облік правоохоронними органами (ст. 19-6) [349]. Порівняльно-правовий метод (було проаналізовано українське та казахське законодавство) дозволив виявити, що наша вітчизняна модель не має такого системного підходу до питань правового врегулювання підстав і комплексу індивідуально-профілактичних заходів запобігання ювенальній злочинності.

Повертаючись до організації роботи підрозділів ЮП НПУ, варто зазначити, що відповідна Інструкція визначає перелік осіб, які підлягають взяттю на профілактичний облік. Зокрема, такою особою може бути дитина:

- 1) засуджена до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- 2) звільнена за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання;
- 3) звільнена зі спеціальної виховної установи;
- 4) вчинила домашнє насильство в будь-якій формі (дитина-кривдник), передбачене ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також щодо якої винесено терміновий заборонний припис чи виданий обмежувальний припис;
- 5) яка впродовж року два і більше разів була притягнута до адміністративної відповідальності;
- 6) яка впродовж року два і більше разів самовільно залишала сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей;

7) яка вчинила булінг (цькування) учасника освітнього процесу [224].

Перелік цих категорій потрібно вважати вичерпним, оскільки в кожній ситуації в Інструкції передбачається підстава для взяття дитини на профілактичний облік. Такими підставами може бути:

а) вирок (постанова) суду, що набрав законної сили, про застосування до дитини покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;

б) рішення суду про звільнення дитини від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, крім випадків, коли дитину направляють до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання;

в) довідка про звільнення зі спеціальної виховної установи для дітей;

г) матеріали, які підтверджують факт вчинення дитиною домашнього насильства (копія термінового заборонного чи обмежувального припису, постанови суду щодо притягнення до адміністративної відповідальності за статтею 173-2 КУпАП);

д) рапорт поліцейського підрозділу ЮП про дитину, яка впродовж року два й більше разів притягалася до адміністративної відповідальності, з долученням копій постанов суду про притягнення до адміністративної відповідальності;

е) рапорт поліцейського підрозділу ЮП щодо виявлення дитини, яка впродовж року два й більше разів самовільно залишала сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей, з долученням витягів з Єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події щодо зареєстрованих фактів безвісного зникнення дитини;

ж) копія постанови суду щодо притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-4 КУпАП дитини чи батьків або осіб, які їх замінюють. За наявності підстав для взяття дитини на профілактичний облік

поліцейський підрозділу ЮП у триденний строк виносить постанову про взяття на профілактичний облік дитини та заведення ОПС, яку затверджує начальник територіального (відокремленого) підрозділу ГУНП [224].

Отже, як було наголошено вище, початок застосування індивідуально-профілактичних заходів в Україні зумовлений обов'язковим девіантним проявом (причому протиправним, а в деяких випадках неодноразовим) з боку дитини, на яку потрібна формально об'єктивована спеціальна реакція уповноважених суб'єктів за рішенням (вироком) суду, рапортом поліцейського та інших офіційних матеріалів. Однак і перелік категорій дітей, і підстави для взяття їх на профілактичний облік для здійснення індивідуальної профілактики в українському законодавстві не є досконалим. Про це аргументовано заявляють вітчизняні дослідники, а саме М. Ю. Веселов [31, с. 134–135], О. М. Дручек [93, с. 14–15], І. В. Іщенко [128, с. 98], Є. С. Зеленський та О. М. Карпенко [121, с. 262–263], О. В. Максименко [181, с. 104–105].

Вважаємо, що суттєвим недоліком правової регламентації пенітенціарного рівня індивідуальної профілактики запобігання ювенальній злочинності є відсутність жодного згадування в українському законодавстві (включно із відповідними підзаконними нормативно-правовими актами) про індивідуально-профілактичну роботу з тими дітьми, яких за рішенням суду направлено до загальноосвітніх шкіл або професійних училищ соціальної реабілітації. Дивно, але ні законодавець у Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (ст. 8), ні уряд у Постанові від 13.10.1993 № 859 «Про організацію діяльності спеціальних закладів освіти для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання» у жодний спосіб не надали індивідуально-профілактичним заходам (до речі, важливому аспекту соціальної реабілітації неповнолітнього правопорушника) належної уваги.

Підсумовуючи наведене в цьому підрозділі, можемо зробити такі узагальнення та висновки.

Індивідуальна профілактика ювенальної злочинності – це планомірна діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на своєчасне виявлення конкретних неповнолітніх осіб, від яких можна очікувати вчинення правопорушень (суспільно небезпечних, кримінально караних діянь) включно із повторними, та здійснення на них і їхнє найближче соціальне оточення (мікросередовище) превентивного впливу з метою позитивної корекції поведінки таких дітей, усунення, послаблення або нейтралізації криміногенних чинників, що діють у сфері їх життєдіяльності.

Під індивідуально-профілактичними заходами запобігання ювенальній злочинності пропонується розуміти комплекс різнорідних, спрямованих на конкретну дитину та її найближче соціальне оточення (мікросередовище) заходів, які ґрунтуються на кримінологічних знаннях про специфічні вікові й антисуспільні риси неповнолітніх осіб, які входять до групи ризику (їхня поведінка свідчить про високу ймовірність скоєння ними кримінально караного діяння), індивідуальному кримінологічному прогнозуванню таких суспільно небезпечних вчинків конкретною дитиною, обмеженні можливостей злочинної поведінки.

Констатовано, що індивідуальна профілактика є найефективнішим і найгуманнішим засобом відвернення конкретних кримінально караних діянь і запобігання ювенальної злочинності загалом. Серед інших видів профілактики індивідуально-профілактичні заходи є найбільш придатними для оцінювання їх ефективності в запобіганні ювенальній злочинності.

Характерні риси цього виду профілактики запобігання ювенальній злочинності:

1) індивідуально-профілактичному впливу підлягають ті особи (або найближче соціальне мікросередовище тих осіб), які ще не скоїли

кримінального правопорушення (чи суспільно небезпечного діяння), але поведінка або спосіб життя яких вказують на високу ймовірність переростання в злочинну;

2) об'єктом превентивної уваги та впливу під час індивідуально-профілактичних заходів завжди має бути дуалістичне поєднання суб'єктивно-ювенальних (особистість дитини та її поведінка) й об'єктивно-соціальних чинників (середовище дитини: сім'я, освіта, громада, віртуальне та медіасередовище);

3) профілактичні заходи є системними, але персоніфікованими, тобто в кожному окремому випадку носять індивідуальний характер;

4) обраний метод чи методи, характер та інтенсивність цих заходів, а також тривалість їх застосування залежатиме від ступеня девіації (криміналізації) конкретної дитини та її детермінантів;

5) основними методами індивідуального впливу є переконання, надання допомоги, примус, водночас особливістю індивідуальної профілактики є те, що вона здійснюється переважно за рахунок позитивних заходів, які враховують найкращі інтереси дитини, не передбачає застосування кримінального покарання, а допускає застосування заходів адміністративної відповідальності, деяких превентивних заходів як до дитини, так і до її найближчого соціального оточення;

б) реалізація конкретних індивідуально-профілактичних заходів з боку уповноважених органів щодо дитини та її оточення можлива лише стосовно окресленої категорії осіб і за наявності формально констатованих підстав прояву об'єктивного факту реальної криміналізації зазначеної особи. Перелік категорій дітей і підстави для взяття їх на профілактичний облік для здійснення індивідуальної профілактики в українському законодавстві не є досконалим, а отже, потребує розширення та системного структурування з урахуванням повного охоплення неповнолітнього девіантна на всіх рівнях

цього виду профілактики (рання профілактика, пенітенціарна, постпенітенціарна);

7) індивідуально-профілактичні засоби та форми превентивного впливу на неповнолітніх девіантів потребують постійного моніторингу й удосконалення (оновлення), пошуку інноваційних підходів з урахуванням сучасних процесів соціальної трансформації та діджиталізації суспільства.

4.4. Віктимологічні заходи запобігання ювенальній злочинності

Запобігання злочинності є передусім кримінологічним завданням, яке ґрунтується на безпосередньому впливі на кримінального правопорушника. Однак останнім часом у кримінально-правовій літературі все частіше з'являються цілком обґрунтовані думки щодо доцільності запобігати кримінально протиправній діяльності за рахунок утримання осіб від провокаційної або, відповідно до наукового терміна, «віктимної поведінки». На нашу думку, це досить цікавий спосіб боротьби зі злочинністю, зокрема неповнолітніх осіб, що заслуговує на увагу. Отже, враховуючи вказане, пропонуємо зупинитись на цьому питанні більш детально.

«Усі види запобігання злочинності спрямовані не тільки на недопущення конкретних їх проявів з боку певних осіб, а й на ті небезпечні протиріччя в суспільстві, наявні в ньому негативні явища та процеси, які створюють, так би мовити, певний рівень і структуру криміногенного стану в суспільстві, що виявляються в частоті й тяжкості вчинення злочинів. Зважаючи на викладене, завданням запобігання злочинності є як створення перепон для виникнення детермінуючих злочинних проявів деструктивних об'єктивних і суб'єктивних явищ і процесів, її обмеження й усунення, так і запобіжне реагування на формування й динамічний розвиток злочинної мотивації та поведінки. У зв'язку з цим запобігання злочинності

здійснюється за трьома основними напрямками, за якими розробляють і реалізують заходи: а) кримінологічної профілактики, б) відвернення, в) припинення злочинів» [39, с. 163]. «Віктимологічне запобігання злочинності здійснюється на тих самих рівнях і напрямках, що й запобігання злочинності, а саме: загальносоціальне віктимологічне запобігання; спеціально-віктимологічне запобігання, яке так само, як і його кримінологічний аналог, що викладений вище, складається з віктимологічної профілактики, відвернення та припинення віктимності осіб; індивідуальне віктимологічне запобігання віктимної поведінки» [39, с. 163].

«Загальносоціальний рівень містить заходи, пов'язані з вирішенням соціально-економічних і культурно-виховних завдань, спрямованих на усунення чи нейтралізацію чинників, які сприяють процесу віктимізації людей. Індивідуальний рівень охоплює профілактичні заходи стосовно осіб, які, враховуючи їх поведінку або сукупність особистісних характеристик, можуть зі значною ймовірністю стати жертвами злочинів. Такі заходи спрямовані на підвищення захисних реакцій, а також забезпечення особистої, майнової та іншої безпеки цих громадян. Систему суб'єктів віктимологічної профілактики становлять органи державної влади й місцевого самоврядування, правоохоронні органи всіх рівнів, підприємства й установи різних форм власності, громадські формування й окремі громадяни. Вони визначають основні напрями, завдання та функції профілактичної діяльності; забезпечують функціонування й реалізацію регіональних і місцевих програм; безпосереднє здійснення заходів спеціальної та індивідуальної віктимологічної профілактики (особиста охорона, охорона житла, майна тощо)» [70].

На жаль, останнім часом теоретики та практики в галузі кримінального права й кримінології все частіше намагаються вирішити потребу в усуненні негативних наслідків суспільно небезпечного діяння, яке вже вчинене,

омінаючи увагою загрози потенційних кримінальних правопорушень. Зазначаючи про останні, особливої актуальності набуває захист прав та інтересів потенційних потерпілих за рахунок встановлення їх віктимних настанов та утримання від потрапляння в ситуації з високим віктимним індексом.

«Загальносоціальне запобігання – це продумані владою економічні, соціальні, політичні, культурно-виховні, організаційно-управлінські, правові, пропагандистські та інші за характером і природою реформування заходи, які обов'язково об'єктивно повинні здійснювати держава та суспільство з урахуванням і кримінологічних завдань: послаблення й усунення деструктивних об'єктивних та суб'єктивних явищ і процесів, що сприяють злочинності, та посилення позитивних чинників, які її стримують. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності – це сукупність різноманітних за спеціалізацією, галузями знання, права, масштабністю, суб'єктами, криміногенними об'єктами та інших видів діяльності щодо здійснення заходів, метою яких є послаблення криміногенної обстановки в країні, скорочення кількості злочинних проявів взагалі й конкретних їх видів (наприклад, корупції), зокрема не допустити масового формування у свідомості громадян кримінальної мотивації, перешкодити скоєнню злочинів або своєчасне припинення їх розвитку. Індивідуальне запобігання злочинам здійснюється стосовно конкретних осіб – можливих потенціальних злочинців у разі певних фактичних, правових і кримінологічних підстав» [39, с. 163]. Віктимологічне запобігання злочинності неповнолітніх осіб, яке проводиться на загальносоціальному рівні, хоча й можна назвати в деякому сенсі «розмитим» і нецілеспрямованим, однак таке запобігання дозволяє впливати масово, змінюючи не тільки порядок захисту суспільних відносин і пріоритет державного управління, але й менталітет самого суспільства, його правове та віктимологічне виховання. Отже, враховуючи зазначене, пропонуємо більш

детально розглянути кожен рівень віктимологічного запобігання.

«Загальносоціальне віктимологічне запобігання є невід'ємною складовою частиною загальносоціального запобігання злочинності, яке спрямоване насамперед на вирішення економічних і соціальних завдань подальшого позитивного розвитку та вдосконалення суспільних відносин, зменшення соціальних суперечностей і конфліктів, криміногенного протистояння різних верств населення, рівнів безробіття, бідності, люмпенізації, спокусливості, необережності, створення нормального для цивілізованого суспільства правопорядку та стандартів життя, одержання достатніх легальних прибутків населення, впровадження високих моральних цінностей, особисту безпеку громадян, захист їх прав і свобод тощо. Вирішення цих завдань у масштабах держави безпосередньо й опосередковано сприятиме уповільненню темпу процесу віктимізації та зменшенню стану віктимності людей саме на зниження віктимного потенціалу суспільства, виявлення й обмеження дії детермінантів масової віктимізації, на подолання страху стати жертвою від злочинності та націлений запобіжний вплив загальносоціального віктимологічного запобігання злочинності. Отже, основним напрямом віктимологічного аспекту загальносоціального віктимологічного запобігання злочинності є припинення в країні пауперизації, люмпенізації населення, виконання стратегічних завдань подолання бідності. Бідність не можна подолати лише за допомогою підтримки нужденних. Потрібні комплексні підходи, які орієнтуються як на бідність, так і на певною мірою забезпечені верстви населення. Потрібною передумовою подолання бідності є створення працездатним верствам населення умов для самостійного розв'язання проблем підвищення власного добробуту, що можливо лише в разі забезпечення продуктивної зайнятості, збалансування попиту та пропозиції на ринку праці, запобігання безробіттю, отримання гідної заробітної плати»

[39, с. 163]. Варто звернути увагу на те, що взаємодія неповнолітнього правопорушника зі своєю жертвою дещо відрізняється від «діалогу» між дорослими сторонами суспільно небезпечного діяння. Якщо останнє вчиняється стосовно підлітка, сутнісна мотивація діяння досить рідко має глибинний сенс, а тому зводиться зазвичай до задоволення банальних потреб правопорушника. Якщо жертвою є доросла особа, то вона набуває віктимності через необачне ставлення до можливостей неповнолітньої особи, вважаючи її інтелект нижчим за свій.

Взаємодія неповнолітнього правопорушника зі своєю жертвою має ряд особливостей, які відрізняють її від аналогічних ситуацій за участю дорослих осіб. Ці відмінності зумовлені специфікою психологічного й соціального розвитку підлітків, їхньою мотивацією та особливостями взаємодії з навколишнім середовищем. Далі сформулюємо деякі аргументи, які підтверджують важливість урахування цих відмінностей у контексті профілактики та розслідування суспільно небезпечних діянь.

1. Психологічні особливості підлітків. Психологічний розвиток підлітків відрізняється від дорослих не лише на рівні емоційної стабільності, а й у контексті мотиваційних установок. Підлітки часто діють імпульсивно, не усвідомлюючи повною мірою наслідків своїх учинків. Це призводить до того, що їхні правопорушення можуть бути спричинені банальними потребами, як-от бажання отримати матеріальні блага або визнання серед однолітків. Наприклад, випадки крадіжок серед підлітків часто мотивовані бажанням володіти певними предметами, які вважаються символами статусу в їхньому середовищі.

2. Соціальний контекст і роль віктимності. Дорослі жертви часто недооцінюють можливості неповнолітніх правопорушників, вважаючи їх менш здатними на серйозні правопорушення через вік і нестачу досвіду. Це необачне ставлення створює умови для підвищеної віктимності, коли дорослі

не вживають потрібних заходів безпеки під час взаємодії з підлітками. Наприклад, дорослі можуть залишати цінні речі у відкритому доступі або довіряти неповнолітнім у питаннях, що потребують обережності. Це підвищує ризик стати жертвою правопорушення.

3. Різниця в мотивації діянь. Мотивація дорослих правопорушників зазвичай більш складна та багатоаспектна, часто зумовлюється особистими конфліктами, соціально-економічними проблемами або психічними розладами. Натомість мотивація підлітків часто зводиться до задоволення базових потреб або наслідування поведінки однолітків. Це зумовлює потребу в розробленні спеціальних профілактичних заходів, які враховують ці особливості. Наприклад, профілактика підліткової злочинності може охоплювати програми соціального виховання, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту та формування навичок конструктивної взаємодії з однолітками й дорослими.

4. Роль соціального середовища. Соціальне середовище відіграє ключову роль у формуванні поведінки підлітків. Взаємодія з однолітками, батьками, вчителями та іншими авторитетними дорослими впливає на розвиток моральних норм і цінностей. У випадках правопорушень, які вчиняються підлітками, важливо враховувати вплив цього середовища на їхню поведінку. Наприклад, неповнолітні з дисфункціональних сімей можуть бути більш схильні до правопорушень через відсутність позитивних рольових моделей і підтримку з боку дорослих.

5. Взаємодія правопорушників і жертв у підлітковому середовищі. Взаємодія між підлітками та їхніми жертвами також може бути специфічною через характерні особливості підліткового віку. Конфлікти між підлітками часто виникають на фоні боротьби за статус, визнання серед однолітків або особисті суперечності. Важливо розробляти програми, які сприяють вирішенню конфліктів ненасильницькими методами і вчать підлітків

конструктивної комунікації. Наприклад, програми медіації можуть бути ефективними для вирішення конфліктів між підлітками, оскільки вони забезпечують можливість відкритого обговорення проблем і знаходження взаємоприйнятних рішень.

6. Профілактика та реабілітація. Профілактичні заходи для підлітків повинні враховувати їхні психологічні та соціальні особливості, спрямовуючи зусилля на розвиток позитивних якостей і корекцію девіантної поведінки. Реабілітаційні програми можуть охоплювати психотерапію, соціальні тренінги й освітні програми, які допомагають підліткам розвивати навички соціальної взаємодії та самоконтролю. Наприклад, участь у групових тренінгах, спрямованих на розвиток комунікативних навичок, може значно знизити ризик рецидиву правопорушень серед підлітків.

Продемонстрована специфіка взаємодії підлітків-правопорушників зі своїми жертвами відрізняється від аналогічних ситуацій за участю дорослих, що зумовлює потребу в розробленні спеціалізованих профілактичних і реабілітаційних програм. Урахування психологічних, соціальних і мотиваційних аспектів поведінки неповнолітніх осіб дає змогу більш ефективно запобігати правопорушенням і сприяти ресоціалізації. Інтеграція цих компонентів у систему ювенальної юстиції та соціальних служб сприятиме створенню більш безпечного та підтримуючого середовища для розвитку підлітків.

Учені вказують, що «подолання бідності як довготривалий стратегічний напрям протидії злочинності за допомогою зниження кримінальної віктимності є пріоритетним вектором віктимологічного запобігання. Ще одним важливим напрямом загальносоціального віктимологічного запобігання є активізація захисних можливостей потенційних жертв злочинів і забезпечення їхньої безпеки. Активізація захисних можливостей потенційних жертв злочинів означає кардинальну

зміну ставлення людей, посадових осіб і взагалі суспільства до захисту своїх особистих та майнових прав і законних інтересів від злочинних посягань та упереджуюче забезпечення з боку держави безпеки потенціальних жертв. Через явну недооцінку державою того факту, що безпека людини є основою безпеки суспільства взагалі, та того, що в Україні відсутня офіційна статистика щодо кримінологічної характеристики жертв злочинів, відсутня можливість об'єктивно оцінити, з одного боку, розмах такого явища, як віктимність населення, а з іншого – розробити на базі вивчення її причин і умов науково обґрунтовані та гідні для практичного впровадження віктимологічні програми. До способів такої активізації варто віднести такі:

1. Кримінологічна й віктимологічна поінформованість населення та правова пропаганда, що передбачає постійне ознайомлення населення з кількісними та якісними характеристиками найбільш розповсюджених у цій місцевості, регіоні, області, районі злочинів з чітко визначеною метою, а саме: спонукання населення до позитивної активної поведінки, спрямованої на забезпечення ефективності запобіжних заходів; усунення віктимної поведінки, звертаючи увагу на її види, типові прояви, причини й умови віктимізації; підвищення рівня охоронної роботи державних органів, громадських організацій, громадян; оптимізації правового виховання, впровадження спецкурсів у школах, особливо в молодших класах, і вишах про запобігання віктимізації та віктимності» [39, с. 163]. На нашу думку, розуміння бідності населення як одного з найбільш вагомих детермінантів є на сьогодні дещо помилковим. Наразі неповнолітніми особами вчиняється ряд діянь, які не зумовлені матеріальними потребами та корисливими мотивами. З іншого боку, що стосується активізації населення в частині забезпечення власної безпеки, абсолютно погоджуємось, оскільки такий підхід справді дещо знизить рівень його віктимності.

2. «Просвітницькі програми з питань захисту прав населення – це

популярні навчально-роз'яснювальні заходи, спрямовані на підвищення правової культури та зменшення в такий спосіб рівня віктимності й формування злочинної поведінки. Правову культуру органічно становлять три ланки: правова поінформованість; компетентність, позитивне психологічне відношення до закону, до права, згода з ним; інтеріоризація права, тобто внесення його в систему особистих ціннісних орієнтацій, потрібно мотиваційної підсистеми особистості, які потім виражаються в правомірній, зокрема невіктимній поведінці. Отже, йдеться про те, щоб навчити людей усвідомлювати коло своїх прав, знати їхнє законодавче забезпечення та вміння практично їх захищати. Тому просвітницькі програми повинні охоплювати заходи щодо розповсюдження публікованих дешевих видань (довідників, каталогів, збірників тощо), які вміщували б і інформацію, що існують нормативні акти стосовно прав і свобод людини взагалі та потерпілих від різних кримінальних посягань зокрема» [39, с. 163]. Просвітницькі програми та правова освіта в її загальному розумінні є дієвим способом не тільки віктимологічного запобігання кримінально протиправній поведінці неповнолітніх осіб, але й безпосередньо останній. Своєчасне будівництво пріоритетів може стати запорукою формування в підлітків правильних ідеалів і ціннісних настанов.

3. «Адаптаційні заходи для певних категорій населення. Серед загрозливих соціальних явищ, що підвищують віктимність, є певні категорії населення, які потребують пильної уваги. Це та категорія населення, яка є «резервом» як злочинців, так і жертв. До цих прошарків населення належать бездомні та безпритульні громадяни, зокрема неповнолітні, особи, які звільнилися (після відбуття покарання) з місць позбавлення волі, бродяги, жебраки та ін. Ряд законів України спрямовано на поліпшення матеріального й психічного становища зазначеної категорії осіб із такою метою, як упередження віктимізації, віктимності та злочинності. Це – закони України

«Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». Соціальною адаптацією є комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних та інших заходів, які здійснюють щодо звільнених осіб з метою їх пристосування до умов спеціального середовища, захисту їх прав і законних інтересів, уникнення віктимізації та віктимності.

4. Навчання населення правилам безпечної поведінки. У кримінологів зарубіжних країн (наприклад, США) існує думка, що дитину потрібно виховувати з почуттям потенційної небезпеки. Однак не тільки діти стають жертвами злочинів, але, на жаль, зазвичай і дорослі, яким у певних ситуаціях бракує почуття безпеки, тривоги в разі погрози посягання, обережності під час поводження з оточуючими, зокрема через інтернет» [39, с. 163]. На сьогодні взаємодія з населенням за допомоги мережі «Інтернет» дозволяє достатньо швидко ділитись потрібною інформацією та реалізовувати окремі державні програми, спрямовані на боротьбу з кримінально протиправною діяльністю. Також це дає змогу створювати алгоритмічні курси та тренінги для роботи із жертвами кримінальних правопорушень.

«У зарубіжній пресі звертається увага на те, що певна частина підприємств стає жертвами злочинів завдяки інтернету. У процесі віктимологічного виховання, починаючи з молодшого віку, повинні закладатися основи самоповаги, які неможливо собі уявити без турботи про захист свого життя, здоров'я, честі, гідності, статевої недоторканості, власності та інших благ. Без особистої турботи про захист цих людських цінностей реалізація державних гарантій уявляється марною, неефективною, тому що ні досконалий закон, ні висококваліфікована поліція, ні громадськість нездатні вберегти від злочинця, якщо відсутні знання про самозбереження та практика їх застосування в потенційній жертви. Основою

таких знань є прищеплені з дитинства чіткі уявлення й розуміння небезпеки, екстремальної ситуації, погрози та, відповідно, певні навички щодо їх уникнення, вміння виходити з криміногенної обстановки з мінімальною для себе шкодою. Тому настав час не тільки обговорювати проблему, але й ставити питання про широкомасштабне віктимологічне виховання населення на державному рівні: впровадження у виховний процес дитячих дошкільних установ та в освітній процес навчальних закладів (шкіл, вишів) спеціальних віктимологічних програм для дітей і підлітків; введення спецкурсу з основ віктимології в закладах вищої освіти; підготовку фахівців з віктимології; висвітлення віктимологічних знань у засобах масової інформації» [39, с. 163]. До речі, що стосується мережі «Інтернет», варто звернути увагу на те, що неповнолітні досить часто вчиняють суспільно небезпечні діяння саме в такий спосіб; цікавим є те, що і жертвами таких правопорушень також здебільшого є підлітки й особи похилого віку. У зв'язку з цим своєчасна робота з користувачами всесвітньої мережі, попередження про можливі способи вчинення кримінальних правопорушень можуть позитивно вплинути на кримінально протиправну діяльність підлітків.

«Спеціальний рівень – це здійснення державними органами, громадськими об'єднаннями й окремими громадянами заходів, які мають своєю спеціальною метою попередження злочинів через недопущення реалізації віктимних властивостей окремих груп осіб (підлітків, людей похилого віку, представників окремих професій тощо). Спеціально-віктимологічне запобігання злочинів є специфічною складовою частиною спеціально-кримінологічного запобігання злочинності та являє собою підсистему заходів, спрямованих на випередження появи, обмеження, усунення, відвернення та припинення впливу тих явищ і процесів, які безпосередньо віктимізують людину, роблять її уразливою, віктимною для певних видів злочинів, а також на підвищення цінностей від злочинних

посягань. Спеціально-віктимологічним запобіганням злочинів охоплюються заходи віктимологічної профілактики, віктимологічного відвернення й припинення віктимізації та віктимності. Віктимологічна профілактика – в практичному плані – мислиться як завдання держави й відповідних суб'єктів запобігання злочинності завчасно випередити процес кримінальної (не будь-якої) віктимізації людей і віктимності за допомогою впливу на ті негативні явища й процеси, які можуть відбутися чи вже відбуваються в безпосередньому людському середовищі. Залежно від того, на які явища й процеси (об'єкти) спрямовані профілактичні віктимологічні заходи (на ті, що можуть віктимізувати людей і бути використаними злочинцями), виділяються такі їхні види: заходи випередження формування групової чи масової віктимізації, заходи обмеження віктимізації та віктимності; заходи захисту й безпеки громадян» [39, с. 163]. Що стосується спеціально-віктимологічного запобігання, зазначимо, що цей напрям є ще більш ефективним, оскільки дає змогу працювати з потенційними або вже фактичними жертвами більш комплексно та індивідуально. Злочинність неповнолітніх – це достатньо складний чинник, який потребує залучення всіх можливих способів боротьби, у зв'язку з цим залучення «вузьких» спеціалістів є надто цінним.

«Заходи випередження формування групової чи масової віктимізації охоплюють, крім заходів загальносоціального віктимологічного запобігання, специфічний комплекс різних за соціальною природою заходів, за допомогою яких держава та її інституції намагаються уникнути появи групової чи масової віктимізації, жертв і потерпілих від певних видів злочинів. Тобто йдеться про «мудрого законодавця», що дбає не про покарання злочинців, а насамперед про безпеку ймовірних потерпілих на збереження їхніх майнових і немайнових прав. Наприклад, випередити рядом законодавчих актів появи фінансового шахрайства та його численних

потерпілих (жертв); жертв від фальсифікату продукції; потерпілих від злочинів проти волі, честі й гідності особи та ін. Образно кажучи, зазначені заходи віктимологічної профілактики випередження є постійно діючою державною віктимологічною вартою, вимога до якої – максимально уникнути віктимізації й прояви групової чи масової віктимності та їхніх кримінальних наслідків. Віктимізація небезпечна ще й тим, що вона породжує як жертву, так і злочинця. Заходи віктимологічного обмеження віктимності та процесу віктимізації розраховані на перешкоджання поширення в суспільстві кримінальної віктимізації та скорочення тим самим кола віктимних осіб» [39]. Що стосується групової та масової віктимності, зауважимо, що ці групи досить рідко можуть бути пов'язані з кримінально протиправною діяльністю неповнолітніх осіб. Це можна пояснити тим, що більшість жертв суспільно небезпечних діянь підлітків є випадковими.

Відомо, що «віктимність певного прошарку населення усунути практично неможливо ніякій державі світу. Це є реальним фактом і його треба враховувати. Єдиним на сьогодні можливим засобом протидії цим явищам є упровадження профілактичних віктимологічних заходів обмеження. Серед різних заходів цього різновиду віктимологічної профілактики можна назвати такі: навчання потенційних потерпілих засобам нейтралізації конфліктів у сфері соціально-економічних і сімейно-побутових відносин, створення у свідомості людей зразків ненасильницького вирішення конфліктної ситуації, прийняття спеціально розроблених заходів щодо осіб з підвищеним ступенем віктимності; створення реабілітаційних центрів професійної, психологічної, психіатричної, медичної та правової допомоги особам, які постраждали внаслідок заподіяння їм фізичної, моральної або майнової шкоди; систематичний контроль кримінально-вражених місць, де порівняно часто вчиняються правопорушення, з урахуванням часу їх вчинення, способу, видів (типів) жертв та ін.; правове виховання та навчання

з розповсюдженням серед громадян відомостей про правомірну (потрібну) оборону, надання їм спеціальної інформації; створення «зворотного зв'язку» правоохоронних органів і населення: організація «телефонів довіри», «гарячої лінії» з метою отримання інформації від громадян про різноманітні правопорушення, конфліктні й віктимогенні ситуації та ін. Це лише приклади, але можуть бути розроблені й впроваджені в життя більш ефективні заходи обмеження віктимізації та віктимності» [39]. На нашу думку, повною мірою віктимність будь-якого прошарку населення подолати неможливо. Водночас ефективний вплив і своєчасне запобігання віктимній поведінці може значно знизити рівень кримінальних правопорушень, зокрема серед неповнолітніх осіб. Неповнолітні найчастіше вчиняють певну сукупність протиправних діянь, які притаманні саме цій віковій категорії: майнові (крадіжки, грабежі, розбої, шахрайства тощо), тілесні ушкодження, побої, рідше – зґвалтування та вбивства. Врахування кримінального інтересу дітей дозволить підійти більш правильно до будівництва стратегії взаємодії з потенційними жертвами.

«Заходи усунення віктимізації та віктимності спрямовані на придушення чи ліквідацію явищ і процесів, що формують масову чи групову віктимність громадян, а також до мінімуму звужують коло віктимних осіб певного типу (наприклад, кримінально-легковажних і необережних осіб, безпритульних дітей, бродяг, повій, жебраків, ризикових людей, осіб з різними залежностями та ін.). За наявності цього різновиду запобігання злочинності варто ще раз акцентувати увагу на тому, що державі потрібно виходити із сучасних запобіжних можливостей країни та не ставити перед суб'єктами протидії злочинності нездійснених завдань. Заходи захисту й безпеки громадян мають на меті створення достатнього захисту та безпеки громадян і їхніх матеріальних благ, а також зовнішніх перешкод проти посягань на ці суспільні цінності» [39]. Варто зазначити, що під час

здійснення віктимологічного запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб треба пам'ятати, що остання не завжди може бути результатом свідомого вибору. Інколи такі діти стають заручниками ситуації та вимушені «працювати» на користь дорослих осіб.

Оскільки віктимологічне запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб є важливим аспектом кримінологічної науки, то воно потребує додаткового розгляду й аналізу в зазначеному вище контексті. Неповнолітні часто стають жертвами маніпуляцій і впливу дорослих осіб, що використовують їх у своїх протиправних намірах. Розглянемо деякі моменти, які підтверджують важливість визначеного аспекту та висвітлюють причини й наслідки такого явища.

По-перше, йдеться про вплив дорослих осіб на неповнолітніх. Дорослі злочинці можуть використовувати неповнолітніх у своїх протиправних діях з кількох причин, оскільки: а) неповнолітні частіше викликають менше підозр у правоохоронних органів і громадськості, що дозволяє злочинцям залишатися в тіні; б) відповідальність за правопорушення, вчинені неповнолітніми, зазвичай менш сувора, що знижує ризик для дорослих організаторів. Наприклад, у випадках наркоторгівлі дорослі можуть використовувати підлітків для передачі наркотиків, оскільки підлітки рідше піддаються обшукам та їхні покарання менш суворі.

По-друге, вартує уваги психологічний і соціальний тиск. Неповнолітні часто перебувають під психологічним і соціальним тиском з боку дорослих, які можуть використовувати методи залякування або обману. Повнолітні маніпулятори можуть погрожувати фізичною розправою або обіцяти матеріальні блага, змушуючи підлітків вчиняти протиправні акти поведінки. Наприклад, у деяких випадках неповнолітні можуть бути втягнуті в крадіжки чи інші кримінальні правопорушення під загрозою насильства з боку дорослих.

По-третє, це відсутність позитивних рольових моделей. Діти та підлітки, яких виховують у дисфункціональних родинах або які живуть у соціально неблагополучних умовах, часто позбавлені позитивних рольових моделей. У таких випадках вони можуть шукати підтримку та визнання в злочинних групах, де дорослі правопорушники виступають у ролі авторитетів. Це призводить до формування в підлітків викривлених ціннісних орієнтирів і соціальних норм, що сприяє їхньому втягненню в кримінально протиправну діяльність. Наприклад, підлітки, яких виховують у середовищі, де така діяльність вважається нормою, можуть сприймати цю поведінку як цілком прийнятну й допустиму.

По-четверте, треба згадати про економічні чинники. Бідність та економічна нестабільність також можуть бути вагомими чинниками, які сприяють втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність. Дорослі злочинці можуть використовувати матеріальну скруту підлітків, обіцяючи їм легкий зарібок за вчинення протиправних дій. Наприклад, підлітки можуть бути втягнуті в нелегальну трудову діяльність або проституцію під обіцянку швидких грошей, що вони не можуть отримати в законний спосіб через відсутність освіти або можливостей.

По-п'яте, це невідомість правових наслідків. Багато підлітків не усвідомлюють повною мірою правові наслідки своєї поведінки й можуть бути легко введені в оману дорослими злочинцями. Вони можуть вважати, що їхня участь у злочині буде залишена безкарною або що їхні дії не матимуть серйозних наслідків. Дорослі можуть використовувати це незнання, переконуючи підлітків у безпеці та безкарності певних дій. Наприклад, юнаки, які беруть участь у кіберзлочинності, можуть не усвідомлювати, що їхні дії відслідковуються правоохоронними органами та можуть призвести до серйозних юридичних наслідків.

Зрештою, по-шосте, це значення віктимологічного запобігання.

Віктимологічне запобігання має охоплювати такі заходи, які спрямовані на захист неповнолітніх від впливу дорослих правопорушників і мінімізацію ризиків втягнення в протиправну діяльність. Це може охоплювати як профілактичні заходи, так і реабілітаційні програми, спрямовані на підтримку та соціалізацію неповнолітніх. Наприклад, створення програм менторства, де успішні та позитивні дорослі виступають у ролі наставників для підлітків, може допомогти їм уникнути впливу злочинних елементів і сформувати здорові цінності.

Важливо усвідомлювати, що неповнолітні не завжди свідомо обирають кримінально протиправний шлях і часто стають жертвами маніпуляцій дорослих злочинців. Урахування цього факту є надзвичайно потрібним для розроблення ефективних профілактичних заходів, які спрямовані на захист молоді від впливу злочинних елементів і підтримку їхнього розвитку в безпечному середовищі. Реалізація таких заходів потребує комплексного підходу, який охоплював би співпрацю правоохоронних органів, соціальних служб, освітніх установ і громадськості тощо.

«Практика йде за допомогою як освоєння, тобто інтелектуального захисного напрямку, в межах якого розробляють і впроваджують у масову свідомість і поведінку прийоми й засоби захисту та самозахисту, завчасне прийняття запобіжних заходів і постійне дотримання їх, почуття самозбереження, самоконтролю, що передбачають обережність, пильність, збереження, самовладання тощо, так і розробки різних фізичних і технічних засобів безпеки людини, її майна, будівель, техніки та ін. У межах цього напрямку доцільно розповсюджувати спеціальні пам'ятки, листівки, оголошення, плакати для громадян, в яких викладають поради, як не стати жертвою певного виду злочинів. У багатьох європейських супермаркетах, до речі, не викликає подив оголошення: «Обережно, діють кишенькові крадії». Групою фахівців НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка

В. В. Сташиса Національної академії правових наук України розроблено: План заходів, спрямованих на формування в громадян антикримінальної культури, поширення знань і навичок, потрібних їм для того, щоб не стати жертвами злочинних проявів насильницького й корисливого характеру, запобігання необережним злочинам; Пам'ятку для громадян: «Як не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру», яка була опублікована та поширена серед населення; 10 пам'яток про попередження сімейного насильства, зґвалтування, грабежу й розбою, хуліганства, необережних злочинів та ін. Віктимологічне відвернення й припинення віктимізації та віктимності є складовою частиною заходів спеціально-віктимологічного запобігання злочинності, що має своїм об'єктом впливу окремі групи осіб з метою недопущення реалізації їх віктимних властивостей (підлітків, людей похилого віку, маргіналів, представників деяких професій – інкасаторів, таксистів, продавців тощо)» [39]. Візуалізація ймовірного кримінально протиправного посягання дає змогу не тільки вплинути на підсвідомість потенційних жертв, а й дозволяє утримати окремих неповнолітніх правопорушників від протиправних діянь за рахунок імовірного викриття.

«Цими заходами можуть бути: а) утримання від вчинення злочинів певної категорії осіб, які провокуються на злочинне посягання потенційними жертвами (наприклад, у сімейно-побутовій сфері); б) зберігання для суспільства тих осіб, які (в іншому випадку) могли б стати злочинцями – жертвами (так звана інверсія ролей); в) здійснення запобіжного впливу з використанням аргументації віктимологічного характеру, доводячи її до об'єктів запобігання через різні інформаційні канали – від ЗМІ до оперативних. Суб'єктам запобігання правопорушень рекомендується, в межах своїх компетенцій, вести серед населення, окремих його категорій, посадових осіб підприємств, фірм, банків, організацій, установ роботу з

роз'яснення положень законодавства України, зокрема з питань віктимологічного запобігання з метою відвернення, а можливо, й припинення віктимізації та віктимної поведінки. Індивідуальне віктимологічне запобігання віктимної поведінки – це різновид спеціально-віктимологічного запобігання, спрямованого на конкретних осіб з підвищеним рівнем віктимності, які зі значною ймовірністю можуть стати жертвами злочинів. В основі такої діяльності лежать обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що будь-яка особа потенційно може опинитися в ролі жертви злочину» [39]. Отже, максимально ефективним можна вважати застосування лише комплексу віктимологічних і кримінологічних заходів запобігання кримінально протиправній діяльності підлітків.

«Спеціально-віктимологічними заходами на індивідуальному рівні охоплюються заходи стосовно осіб, які, судячи з їх поведінки і з огляду на сукупність особистісних характеристик, соціального статусу, з найбільшою ймовірністю ставлять у небезпеку своє життя, здоров'я, волю, честь, гідність, статеву недоторканість, майнові цінності тощо. Усунення небезпеки потенційної жертви / потерпілого є основним завданням віктимологічного запобігання на рівні конкретної особи. Для визначення кола конкретних осіб, які потребують індивідуального віктимологічного втручання, треба мати фактичні, віктимологічні та правові підстави. Фактичні підстави такого запобігання – реальна віктимна поведінка, яка, згідно зі здоровим глуздом і досвідом протидії злочинності, з високим ступенем імовірності може завершитися злочинним посяганням. Під віктимологічними підставами потрібно розуміти наявність певних показників віктимності особи (особистісні соціальні та морально-психологічні риси, ігнорування попереджень про небезпечну поведінку, уразливий стан, різні негативні залежності та ін.)» [39]. Індивідуальна робота з жертвою, особливо якщо це відбувається в тісній взаємодії з неповнолітнім кримінальним

правопорушником, дає змогу реалізовувати запобіжні заходи й засоби через діалог між жертвою та кривдником. Ураховуючи те, що під час такого діалогу в обов'язковому порядку має бути присутній представник неповнолітнього, це дозволить оцінити ситуацію зі сторони та сформулювати ще одне бачення можливого сценарію подальшої роботи.

«Правові підстави – це врегульованість індивідуального віктимологічного запобігання нормативно-правовими актами. Однак на сьогодні майже не існує законодавчих актів, які можна було б використати для потреб у віктимологічному запобіганні та, головне, в яких містився б перелік осіб, що підлягають запобіжному впливу, а також види такого впливу. Це пояснюється такими обставинами. По-перше, робота щодо виявлення осіб із підвищеною віктимністю практично не ведеться, що зумовлено загалом відсутністю спеціальних методик виявлення таких осіб і суб'єктів, які здійснювали б цей вид запобігання. По-друге, складність віктимологічного прогнозування та масштабність самої проблеми в країні, де в процесі віктимізації перебуває більшість населення. Може йтися лише про осіб з найбільш суспільно небезпечною віктимністю, яка веде до вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів. По-третє, віктимологічне запобігання нерідко пов'язане із вторгненням у сферу особистого життя людей, яким неможливо заявляти претензії з позицій кримінального чи адміністративного закону. Тому воно може відбутися тільки за добровільної згоди потенціальних жертв чи на їх прохання. Тут частіше стикаються інтереси суспільства й охоронювані законом права та свободи особистості, порушення яких може бути виправданим виключно потребою в забезпеченні безпеки певних осіб. Отже, заходи індивідуального запобігання не повинні протирічити конституційним правам і свободам людини та громадянина, обмежувати сфери приватного, статевого, громадського життя, а стосуватися лише тих суспільних відносин, які врегульовані нормами права» [39].

Звичайно, на сьогодні законодавець і правозастосовні особи досить чітко відстежують, щоб права неповнолітніх правопорушників та їх жертв дотримувались, а саме провадження проводилось чітко відповідно до положень кримінального процесуального законодавства. У цьому контексті Україна виходить із рекомендації міжнародної правової спільноти щодо взаємодії з неповнолітніми правопорушниками та жертвами суспільно небезпечних діянь.

Учені також звертають увагу на те, що «в процесі дослідження та розробки засобів запобігання злочинності основна увага науковців і правоохоронних органів зазвичай зосереджена на особі, яка вчинила злочин, не враховуючи водночас якості та поведінку потенційних потерпілих. Проте, як свідчить судова практика, досить часто приводом для вчинення злочину й умовою, що полегшує його виконання, виступає поведінка потерпілого, який своїми необережними, аморальними чи навіть протиправними діями фактично створює криміногенну атмосферу та спонукає тим самим на вчинення злочину. Усе це обґрунтовує доцільність здійснення певних заходів щодо їх запобігання, зокрема виявлення осіб, які здатні за своїми типовими характеристиками та своєю віктимною поведінкою спонукати злочинця вчинити злочин. Щоб вирішити цю проблему, насамперед потрібно визначити категорії осіб, які перебувають у «зоні ризику» злочинності неповнолітніх. У науковій літературі вчені виокремлюють групи осіб, найбільш «привабливі» для неповнолітніх у ролі жертв: 1) особи, які за своїми віковими, фізичними та психологічними характеристиками є вразливими, неспроможними адекватно оцінити ситуацію та чинити опір злочинним посяганням. До них насамперед належать однолітки чи особи, які є молодші за злочинця. Так, було встановлено, що потерпілими від насильницької злочинності неповнолітніх у 74 % випадків були особи до 18 років. З огляду на особливості потерпілих неповнолітнього віку варто

зазначити, що в профілактичній роботі з цією групою велике значення мають заходи педагогічного, психологічного, медичного характеру. Вивчення та дослідження віктимних рис неповнолітніх, проведення з ними психокорекційної роботи, спрямованої на усунення таких властивостей, є важливою ланкою профілактики злочинних посягань на них» [326, с. 216]. Абсолютно погоджуємось із вказаним, оскільки, як уже зазначали, діти під час обрання своєї жертви намагаються віддати перевагу особі, яка не зможе дати повноцінний опір і зреагувати на протиправний вплив. У процесі планування профілактичних заходів потрібно враховувати особливості особи жертви, а також вид кримінального правопорушення, яке було вчинено.

Також, на думку фахівців, «є доцільним розроблення спеціальних програм віктимологічної освіти для дітей. Вони можуть запроваджуватись у навчальний процес як частина певної навчальної дисципліни (наприклад, безпеки життєдіяльності) або викладатись як окремий спецкурс. Крім неповнолітніх, до цієї групи можна віднести й людей похилого віку, які є надмірно довірливими, неуважними, з уповільненою реакцією, що істотно полегшує вчинення злочину стосовно них. До цієї категорії відносять інвалідів і психічно хворих людей, які внаслідок свого фізичного чи психічного стану не можуть себе захистити навіть від підлітків. Як свідчать дослідження, для неповнолітнього злочинця немає конкретних «вподобань» стосовно жертви ні за віком, ні за фізичним станом і нерідко все залежить від конкретного випадку. Є природнім, що підліток почуває себе більш впевнено й рішуче, коли його жертва молодша або більш слабка за нього; 2) потерпілі на побутовому ґрунті (тобто особи, які були знайомі з неповнолітнім злочинцем до скоєння злочину). Нерідко жертвою неповнолітнього злочинця є його «співтовариш», тобто особа, з якою він був знайомий до вчинення злочину. Таке «спілкування» також може полягати в спільних інтересах або негативних звичках, як-от розпиття спиртних напоїв, придбання алкоголю

або наркотичних речовин, що нерідко може стати приводом таких злочинів, як умисне вбивство або тяжке тілесне ушкодження» [326, с. 216]. Алкогольна та наркотична залежність неповнолітніх кримінальних правопорушників досить часто штовхає їх на вчинення агресивних і майнових протиправних дій. У такому випадку жертвами підлітків, які мають нездоровий потяг до алкоголю та наркотичних речовин, часто стають їх найближчі товариші, з якими вони проводять своє «дозвілля»; 3) особи, які стали жертвою злочину з причин власної необережності. Особливістю цієї категорії жертв є те, що легковажні, необачні дії, як-от стан алкогольного чи наркотичного сп'яніння, нехтування необхідними заходами власної обережності, показова демонстрація достатку, перебування в темних, безлюдних і небезпечних місцях, схиляють вибір неповнолітнього злочинця вчинити злочин. Нерідко хуліганські дії з боку підлітка-злочинця провокує виключно протиправна поведінка потерпілого, яка може знаходити свій прояв в словесній образі підлітка, приниженні його честі та гідності тощо. Так, під час вивчення віктимної поведінки потерпілих від злочинів неповнолітніх встановлено, що в 4 % випадків мав місце нетверезий стан потерпілого, у 8 % – неухважність, у 3 % – надмірна довірливість до незнайомих, у 11 % – виставлення напоказ дорогих речей, у 48 % – неналежна охорона майна, залишення потерпілим речей без нагляду. Щодо емоційно-вольових якостей потерпілого, які привернули увагу неповнолітнього злочинця, то саме легковажність потерпілого мала місце в 32 % випадків, а провокаційні дії – у 28 % випадків. Тому провокаційні дії жертви в більшості випадків викликають агресію підлітка та раптовий умисел учинити злочин. Оскільки внаслідок відсутності життєвого досвіду й уразливості свого віку, все це підвищує ризики до різних негативних впливів на неповнолітніх, зокрема втягнення їх у злочинну діяльність дорослими, які передають їм свій злочинний досвід. «Тому підлітки, вчиняючи злочини, зазвичай є не лише суб'єктами цього злочину,

але й потерпілими від іншого кримінального правопорушення, а саме втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Важливим є обізнаність працівників правоохоронних органів, педагогів, психологів, учителів щодо психологічних детермінантів утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Усе це допомагає підвищити ефективність профілактичних заходів щодо злочинної діяльності зазначеної категорії громадян» [207, с. 186].

Тому батькам і педагогам потрібно здійснити такі основні заходи для зниження рівня віктимності дітей: 1) постійний догляд за нормальним розвитком дитини з метою раннього виявлення в них психічних чи фізичних вад; 2) правильне загальне та статеve виховання, формування культури спілкування; 3) прищеплення дитині навичок поведінки в нестандартних, зокрема віктимогенних ситуаціях; 4) закладення основ правових знань [158, с. 239]. Підтримуємо запропоноване та зі свого боку хочемо додати, що основи правильної поведінки в ситуаціях із високим віктимогенним ризиком мають вивчати в школі, наприклад, під час класних годин, а також у ході відвідування занять працівниками правоохоронних органів.

Під час дослідження причин та умов злочинності неповнолітніх варто враховувати роль віктимологічних чинників, тобто властивостей особистості й поведінки потерпілого в механізмі злочинної діяльності. З урахуванням саме цього чинника потрібно розробляти та впроваджувати в правозастосовній діяльності віктимологічні заходи профілактики злочинності неповнолітніх. Однак ефективність віктимологічної профілактики багато в чому залежить не тільки від того, які заходи запроваджуються, але й від того, на кого покладається їх реалізація, а тому існує потреба у створенні спеціалізованих груп, органів, організацій, що будуть проводити відповідну роботу як з реальними, так і потенційними жертвами неповнолітніх злочинців. Такі організації повинні мати належне матеріально-організаційне забезпечення й підтримку з боку держави. Доцільним є те, щоб працівниками

таких органів були кваліфіковані спеціалісти, які володіють знаннями в галузі педагогіки, віктимології, психології. «Також населення України потребує методичних рекомендацій і розробки стандартів поведінки в криміногенних ситуаціях, практичних порад, а також створення спеціалізованих органів, що зможуть практично реалізувати ці рекомендації та проводити ефективну роботу із жертвами злочинів» [63]. Отже, варто зазначити, що віктимологічні заходи й засоби запобігання злочинності неповнолітніх майже повністю збігаються з кримінологічними та полягають в удосконаленні рівня соціального й економічного захисту громадян, покращенні політичної ситуації в країні; розробці нових віктимологічних стратегій запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб і перегляді прав та обов'язків відповідних суб'єктів реалізації цих стратегій; залученні спеціалістів з інших галузей для роботи з неповнолітніми особами та їх жертвами.

Проведене дослідження дозволило підсумувати, що під віктимологічним запобіганням злочинності неповнолітніх потрібно розуміти комплекс засобів і заходів, спрямованих на ранню взаємодію з потенційними жертвами з метою усунення їх віктимогенних настанов і навчання особливостям уникнення ситуацій з високим віктимогенним індексом. На сьогодні в нашій країні не розроблено повноцінних віктимологічних стратегій, в основу яких було б закладено алгоритм попередження та реабілітації жертв кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами. У працях учених такі особливості викладені ремарочно, у зв'язку з чим потребують подальших розробок.

Висновки до розділу 4

1. З'ясовано, що на державному рівні різними органами влади ухвалено ряд програмних документів, які стосуються різних питань забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх, зокрема передбачають комплекс заходів, що прямо чи опосередковано можуть сприяти запобіганню ювенальній злочинності на загальносоціальному рівні (Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020 року (2012 р.); Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки (2017 р.); Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (2018 р.); Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (2018 р.); Національна молодіжна стратегія до 2030 року (2021 р.); Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021–2025 роки (2021 р.) та ін.). Водночас їх аналіз засвідчив дублювання та формальну реалізацію (79 % програмних документів через відсутність законодавчої спадкоємності з раніше ухваленими фактично залишаються нереалізованими). Наявність значної кількості ухвалених у різний час програмних документів, зміст яких частково перетинається, за відсутності належного контролю за виконанням задекларованих заходів призводить до неупорядкованості в діяльності виконавців цих програм і стратегій, що в підсумку негативно впливає на ефективність державної соціальної молодіжної політики, зокрема на стан загальносоціального запобігання ювенальній злочинності.

2. Науково аргументовано, що на сучасному етапі уповноваженим органам державної влади доцільно здійснити комплексний перегляд раніше ухвалених програмних документів і моніторинг стану виконання кожного з них включно з виконанням загальносоціальних заходів щодо запобігання

ювенальній злочинності. Результатом такої роботи має стати впорядкування та взаємоузгодження змісту чинних стратегій і програм, актуалізація їх окремих положень (зокрема, з урахуванням відповідних напрацювань кримінологічної науки) та забезпечення своєчасного виконання запланованих заходів на засадах координації діяльності різних органів. Тому обґрунтовано потребу в удосконаленні існуючих і впровадження нових запобіжних заходів з огляду на актуальні можливості держави у сфері формування та реалізації ювенальної політики за напрямками: підвищення соціального захисту сімей, збільшення матеріальної допомоги дітям-сиротам і дітям-інвалідам, внутрішнім переселенцям з урахуванням умов воєнного стану; посилення заходів у сфері освіти в частині проведення виховної роботи з підростаючим поколінням, допомоги батькам у їх вихованні, а також запровадження в закладах базової середньої освіти посади педагога-вихователя зі звільненням від навчальних занять; посилення роботи психологічної служби через її реорганізацію в службу комплексного консультування та підтримки із введенням до її складу, крім штатних посад практичного психолога й соціального педагога, лікаря та юриста; організації змістовного дозвілля неповнолітніх, доступності для дітей спортивних клубів, гуртків, секцій, відродження закладів військово-патріотичного спрямування, розвитку скаутського молодіжного руху; надання роботодавцям державної підтримки як часткового відшкодування витрат на оплату праці неповнолітніх; вжиття комплексу заходів у сфері культури та духовно-патріотичній сфері, зниження негативної складової засобів медіа з одночасним посиленням їх позитивних можливостей; удосконалення системи медичного обслуговування та розширення можливостей лікування від алкоголізму й наркоманії тощо.

3. Доведено, що спеціально-кримінологічне запобігання ювенальній злочинності повинно відповідати таким вимогам, як: встановлення умов життя підлітків, їх оточуючого середовища та, ймовірно, негативних умов

виховання; вивчення особливостей передкримінальної, кримінальної та посткримінальної поведінки неповнолітніх; встановлення ролі мотивації в механізмі кримінально протиправної поведінки; відібрання заходів і засобів кримінально-правового та кримінологічного впливу, співрозмірних тяжкості вчиненого суспільно небезпечного діяння.

4. Звернуто увагу на зарубіжний досвід передових позитивних практик, які ґрунтуються на мультифакторному підході та які застосовують з раннього дитинства, спрямовані не стільки на індивіда (агресивна поведінка, стрес, навички подолання), скільки на несприятливі характеристики найближчого сімейного та соціального оточення, зокрема: «School, Social workers, Police» – програма, згідно з якою офіцери поліції проводять спеціальні курси серед неповнолітніх, спрямовані на запобігання вчиненню ними злочинів і протидію наркоманії. Основною метою є встановлення позитивних відносин із підлітками. Також поліція спільно з учителями шкіл, працівниками соціальної сфери працює зі «складними підлітками», які більшу частину свого життя проводять на вулиці, мають проблеми в родині, раніше вчиняли правопорушення тощо (Данія); «Drug Abuse Resistance Program» – програма запобігання зловживанню наркотиками, започатковано в 1980-х роках у Каліфорнії як співпрацю між шкільним керівництвом і поліцією. Програма полягає в тому, що офіцери поліції ознайомлюють учнів старших класів початкової школи з курсом профілактики наркоспоживання. Оцінювання дієвості програми засвідчило, що вона найефективніша за показниками надання знань стосовно вживання наркотиків, зміни ставлення до поліції та споживачів наркотиків (Англія, США); «Programs i Services for At-Risk and Familie» – надання допомоги неповнолітнім, які перебувають у соціально не прийнятних для особистісного розвитку умовах або мають схильність до асоціальної чи суспільно небезпечної активності із залученням громадських організацій, батьків, учителів і сусідів. Програмні заходи формують

позитивне ставлення до соціальних норм, правил, закону, суспільної моралі, освіти та корегують ставлення підлітка до правопорушень, а також формують відповідальне ставлення до власних учинків. Серед профілактичних заходів запобігання суспільно неприйнятній поведінці неповнолітніх можна виокремити заходи правового, медико-біологічного та соціального спрямування (Канада); «Youth Inclusion Program» – налагодження взаємостосунків з неблагополучними дітьми (США) та ін. Наголошено, що в Україні майже повністю відсутні будь-які програми такого спрямування, а робота із неповнолітніми кримінальними правопорушниками зводиться до виконання комплексів, передбачених кримінально-виконавчою службою, більшість з яких є рудиментарними. Саме тому наразі в нашій державі існує потреба в спеціалізованих центрах, діяльність яких була б спрямована на запобігання первинній і вторинній криміналізації неповнолітніх осіб.

5. З'ясовано, що індивідуально-профілактичні заходи є найефективнішим і найгуманнішим засобом відвернення конкретних кримінально караних діянь і запобігання ювенальній злочинності загалом. Серед інших видів профілактики індивідуально-профілактичні заходи є найбільш придатними для оцінювання їх ефективності в запобіганні ювенальній злочинності. Метою таких кримінологічних заходів є виправлення й перевиховання неповнолітнього, зміна його криміногенної орієнтації та складається з: виявлення осіб, поведінка, погляди, мотиви вчинків яких свідчать про можливість вчинення кримінальних правопорушень; вивчення особи неповнолітнього; встановлення й усунення джерел негативного впливу; дослідження можливостей створення сприятливих умов для життя чи переведення в більш сприятливе оточуюче середовище з тим, щоб не допустити реалізації протиправних намірів; здійснення контролю за поведінкою неповнолітніх і способом їх життя; аналізу отриманих результатів, оцінки ефективності вжитих заходів і

внесення корективів у разі необхідності.

6. Наголошується, що реалізація конкретних індивідуально-профілактичних заходів з боку уповноважених органів щодо дитини та її оточення можлива лише стосовно окресленої категорії осіб та за наявності формально констатованих підстав прояву об'єктивного факту реальної криміналізації зазначеної особи. Основними й першочерговими індивідуально-профілактичними заходами для різних категорій об'єктів превентивного впливу є профілактична чи ознайомча співбесіда та відвідування за місцем мешкання (перебування), навчання, роботи такої особи. Початок застосування індивідуально-профілактичних заходів в Україні зумовлений обов'язковим девіантним проявом (причому протиправним, а в деяких випадках неодноразовим) з боку дитини, на яку потрібна формально об'єктивована спеціальна реакція уповноважених суб'єктів за рішенням (вироком) суду, рапортом поліцейського, інших офіційних матеріалів. Однак і перелік категорій дітей, і підстави для взяття їх на профілактичний облік для здійснення індивідуальної профілактики в українському законодавстві не є досконалим.

7. Встановлено, що пріоритетними напрямками вдосконалення віктимологічного запобігання ювенальній злочинності є заходи інформаційного (аналітична робота, облік потенційних жертв), організаційного (профілізація підрозділів, підготовка кадрів відповідної спеціалізації) та тактико-методичного (підвищення захисних можливостей жертв) забезпечення, які повинні бути зосереджені на таких напрямках: а) загальних – удосконалення рівня соціального й економічного захисту громадян, покращення політичної ситуації в країні; розробка нових віктимологічних стратегій запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб і перегляд прав та обов'язків відповідних суб'єктів реалізації цих стратегій; залучення спеціалістів з інших галузей для роботи з

неповнолітніми особами та їх жертвами; спеціальних – зміна традиційної та багаторічної кримінологічної профілактики, орієнтованої виключно на потенційних правопорушників, що залишає за її межами вплив на потенційних жертв (зміна декларативних репресивних функцій кримінального закону на пріоритетний захист особистих прав та інтересів громадян); психологічна перебудова правосвідомості працівників поліції, де важлива роль належить організації спеціалізованої підготовки, спрямованої на партнерські відносини між поліцією, потерпілими й неповнолітнім (максимально уважне та дбайливе ставлення до потерпілих і неповнолітніх, взаємоповага, взаємодія, захист, допомога та забезпечення інформацією про права й обов'язки потерпілих, неповнолітніх тощо); створення інформаційної бази віктимологічної профілактики, зокрема системи обліку та статистики жертв; розробка цільових кримінологічних програм (програми оздоровлення сім'ї та побуту, профілактика наркоманії, пияцтва й алкоголізму тощо); організація громадських центрів правової та психологічної допомоги жертвам; створення вузькопрофільних спеціальних підрозділів на кшталт органів ювенальної превенції, на які поряд з іншими покласти обов'язки щодо здійснення заходів віктимологічної профілактики.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі комплексного міждисциплінарного підходу, аналізу доктринальних положень вітчизняних і зарубіжних учених, національного та міжнародного законодавства вирішено важливу наукову проблему, яка полягає у розробленні кримінологічних заходів запобігання ювенальній злочинності в Україні з визначенням способів розв'язання ряду взаємообумовлених теоретичних і практичних завдань, а саме:

1. В умовах сьогодення сучасна вітчизняна кримінально-правова доктрина потребує доопрацювання в частині вдосконалення понятійно-категорійного апарату, визначення алгоритму взаємодії держави з неповнолітніми особами, що дозволить якісно підійти до побудови стратегій запобігання ювенальній злочинності. Наразі стан кримінально протиправної діяльності неповнолітніх осіб перебуває на достатньо високому рівні із незначною позитивною (але мінливою) динамікою, що пояснюється такими чинниками: а) рудиментарність, недолугість і недієвість окремих норм кримінального законодавства; незадовільні санкційні межі кримінальної відповідальності, недостатні для перевиховання девіантного підлітка; б) невідповідність кримінологічних стратегій запобігання ювенальній кримінально протиправній діяльності вимогам сучасності; в) малоефективна програма перевиховання підлітків у пенітенціарних установах; г) загальна негативна політико-економічна ситуація в країні; д) відсутність вичерпного та повноцінного нормативно-правового регулювання взаємовідносин між дитиною, яка вчинила кримінальне правопорушення, та державою.

Водночас соціально-економічні й ціннісно-ідеологічні виклики сьогодення, які в певний спосіб впливають на характер та обумовлюють проблеми ювенальної злочинності, інших проявів деморалізації дітей, вимагають підготовку й прийняття в Україні не лише Закону «Про юстицію,

дружню до дитини», але й комплексного закону про ювенальну превенцію та юстицію, дружню до дитини.

2. Застосування міждисциплінарного підходу (положень адміністративного, кримінального, кримінально-виконавчого, кримінального процесуального права; кримінології; криміналістики; педагогіки; психології) дозволило систематизувати напрацювання вітчизняних учених і наголосити на дискусійності розроблення напрямів удосконалення кримінально-правового та кримінологічного реагування на кримінально протиправну діяльність неповнолітніх. Попри значну кількість праць, чимало проблем залишаються актуальними та невирішеними, а основною з них існує розробка кримінологічного механізму запобігання злочинності неповнолітніх у сучасних умовах, який ґрунтується на міжнародно-правових стандартах охорони прав і свобод дітей, апробованій вітчизняною та зарубіжною практикою в системі кримінологічних заходів реагування із визначенням і впровадженням у діяльність суб'єктів запобігання комплексу науково обґрунтованих нормативно-правових, організаційних, виховних і поведінкових інструментів, спрямованих на виявлення та нейтралізацію (мінімізацію) криміногенних і віктимогенних чинників, прийняття на цій основі ефективних кримінологічних рішень.

3. Відповідно до п. 24 Керівних принципів запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН потрібно розробляти та використовувати спеціалізовані програми профілактичного характеру. ООН, ЮНЕСКО, Дитячий фонд ЮНІСЕФ та інші міжнародні організації значну увагу приділяють саме профілактиці негативних явищ у дитячому середовищі. Результат вивчення й узагальнення матеріалів Конгресів ООН із попередження злочинності та кримінального правосуддя засвідчив значну увагу світової спільноти щодо ювенальної злочинності. Основними напрямами імплементації кращих світових моделей охорони дитинства та

зарубіжного досвіду запобігання ювенальній злочинності в частині впровадження у вітчизняне правове поле та правозастосовну практику перспективи має створення системи ювенального правосуддя. Ювенальні адвокати, слідчі, прокурори, суди та судді під час здійснення правосуддя покликані враховувати фізіологічні, психологічні особливості дітей під час досудового розслідування, судового розгляду кримінальних проваджень. Таке особливе ставлення до дітей сприятиме виправленню та перевихованню підлітків і подальшому запобіганню ювенальній злочинності в державі.

4. Кримінологічна характеристика ювенальної злочинності ґрунтується на аналізі статистичних відомостей про стан і тенденції кримінальних протиправних діянь; неповнолітніх, які їх вчиняють; жертв (потерпілих), детермінаційний комплекс, що має значення для вироблення й реалізації заходів запобігання.

Кримінологічну ситуацію стосовно ювенальної злочинності в Україні характеризують такі тенденції: зміщення вікового цензу в бік зменшення, а значний відсоток становлять тяжкі й особливо тяжкі діяння, кримінальні правопорушення корисливої спрямованості (близько 90 %); груповий характер злочинних проявів, серед яких більшу половину становлять разові низькодохідні посягання в громадських місцях і повторні високодохідні посягання на організованій і професійній основі; рецидив корисливо-насильницьких злочинів, що в 2,5 рази вищий від середньостатистичного; поява «нетрадиційних» кримінальних протиправних діянь (ритуальних вбивств, вандалізму, із застосуванням зброї, переважно холодної, знарядь катування, залякування тощо); зростання питомої ваги неповнолітніх осіб жіночої статі (34,2 %) у вчиненні кримінальних правопорушень та їх участь у тяжких злочинах; не мають географічного обмеження й помітної територіальної розбіжності, фіксуються переважно в містах, однак більшою кримінальною активністю характеризуються центральні й західні регіони

України, що пов'язано з воєнними подіями в країні (63,9 %).

5. Детермінанти, які впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень, – це певні причини й умови, що у своїй сукупності сприяють учиненню особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку, кримінальних правопорушень. Процес детермінації злочинності неповнолітніх специфічний через їхні вікові соціальні та психологічні особливості, своєрідність соціально-правового статусу, а до загальних з них варто віднести зловживання алкоголем і наркотиками (90 %); наслідування негативної поведінки дорослих (73 %); низький рівень виховної роботи в дитячих і навчальних закладах (68 %); негативний вплив засобів медіа (59 %); незайнятість, безробіття, низький рівень життя (51 %); брак координації в діяльності органів і служб у справах дітей (42 %), а нормативно-правові акти, спрямовані на запобігання правопорушенням неповнолітніх, не мають системного характеру та недостатньо скориговані, не враховують реальну дійсність і не розв'язують нагальних проблемних питань.

6. Доведено, що неповнолітнім, який вчинив кримінальне правопорушення, можна визнати особу у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років з наявною сукупністю певних ознак суспільно небезпечної людини та соціально значущих властивостей, що зумовлюють вчинення суспільно небезпечного діяння. Особистість неповнолітнього злочинця містить у собі певну систему соціально-демографічних, кримінально-правових, морально-психологічних властивостей: поглядів і переконань, потреб та інтересів, життєвих цілей і очікувань, інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей. Проведення типологізації неповнолітніх злочинців повинно допомогти в прогнозуванні можливої поведінки підлітків, що мають особистісні характеристики, схожі з характеристикою підлітка, який вчинив злочин, у період, який йому передував, і варіантів майбутньої

поведінки залежно від характеру та тривалості заходів впливу на нього.

7. Досліджуючи віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми, можна констатувати, що жертвою злочинів осіб, які не досягли вісімнадцяти років, є здебільшого вразливі, безпорадні (маргіналізація; зловживання алкоголем чи наркотиками; інвалідність тощо) та довірливі особи, які через власні психічні або фізичні особливості та поведінку не спроможні чинити опір протиправній поведінці неповнолітніх злочинців стосовно себе. Важливе значення має класифікація жертв за статтю, віком, посадовим становищем або професійною діяльністю, відношенням до неповнолітнього, який спричиняє шкоду, з урахуванням морально-психологічних особливостей.

Наголошено, що віктимологічне моделювання проявів жорстокості й насильства неповнолітніх варто здійснювати з урахуванням того, що агресія та схильність до застосування насильницьких дій виникає в такій категорії ще в дошкільному віці, коли діти розпочинають демонструвати агресивну поведінку, яка з часом стає стійкою і має свої детермінанти, які виникають у сім'ї, серед однолітків, копіюються приклади, які висвітлюються засобами медіа, та підкріплюються темпераментом самої дитини.

8. Для успішної реалізації запобіжного кримінологічного впливу на неповнолітніх має бути належне нормативно-правове забезпечення. З урахуванням цього на рівні Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.) і запропонованого Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх осіб, доцільно закріпити повноваження відповідних підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України щодо розробки (у взаємодії з іншими суб'єктами) регіональних і місцевих програм запобігання ювенальній злочинності, подання їх на затвердження відповідній місцевій раді й організації виконання цих програм. Такі

нормативно закріплені кроки дадуть змогу відповідним службам, установам і організаціям удосконалити свою діяльність у межах превенції та контролю.

9. Організаційне забезпечення запобігання ювенальній злочинності зумовлене умовами побудови та функціонування ефективної системи суб'єктів, нормативно-правового закріплення зведеного їх переліку на рівні закону з наділенням потрібною компетенцією та розподілом повноважень між різними структурними елементами цієї системи; координацією діяльності та забезпечення взаємодії державних і громадських інституцій на всіх рівнях запобіжної роботи; створенням не лише консультативно-дорадчого органу з питань правосуддя стосовно дітей (ювенальної юстиції) та консультативно-дорадчого органу (ради) з питань правосуддя щодо дітей і запобігання правопорушенням при Кабінеті Міністрів України, але й координаційного органу (центру) з питань правосуддя стосовно дітей і профілактики правопорушень з віднесенням його до сфери управління Міністерства юстиції України (з відповідним розподілом між цими суб'єктами консультативно-дорадчих та організаційно-управлінських повноважень у зазначеній сфері); впровадженням інноваційних форм взаємодії державних і недержавних суб'єктів та інших учасників цієї діяльності; забезпеченням належного контролю за діяльністю державних і громадських інституцій.

10. У рамках загальносоціальних заходів запобігання уповноваженим органам державної влади доцільно здійснити комплексний перегляд раніше ухвалених програмних документів і моніторинг стану виконання кожного з них включно з виконанням загальносоціальних заходів щодо запобігання ювенальній злочинності. Результатом такої роботи має стати впорядкування та взаємоузгодження змісту чинних стратегій і програм, актуалізація їх окремих положень (зокрема, з урахуванням відповідних напрацювань кримінологічної науки) та забезпечення своєчасного виконання запланованих

заходів на засадах координації діяльності різних органів.

11. Доведено, що спеціально-кримінологічне запобігання ювенальній злочинності потребує перегляду та запровадження нових форм реагування на підліткові суспільно небезпечні діяння. До основних форм удосконалення спеціально-кримінологічного запобігання віднесено: відродження інституту громадського та судового вихователя як видів примусових заходів виховного характеру; розширення меж повноважень таких осіб у частині запобіжної антикримінальної діяльності; створення спеціальних реабілітаційних центрів для осіб, які вже мають судимість за вчинення суспільно небезпечних діянь, з метою запобігання вторинній криміналізації; створення спеціальних курсів для батьків, чиї діти вступили в конфлікт із законом, з метою розробки алгоритму домашнього перевиховання та виховання; перегляд повноважень ювенальної поліції; створення спеціальних програм «дружньої взаємодії» ювенальної поліції та неповнолітніх з високим кримінально протиправним індексом; залучення провідних міжнародних і зарубіжних фахівців з роботи із неповнолітніми, які вчинили кримінально протиправні діяння.

12. Розроблені кримінологічні постулати заходів індивідуально-профілактичного запобігання ювенальній злочинності: 1) індивідуально-профілактичному впливу підлягають ті особи (або найближче соціальне мікросередовище тих осіб), які ще не скоїли кримінального правопорушення (чи суспільно небезпечного діяння), але поведінка або спосіб життя яких вказують на високу ймовірність переростання в злочинну; 2) об'єктом превентивної уваги та впливу під час індивідуально-профілактичних заходів завжди має бути дуалістичне поєднання суб'єктивно-ювенальних (особистість дитини та її поведінка) й об'єктивно-соціальних чинників (середовище дитини: сім'я, освіта, громада, віртуальне та медіасередовище); 3) профілактичні заходи є системними, але персоніфікованими, тобто в кожному окремому випадку носять індивідуальний характер; 4) обраний

метод чи методи, характер та інтенсивність цих заходів, а також тривалість їх застосування залежатиме від ступеня девіації (криміналізації) конкретної дитини та її детермінантів; 5) основними методами індивідуального впливу є переконання, надання допомоги, примус, водночас особливістю індивідуальної профілактики є те, що вона здійснюється переважно за рахунок позитивних заходів, які враховують найкращі інтереси дитини, не передбачає застосування кримінального покарання, а допускає застосування заходів адміністративної відповідальності, деяких превентивних заходів як до дитини, так і до її найближчого соціального оточення; 6) реалізація конкретних індивідуально-профілактичних заходів з боку уповноважених органів щодо дитини та її оточення можлива лише стосовно окресленої категорії осіб та за наявності формально констатованих підстав прояву об'єктивного факту реальної криміналізації зазначеної особи. Перелік категорій дітей і підстави для взяття їх на профілактичний облік для здійснення індивідуальної профілактики в українському законодавстві не є досконалим, а відтак потребує розширення та системного структурування з урахуванням повного охоплення неповнолітнього девіантна на всіх рівнях цього виду профілактики (рання профілактика, пенітенціарна, постпенітенціарна); 7) індивідуально-профілактичні засоби та форми превентивного впливу на неповнолітніх девіантів потребують постійного моніторингу й удосконалення (оновлення), пошуку інноваційних підходів з урахуванням сучасних процесів соціальної трансформації та діджиталізації суспільства.

13. Під віктимологічним запобіганням злочинності неповнолітніх потрібно розуміти комплекс засобів і заходів, спрямованих на ранню взаємодію з потенційними жертвами з метою усунення їх віктимогенних настанов і навчання особливостям уникнення ситуацій з високим віктимогенним індексом.

На сьогодні в нашій країні не розроблено повноцінних віктимологічних стратегій, в основу яких було б закладено алгоритм попередження та реабілітації жертв кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами. Віктимологічні заходи та засоби запобігання злочинності неповнолітніх майже повністю збігаються з кримінологічними та полягають у вдосконаленні рівня соціального й економічного захисту громадян, покращенні політичної ситуації в країні; розробці нових віктимологічних стратегій запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб і перегляді прав та обов'язків відповідних суб'єктів реалізації цих стратегій; залученні спеціалістів з інших галузей для роботи з неповнолітніми особами та їх жертвами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросімова Ю. А. Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.
2. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. URL : <http://textbooks.net.ua/content/category/8/38/11/41>
3. Бабенко А. М. Географія злочинності неповнолітніх : що очікує Україну через 10 років. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 296–300.
4. Бабенко А. М. Звільнення від покарання та його відбування як фактор запобігання злочинності неповнолітніх. С. 40–41. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Purch_2016_2_12
5. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні : закономірності, детермінація та запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. 360 с.
6. Бабенко А. М. Регіональні особливості запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. *Боротьба з правопорушеннями в молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 2 черв. 2010 р. Донецьк : Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. С. 325–328.
7. Бабенко О. Г. Деякі питання представництва неповнолітнього підозрюваного. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 167–176.
8. Баклан І. В. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.
9. Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 280 с.

10. Бандурка І. О. Кримінологічний вимір злочинності неповнолітніх. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 154–163.
11. Бандурка І. О. Протидія злочинам неповнолітніх як форма кримінально-правового захисту прав дітей. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
12. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 98–108.
13. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 115–124.
14. Бахур О. Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвуз. зб. наук. праць молодих учених Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка / ред.-упор. В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря*. Дрогобич : Посвіт, 2012. Вип. 3. С. 220–227.
15. Белкін Р. Профілактика злочинів. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. : Коваленко В. В., Моїсєєв Є. М., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. Київ : Атіка, 2010. Т. VI : Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). 814 с.
16. Білоконь М. А. Зміст, значення та співвідношення загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання й протидії злочинності неповнолітніх в країнах ЄС. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_1_25
17. Білоус В. Т., Бірюков Г. М. Особистість злочинця як об'єкт кримінологічного та психологічного дослідження. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии* : сб. науч. ст. / под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. Одесса : Феникс, 2007. С. 88–89.

18. Благута Р. І. Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2006. 16 с.
19. Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : Дакор, 2018. 352 с.
20. Богомолова М. Ю. Роль соціальних інституцій у профілактиці протиправної поведінки неповнолітніх : монографія. Херсон : СТАР, 2015. 215 с.
21. Британська О. В. Факторна обумовленість злочинної поведінки неповнолітніх. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2018. № 5, т. 29 (68). С. 86–90.
22. Бугера О. І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.
23. Бугера О. І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 224 с.
24. Бузало П. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 192 с.
25. Бундз Р. О. Детермінанти формування особистості неповнолітнього злочинця та скоєння ним злочинів з особливою жорстокістю. *Leges si Viata*. 2018. № 3. С. 20–25.
26. Бундз Р. О. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам, вчинюваним неповнолітніми з особливою жорстокістю. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 3, т. 2. С. 83–87.
27. Бундз Р. О. Особлива жорстокість як ознака злочинів, що вчиняються неповнолітніми : детермінанти та попередження : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів, 2019. 216 с.
28. Бундз Р. О. Особлива жорстокість як ознака злочинів, що вчиняються неповнолітніми: детермінанти та попередження : автореф. дис.

на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 20 с.

29. Биргеу М. М. Організація профілактики злочинів органами внутрішніх справ: концептуальні основи, практика, перспективи удосконалення (досвід Республіки Молдова) : монографія / під заг. ред. А. М. Бандурки. Харків : Вид-во Нац. ун-та внутр. справ, 2004. 253 с.

30. Биргеу М. М. Попередження втягнення неповнолітніх у злочинну або антисуспільну поведінку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Українська академія внутрішніх справ. Київ, 1996. 185 с.

31. Веселов М. Ю. Превентивні заходи у правовій доктрині ювенальної юстиції. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 127–141.

32. Веселов М. Ю. Адміністративно-правова концепція реабілітації дітей, що потрапили у конфлікт із законом. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4, ч. 2. С. 158–161.

33. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування системи суб'єктів ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2 (8). С. 47–57.

34. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / ДЮО МВС України ; ДНДІ МВС України. Київ, 2020. 381 с.

35. Веселов М. Ю. Ювенальна превенція у системі ювенальної юстиції. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1 (70). С. 98–104.

36. Вечерова Є. М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Міжнар. гуманіт. ун-т. Одеса, 2010. 20 с.

37. Виговський Д. Л. Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2006. 207 с.

38. Висновок Комітету з питань правової політики Верховної Ради України щодо проєкту Закону про юстицію, дружню до дитини (реєстр. № 5617 від 4 червня 2021 року) від 06.10.2021 / Верховна Рада України : офіційний вебпортал. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137

39. Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.

40. Вітвіцький С. С., Назимко Є. С., Тіточка Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування: міжнародні та європейські правові стандарти : монографія. Київ : Дакор, 2021. 134 с.

41. Влаштування осіб, звільнених із місць відбування покарань / Wiki Legal Aid. URL : <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>

42. Вразливість: причини, як позбутися. URL : <https://wlife.pp.ua/vrazlivist-prichini-yak-pozbutisya.html>

43. Габрелян А. Ю. Протиправна поведінка неповнолітніх: проблеми та шляхи їх вирішення. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологи* : сб. науч. ст. / под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. Одесса : Феникс, 2007.

44. Галаган В. І. Запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 20 с.

45. Галаган В. І. Запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 252 с.

46. Галаган В. І. Спеціально-кримінологічне запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/7871>

47. Гачак-Величко Л. А. Адміністративно-правове регулювання профілактики правопорушень серед неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2021. 22 с.

48. Гнітій А. О. Сучасний стан злочинності неповнолітніх в Україні. *Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні* : матеріали Всеукр. студ. наук. конф., м. Харків, 4 листоп. 2016 р. : у 2 т. Т. 2 / за заг. ред. А. П. Гетьмана, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2016. С. 31–32.

49. Голіна В. В., Маршуба М. О. Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього корисливо-насильницького злочинця в Україні : монографія. Харків : Право, 2014. 280 с.

50. Голіна В. В. Кримінологічна профілактика, попередження та припинення злочинів : навч. посіб. Київ, 1989. 72 с.

51. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

52. Голіна В. В. Кримінологічна профілактика злочинності : поняття, специфіка, структура, об'єкт запобіжного впливу. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 145–154.

53. Голіна В. В. Об'єкт запобігання злочинності як фундаментальна кримінологічна проблема. *Проблеми законності*. 2017. № 138. С. 150–160.

54. Голіна В. В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2008. Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. С. 357–400.

55. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 513 с.

56. Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2012. Вип. 23. С. 53–63.

57. Голіна В. В., Сметаніна Н. В. Злочинність і системний підхід.

Системний підхід у дослідженні злочинності : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 21 черв. 2013 р. Харків, 2013. С. 28–38.

58. Голова Нацполіції Іван Вигівський щодо ідеї роздачі поліцейськими повісток в ЗСУ: в нас й так достатньо роботи / Українські новини. 2023. 27 грудня. URL : <http://surl.li/xtiein>

59. Головкін Б. М. Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 204–217.

60. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 440 с.

61. Головкін Б. М., Батиргареєва В. С. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх у місті Харкові. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків, 2005. Вип. 10. С. 105–130.

62. Головкін Б. Превентивний вплив системи антикримінального законодавства України на злочинність. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2012. № 4 (71). С. 308–317.

63. Голомазова Д. О. Віктимологічна профілактика злочинності неповнолітніх. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/180.pdf>

64. Горлач С. В. Деякі особливості кримінологічної характеристики ювенальної групової злочинності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 112–119.

65. Градецька Н. Вплив мікросередовища у детермінації злочинної поведінки неповнолітніх. *Вісник Національної академії прокуратури*. 2019. № 4. С. 9–15.

66. Градецька Н. М. Сім'я як суб'єкт запобігання злочинності неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 20 с.

67. Гричанюк М. В. Механізм протидії злочинності неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 18 с.

68. Гура С. О. Психологічні особливості віктимної поведінки молодих людей. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. наук. праць. Харків : НУЦЗУ, 2017. URL : <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/6062>

69. Гусак А. П. Кримінологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2009. 275 с.

70. Давиденко В. Л. Віктимологічна профілактика як напрям протидії злочинності. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/904/viktimologichna_profilaktika_yak_napryam.pdf?sequence=2&isAllowed=y

71. Давидова Т. О. Кримінологічні особливості особистості неповнолітніх правопорушників як підґрунтя до створення ефективної системи запобігання злочинності. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (3). С. 146–151.

72. Давидова М. М. Запобігання схилянню до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право» / Нац. академія внутр. справ МВС України. Київ, 2020. 297 с.

73. Даньшин І. М. Введення в кримінологічну науку. Харків : Право, 1998. 144 с.

74. Даньшин І. М. Детермінація злочинності неповнолітніх. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2004. Вип. 8. С. 75–78.

75. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою : міжнародний документ, затверджений Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_114

76. Демчіхіна Є. С. Вітчизняні та міжнародні механізми запобігання

злочинності неповнолітніх в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 6. С. 155–161.

77. Денисов С. Ф. Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2011. 36 с.

78. Денисов С. Ф. Профілактика групової злочинності осіб молодіжного віку. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2011. № 1. С. 134–140.

79. Денисов С. Ф. Сучасні методологічні підходи до проблем молодіжної злочинності. *Актуальні питання публічного права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 19–20 травня. 2011 р. Запоріжжя : КПУ, 2011. С. 66–70.

80. Державна політика : підручник / ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (гол.), К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.

81. Державне управління : підручник : у 2 т. Т. 1 / ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (гол.), К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін. Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. 564 с.

82. Джужа О. М. Кримінологічна ювенологія: поняття, предмет, система. Роль правоохоронних органів у формуванні держави в умовах євроінтеграції. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/8284>

83. Джужа О. М. Проблемні аспекти кримінологічної ювенології. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 163–172.

84. Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

85. Джужа А. О., Сюравич В. Г. Міжнародні правові норми – правова база запобігання ювенальній злочинності. *Актуальні проблеми захисту прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ* : зб. матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25 жов. 2018 р. Київ : Ін-т крим.-викон. служби, ФОП Кандиба, 2018. С. 59–63.

86. Дзюба А. Ю. До питання про загальносоціальні заходи запобігання злочинності неповнолітніх як один із напрямів кримінологічної політики ФРН. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 4. С. 109–116.

87. Дзюба А. Ю. Запобігання злочинності неповнолітніх у ФРН : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. В. В. Сташиса. Харків, 2019. 239 с.

88. Дзюба А. Ю. Міжнародні нормативно-правові акти та ювенальне кримінальне законодавство ФРН як засоби запобігання злочинності неповнолітніх. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2017_3_12

89. Дідківська Г. В. Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 202 с.

90. Дідківська Г. В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні : монографія. Вінниця : Нілан ЛТД, 2017. 220 с.

91. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 210–219.

92. Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.

93. Дручек О. М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 25 с.

94. Дрьомін В. М. Доктринальні основи вивчення злочинності. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права* : матер. Міжнар. наук. конф., м. Одеса, 30 листоп. 2012 р. / відп. за випуск В. М. Дрьомін ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2012. Т. 2. С. 248–250.

95. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра

юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2010. 40 с.

96. Дубчак Л. С. Удосконалення діяльності навчальних закладів щодо запобігання злочинності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 22 с.

97. Дяків Б. З. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи, які вчинюються студентами вищих навчальних закладів. *Митна справа*. 2014. № 6 (96), ч. 2, кн. 1. С. 120–125.

98. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017 року / Офіс Генерального прокурора : офіційний вебсайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo

99. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2018 року / Офіс Генерального прокурора : офіційний вебсайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113653&libid=100820

100. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019 року / Офіс Генерального прокурора : офіційний вебсайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113897&libid=100820

101. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року / Офіс Генерального прокурора : офіційний вебсайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820

102. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-серпень 2021 року / Офіс Генерального прокурора : офіційний вебсайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114368&libid=100820

103. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017 року / Офіс Генерального прокурора : офіційний вебсайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113283&libid=100820

104. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2018 року / Офіс Генерального прокурора : офіційний вебсайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113654&libid=100820

105. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за

січень-грудень 2019 року / Офіс Генерального прокурора : офіційний вебсайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113898&libid=100820

106. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року / Офіс Генерального прокурора : офіційний вебсайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114141&libid=100820

107. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-серпень 2021 року / Офіс Генерального прокурора : офіційний вебсайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114369&libid=100820

108. Ємець Ю. І. Вчинення злочину неповнолітніми як обставина, що пом'якшує покарання: психолого-юридична сутність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2010. 20 с.

109. Жалинський А. Е. Спеціальне попередження злочинів у СРСР. Львів : Вища школа, 1976. 193 с.

110. Жеребкін В. Є. Логічний аналіз понять права. Київ : Вища шк., 1976. 150 с.

111. Жукова Т. С. Соціальні засади запобігання злочинності молоді в Україні та Італії (порівняльне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2011. 20 с.

112. Жукова Т. С. Правова система Італії, структурні елементи кримінального права щодо неповнолітніх в Україні та Італії. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 496–502.

113. Заборовський В. В. Порядок надання адвокату побачення зі своїм клієнтом. URL : [https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44258/1/Порядок надання адвокату побачення зі своїм клієнтом.pdf](https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44258/1/Порядок_надання_адвокату_побачення_зі_своїм_клієнтом.pdf)

114. Завгородня Ю. С. Сучасні тенденції злочинності дітей та діяльність органів внутрішніх справ щодо її запобігання : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

115. Заворіна О. П. Міжнародний досвід протидії підрозділами національної поліції вбивствам, які вчиняються неповнолітніми. *Форум права*. 2017. № 5. С. 148–156.

116. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

117. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. К. : Ін Юре, 2007. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

118. Залялова І. М., Політова А. С. Чинники злочинності неповнолітніх (на підставі соціологічного дослідження). *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 3 (5). С. 118–126.

119. Заросинський Ю., Рощина І. Запобігання злочинам: деякі питання теорії і практики. *Право України*. 2003. № 10. С. 78–81.

120. Звіт за результатами експертного обговорення питання реформування закладів соціальної реабілітації дітей. URL : <https://www.prostir.ua/?blogs=yak-spytaty-z-tyh-koho-ne-mozhna-karaty>

121. Зеленський Є. С., Карпенко О. М. Особливості облікової діяльності поліцейських ювенальної превенції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 261–263.

122. Зеленський Є. С., Кравченко І. С. Адміністративна діяльність Національної поліції щодо запобігання вчиненню адміністративних правопорушень дітьми : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС. 2016. 124 с.

123. Зелінський А. Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків : Прапор, 1996. 260 с.

124. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. та переоб. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. 292 с.

125. Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : монографія. Харків : Діса Плюс, 2013. 650 с.

126. Ільченко О. В., Гуща С. О. Злочинність серед неповнолітніх: причини та шляхи запобігання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 358–360.

127. Інтернет-мережа та її негативний вплив на особистість. URL :

<http://xn--d1acjtrgde.kiev.ua/2017/08/24/internet-merezha-ta-yiyi-negativniy-vpliv-na-osobistist/>

128. Іщенко І. В. Проблеми та досягнення в організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3(64). С. 94–99.

129. Іщенко І. В. Система суб'єктів ювенальної превенції в Україні: адміністративно-правовий аспект. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 81–84.

130. Йосипів А. О. Зарубіжний досвід запобігання злочинам, що вчиняють неповнолітні з маргінального середовища. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 381–392.

131. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 19 с.

132. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 222 с.

133. Кваша О. О. Організатор злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. 216 с.

134. Квітка Я. М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2002. 16 с.

135. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Рядські керівні принципи) : Міжнародний документ ООН від 14.12.1990. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861/conv#Text

136. Кікалішвілі М. Методи індивідуальної профілактики корупційних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 300–306.

137. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971

№ 322-VIII (зі змінами та доповненнями станом на 05.08.2021) / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

138. Кодекс Киргизької Республіки про дітей : Закон КР от 10.07.2012 № 100. Дата оновлення: 30.03.2018. URL : <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203700?cl=ru-ru#%D1%80101>

139. Козубовський Р. Організація змістового довілля як складова профілактики правопорушень неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2009. Вип. 16–17. С. 50–51.

140. Колб О. Г. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх у слідчих ізоляторах МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 1997. 239 с.

141. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність : монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2017. 252 с.

142. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

143. Коновалова А. Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Х., 2012. 20 с.

144. Копотун І. М., Рудик М. М. Правові та організаційні основи запобігання злочинам, що вчиняються молодіжними футбольними угрупованнями в Україні : монографія. Дніпро : Середняк Т. К., 2016. 237 с.

145. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : Золоті ворота, 2013. 472 с.

146. Коренюк А. А. Взаємодія органів пробації з релігійними організаціями у запобіганні рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац.

акад. внутр. справ. Київ, 2019. 20 с.

147. Коренюк А. Рецидивна злочинність неповнолітніх в Україні: сучасний стан та попередження. *Публічне право*. 2018. № 2 (30). С. 233–238.

148. Корецький С. М. Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003. 189 с.

149. Корнієнко В. В. Деякі причини протиправної поведінки неповнолітніх та заходи щодо їх усунення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 3. С. 1–8.

150. Корчовий М. М. Кримінологічні проблеми боротьби зі зґвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 18 с.

151. Костенко Я. В. Психологічні та правові особливості дитячої злочинності. URL : http://www.pjv.nuoua.od.ua/v6_2017/part_2/29.pdf

152. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 42 с.

153. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 468 с.

154. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік : монографія / авт. кол. : М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 388 с.

155. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131 (із змінами).

156. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112915?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D1%82#n8>

157. Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми : монографія / заг. ред. В. В. Голіна. Харків : Кроссрод, 2007. 156 с.

158. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : монографія / заг. ред. : В. В. Голіна, В. Д. Ємельянов. Харків : Право, 2006. 292 с.

159. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіна. 2-ге вид. перероб. і допов. Харків, 2009. 288 с.

160. Кримінологія : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2009. 312 с.

161. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : НАУ, 2010. 496 с.

162. Кримінологія : підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 414 с.

163. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

164. Кримінологія. Особлива частина : навч. посіб. / за ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 1999. 232 с.

165. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проєкту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / Балакірева О. М. (кер. авт. кол.), Павлова Д. М., Нгуєн Н-М. К., Левцун О. Г., Пивоварова Н. П., Сакович О. Т., Флярковська О. В. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2019. 214 с.

166. Куц В. Поняття злочинності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 34–39.

167. Кушнір М. М. Запобігання корисливо-насильницьким злочинам, що вчиняються неповнолітніми особами жіночої статі в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 20 с.

168. Левченко В. О. Адміністративно-правові передумови створення органів ювенальної юстиції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 220 с.

169. Легецький М. П. Адміністративно-правові заходи протидії правопорушенням, вчиненим неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 22 с.

170. Лесько Н. В. Адміністративно-правова діяльність органів і служб у справах дітей щодо профілактики правопорушень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2013. 19 с.

171. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2019. 39 с.

172. Лещух А. Р. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2012. 292 с.

173. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 304 с.

174. Литвак О. Політична криминологія: поняття та ознаки. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 2. С. 16–22.

175. Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Суб'єкти протидії злочинності як правоохоронні корпорації. *Вісник Криминологічної асоціації України*. 2019. № 1 (20). С. 90–98.

176. Литвинов О. М., Назимко Є. С., Пономарьова Т. І. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження) : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ :

Дакор, 2015. 128 с.

177. Криминология : учебник / Лихолоб В. Г., Филонов В. П., Коваленко О. И., Михайлов А. Е. Киев ; Донецк, 1997. 398 с.

178. Ліцеї Міністерства внутрішніх справ / Міністерство внутрішніх справ України. URL : <https://mvs.gov.ua/news/liceyi-mvs>

179. Лопоха В. В. Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 224 с.

180. Лубенець І. Г. Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів: криминологічна характеристика та заходи запобігання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 21 с.

181. Максименко О. В. Аспекти вдосконалення діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України з протидії наркоманії. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3 (116). С. 103–107.

182. Мальована Я. П. Протидія злочинності неповнолітніх: ювеналістичні традиції Одеси. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Вип. 4. С. 8–23.

183. Медицький І. Б. Запобігання злочинності : навч. посіб. Івано-Франківськ, 2008. 231 с.

184. Михайленко О. Координація діяльності у боротьбі зі злочинністю. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 7 (37). С. 22–28.

185. Михайлова І. М. Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 20 с.

186. Михайлова І. М. Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 200 с.

187. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211

188. Мінсоцполітики за підтримки ЮНІСЕФ починає розробку єдиної Національної стратегії забезпечення прав дітей / Міністерство соціальної політики України : офіційний вебсайт. URL : <https://www.msp.gov.ua/news/20643.html>

189. Мірошніченко Л. В., Віткова С. В. Специфіка правопорушень у підлітків. *Science and Society : the 25th International scientific and practical conference* (November 1–2, 2021). Littera Verlag, Berlin, Germany, 2021. 124 p.

190. Мозгова В. А. Поняття та особливості злочинності неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2014. № 2 (31). С. 142–147.

191. Моргун О. С. Злочинність неповнолітніх як об'єкт кримінологічного дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2013. 20 с.

192. Мураненко К. Ю. Зарубіжний досвід профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Психологічний часопис*. 2019. № 2. С. 85–98.

193. Назимко Є. С. Запровадження у навчальний процес вищих навчальних закладів юридичного профілю навчальної дисципліни «Ювенальна пеналогія»: необхідність, очікувані результати. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2015. № 1 (52). С. 80–85.

194. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : монографія. Київ : Дакор, 2018. 336 с.

195. Назимко Є. С., Єгорова Ю. В. Умовне звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України (генеза, види, подальший розвиток) : монографія. Київ : Дакор, 2016. 200 с.

196. Назимко Є. С. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 39 с.

197. Напиральська О. І. Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 20 с.

198. Немченко О. І. Запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми з психічними відхиленнями: кримінологічні засади : монографія. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011. 213 с.

199. Неповнолітня злочинність / Лисичанська міська військово-цивільна адміністрація Северодонецького району Луганської області. URL : <http://lis.gov.ua/organy-gosudarstvennoj-vlasti/dlya-nalogoplatelshchikov-2/20707-nerovnolitnya-zlochinnist.html>

200. Ольшанецький І. В. Ювенальна юстиція – проблеми законодавчого врегулювання її органів в Україні (ювенальний суддя, прокурор, слідчий, адвокат). *Правова держава*. 2020. № 37. С. 45–56.

201. Опацький В. І. Організаційні засади здійснення державного контролю за діяльністю вищих навчальних закладів України. *Форум права*. 2011. № 1. С. 736–741. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_1_120.pdf

202. Організація діяльності підрозділів ювенальної превенції : навч. посіб. / О. І. Безпалова, Г. В. Джагупов, В. С. Макаренко та ін. ; за заг. ред. О. І. Безпалової ; передм. О. І. Безпалової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 204 с.

203. Організація діяльності поліції зарубіжних країн : навч. посіб. / Заросило В. О., Басс В. О., Курилін І. Р., Братков С. І. ; за заг. ред. В. Д. Гвоздецького. Київ : Акад. упр. МВС, 2007. 250 с.

204. Орлов Ю. В. Сутність та поняття злочинності: від фрагментації до інтеграції наукового знання. *Форум права*. 2017. № 5. С. 271–278.

205. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 39 с.

206. Особливості розслідування окремих видів злочинів :

мультимедійний навчальний посібник. URL : <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lection9.html>

207. Охріменко І. М., Лигун Н. В. Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: психологічні детермінанти. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 179–188.

208. Павлишин К. О. Крадіжки, вчинені неповнолітніми: кримінологічний аналіз : монографія. Харків : Право, 2019. 271 с.

209. Пелішенко В. О. Попередження та профілактика ювенальної злочинності в Україні: до розробки ефективної соціально-правової політики. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 117–131.

210. Петров Д. В. Кримінологічна характеристика та запобігання граббеджам і розбоям, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія прокуратури України. Київ, 2015. 255 с.

211. Пилицчук П. П. На шляху до ювенальної юстиції. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 1–2. С. 87–89. URL : https://issuu.com/uccg/docs/rju_vol.1-2

212. Поволоцька С. Г. Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень серед неповнолітніх (адміністративно-управлінське дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 20 с.

213. Погорілець О. В. Шкільний офіцер поліції як учасник соціального виховання дітей та молоді. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 2 берез. 2021 р. / редкол. : В. В. Сокурєнко (голова), Д. В. Швець (заст. голови), О. М. Бандурка та ін. ; упоряд. В. А. Грєченко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 414–417.

214. Правила внутрішнього розпорядку приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : наказ МВС України від

03.07.2017 № 560. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927-17#n5>

215. Приймаченко Д., Ігонін Р. Співвідношення понять «організаційне забезпечення судів», «організаційне управління в судах» та «судове управління». *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1 (2). С. 57–66.

216. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1 (із змінами).

217. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 147 (із змінами).

218. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження : постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585. *Офіційний вісник України*. 2020. № 57. Ст. 1779 (із змінами).

219. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243 (із змінами).

220. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35 (із змінами).

221. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

222. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 453. *Офіційний вісник України*. 2018. № 48. Ст. 1673.

223. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки та внесення змін до деяких актів

Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 02.06.2021 № 579. *Офіційний вісник України*. 2021. № 46. Ст. 2875.

224. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. Ст. 1589 (із змінами).

225. Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм : наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2018 № 926/5. *Офіційний вісник України*. 2018. № 37. Ст. 1342 (із змінами).

226. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 1335-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 8.16 січня.

227. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423. *Офіційний вісник України*. 2015. № 51. Ст. 1655 (із змінами).

228. Про затвердження Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 2971 (із змінами).

229. Про затвердження Положення про центр медико-соціальної реабілітації дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.09.1996 № 1072 / Верховна Рада України : офіційний вебпортал. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072-96-%D0%BF#Text>

230. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального патронажу звільнених осіб : наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства юстиції України від 07.11.2011 № 429/831/769/3279/5. *Офіційний вісник України*. 2011. № 99. Ст. 3651 (із змінами).

231. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству

за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. *Офіційний вісник України*. 2018. № 69. Ст. 2332.

232. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 № 783. *Офіційний вісник України*. 2012. № 64. Ст. 2615 (із змінами).

233. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2018 № 974/5/467/609/280. *Офіційний вісник України*. 2018. № 35. Ст. 1252.

234. Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм : постанова Кабінету Міністрів від 18.01.2017 № 24. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF#n23>

235. Про затвердження Порядку складення досудової доповіді : наказ Міністерства юстиції України від 27.01.2017 № 200/5. *Офіційний вісник України*. 2017. № 11. Ст. 329 (із змінами).

236. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 № 1068. *Офіційний вісник України*. 2007. № 66. Ст. 2541 (із змінами).

237. Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2005 № 1291. *Офіційний вісник України*. 2005. № 52. Ст. 3326 (із змінами).

238. Про затвердження Типового положення про уповноважений орган з питань пробації та Типового положення про сектор ювенальної пробації : наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2649/5. *Офіційний*

вісник України. 2017. № 72. Ст. 2238 (із змінами).

239. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 № 87. *Офіційний вісник України*. 2004. № 4, том 1. Ст. 168 (із змінами).

240. Про затвердження Типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, описів зразків бланка посвідчення і нарукавної пов'язки члена такого формування : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2000 № 1872. *Офіційний вісник України*. 2000. № 52. Ст. 2259 (із змінами).

241. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року : Указ Президента України від 12.03.2021 № 94/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 23. Ст. 1049.

242. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379 (із змінами).

243. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року : Указ Президента України від 22.10.2012 № 609/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 81. Ст. 3255.

244. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу : розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 526-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 67. Ст. 2015.

245. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35 (із змінами).

246. Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.07.2017 № 560. *Офіційний вісник України*. 2017. № 69. Ст. 2087.

247. Про організацію діяльності спеціальних закладів освіти для дітей і

підлітків, які потребують особливих умов виховання : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.10.1993 № 859 (із змінами) / Верховна Рада України : офіційний вебпортал. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF#Text>

248. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 26. Ст. 354 (із змінами).

249. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27.04.2021 № 1414-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 28. Ст. 233.

250. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : наказ Офісу Генерального прокурора від 04.11.2020 № 509 / Верховна Рада України : офіційний вебпортал. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20/sp:max100#Text>

251. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142 (із змінами).

252. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

253. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93 (із змінами).

254. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають покарання чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 380 (із змінами).

255. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1927-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 2. Ст. 58 (із змінами).

256. Про Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 № 565.

Офіційний вісник України. 1997. № 24. Ст. 61 (із змінами).

257. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 40. Ст. 338 (із змінами).

258. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо вдосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству : проект Закону України від 20.09.2021 за реєстр. № 6074 / Верховна Рада України : офіційний вебпортал. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72800

259. Про юстицію, дружню до дитини : проект Закону України від 04.06.2021 за реєстр. № 5617 / Верховна Рада України : офіційний вебпортал. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137

260. Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці / територіальної громади у соціальних послугах : проект наказу Міністерства соціальної політики України / Міністерство соціальної політики України : офіційний вебсайт. URL : <https://www.msp.gov.ua/projects/682/>

261. Профілактика злочинів : підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

262. Профілактика злочинів : підручник / Богатирев І. Г., Василевич В. В., Гіда О. Ф., Джужа О. М. та ін. Київ : Атіка, 2010. 967 с.

263. Пустовий О. О. Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються безпритульними та бездоглядними дітьми в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 20 с.

264. Расизм і ксенофобія в Україні: реальність та вигадки / упорядн. Є. Ю. Захаров. Харків : Права людини, 2009. 189 с.

265. Рашевський С. В. Питання профілактики злочинів серед неповнолітніх. *Сучасні правові проблеми профілактики та розкриття злочинів, які скоюються неповнолітніми* : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 26 квіт. 2002 р. Донецьк, 2002. С. 98–104.

266. Рекомендація N Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо нових підходів до злочинності серед неповнолітніх та про значення правосуддя у справах неповнолітніх». 24.09.2003. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text

267. Рекомендація N R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх». Прийнята Комітетом міністрів 17.09.1987 на 410-му засіданні заступників міністрів. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text

268. Реус О. С. Правове регулювання трудової діяльності неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Східноукраїнський нац. ун-т імені Володимира Даля. Луганськ, 2003. 179 с.

269. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи). Прийняті та проголошені резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї від 14.12.1990 / Верховна Рада України : офіційний вебпортал. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861#Text

270. Самойлова О. М. Запобігання злочинності неповнолітніх за участю громадськості. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 311–314.

271. Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів / Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 20 с.

272. Свірін М. О. Класифікація суб'єктів запобіжної діяльності в Україні. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017. № 1 (1). С. 92–106.

273. Семенишин М. О. Зарубіжний досвід запобігання корисливо-насильницьким злочинам, що вчиняються дітьми. *Наше право*. 2020. № 1. С. 139–146.

274. Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції

України (за матеріалами операції Об'єднаних сил) : монографія. Київ : Дакор, 2020. 550 с.

275. Семенишин М. О. Теорія та практика запобігання органами та підрозділами Національної поліції України корисливо-насильницьким злочинам (за матеріалами операції Об'єднаних сил) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 43 с.

276. Сизоненко А. С. Детермінанти злочинної поведінки неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 127–135.

277. Сизоненко А. С. До питання про ефективність індивідуально-профілактичних заходів запобігання ювенальної злочинності. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики* : матеріали Міжнародної конференції (в авторській редакції), м. Маріуполь, 24 вересня 2021 року. Маріуполь : ДонДУВС, 2021. С. 260–263.

278. Сизоненко А. С. Індивідуально-профілактичні заходи у системі запобігання ювенальної злочинності в Україні. *Наше право*. 2021. № 3. С. 67–74.

279. Сизоненко А. С. Жертви злочинності неповнолітніх: віктимологічні ознаки та властивості осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2021. № 53. С. 96–100.

280. Сизоненко А. С. Злочинність неповнолітніх: доктринальний підхід до дефініції. *Право.UA*. 2021. № 4. С. 131–137.

281. Сизоненко А. С. Кримінологічний аналіз категорії «індивідуальна профілактика ювенальної злочинності». *Право.UA*. 2021. № 3. С. 76–83.

282. Сизоненко А. С. Міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 92. С. 106–114.

283. Сизоненко А. С. Наукові підходи до визначення поняття ювенальної злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 100–105.

284. Сизоненко А. С. Нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальній злочинності. *Приватне та публічне право*. 2021. № 4. С. 129–134.

285. Сизоненко А. С. Окремі особливості загальносоціального запобігання кримінально-протиправній діяльності неповнолітніх осіб в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 359–362.

286. Сизоненко А. С. Особливості визначення ознак ювенальної злочинності. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 284–290.

287. Сизоненко А. С. Поняття та роль організаційного забезпечення у реалізації ювенальної антидевіантної кримінологічної політики держави. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 5. С. 71–76.

288. Сизоненко А. С. Профілактика ювенальної кримінально протиправної діяльності як провідний міжнародний стандарт запобігання криміналізації неповнолітніх. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Право*. 2021. № 36. С. 59–64.

289. Сизоненко А. С. Теоретико-прикладні підходи до нормативно-правового забезпечення запобігання ювенальній злочинності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2021. Т. 32(71), № 6. С. 87–92.

290. Сизоненко А. С. Теоретичні погляди на проблеми запобігання ювенальній злочинності в Україні. *Нове українське право*. 2021. № 6. С. 173–180.

291. Сизоненко А. С. Умови побудови та функціонування ефективної системи суб'єктів запобігання ювенальній злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 632–635.

292. Сизоненко А. С. Характеристика неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 3, том 1. С. 37–44.

293. Сизоненко А. С. Віктимологічна характеристика жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми. *Наше право*. 2022. № 1. С. 100–106.

294. Сизоненко А. С. Запобігання ювенальній злочинності в Україні: теоретичний підхід до проблеми. *Право. UA*. 2022. № 1. С. 121–127.

295. Сизоненко А. С. Окремі приклади закордонного досвіду індивідуальної профілактики ювенальної злочинності. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану* : збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року. Кривий Ріг, 2022. С. 497–500.

296. Сизоненко А. С. Особливості загальносоціального запобігання ювенальній злочинності в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1. С. 124–133.

297. Сизоненко А. С. Причини та умови злочинності неповнолітніх осіб в Україні. *Наше право. Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 73–80.

298. Скриннікова Н. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що вчинюються неповнолітніми жіночої статі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 20 с.

299. Словник української мови : в 11 т. / редкол. І. К. Білодід (голова) та ін. ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 2 : Г–Ж. 1971.

300. Сметаніна Н. В., Граб Т. В. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх: сучасні тенденції. *Право і суспільство*. 2018. № 6, ч. 2. С. 173–177.

301. Смоленський Д. П. Групова корислива злочинність неповнолітніх: кримінологічне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 16 с.

302. Соціальна адаптація та реабілітація дітей та молоді з особливими потребами з числа вимушених переселенців / Український фонд «Благополуччя дітей». URL : <https://childfund.org.ua/diialnist/socialadapt>

303. Статут громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону «Корпус охорони Полісся» / Житомирська міська рада : офіційний вебсайт. URL : https://zt-rada.gov.ua/?doc_id=29916

304. Статут громадської організації «Молодіжна ліга майбутніх поліцейських» / Громадська організація «Молодіжна ліга майбутніх поліцейських» : вебсайт. URL : <http://liga-police.com.ua/about>

305. Стеблинська О. С. Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2008. 16 с.

306. Стеблинська О. С. Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2008. 250 с.

307. Стратегія захисту дітей в цифровому середовищі. URL : <https://nrat.ukrintei.ua/strategiya-zahystu-ditej-u-czyfrovomu-seredovyshhi/>

308. Судова влада. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

309. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх : навч. посіб. / Л. І. Мороз, Р. Г. Коваль, Д. М. Тичина та ін. ; за ред. Л. І. Мороз. Київ : Паливода А. В., 2008. 210 с.

310. Теорія і практика дослідження взаємодії суб'єктів освітнього простору в парадигмі генетичної психології : монографія / колектив авторів ; за наук. ред. академіка НАПН України С. Д. Максименка. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 225 с.

311. Типове положення про сектор ювенальної пробації : затвер. наказом Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2649/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17#Text>

312. Тичина Д. М. Психолого-правові засади попередження корисливої злочинності дітей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2010. 16 с.

313. Топольскова І. О. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську

діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Луганська академія внутрішніх справ ім. 10-річчя незалежності України. Луганськ, 2003. 198 с.

314. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі : вживання, залежність, ефективна профілактика. Кн. 7 / О. О. Яременко, О. М. Балакірєва, О. О. Стойко та ін. Київ : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Український інститут соціальних досліджень, 2004. 196 с.

315. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356 (із змінами).

316. Цимбалюк С. А. Організаційне забезпечення мотивації управлінського персоналу промислових підприємств. *Проблеми економіки*. 2012. № 1. С. 82–85.

317. Чабаненко С. М. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання незаконному використанню коштів позабюджетних цільових фондів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 166–174.

318. Чебан О. М. Злочинність безпритульних неповнолітніх осіб : кримінологічна характеристика та шляхи запобігання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 20 с.

319. Черепненко О. О. Попередження злочинності неповнолітніх (оперативно-розшуковий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 20 с.

320. Швець Т. М. Сучасний соціально-демографічний портрет неповнолітніх правопорушників. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Вип. 1 (38). С. 327–329.

321. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Київ: Знання, 2004. 307 с.

322. Щодо трансформації інституту уповноважених Президента України : новини 15.06.2021 / Офіційне інтернет-представництво Президента України : вебсайт. URL : <https://www.president.gov.ua/news/shodo->

transformaciyi-institutu-upovnovazhenih-prezidenta-ukr-69045

323. Юзікова Н. С. Заходи запобігання злочинності неповнолітніх за радянських часів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 4. С. 111–115.

324. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх : закономірності розвитку, теорія та практики запобігання і протидії їй в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 38 с.

325. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практики запобігання і протидії їй в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 536 с.

326. Юрченко О. Ю. Щодо питання віктимологічного запобігання злочинності неповнолітніх. *Вісник академії правових наук України*. 2006. № 3. С. 214–219.

327. Як сучасна школа вбиває таланти дітей і створює тисячі невдач / UA Modna : вебсайт. URL : <https://uamodna.com/articles/yak-suchasna-shkola-vbyvae-talanty-ditey-i-stvoryue-tysyachi-nevdah/>

328. Якимова С. В. Попередження злочинності неповнолітніх: проблеми законодавчого врегулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2009. № 4. С. 261–269.

329. Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 19 с.

330. Andenses J. General Prevention – Illusion of Reality. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 43(2). P. 176–198. URL : <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer>

331. Brantingham P. J., Faust F. L. A Conceptual Model of Crime Prevention. *Crime & Delinquency*. 22(3). P. 284–296.

332. Farid D.F.S.M.H.M.K. The diversion of the crime committed by the child. *Academia Letters*. Article 1066. URL : <https://doi.org/10.20935/AL1066>

333. Finckenauer J. O. Scared straight! And the panacea phenomenon. Prentice Hall. URL : <https://scholar.google.com.ua/&httpsredir=1&article=4003&context=jclc>

334. Halleck S. Psychiatry and the Dilemmas of Crime. Berkeley : University of California Press, 1971. 382 p.

335. Interagency review of justice for children in a humanitarian context (CPMS 14). URL : <http://www.ibcr.org/wp-content/uploads/2016/06/Interagency-review-2.pdf>

336. Jenson J. M., Howard M. O. Youth Crime, Public Policy, and Practice in the Juvenile Justice System: Recent Trends and Needed Reforms. *Social Work*. 43(4). P. 324–334.

337. Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act USA of 1974: Public Law 93–415; 88 Stat. 1109. As Amended Through P.L. 115–385, Enacted Decem. 21. 2018. URL : <https://www.ojjdp.gov/about/JJDPA-of-1974-as-Amended-12-21-18.pdf>

338. Loeber R., Farrington D. P., Petechuk D. Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. *Child Delinquency: Bulletin Series*. U.S. Department of Justice. 2003. 19 p.

339. Nedzinskas E., Janušauskas A. (2008). Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos aktualijos Lietuvoje. *Vadyba*. 2(13). P. 107–110. URL : <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=153845>

340. «Scared Straight» and other juvenile awareness programs for preventing juvenile delinquents / Petrosino A., Turpin-Petrosino C., Hollis-Peel M. E., Lavenberg J. G. *Cochrane Database of Systematic Reviews*. 4, CD002796. URL : <https://doi.org/10.1002/14651858> ; CD002796.pub2

341. The Role of a Lawyer's Request as a Means of Legal Communication in the Field of Human Rights Advocacy / Pohosian M. A., Horodetska M. S., Veselov M. Y., Pylypenko D. O., Banchuk-Petrosova O. V. *Cuestiones Políticas*. 39/70. P. 465–484.

342. Stetsyk Yu., Syzonenko A. Protection of childhood in the «Ruska

Pravda»: historical and legal aspects. *Shidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk*. 2022. Issue 25. P. 21–33.

343. U.S. Department of Justice Office of Justice Programs. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Annual Report. Washington, 2018. URL : <https://ojjdp.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh176/files/pubs/252272.pdf>

344. UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No 10 (2007): Children’s Rights in Juvenile Justice, 25 April 2007, CRC/C/GC/10. URL : <https://www.refworld.org/docid/4670fca12.html>

345. Current Problems of General and Individual Crime Prevention in Juvenile Justice / Valuiskov N. V., Bondarenko L. V., Rokotyanskaya V. V., Arutiunian A. D., Chernokozheva S. A. *International journal of humanities and cultural studies*. Special Issue. 2016. P. 437–449.

346. Van Kempen T., Van Rooij R., Rovers B. Inzet van ervaringsdeskundigen in criminaliteitspreventie: Een verkennend onderzoek naar de mogelijkheden. 2010. URL : <https://www.btvo.nl/wordpress/wp-content/uploads/2016/06/ervaringsdeskundigen-in-criminaliteitspreventie.pdf>

347. Van Bueren G. The International Law on the Rights of the Child. Hague, Boston, London : Martinus Nijhoff Publishers, 435. URL : <https://books.google.com.ua/books?id=xEAmkaqn8lMC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

348. The Drop in Juvenile Delinquency in The Netherlands: Changes in Exposure to Risk and Protection / Van der Laan André M., Rokven Josja, Weijters Gijs, Beerthuis Marinus G.C.J. *Justice Quarterly*. 2021. P. 433–453.

349. Effects of Awareness Programs on Juvenile Delinquency: A Three-Level Meta-Analysis / Van der Put, Claudia E., Boekhout van Solinge, Noelle F., Stams, Geert Jan, Hoeve, Machteld, Assink, Mark. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 2021. Vol. 65(1). P. 68–91.

350. Veselov M. Administrative and legal ensure of “the best interests of the child” in the field of junior justice. *Public Administration and Law Review*. 2020. Issue 3. P. 49–56.

351. Ensuring the rights and legitimate interests of children as participants in public relations / Veselov M., Rekunenko T., Pylypiv R., Khmelevska N., Korol M. *AD ALTA: Journal Of Interdisciplinary Research*. 2021. 11/01. P. 365–368.

352. Veselov M., Vitvitsky S. Internet and Juvenile Prevention: A New Format of Prophylactic Activities with Children. *Advances in Economics, Business and Management Research* : Proceedings of the International Conference on Economics, Law and Education Research. 2021. Vol. 170. P. 152–157.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Центру українсько-
європейського наукового
співробітництва
доктор юридичних наук,
професор

Віхляев Михайло

14 березня 2024 р.

АКТ

**впровадження положень дисертаційного дослідження «Теорія та практика
запобігання злочинності неповнолітніх в Україні», підготовленого
Сизоненком Антоном Степановичем
в науково-дослідну діяльність Центру українсько-європейського
наукового співробітництва**

1. Комісія у складі: д.ю.н., проф., директора Віхляєва М.Ю., к.е.н., голови наглядової ради Головка О.П., заступника голови Закарпатського обласного відділення Солдатського В.В.
Голова комісії: д.ю.н., проф., директор Віхляев М.Ю.
Члени комісії: 1. к.е.н., голова наглядової ради Головка О.П.
2. заступник голови Закарпатського обласного відділення Солдатський В.В.

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження кандидата юридичних наук, заслуженого юриста України Антона Степановича Сизоненка на тему: «Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право використовуються в науково-дослідній діяльності Центру українсько-європейського наукового співробітництва під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень спрямованих на подальший розвиток науки кримінального права та криминології.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

- впорядкування та взаємоузгодження змісту чинних стратегій і програм, актуалізація їх окремих положень (зокрема з урахуванням відповідних напрацювань криминологічної науки) та забезпечення своєчасного виконання запланованих заходів на засадах координації діяльності різних органів. На сьогодні спеціально-криминологічне запобігання кримінально протиправній

Продовження додатка А

діяльності неповнолітніх осіб потребує перегляду та запровадження нових форм реагування на підліткові суспільно небезпечні діяння. До способів удосконалення спеціально-кримінологічного запобігання необхідно віднести: 1) відродження інституту громадського та судового вихователя як видів примусових заходів виховного характеру; розширення меж повноважень таких осіб у частині запобіжної антикримінальна діяльності; 2) створення спеціальних реабілітаційних центрів для осіб, які вже мають судимість за вчинення суспільно небезпечних діянь з метою запобігання вторинній криміналізації; 3) створення спеціальних курсів для батьків, чиї діти вступили в конфлікт із законом, з метою розробки алгоритму домашнього перевиховання та виховання; 4) перегляд повноважень ювенальної поліції; створення спеціальних програм «дружньої взаємодії» ювенальної поліції та неповнолітніх з високим кримінально протиправним індексом; 5) залучення провідних міжнародних та зарубіжних фахівців із роботи з неповнолітніми, котрі вчинили кримінально протиправні діяння.

- соціально-економічних та ціннісно-ідеологічних викликів сьогодення, які певним чином впливають на характер і зумовлюють проблеми ювенальної злочинності, інших проявів деморалізації дітей вимагають підготовку та прийняття в Україні не лише Закону «Про юстицію, дружню до дитини», а й комплексного закону про ювенальну превенцію та юстицію, дружню до дитини. Детермінанти, що впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень – це певні причини та умови, що у своїй сукупності сприяють вчиненню особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку, кримінальних правопорушень. Процес детермінації злочинності неповнолітніх специфічний через їх вікові соціальні та психологічні особливості, своєрідність соціально-правового статусу. Серед детермінантів, що зумовлюють злочинність неповнолітніх осіб, основними та вирішальними є негативний вплив у сім'ї, недоліки у шкільному вихованні, незайнятість суспільною працею, недоліки в організації дозвілля, негативний вплив інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Голова комісії:

д.ю.н., проф., директор Віхляєв М.Ю.

Члени комісії:

к.е.н., голова наглядової ради Головка О.П.

заступник голови Закарпатського

обласного відділення Солдатський В.В.

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник директора
з наукової роботи
Інституту правотворчості та
науково-правових експертиз
Національної академії наук України
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
член-кореспондент НАПрН України
А.Б. ГРИНЯК
2024 року

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
в наукову діяльність

Комісія у складі: завідувача відділу публічно-правових досліджень доктора юридичних наук, професора Купіної Л.Ф., в.о. ученого секретаря кандидата юридичних наук, доцента Бодюла Є.М., головного наукового співробітника відділу науково-правових експертиз доктора юридичних наук, професора Кузнецова В.В., склала цей акт про те, що представлені Сизоненко Антоном Степановичем матеріали за результатами дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість, а отже можуть бути використані у науково-дослідній діяльності Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, а саме:

1. Сизоненко А.С. Поняття та роль організаційного забезпечення в реалізації ювенальної антидевіантної кримінологічної політики держави. Науковий журнал «Juris Europensis Scientia». 2021. № 6. С. 71-76.

2. Сизоненко А.С. Теоретичні погляди на проблеми запобігання ювенальній злочинності в Україні. Науковий журнал «Нове українське право». 2021. № 6.

3. Сизоненко А.С. Теоретико-прикладні підходи до нормативно-правового забезпечення запобігання ювенальній злочинності. Науковий журнал «Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки». 2021. № 6. С. 87-92.

4. Сизоненко А.С. Нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальній злочинності. Науковий журнал «Приватне та публічне право». 2021. № 4 С. 129-134.

5. Сизоненко А.С. Міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності. Науковий журнал «Актуальні проблеми держави і права». 2021. № 92. С. 106-114.

Комісія підтверджує, що пропозиції, висновки та рекомендації, сформульовані Сизоненко Антоном Степановичем за результатами дисертаційного дослідження використовуються при проведенні фундаментального дослідження за темою «Інституційні спроможності України для післявоєнного відновлення: нормативно-правові механізми ефективної реалізації».

**Завідувач відділу
публічно-правових досліджень
доктор юридичних наук,
професор**

Л.Ф. Купіна

**В.о. ученого секретаря
кандидат юридичних наук,
доцент**

Є.М. Бодюл

**Головний науковий співробітник
відділу науково-правових експертиз
доктор юридичних наук,
професор**

В.В. Кузнецов

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, полковник поліції

 05 *Вітченко* 2024 року

Артем ШЕВЧИШЕН**АКТ № 50640-2024**

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження

Уклала комісія у складі:

Голови:

начальника відділу методичної роботи та правового забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, кандидата юридичних наук, полковника поліції Владислава Бурлаки

членів комісії:

заступника начальника відділу організаційно-аналітичної роботи Головного слідчого управління Національної поліції України, кандидата юридичних наук, підполковника поліції Наталії Карпенко

старшого слідчого в особливо важливих справах відділу методичної роботи та правового забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, капітана поліції Аліни Віткалової

комісія відповідно до доручення Національної поліції України № 34684/24/4/3-2022 від 20.12.2022 «Про впорядкування процедури видання актів впровадження наукових досліджень у діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України», склала цей акт, щодо розгляду основних положень та результатів дисертаційного дослідження Сизоненка А.С.

на тему: «Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні» зі спеціальності 081 (Право).

Комісією встановлено, що викладені у висновках пропозиції та рекомендації можуть бути корисними під час виявлення та запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми, чому їй приділено значну наукову увагу.

Для практичної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України важливе значення мають висновки, пропозиції та рекомендації, що відображені за змістом низки наукових робіт Сизоненка А.С., зокрема до основних із них слід віднести:

1. Сизоненко А.С. Віктимологічна характеристика жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми. Науковий журнал «Наше право». 2022. № 1. С. 100-106.

2. Сизоненко А.С. Запобігання ювенальній злочинності в Україні: теоретичний підхід до проблеми. Науковий журнал «Право.ua». 2022. № 1. С. 121-127.

3. Сизоненко А.С. Причини та умови злочинності неповнолітніх осіб в Україні. Науковий журнал «Європейські перспективи». 2022. № 2. С. 73-80.

4. Сизоненко А.С. Окремі приклади закордонного досвіду індивідуальної профілактики ювенальної злочинності. Збірник матеріалів міжнародного науково-практичного онлайн-семінару «Діяльність державних органів в умовах воєнного стану». Збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. С. 497-500.

5. Сизоненко А.С. Детермінанти злочинної поведінки неповнолітніх. Науковий журнал «Юридичний вісник». 2021. № 6. С. 127-135.

6. Сизоненко А.С. Міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності. Науковий журнал «Актуальні проблеми держави і права». 2021. № 92. С. 106-114.

7. Сизоненко А.С. Умови побудови та функціонування ефективної системи суб'єктів запобігання ювенальній злочинності. Науковий журнал «Юридичний науковий електронний журнал». 2021. № 11. С. 632-635.

8. Сизоненко А.С. Особливості визначення ознак ювенальної злочинності. науковий журнал «Право і суспільство». 2021. № 6. С. 284-290.

9. Сизоненко А.С. Профілактика ювенальної кримінально протиправної діяльності як провідний міжнародний стандарт запобігання криміналізації неповнолітніх. Науковий журнал «Науковий часопис Українського державного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Право». 2021. № 36. С. 59-64.

10. Сизоненко А.С. Окремі особливості загальносоціального запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб в Україні. Науковий журнал «Юридичний науковий електронний журнал». 2021. № 12. С. 359-362.

11. Сизоненко А.С. Нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальній злочинності. Науковий журнал «Приватне та публічне право». 2021. № 4 С. 129-134.

12. Сизоненко А.С. Теоретико-прикладні підходи до нормативно-правового забезпечення запобігання ювенальній злочинності. Науковий журнал «Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки». 2021. № 6. С. 87-92.

13. Сизоненко А.С. Злочинність неповнолітніх: доктринальний підхід до дефініції. Науковий журнал «Право.ua». 2021. № 12. С. 131-137.

14. Сизоненко А.С. Характеристика неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. Науковий журнал «Південноукраїнський правничий часопис». 2021. № 3. С. 37-44.

15. Сизоненко А.С. Теоретичні погляди на проблеми запобігання ювенальній злочинності в Україні. Науковий журнал «Нове українське право». 2021. № 6. Розділ «Актуальні проблеми кримінального права та процесу».

16. Сизоненко А.С. Поняття та роль організаційного забезпечення в реалізації ювенальної антидевіантної кримінологічної політики держави. Науковий журнал «Juris Europensis Scientia». 2021. № 6. С. 71-76.

17. Сизоненко А.С. Наукові підходи до визначення поняття ювенальної злочинності. Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». 2021. № 5. С. 100-105.

18. Сизоненко А.С. Детермінанти злочинної поведінки неповнолітніх. Науковий журнал «Юридичний вісник». 2021. № 6. С. 127-135.

Матеріали викладені у висновках до дисертаційного дослідження можуть бути використані під час підготовки листів-роз'яснень до органів досудового розслідування територіальних органів поліції Національної поліції України, оскільки мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, що сприятиме вдосконаленню процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України.

Голова комісії:

Владислав БУРЛАКА

Члени комісії:

Наталія КАРПЕНКО

Аліна ВІТКАЛОВА

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

АКТ

вировадження положень дисертаційного дослідження «Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні», підготовленого Антоном Степановичем Сизоненком в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, кандидат юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНІОК, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент

2. Ольга МЕРДОВА, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету №2, кандидат юридичних наук, професор

3. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження кандидата юридичних наук, заслуженого юриста України Антона Степановича Сизоненка на тему: «Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін ОК 19 «Кримінальне право», ОК 20 «Криминологія» освітньо-професійної програми «Право (поліцейські)» Law (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право галузь знань 08 Право кваліфікація: бакалавр права та ОК 11 «Кримінальне право», ОК 20 «Криминологія» освітньо-професійної програми правоохоронна діяльність (поліцейські) Law Enforcement (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 262 Правоохоронна діяльність галузі знань 26 Цивільна безпека кваліфікація: бакалавр правоохоронної діяльності, а також при підготовці лекцій і навчальних посібників з цих дисциплін.

Продовження додатка А

Зокрема, результати дисертаційного дослідження використовуються в навчальному процесі Донецького державного університету внутрішніх справ, в частині:

Нових теоретико-прикладних положень щодо особливостей становлення та розвитку ювенальної кримінології, а також концентруальних засад удосконалення ювенальної кримінологічної політики в Україні.

Досліджуючи віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми, доведено, що жертвою злочинів осіб, які не досягли вісімнадцяти років, є здебільшого вразливі, безпорадні та довірливі особи, які через власні психічні чи фізичні особливості та поведінку не спроможні чинити опір протиправній поведінці неповнолітніх злочинців. Віктимологічні заходи та засоби запобігання злочинності неповнолітніх майже повністю збігаються з кримінологічними та полягають у вдосконаленні рівня соціального та економічного захисту громадян, покращенні політичної ситуації в країні; розробці нових віктимологічних стратегій запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб та перегляді прав та обов'язків відповідних суб'єктів реалізації цих стратегій; залученні спеціалістів з інших галузей для роботи з неповнолітніми особами та їх жертвами.

Голова комісії:

 Ганна БУГА

Члени комісії:

 Ольга ГАПОНОК

 Ольга МЕРДОВА

 Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність

Донецького державного університету внутрішніх справ

« 12 » жовтня 2022р.

Науковий співробітник ВОНП

 Буга Т.С.

(підпис, прізвище)

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ*Монографія:*

1. Сизоненко А. С. Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 326 с.

Публікації у наукових фахових виданнях України, в яких опубліковані наукові результати дисертації:

1. Сизоненко А. С. Індивідуально-профілактичні заходи у системі запобігання ювенальної злочинності в Україні. *Наше право*. 2021. № 3. С. 67–74. URL : https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/67-_Syzonenko.pdf

2. Сизоненко А. С. Кримінологічний аналіз категорії «індивідуальна профілактика ювенальної злочинності». *Право.UA*. 2021. № 3. С. 76–83. URL : https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/76-_Syzonenko.pdf

3. Сизоненко А. С. Жертви злочинності неповнолітніх: віктимологічні ознаки та властивості осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2021. № 53. С. 96–100. URL : <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc53/19.pdf>

4. Сизоненко А. С. Детермінанти злочинної поведінки неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 127–135. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v6_2021/15.pdf

5. Сизоненко А. С. Характеристика неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 3, т. 1. С. 37–44. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/3/part_1/7.pdf

6. Сизоненко А. С. Поняття та роль організаційного забезпечення у реалізації ювенальної антидевіантної кримінологічної політики держави. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 5. С. 71–76. URL : http://jes.nuoua.od.ua/archive/5_2021/17.pdf

7. Сизоненко А. С. Умови побудови та функціонування ефективної системи суб'єктів запобігання ювенальній злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 632–635. URL : http://www.lsej.org.ua/11_2021/160.pdf

8. Сизоненко А. С. Профілактика ювенальної кримінально протиправної діяльності як провідний міжнародний стандарт запобігання криміналізації неповнолітніх. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Право*. 2021. № 36. С. 59–64. URL : https://enquir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36645/Syzonenko_59-64.pdf?sequence=1&isAllowed=y

9. Сизоненко А. С. Міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 92. С. 106–114. URL : <http://www.apdp.in.ua/v92/14.pdf>

10. Сизоненко А. С. Наукові підходи до визначення поняття ювенальної злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 100–105. URL : http://apnl.dnu.in.ua/5_2021/18.pdf

11. Сизоненко А. С. Особливості визначення ознак ювенальної злочинності. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 284–290. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/41.pdf

12. Сизоненко А. С. Нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальній злочинності. *Приватне та публічне право*. 2021. № 4. С. 129–134. URL : http://pp-law.in.ua/archive/4_2021/22.pdf

13. Сизоненко А. С. Теоретико-прикладні підходи до нормативно-правового забезпечення запобігання ювенальній злочинності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2021. Т. 32(71), № 6. С. 87–92. URL : https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/6_2021/16.pdf

14. Сизоненко А. С. Теоретичні погляди на проблеми запобігання ювенальній злочинності в Україні. *Нове українське право*. 2021. № 6. С. 173–180. URL : <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/175/159>

15. Сизоненко А. С. Злочинність неповнолітніх: доктринальний підхід до дефініції. *Право.UA*. 2021. № 4. С. 131–137. URL : https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/12/131-_Syzonenko.pdf

16. Сизоненко А. С. Причини та умови злочинності неповнолітніх осіб в Україні. *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 73–80. URL : https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/73-_Syzonenko.pdf

17. Сизоненко А. С. Особливості загальносоціального запобігання ювенальній злочинності в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1. С. 124–133. URL : <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/04/sizonenko.pdf>

18. Сизоненко А. С. Окремі особливості загальносоціального запобігання кримінально-протиправній діяльності неповнолітніх осіб в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 359–362. URL : http://www.lsej.org.ua/12_2021/91.pdf

19. Сизоненко А. С. Віктимологічна характеристика жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми. *Наше право*. 2022. № 1. С. 100–106. URL : https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/100-_Syzonenko-1.pdf

20. Сизоненко А. С. Запобігання ювенальній злочинності в Україні: теоретичний підхід до проблеми. *Право.UA*. 2022. № 1. С. 121–127. URL : <https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2022-1/121.pdf>

Публікації у наукових виданнях Web of Science, Scopus, в яких опубліковані наукові результати дисертації:

1. Vitvitskyi S., Syzonenko A., Titochka T. Peculiarities of corruption risk management in economic activity. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. Vol. 8. Number 3. P. 42–47. URL : <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000889480700004> (Web of Science).

2. Vitvitskyi S., Syzonenko A., Titochka T. Definition of criminal and illegal activities in the economic sphere. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. Vol. 8. Number 4. P. 34–40. URL : <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000943785600020> (Web of Science).

3. Stetsyk Yu., Syzonenko A. Protection of childhood in the «Ruska Pravda»: historical and legal aspects. *Shidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk*. 2022. Issue 25. P. 21–33. URL : <http://https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58683488900> (Scopus).

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

1. Сизоненко А. С. До питання про ефективність індивідуально-профілактичних заходів запобігання ювенальної злочинності. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики* : матеріали Міжнар. конф., м. Маріуполь, 24 верес. 2021 р. Маріуполь : ДонДУВС, 2021. С. 260–263.

2. Сизоненко А. С. Окремі приклади закордонного досвіду індивідуальної профілактики ювенальної злочинності. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. онлайн-семінару, м. Кривий Ріг, 29 квіт. 2022 р. Кривий Ріг, 2022. С. 497–500.